

ISSN: 2299-7237

STUDIA UCRAINICA
VARSOVIENSIA

9

UNIWERSYTET WARSZAWSKI
KATEDRA UKRAINISTYKI

STUDIA UCRAINICA
VARSOVIENSIA

9

RADA NAUKOWA

Prof. dr hab. Wira Ahejewa (Uniwersytet Narodowy „Akademia Mohylańska” w Kijowie, Ukraina)

Prof. dr hab. Fłorij Bacewicz (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franki, Ukraina)

Prof. Andriy Danylenko (Pace University, New York City, USA)

Prof. dr hab. Pawło Hrycenko (Instytut Języka Ukraińskiego, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ukraina)

Prof. dr hab. Tamara Hundorowa (Instytut Literatury, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ukraina)

Prof. dr hab. Aleksander Kiklewicz (Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Polska)

Prof. Michael Naydan (Pensylvania State University, USA)

Dr hab. Oksana Pukhons'ka (Uniwersytet Akademia Ostrogska, Ukraina)

Prof. dr hab. Anatolij Zahnitko (Doniecki Uniwersytet Narodowy im. W. Stusa w Winnicy, Ukraina)

UNIwersytet warszawski
KATEDRA UKRAINISTYKI

STUDIA UCRAINICA
VARSOVIENSIA
9

Warszawa 2021

Redaktor naczelny – prof. ucz. dr hab. Iryna Kononenko

Zastępca redaktora naczelnego

dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk

Sekretarze redakcji

dr Marta Zambrzycka

mgr Oksana Borys

Redaktorzy działu językoznawczego

prof. ucz. dr hab. Iryna Kononenko

prof. dr hab. Irena Mytnik

prof. ucz. dr hab. Svitlana Romaniuk

Redaktorzy działu literaturoznawczo-kulturoznawczego

dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk

dr Paulina Olechowska

dr Marta Zambrzycka

Redakcja językowa streszczeń w języku angielskim

Renata Botwina, Anna Kizińska

Adres redakcji – Katedra Ukrainistyki, ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa, Uniwersytet Warszawski, tel./fax (22) 55 34 252, e-mail: studiaucrainica.ku@uw.edu.pl, www.studiauaavar.pl

Redaktor prowadzący – Dorota Dziedzic

ISSN 2299–7237

e-ISSN 2545–157X

© Copyright by Katedra Ukrainistyki UW, 2021

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021

Publikacja dofinansowana przez Prorektora UW ds. badań naukowych i współpracy.

Edycja papierowa jest wersją pierwotną czasopisma.

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

00-838 Warszawa, ul. Prosta 69

www.wuw.pl; e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy WUW: tel. (48 22) 55-31-333

e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Skład i łamanie – Dariusz Górski

Druk – POZKAL

Spis treści

JĘZYKOZNAWSTWO

Городенська Катерина

Граматичні форми звертань у комунікативному просторі українського суспільного радіо 9

Колібаба Лариса

Форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот в українській народній і літературній мові. 19

Магас Наталія

Українсько-польські синтаксичні паралелі у сучасних мовознавчих дослідженнях 39

Тарасюк Тетяна

Косик Анастасія

Семантика регулятива *мати* в посланнях Андрія Шептицького 53

Фурса Валентина

Типові керовані форми дієслів руху / переміщення в українській літературній мові 67

Щербій Наталія

Категорія виду та числа як детермінанти гібридних форм дієслова (на прикладі віддієслівних іменників у польській та українській мовах) 79

LITERATUROZNAWSTWO I KULTUROZNAWSTWO

Косицька Зінаїда

Петриківка – давній осередок витинанки в Україні 87

Новікова Олена

Україністика в Мюнхені – традиції й нові ідеї. 103

Пухонська Оксана

Сучасна українська література в об'єктиві студій пам'яті: жіночі виміри 113

Смольницька Ольга

Архетипне підґрунтя вибраної творчості Віри Вовк: образ богині Іштар та інші персонажі 125

Стамбол Ігор

Спогади Лева Биковського про Варшавське повстання: біографічний та краєзнавчий вимір 149

Stefanowska Lidia

„Stracone pokolenie” i kryzys tożsamości ukraińskich dipisów w powieści *Enej ta życie inšyh* Jurija Kosača 163

<i>Штейнбук Фелікс</i> Сюжетно-композиційна (не-)конвенційність творчості Олеса Ульяненка	177
--	-----

RECENZJE

<i>Poliszczuk Jarosław</i> Дослідження експериментальної літератури (Оксана Ковацька, Експериментальні вітрила української прози 20-х років ХХ століття). . .	189
<i>Серебрянська Ірина</i> Історія українського народу та його національна ідентичність у мовознавчих міркуваннях (до 85-річчя доктора філологічних наук, професора А. М. Поповського)	199
<i>Кравченко Марта</i> Сучасна ікона: візії та рефлексії. Рецензія на збірник <i>Слово стало тілом.</i> <i>XII міжнародного іконописного пленеру в Новиці.</i>	205

SPRAWOZDANIA

<i>Білавич Марія</i> Нові перспективи підготовки українознавців	211
<i>Маланій Олена</i> <i>Яручик Віктор</i> Творчість Лесі Українки: національно-культурні коди та європейська традиція	215
<i>Янкова Марія</i> Мотив хвороби в історії літератури і культури посттоталітарних країн Центрально-Східної Європи	219

WSPOMNIENIE O UCZONYCH

<i>Іваник Мирослав</i> Спомини про д-р Гражину Паздро	223
--	-----

Table contents

LINGUISTICS

Horodenska Kateryna

Grammatical forms of address in the communicative space of Ukrainian public radio 9

Kolibaba Larysa

Forms of the accusative case of the plural of nouns – the names of creatures in the Ukrainian folk and literary language 19

Mahas Nataliya

Ukrainian-Polish syntactic parallels in the contemporary linguistic studies . . . 39

Tarasyuk Tetyana

Kosyk Anastasiya
Semantics of the regulative *maty* (mother) in Andrei Sheptytsky's epistles. 53

Fursa Valentyna

Typical governed forms of movement / moving in the Ukrainian literary language 67

Shcherbij Nataliya

The category of aspect and numbers as determinants of verb nature of the hybrid verb forms (based on verbal nouns in Polish and Ukrainian). 79

LITERARY AND CULTURAL STUDIES

Kosyts`ka Zinaida

Petrykivka, an ancient centre of paper cutting art in Ukraine. 87

Novikova Olena

Ukrainian studies in Munich – traditions and new projects 103

Pukhon`ska Oksana

Contemporary Ukrainian literature in the objective of memory studies: women's dementions. 113

Smolnyts`ka Ol`ha

The archetypal substratum of Vira Vovk's selected works: the character of the goddess Ishtar and other personages'). 125

Stambol Ihor

Memories of Lev Bykovski about the Warsaw uprising: biographical and local lore dimension. 149

Stefanowska Lidia

„Lost generation” and crisis of identity among Ukrainian displaced persons in the novel *Enej ta žyttia inšyh* by Yurii Kosach 163

Shteinbuk Feliks

The plot-composition (non)-conventionality of Oles Uliianenko's literary works	177
--	-----

REVIEWS*Polishchuk Yaroslav*

Researching of the experimental literature (Oksana Kovatska, Experimental Sails of Ukrainian Prose of the 1920s)	189
--	-----

Serebryans'ka Irina

The history of the Ukrainian people and their national identity in the linguistic reflections (to the 85th anniversary of Doctor of Philology, Professor A. M. Popovskiy)	199
---	-----

Kravchenko Marta

Modern Icon: Visions and Reflections. Review of the Album <i>the Word Became the Body</i> . XII International Icon Painting Plain Air in Nowica	205
---	-----

REPORTS*Bilavych Mariya*

New perspectives in the training of Ukrainian philologists	211
--	-----

*Malaniy Olena**Yaruchyik Viktor*

Creation of Lesya Ukrainka: national and cultural codes and European tradition	215
--	-----

Yankova Mariya

The motive of the disease in the history of literature and culture of the post-totalitarian states of Central and Eastern Europe	219
--	-----

MEMOIRS OF SCHOLARS*Ivanyk Myroslav*

Memories of dr Grazyna Pazdro	223
---	-----

Катерина ГОРОДЕНСЬКА

Instytut ukraińskoї movi NAN Ukraїni

e-mail: k.horodenska70@gmail.com

ORCID 0000-0003-2638-9037

Граматичні форми звертань у комунікативному просторі українського суспільного радіо

Grammatical forms of address in the communicative space of Ukrainian public radio

This article focuses on the study of various forms of the vocative case of nouns in the communicative space of Ukrainian public radio. The variety of forms of address is interpreted as a result of expansion of unofficial communication of authors and presenters with politicians, experts, independent experts, ordinary citizens.

The paper proves the extensive use of etiquette words *пане, пані* with proper names (personal names or surnames) and common nouns – names of persons by position, military or academic rank, other characteristics. The author analyses difficulties and typical errors in the use of forms of the vocative case of some male and female personal names or two proper names – personal name and patronymic. The obtained results indicate the new tendency to consistently distinguish the forms of the vocative case of common nouns depending on the sex of the person.

The author concludes that the morphological norm, which is the grammatical specificity of the Ukrainian language, returns to the communicative space of the Ukrainian public radio.

Keywords: vocative case, address, proper names, personal name, patronymic, surname, common nouns, communicative space.

У статті схарактеризовано актуалізацію різних форм кличного відмінка іменників у комунікативному просторі Українського суспільного радіо, що спричинено зміною формату його мовлення – переходом до безпосереднього (розмовного) спілкування у прямому етері авторів та ведучих програм із політиками, фахівцями різних галузей знань, незалежними експертами, простими громадянами.

Констатовано широке використання етикетних слів *пане, пані* з власними назвами (особовими іменами або прізвищами) та загальними – назвами осіб за посадою, військовим чи вченим званням, іншими ознаками. Виокремлено труднощі і типові

помилки у вживанні форм кличного відмінка деяких чоловічих та жіночих особових імен або двох власних назв – особового імені та по батькові. Відзначено нову тенденцію до послідовного розмежування форм кличного відмінка загальних іменників залежно від статі людини. Зроблено висновок про повернення в комунікативний простір Українського суспільного радіо морфологічної норми, що становить граматичну специфіку української мови.

Ключові слова: кличний відмінок, звертання, власні назви, особове ім'я, по батькові, прізвище, загальні назви, комунікативний простір.

Інформаційний простір України за останні троє десятиріч якісно змінився, що є наслідком реалізації нової концепції розвитку всіх трьох каналів Українського радіо, суть якої полягає в тому, щоб якнайширше залучити до спілкування всі верстви українського народу, з'ясувати їхню думку з найрізноманітніших питань сучасної політики, економіки, науки, культури, освіти. За визначенням головного продюсера Дмитра Хоркіна, Українське радіо стало розмовним, відкритим, як ніколи, для народу, тобто суспільним. Це означає, що традиційний монологічний спосіб подання інформації, читання перед мікрофоном текстів, заздалегідь написаних журналістами чи ведучими та перевірених і дозволених редакторами, у новій концепції розвитку та організації роботи Суспільного радіо замінено невимушеними розмовами із запрошеними учасниками прямих етерів – експертами, фахівцями різних галузей знань, волонтерами, а також спілкуванням із простими громадянами з різних куточків України, так званими додзвонювачами, які телефонують на радіо, щоб висловити свою думку з приводу обговорюваного питання.

Безпосереднє спілкування журналістів та ведучих радіопрограм із гостями у студіях, а також телефоном, вайбером, скайпом, іншими сучасними інформаційними способами спричинило істотні зміни і в доборі мовних засобів. Вони не завжди бездоганні стилістично, якби це було в заздалегідь написаному та відредагованому тексті. Рівень мовної культури спонтанної розмови у прямому етері, безперечно, залежить від освітнього рівня її учасників та їхньої загальної (внутрішньої) культури. Проте очевидним стало те, що безпосереднє спілкування зумовило широке використання звертань ведучого, автора програми чи журналіста до співрозмовника, що надало такому спілкуванню невимушеності та відкритості, розмовної розкутості.

Зміна характеру радійних розмов актуалізувала проблему добору етикетних мовних засобів та граматичних форм кличного відмінка іменників на означення осіб, до яких звертаються. Сьогодні вже очевидно, що з-поміж відомих в українській мові етикетних назв *brate, браття, братове, друже, друзі, товаришу, товаришко, товариші, добродію, добродійко, добродії, пане, пані, панянку, панно, панове* та ін. однотайно обрано форми *пане* (до чоловіка) і *пані* (до жінки). Їх уживають тепер навіть у тих комунікативних ситуаціях, де діяла статутна вимога в радянській період звертатися *товаришу*, зокрема у звертаннях

до військових, пор.: *пане генерале, пане полковнику, пане капітане* і колишні *товаришу генерале, товаришу полковнику, товаришу капітане* та ін.

Із 90-х років ХХ ст. в офіційних звертаннях до посадових осіб, поважних персон, експертів, запрошених гостей, нарешті, до своїх колег автори програм та журналісти Українського радіо намагаються використовувати особове ім'я або особове ім'я та по батькові у формі кличного відмінка. На нашу думку, це свідчить про те, що „почала відновлюватися практика вживання кличного відмінка у звертаннях, насамперед в особових іменах та іменах по батькові, назвах людей за професією, видом занять та в інших назвах, що особливо помітно в офіційно-діловій сфері, у сфері освіти, публічному офіційному спілкуванні, в усному професійному мовленні”¹, адже на кінець 80-х років ХХ ст. практику вживання кличного відмінка у звертаннях було майже втрачено, бо називним відмінком заступили кличний, що спричинило нівеляцію прескриптивної граматичної норми, яка визначала граматичну специфіку української літературної мови². Дехто з дослідників пояснював це явище насамперед лінгвістичними (глибинними) причинами, а саме семантичною і функційною близькістю (співвіднесеністю) форм кличного і називного відмінків³, що засвідчує заміна в позиції звертання кличного відмінка називним в різних слов'янських мовах⁴, до того ж у багатьох із них, зокрема і в українських піснях, маємо вживання кличного відмінка іменників чоловічого роду замість називного⁵, тобто зворотне явище. На підставі такого трактування співвіднесеності форм кличного і називного відмінків чеський дослідник словозміни іменника у східнослов'янських мовах М. Затовканюк уживання форм номінатива у функції вокатива і навпаки кваліфікував як вияв синонімічних відношень у сфері граматики⁶. Зваживши на деякі говіркові явища української мови, він зробив висновок про деструкцію кличних форм в українській мові, яку витлумачив як вияв загальної тенденції у слов'янських мовах до взаємозаміни і змішування кличного відмінка з називним⁷. Українські дослідники вокатива констатували, що в радянський період у тоталітарному суспільстві “на заміну форм вокатива формами номінатива в українській мові значний вплив мала російська субстантивна парадигма», що виявлялося досить сильно „в умовах багатолітньої насадженої двомовності” в Україні⁸.

¹ K. Gorodens'ka, *Gramatičnij standart ukraïns'koï literaturnoï movi i sučasna praktika* [v:] *Gramatičnî studii*, pod. red. A. Zagnitka, Vinnicâ 2017, vip. 3, s. 18.

² Ī. Vihovanec', K. Gorodens'ka, *Teoretična morfologiâ ukraïns'koï movi*, pid red. Ī. Vihovanecâ, Kiïv 2004, s. 77.

³ M. Skab, *Gramatika apelâcii v ukraïns'kij movi*, Ćernivci 2002, s. 105, 107.

⁴ *Ibidem*, s. 101.

⁵ A. Potebnâ, *Iz zapisok po russkoj grammatike*, Moskva 1958, t. 1-2, s. 101; P. Źitec'kij, *Naris literaturnoï istorii ukraïns'koï movi v XVII v.*, L'viv 1941, s. 82.

⁶ M. Zatovkanûk, *Slovoizmenenie sušestvitel'nyh v vostočnoslavânskikh âzykah*, Praga 1975, s. 150.

⁷ *Ibidem*, s. 150.

⁸ M. Skab, *Op. cit.*, s. 106-107.

Саме в сучасній російській літературній мові в позиції звертання форми номінатива заступили форми вокатива, тому що в ній, на відміну від української, занепали специфічні флексії давнього кличного відмінка, на підставі чого зроблено висновок про втрату цього відмінка в російській літературній мові взагалі⁹.

Уживання імен у формі кличного відмінка в українському комунікативному просторі на початку 90-х років ХХ ст. було непростим завданням спочатку навіть для фахівців, бо вони зіткнулися з труднощами вибору закінчень цього відмінка. Як відомо, його закінчення в українській літературній мові специфічні, їхній діапазон досить широкий і зумовлений родом іменника та характером кінцевого приголосного основи. Спеціальні закінчення кличного відмінка мають лише іменники чоловічого та жіночого роду – назви осіб, тоді як іменники середнього роду та всі іменники у множині взагалі не можуть їх набувати. Від назв неосіб вокативні форми можна утворити тільки за умови їх персоніфікації¹⁰.

Труднощі виявили, зокрема, проведені соціолінгвістичні дослідження, за результатами яких установлено, що навіть дехто з молодих викладачів філологічних дисциплін педагогічних університетів у звертаннях не використовує форм кличного відмінка тільки тому, що не може утворити ці форми¹¹. Створені українськими мовознавцями довідкові видання, у яких визначено закінчення кличного відмінка для іменників – власних і загальних назв осіб, належних до різних відмін та груп, допомогли перебороти відзначені труднощі.

Дуже непросто було узвичаювати практику його вживання в середовищі самих мовців, проте вже сьогодні дослідники констатують, що кличний відмінок у звертаннях більш-менш усталився у багатьох сферах сучасної усної і писемної мовної практики¹². Особливо виразно це помітно в комунікативному просторі Суспільного радіо України, передусім в усному мовленні самих журналістів, у їхніх звертаннях до найвищих посадовців, передусім до президентів України, запрошених на розмову у студію або в інших ситуаціях, пор.: *Леоніде Макаровичу!*, *Леоніде Даниловичу!*, *Вікторе Андрійовичу!*, *Петре Олексійовичу!*, *Володимире Олександровичу!* Проте серед запрошених на передачі політиків, експертів із різних питань, фахівців технічних, природничих та інших галузей знань є ще ті, які досі вживають особове ім'я та по батькові президентів України у формі називного відмінка (пор.: *Леонід Макарович!*, *Леонід Данилович!*, *Віктор Андрійович!*, *Петро Олексійович!*, *Володимир Олександрович!*), що суперечить граматичній нормі, згідно з якою «у звертаннях, що складаються з двох власних

⁹ *Ibidem*, s. 88.

¹⁰ *Ibidem*, s. 87-88.

¹¹ T. Lanova, *Aktualizovani gramatični formi v movlenni vkladaciv VNZ (sociolingvistične doslidžennâ)* [v:] *Naukovij visnik Hersons'kogo deržavnogo universitetu. Seriâ „Lingvistika”*, під. red. V. Oleksenka, Herson 2010, vip. 12, s. 57.

¹² K. Gorodens'ka, *Op. cit.*, s. 18.

назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка»¹³. Щоправда, дехто з українських мовознавців, зокрема І. Чередниченко, у своїй праці зі стилістики української мови у 60-х рр. ХХ ст. кваліфікував використання форми номінатива в таких звертаннях як вияв „стилістичного колориту офіційності, що має тенденцію до перетворення в стилістичну норму”¹⁴. На щастя, таке вживання стилістичною нормою не стало.

Парадоксально звучать у передачах Українському радіо звертання, утворені з форми називного відмінка імені та форми кличного відмінка по батькові, що нерідко чуємо на засіданнях Верховної Ради та під час офіційних зустрічей президентів України, напр.: *Леонід Макаровичу!*, *Леонід Даниловичу!*, що також суперечить зазначеній вище граматичній нормі, адже в таких складених номінаціях власні назви, як уже було зазначено, повинні мати однакову форму – форму кличного відмінка. Інші дослідники також констатують неправильне вживання форм у звертаннях, виражених особовими іменами або особовими іменами та по батькові, але переважно в телевізійних передачах¹⁵.

Звертання, у яких використано етикетні загальні іменники *пане* до чоловіка і *пані* до жінки, поступово входили до українського радійного дискурсу. Дехто їх відкидав тільки тому, що вони надавали таким звертанням соціального звучання, вивищували когось до панського статусу (а панів в Україні вже немає!), проте сьогодні загал мовців звертання *пане*, *пані* так уже не сприймає. Ці етикетні слова поєднують: 1) з іншим іменником – загальною назвою, що означає посаду, звання (наукове, військове), соціальне становище і так само вжита у формі кличного відмінка, напр.: *пане президенте!*, *пане міністре!*, *пане спікере!*, *пане директоре!*, *пані завідувачко!*, *пані художнице!*, *пане генерале!*, *пане полковнику!*, *пане професоре!*; 2) з іменником – особовим ім'ям або прізвищем співрозмовника, напр.: *пані Маріє!*, *пані Оксано!*, *пані Анастасіє!*, *пане Василю!*, *пане Іване!*, *пане Петре!*, *пане Романе!*, *пане Порошенку!*, *пане Парубію!*, *пане Шмигалю!* Проте посадовці, особливо чоловіки, нерідко вживають у радійних розмовах етикетне слово *пан* у формі кличного відмінка, а іменник – загальну назву особи за посадою, званням, соціальним становищем тощо – у називному, напр.: *пане міністр!*, *пане депутат!*, *пане спікер!*, *пане генерал!*, *пане професор!* та ін. Це суперечить граматичній нормі сучасної української літературної мови, зафіксованій у новому „Українському правописі”¹⁶. Нам здається, що такі вживання – це залишки впливу радянських звертань до військових за їхнім званням, про які вже йшлося вище, пор.: *товаришу генерал!*, *товаришу полковник!*, *товаришу капітан!* і под.

¹³ *Ukraïns'kij pravopis*, Kіiv 2019, § 87, p. 4, примітка 4, s. 124.

¹⁴ І. Чередниченко, *Narisi z zagal'noï stilistiki Ukraïns'koï movi*, Kіiv 1962, s. 287.

¹⁵ І. Заліпс'ка, *Porušennâ literaturnih norm u movi prâmoho efiru* [w:] *Kul'tura slova*, pid. red. S. Êrmolenko, Kіiv 2016, vip. 84, s. 151-160.

¹⁶ *Ukraïns'kij pravopis*, Kіiv 2019, § 87, p. 4, примітка 1, s. 124.

Форму звертання, що поєднує етикетні іменники *пане, пані* та особове ім'я, багато хто вважає неприйнятною у звертанні молодших за віком людей до старших, які обіймають до того ж високі державні посади, бо в цій комунікативній ситуації так звертатися фамільярно, пор.: *пане Петре!* (до колишнього Президента України Петра Порошенко); *пане Володимире!* (до колишнього міністра закордонних справ України Володимира Огризка) та ін.

До неофіційних осіб молодого віку автори програм та журналісти Суспільного радіо звертаються переважно на ім'я, ужите у формі кличного відмінка без етикетних слів *пане* чи *пані*, напр.: *Романе!, Денисе!, Вікторе!, Андрію!, Віталію!, Оксано!, Ольго!, Тамаро!, Дарино!, Маріє!* та ін. Непереборних труднощів у творенні форми кличного відмінка чоловічих і жіночих особових імен не спостерігаємо, проте деякі журналісти досі помилково вживають *Василе!, Андріє!, Сергіє!* замість нормативних *Василю!, Андрію!, Сергію!* Каменем спотикання, без перебільшення, став кличний відмінок досить поширеного тепер жіночого імені *Настя*, яке багато хто із журналістів уживає у формі *Настю!* замість правильної форми *Насте!* До ведучої програми «Сьогодні зранку» *Христини Стець* її колеги нерідко звертаються як *Христя!*, замість нормативної форми *Христино!* чи *Христе!* Пор. ще звертання *Катря!* до ведучої каналу «Культура» *Катрі Гончарук* замість нормативного *Катре!*

Дуже помітні хитання у вживанні поширеного тепер чоловічого імені *Ілля* у звертаннях: одні використовують форми *Ілле*, інші – *Ілле*, а треті – *Ілля*, що свідчить про труднощі для багатьох співрозмовників утворити форму кличного відмінка від цього імені. Усунення відзначеної граматично-правописної проблеми, на нашу думку, ускладнювала непослідовність самих фахівців, адже в «Українському правописі» 1993 року для чоловічого імені *Ілля* подано форму кличного відмінка *Ілле*¹⁷. Саме із таким закінченням та наголосом його кодифіковано у граматиках та навчально-довідкових виданнях. Але в перевиданні цього правопису 2012 року у відмінковій парадигмі іменника *Ілля* з'явилася форма кличного відмінка *Ілле*¹⁸, хоч у § 47, де коментують правопис закінчень кличного відмінка іменників I відміни, рекомендують уживати його із закінченням *-е*, тобто як *Ілле*¹⁹, що збило з пантелику користувачів. До того ж деякі словники власних імен та орфографічні словники української мови всупереч офіційному правописові зафіксували форму кличного відмінка *Ілле*²⁰. Справді, ця форма – історична, але потрібно зважати на те, що вона, подібно до іменників теперішньої першої відміни м'якої групи з основою на кінцевий подовжений м'який приголосний звук (пор.: *рілля, суддя* та ін.), зазнала

¹⁷ *Ukraïns'kij pravopis*, Київ 1993, § 47, А, р. 6, б), с. 66; § 103, р. 1, с. 107.

¹⁸ *Ukraïns'kij pravopis*, Київ 2012, § 103, р. 1, с. 129.

¹⁹ *Ibidem*, § 47, А, р. 6, б), с. 81.

²⁰ L. Skripnik, N. Dzâtktivs'ka, *Vlasni imena lûdej*, Київ 1996, с. 229; А. Burâčok, *Orfografičnij slovník Ukraïns'koï movi*, Київ 2002, с. 173; S. Golovašuk, *Orfografičnij slovník Ukraïns'koï movi*, Київ 2006, с. 460.

вирівнювання закінчень в орудному та кличному відмінках за зразком іменників цієї ж відміни і групи, але без подовженого приголосного основи, а саме таких, як *земля, пісня* і под. Унаслідок водноманітнення відмінкових закінчень усіх іменників першої відміни м'якої групи з'явилася форма *Їлле*, подібно до *зёмле, пісне*. Саме тому в „Українському правописі” 2019 року нормативною визнано форму кличного відмінка *Їлле*²¹. Цю нову форму у звертаннях на Українському радіо чуємо зрідка, хоч чоловіки з таким іменем часто беруть участь у розмовах.

Досить поширене й чоловіче ім'я *Ігор*, яке згідно з «Українським правописом» 1993 року мало форму кличного відмінка *Ігоре*²², бо його вважали іменником чоловічого роду другої відміни мішаної групи з основою на **-р**. Вона переважала в українському ужитку. Проте в новому „Українському правописі” 2019 року це ім'я переведено до іменників м'якої групи, у зв'язку із чим нормативною визнано форму кличного відмінка *Ігорю*²³. Як засвідчує мовна практика на Українському радіо, форму *Ігорю* у звертаннях співрозмовники використовують зрідка, бо одні про цю нову форму ще не знають, інші не звикли до неї, треті відверто ігнорують.

У комунікативному просторі Українського радіо з 90-х років паралельно вживають у звертаннях форми *Олегу* та *Олеже*, проте сьогодні вже помітно, що форма *Олеже* істотно потіснила форму *Олегу*, попри те що за новим „Українським правописом” 2019 року вони варіантні²⁴. Тепер частіше звертаються *пане Олеже!* або *Олеже!* чи *Олеже Петровичу!*, ніж *пане Олегу!* або *Олегу!* чи *Олегу Петровичу!*

Усне мовлення авторів і ведучих програм на Суспільному радіо України віддзеркалює також ще зовсім нову тенденцію у звертаннях. Ідеться про використання в них поряд форм кличного відмінка іменників – загальних назв осіб чоловічої і жіночої статі, або маскулінативів і фемінативів, напр.: *Шановний слухачу, говоріть!; Шановна слухачко, чуємо Вас.; Шановні слухачі і слухачки, глядачі і глядачки!; Шановний додзвонювачу, Ви в ефірі, говоріть!; Шановна додзвонювачко, Ви з нами... і под.* Проте такого розмежування за статтю ще не чуємо у звертаннях одного журналіста (однієї журналістки) під час прямого ввімкнення, оскільки тут використовують тільки форму чоловічого роду *колего!* і не вживають форми *колежанко!*

У багатьох програмах звучать звертання *Шановні пані та панове!, Пані та панове!, Панове!, Шановні панове!*, яких донедавна тут не було. Це програми „Удосвіта” (Д. Денисенко), „Сьогодні вдень” (Р. Коляда), „Сьогодні ввечері” (В. Науменко), „Громадська хвиля” (А. Куликов), „Планета спорту” (К. Дульцев) та ін.

²¹ *Ukrains'kij pravopis*, Кіїв 2019, § 74, р. 2), s. 109; § 143, р. 1, s. 171.

²² *Ukrains'kij pravopis*, Кіїв 1993, § 103, р. 2, s. 109.

²³ *Ukrains'kij pravopis*, Кіїв 2019, § 68, II, s. 104; § 143, р. 2, s. 172.

²⁴ *Ibidem*, § 87, р. 3, s. 123; § 143, р. 2, s. 172.

Поширеним стало звертання *Студіє!* до колективу творчих і технічних працівників, які створюють передачу, проте іноді ще чуємо і *Студія!*, що важко пояснити, адже журналісти здебільшого швидко підхоплюють почуті від інших нові форми та засоби спілкування.

Отже, запровадження на Українському радіо розмовного формату спілкування, залучення до підготування програм широкого кола фахівців, незалежних експертів, непересічних гостей, упровадження безпосереднього невимушеного спілкування з радіослухачами істотно змінило його мовно-інформаційний простір: він став відкритим, динамічним, цікавим і щодо контентного наповнення, і щодо використаних мовних засобів. Однією з найпомітніших змін стало широке використання звертань до співрозмовників, що є характерною ознакою невимушеного, безпосереднього спілкування, і найважливіше в ньому те, що ці звертання вжиті у формі кличного відмінка, який визначає граматичну специфіку української мови. Цими формами замінено називний відмінок у звертаннях, що витіснив кличний відмінок у радянську добу двомовності.

Широко вживаними тепер стали етикетні форми *пане, пані*, поєднані з власними назвами (особовими іменами або прізвищами) та загальними назвами на означення осіб за різними ознаками, особові імена та по батькові, особові імена чи просто прізвища у відповідних формах кличного відмінка. Не стало вжитку етикетного слова *товариш* чи *товаришу*.

Помітна тенденція до розмежування форм кличного відмінка залежно від статі співрозмовників, що віддзеркалює загальну тенденцію до гендерної рівності, виразно простежувану в мовному просторі України останніх трьох десятиріч.

Дотримання норм у творенні форм кличного відмінка залежить від освітнього рівня учасників спонтанного спілкування у прямому етері, від рівня їхньої загальної (внутрішньої) культури та культури усного мовлення. Попри помилки, що трапляються ще в розмовах, незаперечним є те, що потужна команда Українського суспільного радіо повертає до вжитку національно марковані граматичні форми і навчає цього слухачів та глядачів.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Buráčok A., *Orfografičnij slovník ukraïns'koï movi*, Kiïv 2002.
- Čeredničenko Ī., *Narisi z zagal'noi stilistiki ukraïns'koï movi*, Kiïv 1962.
- Golovašuk S., *Orfografičnij slovník ukraïns'koï movi*, Kiïv 2006.
- Gorodens'ka K., *Gramatičnij standart ukraïns'koï literaturnoi movi i sučasna praktika* [v:] *Gramatični studii*, pid. red. A. Zagnitka, Vinnicâ 2017, vip. 3, s. 17-21.
- Lanova T., *Aktualizovani gramatični formi v movlenni vikladačiv VNZ (sociolingvistične doslidžennâ)* [v:] *Naukovij visnik Hersons'kogo deržavnogo universitetu. Seriâ „Lingvistiķa”*, pid. red. V. Oleksenka, Herson 2010, vip. 12, s. 55-61.
- Potebnâ A., *Iz zapisok po russskoj grammatike*, Moskva 1958, t. 1-2.

- Skab M., *Gramatika apelâcii v Ukraïns'kij movi*, Černivci 2002.
- Skripnik L., Dzâtkivs'ka N., *Vlasni imena lûdej*, Kiïv 1996.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 1993.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 2012.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 2019.
- Vihovanec' Ā., Gorodens'ka K., *Teoretična morfologiâ Ukraïns'koï movi*, Kiïv 2004.
- Zalips'ka Ā., *Porušennâ literaturnih norm u movi prâmoho efiru [v:] Kul'tura slova*, pid. red. S. Ęrmolenko, Kiïv 2016, vip. 84, s. 151-160.
- Zatovkanûk M., *Slovoizmenenie sušestvitel'nyh v vostočnoslavânskih âzykah*, Praga 1975.
- Žitec'kij P., *Naris literaturnoi istorii Ukraïns'koï movi v XVII v.*, L'viv 1941.

zgłoszenie artykułu: 20 lutego 2021
przyjęcie artykułu do druku: 15 czerwca 2021

Лариса КОЛІБАБА

Institut ukrains'koï movi NAN Ukraïni

e-mail: kolibaba79@gmail.com

ORCID 0000-0003-0569-7663

Форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот в українській народній і літературній мові¹

Forms of the accusative case of the plural of nouns – the names of creatures in the Ukrainian folk and literary language

The article investigates the regularities of the use of two forms of the accusative case of the plural of the nouns – the names of creatures in the Ukrainian folk and literary language. Special attention is paid to the form that coincides with the nominative case and is a typical feature of the folk language. The history of the entry of the form of the accusative case of the plural, common with the nominative case, into the system of inflexion of nouns of the Ukrainian literary language is traced. The area of distribution of each of the forms of the accusative case of the plural is determined. The list of nouns – the names of unpersons, which in the accusative case of the plural have the form of the nominative case, is offered. The causes and consequences of the expulsing of the forms of the nominative case of the plural by the forms of the genitive case in nouns – the names of creatures in the modern Ukrainian literary language – are clarified. It is stated that valid morphological literary norm does not correspond to the grammatical traditions of the Ukrainian folk language, because the forms, common to the nominative case, predominate in the folk language, whereas the forms, identical to the genitive case, prevail in the literary standard.

Keywords: Ukrainian literary language, Ukrainian folk language, noun, accusative case, nominative case, genitive case, the plural, names of creatures, person, unperson.

У статті досліджено закономірності вжитку двох форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот в українській народній і літературній мові. Виняткову увагу зосереджено на формі, що збігається з називним відмінком і є типовою ознакою живої народної мови. Простежено історію входження форми знахідного відмінка

¹ Статтю написано в межах планової теми Інституту української мови НАН України „Народна мова і літературний стандарт” (державний реєстраційний номер 0120U000188).

множини, спільної з називним відмінком, до системи словозміни іменників української літературної мови. Визначено ареал поширення кожної з форм знахідного відмінка множини. Запропоновано перелік іменників – назв неосіб, що в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка. З'ясовано причини та проаналізовано наслідки витіснення форм називного відмінка множини формами родового відмінка в іменниках – назвах істот в сучасній українській літературній мові. Констатовано порушення відповідності чинної морфологічної літературної норми граматичним традиціям української народної мови, зокрема переважання форм, спільних із називним відмінком, у народній мові, і форм, тотожних родовому відмінкові, у літературному стандарті.

Ключові слова: українська літературна мова, українська народна мова, іменник, знахідний відмінок, називний відмінок, родовий відмінок, множина, назви істот, особа, неособа.

Після здобуття Україною незалежності в суспільно-політичному житті держави сталися зміни, що вможливили її національну й мовну відбудову. У контексті демократизації українського суспільства, тенденцій до відновлення національної самобутності, посилення пуристичних настроїв, що розпочалися з 90-х років ХХ ст. і сьогодні тривають далі, виняткове значення має прагнення національно свідомої частини мовного соціуму установити та повернути питомі основи української літературної мови – передусім фонетичні, синтаксичні, морфологічні, словотвірні. Це прагнення спричинило невідкладну потребу переглянути чинні мовні норми щодо їх відповідності органічним, історично сформованим особливостям української мови.

Установлення питомості певного мовного явища, його „українськості” є однією з найскладніших і найсуперечливіших проблем лінгвоукраїністики, оскільки потребує надійних і об'єктивних критеріїв, спираючись на які можна було б беззаперечно довести органічність певної лексеми, граматичної одиниці, морфологічної форми, синтаксичної конструкції, словотворчого засобу тощо для української літературної мови.

У 20–30-х рр. ХХ ст., випрацьовуючи норми української літературної мови, науковці ґрунтували їх на таких основних критеріях: 1) природність для найбільшої частини народної² мови; 2) уживаність у творах „найкращих українських письменників”; 3) фіксація в „гарних словниках української мови” та граматиках; 4) перевага, вигідність із погляду поступу, удосконалення мови³.

² У мовознавчій літературі немає чіткого визначення терміна *народна мова*. На думку І. Огієнка, *народна мова* – „цілисть”, „збірність усіх говорів нації” (див.: І. Огієнко (митрополит Іларіон), *Історія української літературної мови*, Київ 2004, с. 113). Ми витлумачуємо її як мову, що нею здавна послуговується весь український народ у повсякденному спілкуванні, тобто *народна мова* охоплює передусім діалекти, а також елементи розмовної мови і певною мірою збігається з поняттям „живої” мови.

³ О. Синявський, *Poradnik Ukraïns'koï movi*, Harkiv – Berlin – N'ü-Jork 1922, s. IX; Idem, *Normi Ukraïns'koï literaturnoi movi*, Київ 2018, s. 199. Reprint z vidannâ 1931 r. (Seriâ „Ukraïns'ka gramatična klasika”).

У наступні періоди розвитку українського мовознавства ієрархія цих чинників змінювалася. Особливо помітними були зміни в ставленні до народної мови. Зокрема, якщо в 20–30-х рр. ХХ ст. ідея про народну основу української літературної мови була провідною (лише опертя на „українську народну мову”, на переконання О. Курило, є єдиним нормальним шляхом, „що ним може йти розвиток української літературної мови”⁴), панувала тверда віра в „повну вистачальність народної мови для всіх жанрів культурного мововжитку”⁵ й передусім для української наукової мови (термінології), що засвідчила низка укладених „на основі суто-народної мови”, проте позбавлених „специфічного – селянського, міського чи якогось місцевого (льокалізми) забарвлення”⁶ і призначених „охочим учитися живої української мови”⁷ словників⁸ (про це зауважено в передмовях цих словників і це потверджує їх джерельна база та лексичний матеріал, узятий „із живої української мови” – „безпосередньо з уст народу”⁹), то від середини ХХ ст. „практику звернення до живомовної стихії використовували насамперед для діалектологічних студій”¹⁰, оскільки українське мовознавство розвивалося у бік, „протилежний від живомовних народних джерел”¹¹.

В українському радянському мовознавстві основним джерелом літературної мови вважали мову, оброблену майстрами слова, – тексти художньої літератури, красного письменства. Безперечно, письменники „найкраще мову виявляють і оформлюють”¹², однак на початку ХХІ ст., коли стали вступлені авторські рукописи, перед дослідниками постала проблема відповідності тексту певного видання авторському оригіналові, а авторського задуму – основному тексту¹³, спричинена редакторським утручанням в оригінальний авторський текст у зв’язку з ідеологічними настановами певної доби, унаслідок чого деякі твори протягом тривалого часу друкували у спотвореному, сфальсифікованому

⁴ О. Курило, *Uvagi do sučasnoï ukrains'koï literaturnoï movi*, Київ 1925, s. 3.

⁵ V. Čaplenko, *Īstorîâ novoï ukrains'koï literaturnoï movi (XVII st. – 1933 r.)*, N'û-Jork 1970, s. 132.

⁶ M. Dorošenko, M. Stanislavs'kij, V. Straškevič, *Slovník dilovoï movi. Terminologiâ ta frazeologiâ*, Київ 2018, s. 6. Reprint z vidannâ 1930 r. (Serîâ „Slovníkova spadšina Ukraïni”).

⁷ *Slovník ukrains'koï movi*: u 3 t., pid red. S. Ėfremova, A. Nikovs'kogo, Київ 2017, t. 1. A–Ĝ, s. XV. Reprint z vidannâ 1927 r. (Serîâ „Slovníkova spadšina Ukraïni”).

⁸ *Rosijs'ko-ukrains'kij slovník*: u 4 t., pid red. A. Krims'kogo, tt. 1–3, Київ 1924–1933; *Rosijs'ko-ukrains'kij slovník pravničoi movi*, pid red. A. Krims'kogo, Київ 1926; V. Pidmogil'nij, Ė. Plužnik, *Rosijs'ko-ukrains'kij frazeologičnij slovník*, Harkiv 1928; M. Dorošenko, M. Stanislavs'kij, V. Straškevič, *Op. cit.* ta in.

⁹ *Rosijs'ko-ukrains'kij slovník pravničoi movi*, pid red. A. Krims'kogo, Київ 1926, s. IV–V.

¹⁰ O. Tišenko, *Dvi zauvagi pro dobîr pervinnih džerel do tekstovoï bazi leksikografa [v:] U pošukah garmonii movi*, pid red. Ė. Karpilovs'koï, L. Kislúk, Ū. Romanúk, Київ 2020, s. 385.

¹¹ *Ibidem*, s. 386.

¹² O. Sinâvs'kij, *Normi ukrains'koï literaturnoï movi, Op. cit.*, s. 6.

¹³ O. Tišenko, *Op. cit.*, s. 382.

вигляді. Ба більше, виправлення, як зауважує О. Тищенко, трапляються навіть в Архівній картотеці, де доповнення чи викреслення в цитаті картки засвідчене паспортизацією новішого видання твору¹⁴. Наявні на сьогодні численні цифрові копії паперових видань, на жаль, також хибують помилками, а тому наукові дослідження та словники, створені на основі спотворених текстів, „не можна вважати коректними й адекватними реальному їхньому об'єкту й завданням сучасного українського мовознавства”¹⁵.

Словники, на противагу художнім творам, текстам газет, часописів, щоденників, спогадів тощо, – це вторинні джерела, оскільки їх створюють на основі фахового опрацювання первинних джерел, осмислення їхніми укладачами певних мовних фактів відповідно до мети дослідження¹⁶. Якщо зважити на те, що частина словників так само зазнала ідеологічного тиску й до них свідомо був уведений мовний матеріал, підправлений рукою редактора, то їхня надійність у встановленні органічних рис української літературної мови теж викликає сумнів. Саме тому, застерігав С. Караванський, сьогодні „треба орієнтуватись на народну творчість у неспотворених записах, на мову класиків, на лексикографічні джерела, видані до погрому українства або у вільному світі”¹⁷.

Як відомо, „нормальний розвиток” української мови було остаточно спинено в 30-х роках ХХ ст., коли його підпорядкували „політичним цілям”, що „вимагали знівелювати самобутність української мови”, „підправити її відповідно до норм і законів мови російської”, обґрунтовуючи таку практику потребою „інтернаціоналізації”¹⁸. З огляду на суспільно-політичні умови функціонування української мови в 40–80 рр. ХХ ст. з-поміж усіх критеріїв, визначальних під час випрацювання норм української літературної мови, нині так само, як і сторіччя тому, основним має бути опертя на українську народну мову, адже вона найменше зазнала ідеологічних утисків. „Найприродніший розвиток мови, – зауважував С. Караванський, – спирається на живе народне мовлення, неспотворене жодними зовнішніми впливами”¹⁹.

У сучасній лінгвоукраїністиці думка про народнорозмовний характер української літературної мови є незаперечною, хоч дехто з дослідників зауважує, що апелювання до живої народної мови для ствердження чи спростування органічності того чи того мовного явища є недостатньо доказовим і переконливим²⁰, бо, з одного боку, „українська мова розвивалася протягом кількох століть під потужним впливом відразу двох мов сусідніх народів – російської

¹⁴ *Ibidem*, s. 383.

¹⁵ *Ibidem*, s. 383.

¹⁶ *Ibidem*, s. 382.

¹⁷ S. Karavans'kij, *Sekreti ukraïns'koï movi*, Kiiïv 1994, s. 6.

¹⁸ *Ibidem*, s. 40.

¹⁹ *Ibidem*, s. 39.

²⁰ O. Taranenko, *Sučasnì tendencii do pereglâdu normativnih zasad ukraïns'koï literaturnoï movi i âviše purizmu (u mežah gramatičnih kategorij imennika)* [v:] „Movoznavstvo”, nr 3–4, 2005, s. 86.

і польської, кожна з яких залишила свій слід у структурі народної мови”²¹, а з другого – „внаслідок бездержавності українського народу українська літературна мова не мала в своїй новій історії певних більш або менш тривалих періодів вільного, повнокровного розвитку, протягом яких могла б стабілізуватися й набути авторитетності для мовного загалу її нормативна база”²².

Граматичні, зокрема й морфологічні, норми, за висновками мовознавців, є одними з найстабільніших мовних норм. Проте якщо порівняти сучасні морфологічні норми, серед яких і правила вжитку відмінкових закінчень іменників, із нормами, що були кодифіковані у 20–30-х рр. ХХ ст., то зміни, які в них відбулися за 100 років, очевидні. Особливістю цих змін є їх зумовленість не внутрішніми законами розвитку української літературної мови, а позамовним чинником – ідеологією мовнополітичного курсу Радянського Союзу, у складі якого перебувала Україна, на зближення російської та української мов²³. Найпомітнішого політичного тиску і, як наслідок, штучних обмежень у функціонуванні зазнали форми давального відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни із закінченнями *-ovi, -evi (-cvi)*, форми знахідного відмінка однини іменників – назв неістот чоловічого роду II відміни на *-a (-я)*, форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот усіх родів, що збігаються з називним відмінком, форми родового відмінка однини іменників жіночого роду III відміни із закінченням *-и*, а також форми кличного відмінка всіх родів. Про це свідчить їх вибіркове фіксування у лексикографічних джерелах радянського періоду та їхній статус другорядних морфологічних форм у граматиках та в *Українському правописі* після 1933 р.

Мовна практика доби незалежної України хоч і засвідчує поступове повернення до вжитку тих відмінкових форм іменників, які за радянських часів або обмежували у використанні, або й зовсім не рекомендували як „шкідливі” чи такі, що суперечать „живій мові трудящих”, проте в новітніх словниках їх також ще подано непослідовно – лише в деяких лексикографічних

²¹ *Ibidem*, s. 85.

²² *Ibidem*, s. 86.

²³ Із цього приводу Ю. Шевельов зауважував: „Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, – у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати української мови прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар’єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «клясичних» метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською й російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови” (Ū. Ševel’ov, *Vibrani praci: U 2 kn. Kn. I. Movoznavstvo*, Kiiв 2009, s. 267).

працях²⁴. У цілісних граматичних описах сучасної української літературної мови та підручниках для закладів вищої освіти, опублікованих у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., немає істотних змін у потрактуванні статусу цих морфологічних форм. У проєкті *Українського правопису* 1999 р. та в його найновішій редакції 2019 р. зроблено лише незначні корекції правил про уживання деяких відмінкових закінчень іменників. Натомість звернення до живомовної практики українського народу виразно оприявнює розбіжності в прескриптивній (кодифікованій) і дескриптивній (ужитковій) мовних нормах, а також засвідчує гостру потребу „ревізувати” чинні граматичні норми й увідповіднити їх традиціям української народної мови, яка становить основу сучасної української літературної мови.

Суперечності між нормами чинного літературного стандарту і народної мови відбивають форми знахідного відмінка множини іменників – назв тварин. Відповідно до прескриптивної морфологічної норми, викладеної в чинному *Українському правописі*²⁵ та сучасних граматичних описах української літературної мови²⁶, іменники – назви деяких свійських тварин і комах у знахідному відмінкові множини мають переважно форму, спільну з родовим відмінком, лише інколи – менш поширену форму, однакову з формою називного відмінка, пор.: *знати овець (і вівці), пасти корів (і корови), годувати свиней (і свині), ловити мух (і мухи); волів (і воли), коней (і коні), поросят (і поросятка)* і под. Обидві форми знахідного відмінка множини – ту, що збігається з називним відмінком, і ту, що спільна з родовим відмінком, як рівноправні санкціоновано лише для іменників – назв тварин ІV відміни: *гусят і гусята, гусенят і гусенята, курчат і курчата, ягнят і ягнята, індичат і індичата* тощо.

Проте, як засвідчують фольклорні джерела та матеріали етнографічних збірників, в українській народній мові іменники – назви тварин й істот загалом у знахідному відмінку множини вживані у формі називного, а не родового відмінка набагато ширше, ніж це дозволяє чинна прескриптивна норма, тобто ідеальна, обов’язкова для виконання норма не збігається з ужитковою, узвичаєною в реальній мовній практиці, що становить неабиякі труднощі не тільки для самих мовців, а й для укладачів сучасних граматичних словників. Незважаючи на помітні розбіжності між прескриптивною та дескриптивною нормами, які спостерігаємо в ужитку форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот в українській народній та літературній мові, в українському мовознавстві

²⁴ О. Taranenکو, *Slovozmına ukrains 'koï movi*, Nyiregyháza 2003; *Gramatičnij slovník ukrains 'koï literaturnoi movi*. Slovozmına, Kіiv 2011; L. Kolibaba, V. Fursa, *Slovník diěslivnogo keruvanná*, Kіiv 2016; A. Risin, V. Starكو, *Velikij elektronnij slovník ukrains 'koï movi (VESUM)*, 2005-2021, https://github.com/brown-uk/dict_uk [17.01.2021].

²⁵ *Ukrains 'kij pravopis*, Kіiv 2019, s. 111, 127, 131.

²⁶ *Sučasna ukrains 'ka literaturna mova. Morfolođiá*, pid red. Ā. Bilodida, Kіiv 1969, s. 61, 92, 112, 121; Ā. Vihovanec, K. Gorodens'ka, *Teoretična morfolođiá ukrains 'koï movi*, Kіiv 2004, s. 98, 106; *Gramatika sučasnoi ukrains 'koï literaturnoi movi. Morfolođiá*, Kіiv 2017, s. 208.

їх спеціально не досліджували. Найбільше уваги варіантним формам знахідного відмінка множини іменників – назв істот приділяли в 30-х роках ХХ ст. О. Курило²⁷, М. Наконечний²⁸, О. Синявський²⁹, а пізніше – І. Огієнко³⁰. Вони уважали ці форми поправними, нормальними „для письменської (як і народної) мови”³¹. На тому, що в українській мові іменники – назви тварин у знахідному відмінку множини мають переважно форму називного відмінка, а не родового, наголошував також Ю. Шевельов³². У сучасній лінгвоукраїністиці проблеми варіантності форм знахідного відмінка множини торкаються лише принагідно під час опису системи словозміни іменників у граматиці³³, підручниках і посібниках для вищої школи³⁴ та в деяких словниках³⁵.

З огляду на це мета нашої статті – дослідити форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот (осіб і неосіб) в українській народній і літературній мові. Щоб досягти цієї мети, розв’язано такі основні завдання: 1) простежено історію входження форми знахідного відмінка множини, спільної з називним відмінком, до системи словозміни іменників української літературної мови; 2) визначено ареал поширення кожної з форм знахідного відмінка множини; 3) складено перелік іменників – назв неосіб, що в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка; 4) встановлено ступінь відповідності чинної морфологічної літературної норми граматичним традиціям української народної мови; 5) з’ясовано причини та проаналізовано наслідки витіснення форм називного відмінка множини формами родового відмінка в іменниках – назвах істот у сучасній українській літературній мові.

Ужиток іменників – назв істот у знахідному відмінку множини у формі називного відмінка І. Огієнко слушно вважав ознакою „живої” народної мови³⁶, про що свідчить значна кількість цих форм в усній народній творчості

²⁷ О. Kurilo, *Op. cit.*

²⁸ М. Nakonečnij, *Ukraïns'ka mova: programa-konspekt z dodatkom pro novij pravopis ukraïns'kij*, Harkiv 1928.

²⁹ О. Sinâvs'kij, *Poradnik Ukraïns'koï movi, op. cit.*; Idem, *Normi ukraïns'koï literaturnoï movi, op. cit.*

³⁰ І. Ogiênko (mitropolit Ilarion), *Ridna mova*, Kiïv 2010, s. 257–261; Idem, *Naša literaturna mova*, Kiïv 2011, s. 309–314.

³¹ М. Nakonečnij, *op. cit.*, s. 125.

³² Ū. Ševel'ov, *Naris sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi ta inšì lingvističnì studij (1947 – 1953 rr.)*. Kiïv 2012, s. 230.

³³ І. Vihovaneč', К. Gorodens'ka, *op. cit.*, s. 106; *Gramatika sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi. Morfologija*, Kiïv 2017, s. 208.

³⁴ *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova*, pid red. А. Grišenka, Kiïv 1997; *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova*, pid red. М. Plûš, Kiïv 2001; *Sučasna ukraïns'ka mova*, pid red. О. Ponomareva, Kiïv 2008; *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova. Morfemika. Slovtvir. Morfologija*, pid red. О. Lavrinec', Kiïv 2019.

³⁵ О. Taranenko, *Slovozmîna ukraïns'koï movi*, Nyiregyháza 2003; *Gramatičnij slovník ukraïns'koï literaturnoï movi. Slovozmîna*, Kiïv 2011; L. Kolibaba, V. Fursa, *op. cit.*; А. Risin, V. Starko, *op. cit.*

³⁶ І. Ogiênko (mitropolit Ilarion), *Ridna mova, Op. cit.*, s. 310–311.

українського народу – прислів'ях, приказках, піснях, казках тощо, напр.: *Опанас воли пас, а дівчина бички* (Номис³⁷); *Ой, там Роман воли пасе* (Укр. нар. пісня); *Ой, він [милий] оре, воли гонить* (Укр. нар. пісня); *Розпрягайте, хлопці, коні* *Та лягайте спочивать* (Укр. нар. пісня); *Наїхали гості да непрохані – І непрохані, несподівані. Попускали коні непутані – І непутані, й негнуздані. Вони сад-виноград да поламали, Райськії пташки да розігнали* (Колядка); *Сидить Василь коло ясель, корови годує* (Коломийка); *Сова спить, а кури бачить* (Укр. присл.); *Не хотіла чапля рибок, а тепер їсть жаби* (Укр. присл.); [Дід:] *...а зимою хоч бджоли й забирають додому, а я все-таки тут живу* (Укр. нар. казка); *Придбали діти, обайте, щоб було що й надіти* (Укр. присл.); *Полишила перепілонька свої дрібні діти* (Укр. нар. колискова пісня); *А на тім яворі сиз орел сидить, Сиз орел сидить, з рибою говорить: – Ой бути нам, рибо, у одного пана, У одного пана, пана Івана. Тобою, рибо, гості вітати, А моїм пером – листи писати!* (Колядка); *При пості добре відбути гості* (Номис) та багато інших.

Широке використання іменників як осіб, так і неосіб усіх родів у знахідному відмінку множини у формі називного відмінка зафіксовано також у збірниках фольклорних та етнографічних матеріалів, зокрема в праці П. Чубинського „Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край”³⁸. Упадає в око, що в українській народній мові поряд із безприйменниковими формами знахідного відмінка активно вживані й морфологічні форми з прийменниками *по, на, через*, пор.: *Покіль воли напоїш, З дівчиною постоїш; Покіль воли напасеш, Дівчиноньку потрясеш; А вже чути аж до хати, Що став [козак] на воли гукати; Запряжу сірі коні, ще й воли, Поїдемо в Україну, де милий; Вставай, милий, годі спати, Пора коні напувати; Повів милий коні До далекого краю; Забрав коники, сам поїхав на ніч; А дід бички запрягає та іде по дрова; Сиди, сиди, гусачок, Та висиди гуси; Пасла баба ягняточка, Пасла баба гуси; Татко кози продали, Мамці гроші вдали; Иди, иди, припутень, не барись, На чужії горлиці не дивись; Тоді козак від дівки йде, Як доять корови; Погнала [дівчина] корови в зелені діброви, А телята в гай зелененький; А вже бабка курчаточка в хату заганяє; Десь ся взяла чорнявая воду брати, Взяла тії лебедята заганяти; Вийди, дівчино, вийди, рибчино, У луг по телята... Вийди, дівчино, у луг по корови; По телята йду, спотикаюся; Ой, захотіла баба та й забагатіти, Посадила курочку, щоб вивела діти; З'їла сонце, з'їж і місяця, з'їж і зірочки – дрібні діточки; Я вмірати не гадаю, Бо я гості в себе маю; Вже мені наскучило, Розглядаючи, На чужі молодиці Поглядаючи; Вже такий я звичай маю, Що вже дівок не кохаю, Молодиці я кохаю, Аж до себе пригортаю; Бо ти любиш молодиці, Молодиці-красавиці; Я на дівки*

³⁷ М. Nomis, *Ukrains'ki prikazki, prisliv'â i take inše*, Kyïv 1993.

³⁸ Р. Čubins'kij, *Trudi etnografičesko-statističeskoj ekspedicii v Zapadno-Russkij kraj*: Т. I–VII, Sankt-Peterburg 1872–1877, т. V, 1874.

задивився, За волами опізнився; Гей любив же дві дівчини, дві Катерини; А всі свої вірні слуги порозбужала [дівчинонька]; Через тяжкі воріженьки, – Заступають доріженьки та ін. Наявність в українському фольклорі великої кількості іменників – назв істот, що в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка, дало підстави деяким дослідникам кваліфікувати їх як „розмовні” одиниці³⁹.

І. Огієнко „знахідний відмінок множини у формі називного” уважав „суто українською” відмінковою формою, хоч і звертав увагу на те, що конструкції зі знахідним множини в формі називного властиві також іншим слов’янським мовам, зокрема польській, чеській та болгарській⁴⁰. „Російська мова, – наголошував він⁴¹, – вже з давнього часу загубила цю форму і в неї знахідний множини від живих істот тепер завжди має форму тільки родового”⁴².

Висновок мовознавця потверджують студії з діалектології та карти „Атласу української мови”, згідно з якими форми знахідного відмінка множини, однакові з називним відмінком, не властиві тим регіонам України, що межують із Росією, зокрема їх майже немає на Сумщині⁴³ та Луганщині⁴⁴. Натомість форми знахідного відмінка множини, тотожні називному відмінкові, переважають, Житомирщині, у частині районів Черкащини (зокрема на Уманщині), у мовленні корінних мешканців деяких міст Київщини, зокрема Білої Церкви, Ірпеня, Василькова⁴⁵. Ці форми широко вживані також на Кіровоградщині, Полтавщині, Чернігівщині⁴⁶, Харківщині, Запоріжчині, Дніпропетровщині⁴⁷, хоч у цих регіонах наявні й форми знахідного відмінка множини, спільні з родовим відмінком. Безприйменниковими формами знахідного відмінка множини у формі називного активно послуговуються на Закарпатті, а прийменниковими – на Львівщині, Тернопіллі та Івано-Франківщині⁴⁸. Знахідний відмінок множини у формі родового відмінка переважає на Вінниччині, Волині, Рівненщині, Хмельниччині⁴⁹. І. Г. Матвіяс ужиток називного відмінка

³⁹ *Sopostavitel' naâ stilistika russkogo i ukrainskogo âzïkov*, Київ 1980, s. 168.

⁴⁰ І. Огієнко (митрополит Іларіон), *Ridna mova*, *Op. cit.*, s. 259; *Idem*, *Naša literaturna mova*, *Op. cit.*, s. 311.

⁴¹ *Idem*, *Ridna mova*, *Op. cit.*, s. 260.

⁴² М. Наконечний зауважував, що в деяких фразеологічних „скам’янілостях” – „законсервованих у давніх формах зворотах” – знахідний живих істот, що дорівнює називному відмінкові, зберігся і в російській мові, напр.: *затисался в плотники, поиёл в разбойники* (див.: М. Наконечні, *Op. cit.*, s. 125).

⁴³ *Atlas ukrains'koï movi: u 3 t., t. 1. Polissâ, Serednâ Naddnîprânsîna i sumîžni zemli*, Київ 1984, карта № 277.

⁴⁴ *Idem*, t. 3. *Slobožanšîna, Doneččîna, Nižnâ Naddnîprânsîna, Pričornomor'â i sumîžni zemli*, Київ 2001, карта № 63.

⁴⁵ *Idem*, t. 1. *Polissâ, Serednâ Naddnîprânsîna i sumîžni zemli*, Київ 1984, карта № 277.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Idem*, t. 2. *Volin', Naddnîstrânsîna, Zakarpatt'a i sumîžni zemli*, Київ 1988, карта № 263.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

множини в ролі знахідного кваліфікує як „синтаксичну особливість південно-західних говірок”⁵⁰.

Вивчивши походження форм знахідного відмінка множини, І. Огієнко констатував, що „у давнину назви всіх живих істот – чи то тварин, чи то людей – в знахідному множини завжди мали свою старшу форму, однакову з відмінком називним, і не змішували її з формою родового”⁵¹. Свій висновок дослідник потвердив багатьма ілюстраціями з давніх Євангелій X–XI ст., старої української мови XI–XII ст., стародавніх пам’яток живої української мови XV–XVIII ст.⁵². На широке використання в давній українській мові „форми знахідного множини замість називного множини” указував також І. Тараненко⁵³.

На тому, що в давньоруській мові називний і знахідний відмінки іменників – назв істот у множині мали однакові закінчення, акцентували увагу й інші мовознавці⁵⁴. Проте вже в пам’ятках староукраїнської мови засвідчено „форми, тотожні з називним відмінком множини від назв предметів, явищ, процесів, понять” і „форми, тотожні з називним та значно рідше з родовим від назв істот”⁵⁵. С. П. Самійленко наголошував, що іменники – назви осіб та істот „почали приймати закінчення, тотожне із закінченням родового відмінка множини, дуже пізно; неусталеність у вживанні цих закінчень виявляється навіть у пам’ятках XVII ст., у живих говірках української мови”⁵⁶. Зокрема, дослідник системи словозміни української мови І. М. Керницький на матеріалі пам’яток XVI ст. з’ясував, що знахідний відмінок множини від особових назв має форму як родового, так і називного відмінка множини, а знахідний відмінок множини від назв тварин завжди має форму називного відмінка множини⁵⁷.

І. Огієнко також поділяє думку про те, що „перші випадки заступлення форми знахідного формою родового множини живих осіб та тварин по перехідних дієсловах” зафіксовані в староукраїнській мові⁵⁸. Від того часу в українській мові поступово „запанувало таке розрізнення: знахідний осіб (людей) може бути однаковий і з родовим, але знахідний тварин позостається стародавній, цебто однаковий із називним”⁵⁹.

Ця тенденція загалом збереглася в українській народній мові й знівельована в сучасній літературній мові. Якщо І. Огієнко наголошував, що форми, спільні

⁵⁰ І. Matviâs, *Îmennik v ukraïnskij movi*, Kiïv 1974, s. 76.

⁵¹ І. Огієнко (mitropolit Îlarion), *Naša literaturna mova, Op. cit.*, s. 309.

⁵² Idem, *Ridna mova, Op. cit.*, s. 258.

⁵³ *Îstorična gramatika ukraïns’koï movi*, Kiïv 1962, s. 215.

⁵⁴ І. Kernic’kij, *Sistema slovozmîni v ukraïns’kij movi. Na materialah pam’âtok XVI st.*, Kiïv 1967, s. 61, 97–98; *Îstorična gramatika ukraïns’koï movi*, Kiïv 1980, s. 130.

⁵⁵ *Îstorična gramatika ukraïns’koï movi*, Kiïv 1980, s. 151.

⁵⁶ *Îstorična gramatika ukraïns’koï movi. Morfoloġiâ*, Kiïv 1978, s. 86, 125.

⁵⁷ І. Kernic’kij, *Op. cit.*, s. 61.

⁵⁸ І. Огієнко (mitropolit Îlarion), *Naša literaturna mova, Op. cit.*, s. 311.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 312.

для знахідного та родового відмінків, можливі лише для назв осіб (людей), а для неосіб (тварин) нормативною є форма знахідного відмінка, яка збігається з називним відмінком, то в мовній практиці середини ХХ ст. – початку ХХІ ст. в знахідному відмінку множини форми іменників – назв свійських тварин, звірів та комах, тотожні родовому відмінкові, майже повністю витіснили ті, що збігаються з називним відмінком. У теоретичних працях із граматики та в науково-навчальних джерелах цього періоду хоч і не заперечено нормативність форм знахідного відмінка множини, що збігаються з називним відмінком, але водночас їм надано статусу периферійних морфологічних форм, про що свідчить подання їх у системі словозміни на другому місці після форм, однакових із родовим відмінком, або в дужках, пор.: *пасти коней і коні* або *пасти коней (коні)*, *доїти корів і корови* або *доїти корів (корови)*, *годувати свиней і свині* або *годувати свиней (свині)*, *гонити овець і вівці* або *гонити овець (вівці)*, *доглядати бджіл і бджоли* або *доглядати бджіл (бджоли)*, *ловити горобців і горобці* або *ловити горобців (горобці)* і под. Цю норму – уживати іменники, що позначають осіб, у знахідному відмінкові множини у формі родового відмінка, а назви деяких (здебільшого свійських) тварин – із подвійними флексіями родового та називного відмінків, кодифіковано в граматичних описах сучасної української літературної мови⁶⁰, підручниках та посібниках для вищої школи⁶¹, у виданнях *Українського правопису* після 1933 р.⁶²

Але навіть за такого чіткого семантичного критерію розмежування форм знахідного відмінка множини, як „особа” / „неособа” повний перелік тих іменників – назв неосіб, для яких у сучасній українській літературній мові в знахідному відмінку множини нормативною є форма, спільна із формою називного відмінка, визначити складно. У сучасних граматиках та в „Українському правописі” їх склад обмежено здебільшого назвами свійських тварин (*коні, воли, корови, вівці, свині, кози; телята, ягнята, поросята, лоша́та*), птахів (*кури, гуси, качкі, індики; курчата, гусята (гусенята), каченята, індичата*, але *солов'їв, орлят*) та деяких комах (*бджоли, мухи*, але *жуки́в, хрущи́в*), хоч жива народна мова, усна народна творчість українського народу, художня література й сучасні корпусні дослідження засвідчують значно більше іменників,

⁶⁰ *Sučasna ukraїns'ka literaturna mova. Morfologiã*, pid red. Ī. Bilodida, Kiiv 1969, s. 61, 92, 112, 121; Ī. Vihovanec', *Sintaksis znahidnogo vidminka v sučasnij ukraїns'kij movi*, Kiiv 1971, s. 19; Ī. Vihovanec', K. Gorodens'ka, *Op. cit.*, s. 98, 106; *Gramatika sučasnoї ukraїns'koї literaturnoї movi. Morfologiã*, Kiiv 2017, s. 208.

⁶¹ *Sučasna ukraїns'ka literaturna mova*, pid red. A. Grišenka, Kiiv 1997; *Sučasna ukraїns'ka literaturna mova*, pid red. M. Plûs, Kiiv 2001; *Sučasna ukraїns'ka mova*, pid red. O. Ponomareva, Kiiv 2008; *Sučasna ukraїns'ka literaturna mova. Morfemika. Slovoťvir. Morfologiã*, pid red. O. Lavrinec', Kiiv 2019.

⁶² *Ukraїns'kij pravopis*, Harkiv 1933, s. 31, 38, 41, 43–44; *Ukraїns'kij pravopis*, Kiiv 1946, s. 66, 76, 79; *Ukraїns'kij pravopis*, Kiiv 1960, s. 76, 87, 91; *Ukraїns'kij pravopis*, Kiiv 1997, s. 67, 76, 79; *Ukraїns'kij pravopis*, Kiiv 2019, s. 111, 127, 131.

що в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка. М. Наконечний, крім поданих, уможлиблював форму знахідного відмінка множини, спільну з називним відмінком, також для іменників *олені, зайці, лисиці, сарни (сарни), тури; слонята, мишенята, щенята; голуб'ята, дрохви, перепели, тави, метелики, павуки*⁶³. О. О. Тараненко серед іменників – назв істот, що можуть мати форму „називний – знахідний” (як варіант до форми „родовий – знахідний” або навіть єдину), подає ще й назви найпростіших мікроорганізмів (*амеби, бацили, інфузорії, мікроби, віруси*) та інших тварин (*глисти, черви, п'явки, воші; оселедці, лини, жуки, раки*)⁶⁴. Єдиним на сьогодні джерелом, у якому послідовно для всіх іменників – назв тварин (зокрема звірів, птахів, риб, комах, найпростіших мікроорганізмів) у знахідному відмінкові множини подано форму, спільну з називним відмінком, причому переважно на першому місці порівняно з формою, що збігається з родовим відмінком, є „Великий електронний словник української мови”⁶⁵. Хоч він, за визначенням його укладачів, не є академічним джерелом і „не претендує на істину в останній інстанції”⁶⁶, проте в цій праці наведено найповніший реєстр питомих українських відмінкових форм іменників.

Узагальнивши напрацювання української граматичної думки та найчисленніші вияви в мовній практиці, можемо констатувати, що в знахідному відмінку множини форму називного відмінка найчастіше мають іменники, що позначають: істот – неосіб чоловічого роду: *кони, воли, бики, тури, хорти, рисаки, зайці, олені, жури; індики, горобці, голуби, перепели, соколи; карасі, окуні, лини, коропи, в'юни, соми, оселедці, раки; комарі, метелики, павуки, москіти; мікроби, віруси, глисти, черви*; істот – неосіб жіночого роду: *корови, свині, вівці, кізи, кобили; лисиці, сарни, миші, мавпи; кури, гуси, качкі; пташки, ворони, тави, дрохви, перепелиці, куріпки, устриці; бджоли, мухи; воші; жуки, жаби, п'явки; амеби, бацили, інфузорії*; істот – неосіб середнього роду: *телята, ягнята, поросята, лоша́та, лисенята, мишенята, щенята, цуценята, зайчата, слоненята; голуб'ята, курчата, гусята, каченята, індичата, орлята*.

В українській художній літературі та у фольклорі численними також є випадки вживання у знахідному відмінку множини у формі називного відмінка іменників – назв осіб *діти* та *гості*, а в пам'ятках – ще й іменника *люди*, пор.: *Придбали діти, дбайте, щоб було що й надіти* (Укр. присл.); *Я гуси пасла за селом, і діти бавила, і пряла* (І. Франко); *...по вечері він [І. Франко] бавив діти і робив коректу своєї збірки оповідань “В поті чола”* (В. Стефаник); [Григорій:] *Ти матимеш діти, але не матимеш радості...* (Іван Багряний); *А на тім яворі сиз орел сидить, Сиз орел сидить, з рибою говорить: – Ой бути нам, рибо,*

⁶³ М. Nakonečnij, *Op. cit.*, s. 125.

⁶⁴ О. Taranenko, *Op. cit.*, s. 13.

⁶⁵ А. Risiñ, V. Starko, *Op. cit.*

⁶⁶ *Ibidem*.

у одного пана, У одного пана, пана Івана. Тобою, рибо, *гості* вітати, А моїм пером – листи писати! (Колядка); Бог дав свято, а чорт – *гості* (Укр. присл.); [Д. Мерседес:] Пабло, нам слід піти нагору *гості* бавить (Леся Українка); За стіною чути плюскіт води, а потім міцний ... голос самого Пастуха: –...А так ...маю *гості*... (Ірина Вільде); Вона [Емілія] сказала до Леонтія, який чистив рушницю по ситному обіді: – Маєм *гості*! (Г. Пагутяк) і под.

В Українському правописі 1946 р. була спеціальна примітка, відповідно до якої „слово *дитина* в знахідному відмінку множини має дві форми: *дітей*, а також *діти*”⁶⁷. На цю ж граматичну особливість української мови звертала увагу у своїх дослідженнях й О. Курило⁶⁸. У чинних нормативних лінгвістичних джерелах правила про форму знахідного відмінка множини іменника *діти* не збігаються: статусу нормативної надано або лише одній формі, спільній із родовим відмінком⁶⁹, або двом варіантним формам – називного і родового відмінків⁷⁰.

Стосовно іменника *люди*, то І. М. Керницький спостеріг, що в українських пам’ятках XVI ст. „знахідний відмінок від іменника *люди* постійно має закінчення *-и*”⁷¹.

Про те, що знахідний відмінок множини для іменників – назв людей не завжди має форму родового, а може мати й форму називного, зауважував також О. Синявський. Він наголошував, що це навіть обов’язково тоді, коли „додаткове слово після прийменника разом із цим останнім сталося прислівниковим виразом чи хоч наблизилося до прислівника, напр.: «вийти в люди», «піти вчителі», «записатися в міщани», «пошитися в дурні» тощо”⁷². Навіть і в інших випадках, твердить мовознавець, знахідний відмінок множини від назв людей „може дорівнюватися називному, а не родовому, як от *хустки на молодиці* тощо”. На думку О. Синявського, такі вирази, як „*серце люди* полюбило”, досить звичайні і становлять одну зі стилістичних особливостей мови Т. Шевченка⁷³.

Причиною витіснення в знахідному відмінку множини форм називного відмінка формами родового відмінка І. Огієнко та М. Наконечний уважають вплив російської мови⁷⁴. Зокрема, І. Огієнко наголошував, що „під впливом мови російської часто і в Україні вживають... форми родового відмінку: «*Пас коней*» (а треба: *пас коні*)”⁷⁵. Він констатував, що „до 1930-х років вільно

⁶⁷ *Ukraïns'kij pravopis*, Київ 1946, s. 76.

⁶⁸ О. Куріло, *Op. cit.*, s. 98.

⁶⁹ *Ukraïns'kij pravopis*, Київ 2019, s. 111.

⁷⁰ *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova. Morfoloġiâ*, pid red. Ī. Bilodida, Київ 1969, s. 122.

⁷¹ Ī. Kernic'kij, *Op. cit.*, s. 61.

⁷² О. Sinâvs'kij, *Op. cit.*, s. 49.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Ī. Oġiĕnko (mitropolit Īlarion), *Ridna mova, Op. cit.*, s. 260; Idem, *Naša literaturna mova, Op. cit.*, s. 312; М. Nakonečnij, *Op. cit.*, s. 125.

⁷⁵ Ī. Oġiĕnko (mitropolit Īlarion), *Naša literaturna mova, Op. cit.*, s. 311.

вживали чисто української форми, а по цьому – змушені вживати форми російської. [...] Але далі так ніби забулася наша притаманна форма «*пасту коні*», і скрізь запанувала форма російська: «*пасту коней*»⁷⁶. Проте, на думку П. Тимошенка, форми називного – знахідного відмерли не так через політичні обставини, як „через свою граматичну невивірність”⁷⁷.

На глибоке переконання І. Огієнка, „затирання” цієї „української особливості” відбувалося також за допомогою урядових наказів через школу, пресу, видавництва, а найголовніше – через „Український правопис”. Видання „Українського правопису” різних років відповідно до соціально-політичних умов функціонування української мови виразно засвідчують боротьбу двох форм знахідного відмінка множини, а згодом – витіснення в знахідному відмінку множини форм іменників – назв свійських тварин, що збігаються з називним відмінком, формами, тотожними родовому відмінкові. Зокрема, в „Українському правописі” 1928 р. у знахідному відмінку множини для назв неосіб подано тільки ті форми, що збігаються з називним відмінком (*по коні, за телята, про гуси, корови, воли, свині, метелики*), а ті, що збігаються з родовим, наведено для назв осіб (*про гостей, за молодичь (і молодиці)*) і т. ін.⁷⁸, тоді як в „Українському правописі” 1933 р. у знахідному відмінку множини з-поміж двох відмінкових форм статусу основної надано формі, що збігається з родовим відмінком: „Іменники – назви тварин, поряд з формою = родовому відмінку мають інколи і форму називного відмінка”: *коней (і коні), волів (і воли); свиней (і свині), корів (і корови), гусей (і гуси), курей (і кури); гусят-(а), курчат-(а)*⁷⁹. П. Д. Тимошенко зауважував, що в 1933 р. була прийнята ухвала, відповідно до якої форми знахідного відмінка множини на зразок *пасу корови, бачу хлопці* „треба ліквідувати, встановивши замість них, як єдино нормативні, форми *пасу коней, бачу хлопців*”⁸⁰. Зважаючи на цей припис, можемо констатувати, що форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот, спільні з називним відмінком, зазнали прямого політичного тиску, унаслідок чого їх ужиток у літературній мові був штучно локалізований.

„Український правопис” 1946 р. засвідчує послаблення примусу обмежувати у використанні форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот, однакові з називним відмінком. Ба більше, у ньому ці форми як нормативні наведено на першому місці, а форми, тотожні родовому відмінкові, – на другому й зауважено, що „іменники – назви деяких свійських тварин уживаються переважно у формі називного відмінка: *знати вівці, пасту корови* (рідше – *овець, корів*)”, аналогічно: *коні (і коней), воли (і волів), гусята (і гусят), курчата*

⁷⁶ *Ibidem*, s. 313.

⁷⁷ Р. Тимошенко, *Pitannâ normalizacii sintaksisu ukraïns'koï literaturnoi movi v radâns'ku epohu* [v:] *Sintaksična budova ukraïns'koï movi*, Kïiv 1968, s. 187.

⁷⁸ *Ukraiïns'kij pravopis*, Harkiv 1929, s. 44.

⁷⁹ *Ukraiïns'kij pravopis*, Harkiv 1933, s. 31, 38, 41, 43–44.

⁸⁰ Р. Тимошенко, *Op. cit.*, s. 187.

(і курчат)⁸¹. Проте вже в наступному виданні *Українського правопису* 1960 р. принципи подання форм знахідного відмінка множини й текст правила кардинально змінено: варіантні форми знахідного відмінка множини, спільні з називним і родовим відмінками, поміняно місцями, а в правилі зазначено, що іменники – назви деяких свійських тварин так само, як і інші іменники, що означають істоти, „мають переважно форму, однакову з родовим відмінком”: *коней* (і коні), *волів* (і воли); *овець* (і вівці), *корів* (і корови); *гусят* (і гусята), *курчат* (і курчата), але *оленів*, *жуків*, *горобців*⁸².

На цих же засадах ґрунтовано правило про вжиток форм знахідного відмінка множини іменників чоловічого та жіночого родів у чинному „Українському правописі”⁸³. Зокрема, у ньому збережено тенденцію до звуженого використання форм знахідного відмінка множини іменників – назв тварин, однакових із формами називного відмінка. Якщо в *Українському правописі* 1933 р. вжиток цих форм обмежено словами „мають **інколи і форму називного відмінка**”⁸⁴ (виділення наше – Л. К.), а в *Українському правописі* 1960 р. – „мають **переважно форму, однакову з родовим відмінком**”⁸⁵, то в *Українському правописі* 2019 р. нормативність форм знахідного відмінка множини, спільних із називним відмінком, так само обмежено словами „**менш поширену форму**”⁸⁶, „назви **деяких** свійських тварин”⁸⁷, що не сприяє правдивому відтворенню питомих граматичних рис української мови й не відтворює реальний стан використання цих форм у народній мові.

У сучасній українській літературній мові іменники – назви істот у формі знахідного відмінка множини вживані переважно в художній літературі, значно рідше – у публіцистиці. У текстах художніх творів ХІХ – початку ХХІ ст. функціують два варіанти форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот усіх родів: форма, що збігається з родовим відмінком (напр.: ... *Кравчина випускає гусей* (О. Довженко); *Весною... вигнали ми своїх зголоднілих за зиму корівок на пашу* (І. Цюпа); ...*крадькома продав троян коней і воли* (М. Стельмах); ...*чабани випускають овець із кошар* (О. Гончар); *А він, Санько, мов мала дитина, мусить пасти курчат* (В. Рутківський), і форма, тотожна називному відмінкові, причому форми знахідного відмінка множини, спільні з називним відмінком, представлені досить широко, пор.: *Я пас ягнята за селом* (Т. Шевченко); *В кого копійочок чортма, тягніть гусенята, каченята, поросята* (О. Ковінька); *А сьогодні, справді, брате, Повторилось крізь роки: За селом пасуть телята Русочубі хлопчачки* (М. Братан); *Другого дня, не дуже*

⁸¹ *Український правопис*, Київ 1946, с. 66, 76, 79.

⁸² *Український правопис*, Київ 1960, с. 76, 87, 91.

⁸³ *Український правопис*, Київ 2019, с. 67, 76, 79.

⁸⁴ *Український правопис*, Харків 1933, с. 38.

⁸⁵ *Український правопис*, Київ 1960, с. 87.

⁸⁶ *Український правопис*, Київ 2019, с. 111.

⁸⁷ *Ibidem*, с. 127.

й торгуючись, він продав на ярмарку і брличку, і **коні** (М. Стельмах); – *Якого біса мені тут сидіти!* – здивувався Бульба, звертаючись до Товкача. – ...*Доглядати **вівці** та **свині** та з жінкою бабитися!* (О. Довженко); *Жену з поля **корови** та **вівці*** (Ю. Мушкетик); *Іван сидів і слухав, забувши зовсім, що має доглядати **корови*** (М. Коцюбинський); *Павлуся заставили доїти **кобили**, робити каймак* (А. Чайковський); [Дюваль до Дювер'є:] *Грошей ви не побачите, бо вони потрібніші для іншої справи, ніж ловити **мавпи**...* (Майк Йогансен); *Джержя мусив везти хліб на базар, продати й заплатити йому [шинкарю] гроші та викупити кожуха, а тут треба було годувати панські **качки*** (І. Нечуй-Левицький); *Не в одного дядька заніє серце, як гляне він на дітей, що ганяють **кури** по дорозі* (М. Грушевський); – *Ось ми поставимо оті червоні опудала по своїх городах лякати **горобці** та **ворони***, – крикнув один козак з холопів (І. Нечуй-Левицький); ...*дитина **метелики**, пташок гонить* (Марко Вовчок); *Маруся ...теж **бджоли** доглядала так, що аж, незвичайні, кусали її і тим робили часом із любенького личенька не знати що* (Марко Вовчок); *Гордій пішов **раки** ловити* (У. Самчук); *Ще з його, з Семеновим батьком, змалку без итанців по сагах лазили, лопуцьки їли, гороб'ят драли. **В'юни** ловили...* (Іван Багряний); *Семенко все бігав, все робив, що мама казала, і раз по раз гримав на молодші **сестри*** (В. Стефаник); *Завзяті **доні** виплекала Любов Федорівна* (Б. Лепкий); *Забудьте **жінки** й **діти**, Невільні звільніть серця!* (Олег Ольжич); *Був батько й писарем, і **діти** учив по селах* (В. Сосюра); *Збирала [Надя] в лівий кулак жмут обсічених кіс, насилу втримувала себе біля дзеркала, аби не **бігти між люди**, між сміх* (Є. Пашковський); – *Чому не **біжши поміж діти**? Глянь, яке сонечко тепленьке, яка благодать на світі... – договорує тато Стефанові* (С. Ковалів); ...*я ...поки що не мав наміру балотуватися в **народні судді*** (П. Загребельний). – *Слухай, ти часом у **депутати** не балотуєшся? – в'їдливенько зиркає на Софійку Сашко* (М. Павленко) та багато інших.

У сучасних публіцистичних текстах форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот, спільні з називним відмінком, трапляються значно рідше, пор.: ...*Собб підвищує свою присутність на ринку Європи, її **курчата** активно закупаються у Голландії, Німеччині* (журнал „Агробізнес сьогодні”, 2013, № 4); ...*балотуватися в **президенті** можна з 35 років* („Високий Замок”, 13.11.2009) і под.

Назагал у мовній практиці ХХІ ст іменники – назви осіб зберігають давні форми, однакові із називним відмінком множини, у зворотах, що складаються із прийменниково-відмінкових форм у (в) *люди, між люди, у (в) гості, у (в) депутати, у президенті, у (в) судді, у (в) губернатори, у (в) радники, у (в) ректори, у співаки, в актори, в учителі, у (в) репетитори, у (в) художники, у (в) судді, у свідки, у (в) няньки, у (в) куми, у (в) помічники, у (в) робітники, у (в) напарники, у (в) солдати, у (в) герої* і под., у яких іменники позначають нерозчленовану множинність, та дієслів, що виражають

перехід або переведення особи в інше (часто соціальне) становище⁸⁸ (йти / піти, ходити, виходити / вийти, переходити / перейти, пролізти, про-братися, вибратися, проскочити, вискочити, висунутись, податися, записува-тися / записатися, вербувати / завербувати, завербуватися, перекваліфікову-ватися / перекваліфікуватися, просити / попросити, проситися / попроситися, запрошувати / запросити, кликати / покликати, приймати / прийняти, виби-рати / вибрати, висувати / висунути, виводити / вивести, витягати / витяг-нути, витягти, заманювати / заманити, відпускати / відпустити тощо), напр.: *Зеленський пояснив, чому пішов у президенти* (інтернетівська газета „Українська правда”, 13.09.2019); *Чи шкодує Олег Синютка, що пішов у депутати?* (канал НТА, 03.10.2019); *Володимир Остапчук подався у співаки та випустив тан-цювальний трек* (канал „1 + 1”, 18.12.2020); *У себе на батьківщині Квіташвілі також працював головою Мінздоров’я, ...а потім перекваліфікувався у рек-тори Тбіліського університету* (газета „Україна молода”, 18.02.2015) та ін.

Отже, форми знахідного відмінка множини, що збігаються з називним від-мінком, належать до самобутніх морфологічних особливостей української мови і засвідчують тісний зв’язок літературної мови з народною мовою. Із живої народної мови ці форми потрапили в мову письменників, а вже звідти – у літе-ратурну мову, тому їх найпосплідовніше зберегли усне розмовне мовлення, фольклор та мова художньої літератури.

Із 40-х рр. ХХ ст. унаслідок несприятливих суспільно-політичних умов розвитку української літературної мови форми знахідного відмінка множини, спільні з називним відмінком, були поступово витіснені на периферію мов-ного вжитку, проте зовсім вивести їх із мовного обігу не вдалося. На початку ХХІ ст., на противагу 20–30-м рр. ХХ ст., ці форми є нормативними лише для тих іменників, що позначають деяких свійських тварин усіх родів та недо-рослих істот середнього роду, хоч мовна практика засвідчує вжиток у формі називного відмінка значно ширшого кола іменників – назв тварин і охоплює також найменування звірів, птахів, комах, риб, найпростіших мікроорганізмів та навіть деяких осіб. Це означає, що кодифікована граматична норма вживати у знахідному відмінкові множини іменники, які є назвами істот – осіб, у формі родового відмінка, а основний загальний іменників, що позначають істот – неосіб, також переважно у формі родового відмінка й лише деякі з них – у формі, однакової із називним відмінком, не збігається з морфологічною нормою, узви-часною в народній мові. У чинному „Українському правописі”, а відповідно і в сучасних словниках, граматиках та підручниках для вищої школи усупереч морфологічним особливостям української народної мови в іменниках, для яких форма називного відмінка у знахідному відмінкові множини є нормативною, на першому місці наведено форму, спільну з родовим відмінком, а на другому –

⁸⁸ *Sučasna ukraïns’ka literaturna mova. Morfologiâ*, pid red. Ī. Bilodida, Kiïv 1969, s. 61; Ī. Mat- viâs, *Op. cit.*, s. 137.

тотожну називному відмінкові. Для того, щоб відновити питомі морфологічні риси української мови, чинні кодифіковані граматичні норми вжитку форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот потрібно переглянути й увідповіднити кількасотрічним традиціям української народної мови.

Перспективу подальших наукових студій вбачаємо у вивченні проблеми взаємодії двох форм знахідного відмінка множини іменників – назв істот у мовній практиці ХХІ сторіччя.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Atlas ukraïns'koï movi*: u 3 t., t. 1. Polissâ, Sereďnâ Naddnîprâňsina ì sumižni zemli, Kiïv 1984; t. 2. Volin', Naddnîstrâňsina, Zakarpatt'a ì sumižni zemli, Kiïv 1988; t. 3. Slobožanšina, Doneččina, Nižnâ Naddnîprâňsina, Pričornomor'a ì sumižni zemli, Kiïv 2001.
- Vihovaneċ' Ī., *Sintaksis znahidnogo vidminka v sučasnij ukraïns'kij movi*, Kiïv 1971.
- Vihovaneċ' Ī., Gorodens'ka K., *Teoretična morfoloġiâ ukraïns'koï movi*, Kiïv 2004.
- Gramatika sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi. Morfoloġiâ*, Kiïv 2017.
- Gramatičnij slovník ukraïns'koï literaturnoï movi. Slovozmîna*, Kiïv 2011.
- Dorošenko M., Stanislavs'kij M., Straškevič V., *Slovník dilovoï movi. Terminoloġiâ ta frazeoloġiâ*, Kiïv 2018. Reprint z vidannâ 1930 r. (Serîâ „Slovníkova spadšina Ukraïni”).
- Īstorična gramatika ukraïns'koï movi*, Kiïv 1962.
- Īstorična gramatika ukraïns'koï movi*, Kiïv 1980.
- Īstorična gramatika ukraïns'koï movi. Morfoloġiâ*, Kiïv 1978.
- Karavans'kij S., *Sekreti ukraïns'koï movi*, Kiïv 1994.
- Kernic'kij Ī. M., *Sistema slovozmîni v ukraïns'kij movi. Na materialah pam'âtok XVI st.*, Kiïv 1967.
- Kolibaba L., Fursa V., *Slovník diêslivnogo keruvannâ*, Kiïv 2016.
- Kurilo O., *Uvagi do sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi*, Kiïv 1925.
- Matviâs Ī. G., *Īmennik v ukraïnskij movi*, Kiïv 1974.
- Nakonečnij M., *Ukraïns'ka mova: programa-konspekt z dodatkom pro novij pravopis ukraïns'kij*, Harkiv 1928.
- Oġiêenko Ī. (mitropolit Īlarion), *Īstoriâ ukraïns'koï literaturnoï movi*, Kiïv 2004.
- Oġiêenko Ī. (mitropolit Īlarion), *Ridna mova*, Kiïv 2010.
- Oġiêenko Ī. (mitropolit Īlarion), *Naša literaturna mova*, Kiïv 2011.
- Pidmogil'nij V., Plužnik Ê., *Rosijs'ko-ukraïns'kij frazeoloġičnij slovník*, Harkiv 1928.
- Risîn A., Starko V., *Velikij elektronnij slovník ukraïns'koï movi (VESUM)*, 2005–2021, https://github.com/brown-uk/dict_uk [17.01.2021].
- Rosijs'ko-ukraïns'kij slovník*: u 4 t., pid red. A. Krims'kogo, tt. 1–3, Kiïv 1924–1933.
- Rosijs'ko-ukraïns'kij slovník pravničoi movi*, pid red. A. Krims'kogo, Kiïv 1926.
- Sinâvs'kij O., *Poradnik Ukraïns'koï movi*, Harkiv – Berlin – N'û-Jork 1922.
- Sinâvs'kij O., *Normi ukraïns'koï literaturnoï movi*, Kiïv 2018. Reprint z vidannâ 1931 r. (Serîâ „Ukraïns'ka gramatična klasika”).

- Slovník ukraïns'koï movi*: u 3 t., pid red. S. Êfremova, A. Nikovs'kogo, Kiïv 2017, t. 1. A–Ġ. Reprint z vidannâ 1927 r. (Serîâ „Slovníkova spadšina Ukraïni”).
- Sučasna ukraïns'ka literaturna mova. Morfoloġiâ*, pid red. Ī. Bilodida, Kiïv 1969.
- Sučasna ukraïns'ka literaturna mova*, pid red. A. Grišenka, Kiïv 1997.
- Sučasna ukraïns'ka literaturna mova*, pid red. M. Plûš, Kiïv 2001.
- Sučasna ukraïns'ka mova*, pod red. O. Ponomareva, Kiïv 2008.
- Sučasna ukraïns'ka literaturna mova. Morfemika. Slovotvîr. Morfoloġiâ*, pid red. O. Lavrinec', Kiïv 2019.
- Sopostavitel'naâ stilistika russkogo i ukraïnskogo âzikov*, Kiïv 1980.
- Taranenko O., *Sučasnî tendenciï do pereglâdu normativnih zasad ukraïns'koï literaturnoi movi i âviše purizmu (u mežah gramatičnih kategorij imennika)* [v:] „Movoznavstvo”, nr 3–4, 2005, s. 85–104.
- Taranenko O., *Slovozmîna ukraïns'koï movi*, Nyíregyháza 2003.
- Timošenko P., *Pitannâ normalizaciï sintaksisu ukraïns'koï literaturnoi movi v radâns'ku epohu* [v:] *Sintaksična budova ukraïns'koï movi*, Kiïv 1968, s. 182–191.
- Tišenko O., *Dvî zauvagi pro dobîr pervinnih džerel do tekstovoi bazi leksikografa* [v:] *U pošukah garmonii movi*, pid red. Ê. Karpilovs'koï, L. Kislûk, Ū. Romanûk, Kiïv, 2020, s. 381–388.
- Ukraïns'kij pravopis*, Harkiv 1929.
- Ukraïns'kij pravopis*, Harkiv 1933.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 1946.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 1960.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 1997.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 2019.
- Čaplenko V., *Īstorîâ novoï ukraïns'koï literaturnoi movi (XVII st. – 1933 r.)*, N'û-Jork 1970.
- Ševel'ov Ū. *Vîbrani pracî: U 2 kn. Kn. I. Movoznavstvo*. Kiïv 2009.
- Ševel'ov Ū., *Naris sučasnoi ukraïns'koï literaturnoi movi ta inši lingvistični studii (1947 – 1953 rr.)*. Kiïv 2012.

zgłoszenie artykułu: 5 lutego 2021
przyjęcie artykułu do druku: 2 czerwca 2021

Наталія МАГАС

Prikarpat's'kij nacional'nij universitet imeni Vasilâ Stefanika

e-mail: natussiam@gmail.com

ORCID 0000-0002-8938-4965

Українсько-польські синтаксичні паралелі у сучасних мовознавчих дослідженнях

Ukrainian-Polish syntactic parallels in the contemporary linguistic studies

Reviews of the latest research papers on the comparative syntax of Ukrainian and Polish languages are discussed in the article. The syntactic parallels in two languages are described in the monographic works of famous Slavists. The analysis of scientific works on syntactic connections of Ukrainian and Polish languages is worked out in monographs, textbooks, numerous articles.

Key words: syntax, Ukrainian language, Polish language, semantics.

У статті зроблено огляд наукових досліджень останнього періоду у сфері зіставного синтаксису української і польської мов. Висвітлено проблематику вивчення синтаксичних паралелей у двох мовах у монографічних працях відомих славістів. Здійснено аналіз праць за тематикою синтаксичних зв'язків української та польської мов, здійснених у монографіях, навчальних посібниках, численних статтях.

Keywords: синтаксис, українська мова, польська мова, семантика.

Зіставлення українського та польського синтаксису належить до актуальних проблем сучасної лінгвістики. У запропонованій статті представлено огляд та аналіз основних праць у цій галузі. У низці публікацій питання українсько-польського синтаксису розглядаються у межах зіставлення матеріалу різних слов'янських та неслов'янських мов. Однією з перших публікацій такого типу стала ґрунтовна монографія чеського дослідника Романа Мразека *Порівняльний синтаксис слов'янських літературних мов*, присвячена проблемам дериваційного синтаксису¹,

¹ R. Mrazek, *Sravnitel'nyj sintaksis slavânskikh literaturnyh âzykov: Ishodnye struktury prostogo predloženiâ*, Brno 1990.

в тому числі українського та польського. Окремі проблеми слов'янського синтаксису описані в монографії Х. Далевської-Грень *Слов'янські мови*². Зокрема, авторка аналізує питання модальності (с. 398-431), негації (с. 431-441), формалізації поліпредикативних структур (с. 527-559). Розглядаючи формальні структури простого та складного речень, дослідниця звертається також до матеріалу української та польської мов (напр., с. 528-536). У колективній монографії *Історична типологія слов'янських мов*³ аналізуються, зокрема, проблеми слов'янських словосполучень і речень у діахронічному аспекті. Так, досліджена роль службових слів як синтаксичних засобів (с. 191-199, 202-206), подана основна класифікація простих і складних речень (с. 212-225), інтонаційно-позиційна структура речення (с. 226-247).

Українсько-польські синтаксичні дослідження органічно увійшли у колективну монографію *Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов*, видану у співпраці Прикарпатського та Варшавського університетів⁴. У цій праці на тлі узагальнень щодо взаємодії української мови зі спорідненими виокремлено проблематику синтаксичних паралелей з польською мовою. Синтаксичні аспекти категорії зворотності в двох мовах дали змогу Н. Щербій визначити активність уживання дієслів із постфіксом *-ся* в українському реченні у зіставленні з польським з компонентом *się*⁵. На ґрунтовному фактичному матеріалі І. Кононенко показала відмінності використання двоскладності / односкладності в кожній з двох мов як системне явище⁶. О. Корпало дослідила вплив категорії особи на організацію українських і польських синтаксичних побудов⁷. Особливості функціонування у двох мовах прийменникових конструкцій проаналізував О. Воробець⁸.

Українсько-польські синтаксичні паралелі у слов'янському контексті у монографіях *Прикметник у слов'янських мовах*⁹ та *Типологія головних членів речення у слов'янських мовах*¹⁰ розглядає І. Кононенко. Водночас у цих книгах основна увага приділяється взаємозв'язку синтаксису української та польської мов (поруч з російською). У монографії, присвяченій семантико-синтаксичному

² H. Dalewska-Greń, *Języki słowiańskie*, Warszawa 2002.

³ *Īstorična tipologiā slov'āns'kih mov*, za red. O. B. Tkačenka, Kiiv 2008.

⁴ *Zistavno-tipologični studii: ukraińs'ka mova na tli sporidnenih*, za red. V. Ī. Kononenka, Kiiv – Īvano-Frankivs'k – Varšava 2015.

⁵ N. O. Šerbij, *Zvrotnost' v ukraińs'kij i pol's'kij movah* [v:] *Zistavno-tipologični studii: ukraińs'ka mova na tli sporidnenih*, s. 180-200.

⁶ Ī. V. Kononenko, *Dvoskladnist' / odnoskladnist' rečen' v ukraińs'kij i pol's'kij movah* [v:] *Zistavno-tipologični studii: ukraińs'ka mova na tli sporidnenih*, s. 200-227.

⁷ O. R. Korpalo, *Sintaksična osoba v sistem ukraińs'koj ta pol's'koj mov* [v:] *Zistavno-tipologični studii: ukraińs'ka mova na tli sporidnenih*, s. 227-240.

⁸ O. D. Vorobec', *Prijmennikovo-substantivni konstrukcii ukraińs'koj ta pol's'koj mov* [v:] *Zistavno-tipologični studii: ukraińs'ka mova na tli sporidnenih*, s. 240-264.

⁹ Ī. V. Kononenko, *Prikmetnik u slov'āns'kih movah*, Kiiv 2009.

¹⁰ I. Kononenko, *Tipologiā glavnyh členov predloženiā v slavānskih āzykah*, Warszawa 2020.

потенціалу прикметника у слов'янських мовах, авторка звертається до функціонування ад'єктива в умовах словосполучення та простого речення, в тому числі ускладненого.

У книзі Ірини Кононенко *Типологія головних членів речення у слов'янських мовах* вперше розглянуто семантичні та формально-структурні типи головних членів речення на матеріалі 15 слов'янських мов у їхньому зіставленні. Авторка демонструє, зокрема, особливості вживання в українській і польській мовах безособових речень на *-но, -то* // *-но, -то* (с. 136-140). З одного боку, використання подібних форм на загальнослов'янському тлі найбільш характерне саме для цих двох мов. З другого боку, польським конструкціям на *-но, -то* можуть відповідати українські неозначено-особові речення, оскільки у польській мові, на відміну від української, поширені дієприкметникові форми не тільки доконаного, але й недоконаного виду¹¹. У світі сучасної лінгвістичної науки з'явилися можливості залучати для досліджень широкий матеріал національних, паралельних (двомовних) та багатомовних корпусів. На жаль, потенціал корпусів для досліджень зіставного синтаксису, у тому числі українсько-польського, в наукових працях використовується лише зрідка. У згаданій монографії І. Кононенко *Типологія головних членів речення у слов'янських мовах* дослідниця звертається до 20 корпусів різного типу, в тому числі польсько-українського, українсько-польського. Авторка показує, яким чином матеріал корпусів може бути використаний у зіставних синтаксичних дослідженнях.

У низці публікацій Ірина Кононенко вивчає проблеми функціонування простих речень різного типу у слов'янських мовах, концентруючи увагу на найбільш поширених з них – українській, польській і російській. Зокрема, у статті *Системні зв'язки дієслова та прикметника у слов'янських мовах*¹² дослідниця проводить комплексний аналіз лексичних і граматичних властивостей цих частин мови, показуючи значну близькість їх синтаксичних можливостей. У роботі *Семантико-синтаксичні типи іменних предикатів у слов'янських мовах* досліджено специфіку субстантивних та ад'єктивних предикатів, у тому числі українських і польських¹³. Українські та польські ад'єктивні предикати стали предметом окремого розгляду дослідниці у розділі монографії *Тенденції розвитку української лексики та граматики – I*¹⁴.

Аналізуючи дослідження у галузі українсько-польського зіставного та контрастивного синтаксису, не можна не згадати про підручник *Контрастивна*

¹¹ Por. також: I. Kononenko, *Dihotomiâ dvusostavnyh / odnosostavnyh predloženij v slavânskikh âzykah* [v:] *Čelovek. Soznanie. Kommunikaciâ. Internet*, Warszawa 2012, s. 726-732.

¹² I. Kononenko, *Sistemni zv'âzki diêslava i prikmetnika u slov'âns'kih movah* [v:] *Žittâ u slovi*, Kiïv 2011, s. 171-181.

¹³ I. Kononenko, *Semantiko-sintaksični tipi imennih predikativ u slov'âns'kih movah* [v:] „*Filologîâ. Visnik Prikarpat'skogo universitetu*”, № XXI-XXII, s. 88-93.

¹⁴ I. Kononenko, *Prikmetnikovi predikati v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] *Tendenciï rozvitku ukraïns'koï leksiki ta gramatiki – I*, Varšava – İvano-Frankivs'k 2014, s. 249-266.

граматика української та польської мов авторства Віталія Кононенка та Ірини Кононенко¹⁵. Хоча основу підручника складають завдання, у цьому виданні є також короткі характеристики явищ двох мов. Зокрема, є відомості про українські та польські словосполучення (с. 292-294) та речення (с. 296-299, 310-311), що засвідчують їхню структурно-семантичну відмінність.

Фундаментальна монографія Ірини Кононенко *Українська та польська мови: контрастивне дослідження*¹⁶ присвячена зіставленню двох мов на всіх рівнях мовних систем, у тому числі на синтаксичному. Наукове дослідження такого масштабу було проведено вперше. Проблеми синтаксису розглядаються майже на 200 сторінках (с. 564-759). Особлива увага приділяється відмінностям синтаксичного устрою двох мов, наприклад, особливостям дієслівного керування (с. 578-584), типам присудків (с. 609-629), ускладненим реченням (с. 664-701) та ін.

Контрастивний та зіставний синтаксис української та польської мов став предметом низки статей та розділів монографій авторства Ірини Кононенко. Зокрема, розглядаються проблеми лексико-синтаксичної сполучуваності українських і польських прикметників, у тому числі оцінних¹⁷. Валентнісний потенціал ад'єктивів виявлено на експериментальному матеріалі¹⁸. Респонденти (українці та поляки) до українських і польських прикметників одного походження (напр., *гострий // ostry, делікатний // delikatny, милий // miły*) добирали по 3 іменники. Аналізуючи результати асоціативного експерименту, авторка робить глибокі висновки про зв'язок сполучуваності з мовною картиною світу інформантів. І. Кононенко звертається також до питань семантичної та формальної структури українських і польських словосполучень¹⁹.

Досліджуючи українські та польські речення, І. Кононенко використовує різноманітні методи та підходи до синтаксичного матеріалу двох мов. Наприклад, у статті *Типологія односкладних речень в українській і польській мовах*²⁰ авторка проводить детальний аналіз цих типів мовних одиниць, виявляючи, що певні різновиди односкладних речень у польській мові, на відміну

¹⁵ V. Kononenko, I. Kononenko, *Kontrastivna gramatika ukraïns'koï ta pol's'koï mov*, vid. 1, Kiïv 2006, vid. 2, Kiïv 2010.

¹⁶ I. Kononenko, *Ukraiïns'ka ta pol's'ka movi: kontrastivne doslidžennâ* / I. Kononenko, *Język ukraiïnski i polski: studium kontrastywne*, wyd. 1, Warszawa 2012, wyd. 2, Warszawa 2017.

¹⁷ I. Kononenko, *Ocinni prikmetniki v ukraiïns'kij i pol's'kij movah* [v:] *Literatury i jezyci wschodnioslowiaïskie z perspektywy koïca XX wieku*, Zielona Góra 2003, s. 305-309; I. Kononenko, *Ad'ektivni konstrukcii v ukraiïns'kij i pol's'kij movah* [v:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, 2004, t. 17-18, s. 104-112.

¹⁸ I. Kononenko, *Problemi leksičnoï spolučuvanosti prikmetnikiv: zistavnij aspekt (na materialii ukraiïns'koï ta pol's'koï mov)* [v:] „Acta Polono-Ruthenica”, 1999, t. 4, s. 214-223.

¹⁹ I. Kononenko, *Ad'ektivno-substantivne bezprijmennikove keruvannâ v ukraiïns'kij i pol's'kij movah* [v:] „Studia Ukrainika Posnaniensia”, 2017, nr V, s. 91-99.

²⁰ I. Kononenko, *Tipologiâ odnoskladnih rečen' v ukraiïns'kij i pol's'kij movah* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, 2014, t. 2, s. 63-75.

від української, не зустрічаються або є малопоширеними. Ірина Кононенко вивчає також конструкції з подвійними синтаксичними зв'язками у двох мовах, переконливо доводячи, що хоча в обох мовах можлива реалізація усіх формально-семантичних моделей речень з предикативним означенням, в українській мові такі конструкції зустрічаються частотніше²¹. В іншій роботі дослідниця зосереджується на семантиці зумовленості у простих українських і польських реченнях²².

У декількох працях Ірина Кононенко звертається до ще однієї не дослідженої проблеми – порядку слів в українській і польській мовах²³. Авторка доводить, що розташування компонентів структури речення у польській мові, передусім атрибутів, суттєво відрізняється від української мови. З метою виявлення закономірностей польського словопорядку проведено ґрунтовний аналіз. Студії такого типу мають не тільки теоретичне, але й прикладне значення, між іншим, для вивчення обох мов як іноземних, у практиці перекладу тощо.

Варто згадати дослідження міжмовних синтаксичних зв'язків, здійснених групою науковців Прикарпатського університету. У вивченні синтаксичних проблем українсько-польських міжмовних зв'язків заслуговують на увагу наукові праці Олексія Воробця, в полі інтересів якого аналіз функціонально-семантичних аспектів граматичних одиниць на ґрунті українсько-польських паралелей²⁴. Дослідник, зокрема, зазначає, що „у корпусах сучасних української та польської мов виділяється поширена система семантичних одиниць, яким притаманні комбіновані семантико-синтаксичні властивості і які мають здатність виступати в ролі синтаксеми як субстанційного, так і предикатного плану”²⁵.

Автор фокусує увагу на ініціальній, медіальній та фінальній позиціях синтаксичних поширювачів у семантичній структурі речення, причому пропонує своє

²¹ І. Kononenko, *Konstrukcii z podvijnimi sintaksičnimi z'v'azkami v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, 2005, t. 19-20, s. 348-362.

²² І. Kononenko, *Kategorijna semantika zumovlenosti u prostomu rečenni (na materialì ukraïns'koï ta pol's'koï mov)* [v:] *Mova u dzerkali osobistosti*, Īvano-Frankivs'k 2013, s. 130-143.

²³ I. Kononenko, *Porâdok slov v ad"ektivno-substantivnom komplekse* [w:] *Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet*, Warszawa 2006, s. 474-480; І. Kononenko, *Semantiko-sintaksičnij potencjal prepozitivnih ta postpozitivnih atributiv (na materialì ukraïns'koï ta pol's'koï mov)* [v:] „Movoznavstvo”, 2007, № 3, s. 39-48; І. Kononenko, *Porâdok sliv u prostih rečennâh ukraïns'koï ta pol's'koï mov* [v:] *Tendencii rozvtku ukraïns'koï leksiki ta gramatiki – 2*, Warszawa – Iwano-Frankiwsk 2015, s. 392-408.

²⁴ O. Vorobec', *Mul'tivektornist' predikacii poširûvačiv semantičnoï modeli rečennâ pol's'koï ta ukraïns'koï mov* [v:] *Naukovij časopis Nacional'nogo pedagogičnogo universitetu imeni M.P. Dragomanova. Seriâ 10. Problemi gramatiki i leksikologii ukraïns'koï movi*, vip. 12, Kiïv 2015, s. 104-107.

²⁵ O. Vorobec', *Kategorijnij status poširûvačiv strukturnoï modeli rečennâ* [v:] *Ukrajnistika: minulost, pritomnost, budoucnost III. Jazyk*, Brno 2015, s. 133-140; O. Vorobec', *Ob`ektni funkcii poširûvačiv semantičnoï modeli rečennâ* [v:] *Naukovij visnik Drogobič'kogo deržavnogo pedagogičnogo universitetu imeni Īvana Franka. Seriâ: “Filologični nauki”*, № 4, Drogobič 2015, s. 32-36.

бачення місця цих семантичних компонентів у складі двоядерної предикативної системи. Аналіз речень із таким ускладненням потребує детально визначеного ремаркування спостережуваних фактів, оскільки ці синтаксичні побудови багатоманітні за структурою, семантикою та функціями²⁶.

Нове бачення автора щодо українсько-польських синтаксичних зв'язків можна прослідкувати у статті *Мультивекторність предикації поширювачів семантичної моделі речення польської та української мов*²⁷, де мультивекторність предикації поширювачів розглядається і як монозалежність семантичного значення аналізованих компонентів, і як полізалежність²⁸. Як зазначає О. Воробець, „векторна специфіка компонентів поширювального характеру структурної моделі речення більшою чи меншою мірою, резюмуючи проаналізовані контекстні ситуації, наближена до еквівалентності в польській та українській граматичних системах”²⁹.

У низці публікацій³⁰ Олексій Воробець розглядає проблему сучасного українського мовознавства – поширення реченнєвих одиниць з позиції функціонально-семантичного синтаксису, інтерпретуючи теоретичний аспект категорійного статусу поширювачів, підтверджуючи репрезентаціями та аналізом досліджуваних одиниць у структурі речення³¹.

²⁶ O. Vorobec', *Pozycyjna interpretaciá pošírúvačív u semantičnij strukturi rečenná* [v:] *Naukovij visnik Černivec'kogo nacional'nogo universitetu. Slov'áns'ka filologjá*, Vip. 732-733, Černivci 2014, s. 198-202; O. Vorobec', *Predikat u kontekstí semantiki pošírúvačív rečenná* [v:] *Tendencií rozvítuku ukráíns'koí leksiki ta gramatiki – Č. II*, Warszawa – Ívano-Frankívs'k 2015, s. 437-450.

²⁷ O. Vorobec', *Mul'tivektorníst' predikacií pošírúvačív semantičnoí modeli rečenná pol's'koí ta ukráíns'koí mov* [v:] *Naukovij časopis Nacional'nogo pedagogičnogo universitetu ímení M.P. Dragomanova. Seriá 10. Problemi gramatiki i leksikologii ukráíns'koí movi*, vip. 12, Kíiv 2015, s. 104-107; O. Vorobec', *Prijmennikovo-substantivní konstrukcií ukráíns'koí ta pol's'koí mov* [v:] *Zistavno-tipologičnii studii: ukráíns'ka mova na tli sporidnenih*, s. 240-264.

²⁸ O. Vorobec', *Sinonimika pošírúvačív u semantičnij strukturi rečenná* [v:] *Studia ucrainica Varsoviensia*, № 4, Warszawa 2015, s. 65-72; O. Vorobec', *Kauzal'nij potencial pošírúvačív semantičnoí modeli rečenná pol's'koí ta ukráíns'koí mov* [v:] *Visnik Prikarpats'kogo nacional'nogo universitetu ímení Vasilá Stefanika. Filologjá*, vip. 44-45, Ívano-Frankívs'k 2015-2016, s. 81-86; O. Vorobec', *Sistema naukovih paradigm do vivčenná pošírúvačív* [v:] *Tendencií rozvítuku ukráíns'koí leksiki ta gramatiki – III*, Warszawa – Ívano-Frankívs'k 2016, s. 160-173.

²⁹ O. Vorobec', *Temporal'ni funkcií pošírúvačív semantičnoí modeli rečenná pol's'koí ta ukráíns'koí mov* [v:] *Naukovij visnik Mižnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Seriá: Filologjá*, vip. 16, Odesa 2015, s. 12-15; O. Vorobec', *Funkcional'na transpoziciá pošírúvačív semantičnoí modeli rečenná* [v:] *Naukovi prací. Filologjá. Movoznavstvo*, vip. 266, t. 278, Míkolaiv 2016, s. 22-25.

³⁰ O. Vorobec', *Elementarne ta neelementarne (pošírene) rečenná v sučasnij ukráíns'kij literaturnij movi* [v:] *Prikarpats'kij visnik NTŠ. Slovo*, № 4(40) – № 3 (47), Ívano-Frankívs'k, 2017 – 2018, s. 127-134; O. Vorobec', *Pošírenná ák sintaksična kategoriá neelementarnogo rečenná* [v:] *Naukovij visnik Hersons'kogo deržavnogo universitetu. Seriá. Lingvistika*, № 34, Herson 2018, s. 7-9.

³¹ O. Vorobec', *Mul'tivektorníst' predikacií pošírúvačív semantičnoí modeli rečenná pol's'koí ta ukráíns'koí mov* [v:] *Naukovij časopis Nacional'nogo pedagogičnogo universitetu ímení M.P. Dragomanova. Seriá 10. Problemi gramatiki i leksikologii ukráíns'koí movi*, vip. 12, Kíiv 2015, s. 104-107; O. Vorobec', *Sinonimika pošírúvačív u semantičnij strukturi rečenná* [v:] *Studia ucrainica Varsoviensia*, № 4, Warszawa 2015, s. 65-72.

Українсько-польське зіставлення релевантності опозиції „реальність” та „ірреальність” всебічно обговорено в розділі колективної монографії *Presentation of Reality and Irreality in Polish and Ukrainian Languages: COMPARATIVE STUDY*, де автори зазначають, що для української мови взаємозв'язок причини і наслідку каузації у реченнях виражається інфінітивом. У польській мові функціонально-семантичні особливості каузативних предикатів *zmusić/zmuszać* представлені у вигляді конструкцій з мегасинтаксичними поширювачами³².

Семантико-синтаксичні паралелі на тлі слов'янських мов вивчає Наталія Щербій, низка статей та кандидатська дисертація якої під назвою *Kategoria zворотності дієслів у польській мові*³³ присвячені проблематиці семантики зворотних конструкцій у польській та українській мовах. Незважаючи на значну продуктивність щодо утворення та функціонування таких конструкцій в обох мовах, ця проблема в зіставному аспекті не була предметом вивчення.

Славістці вдалося під іншим кутом поглянути на природу постфікса *-ся* в українській та рефлексивного показника *się* у польській мові. Незважаючи на спільне праслов'янське походження, в кожній мові цей показник набув своїх особливостей. Так, українській мові характерна десемантизація колишнього зворотного займенника *-ся*, який функціонально корелює з суфіксами, проте формально приєднався не до основи, а до флексії як постфікс. У польській мові компонент *się* має вільну позицію в реченні і зберігається, окрім дієслів, при дієприкметниках, предикативних формах на *-no*, *-to* та віддієслівних іменниках³⁴.

На сторінках колективної монографії *Тенденції розвитку української лексики та граматики* Наталія Щербій зробила комплексний огляд розвитку та функціонування зворотних дієслів в українській мові у зіставленні з польською, що дало можливість виділити зворотні форми, що занепали внаслідок мовно-історичних змін в одній мові, натомість в іншій збереглися. Утворення зворотних дієслів з негативною конотацією позначає вплив негачії на особистість, на яку дія цих зворотних дієслів повертається. В обох мовах спостерігається тенденція до уникання пасивних конструкцій зі зворотним показником, у польській мові вона відбувається активніше, в українській – повільніше³⁵.

³² N. Magas, O. Vorobets, *Presentation of Reality and Irreality in Polish and Ukrainian Languages: COMPARATIVE STUDY* [in:] *New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries*, Riga (Latvia) 2019, p. 112-129.

³³ N. Šerbij, *Kategorija zворотnosti diєsliv u pol's'kij movi*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Kiїв 2015.

³⁴ N. Šerbij, *Gramatična spolučuvaništ' virazu się v pol's'kij movi v porivnānni z ukraińs'koū movou (postfiks -sā)* [v:] *Naukovij visnik mižnarodnogo humanitarnogo universitetu. Seriā: „Filologija”*, Odesa 2014, vip. 9, s. 44-48, por. takož: N. Šerbij, *Refleksivništ' i reciprokal'ništ' v pol's'kij ta ukraińs'kij movah* [v:] *Visnik Prikarpat's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Vasilā Stefanika: Seriā „Filologija”*, vip. 44-45, ĭvano-Frankiv's'k 2015, s. 135-139; N. Šerbij, *Trivalo-vačemnij rid dii v ukraińs'kij ta pol's'kij movah* [v:] *Naukovij visnik Mižnarodnogo humanitarnogo universitetu. Seriā: „Filologija”*, vip. 29, Odesa 2017, s. 77-80.

³⁵ N. Šerbij, *Tendencii rozviku ta funkcionuvannā zворотnih diєsliv v ukraińs'kij movi (u zistavlenni z pol's'koū movou)* [v:] *Tendencii rozviku ukraińs'koī leksiki ta gramatiki – 3*. Varšava – ĭvano-Frankiv's'k 2016, s. 116-133.

Авторка категоризує віддієслівні іменники на дієслівний та іменниковий типи, що дало можливість довести їх гібридний характер, міжкатегоріальний статус та наявність протилежних категорій, таких як: вид, перехідність / неперехідність, число, відмінок, зворотність. Зокрема, дослідниця аналізує зворотні дієслівні іменники у слов'янських мовах, де описує як специфічний клас, наводячи паралелі з української, польської, чеської та словацької мов, позначає продуктивність утворення таких форм³⁶. Авторка звертається до проблем рекції таких гібридних форм в обох мовах, що доводить дієслівний характер дієслівних іменників.

Дослідниця Оксана Корпало здійснила комплексне дослідження семантико-граматичної категорії особи в сучасній польській мові у зіставленні з українською. Синтаксична особа в польській мові спирається передусім на особу морфологічну, але не тотожна їй і виходить за її межі, відрізняючись від неї багатоаспектністю, що й зумовило розмежування понять „морфологічна особа” і „синтаксична особа”³⁷.

Авторка підкреслює, що дієслівна особова форма у польській мові, передаючи інформацію і про дію, і про особу-виконавця або носія цієї дії чи стану на відміну від української мови, вважається самодостатньою. Це зумовлює елімінацію польського підмета-займенника у формі 1-ої та 2-ої особи однини і множини, причину якої вбачають, окрім історичних чинників, у надлишку інформації. Ці відмінності особливо виразно виявляються у формах минулого часу та умовного способу, в яких, на відміну від української мови, закінчення є виразниками не лише роду і числа, а й особи³⁸.

Дослідницею показано, що категорія особи в іменнику в функціонально-семантичному сенсі виконує не тільки сигніфікативну (позначення особи в класі власних і загальних назв людей), але й синтагматичну функцію (визначає особові форми дієслова, координовані з іменниками та субстантивованими частинами мови). Специфічним для польської мови є протиставлення осіб чоловічої статі іншим істотам і предметам, що об'єктивувалося в особливу категорію особи чоловічої статі – персональності, чоловічо-особову форму³⁹.

³⁶ N. Šerbij, *Mižkategorial'nij status zvorotnih viddiěslivnih imennikiv u slov'ans'kih movah* [v:] *Visnik Mariupol'skogo deržavnogo universitetu. Seriâ: Filologîâ*, vip. 21, Mariupol' 2019, s. 233-241.

³⁷ O. Korpalo, *Semantika gramem movcâ i adresata v ukraïns'kij ta pol's'kij movah* [v:] *Tendencii rozvitku ukraïns'koï leksiki ta gramatiki* – 1, Varšava – İvano-Frankivs'k 2014, s. 293-301.

³⁸ O. Korpalo, *Åderna zona polâ sintaksičnoï osobi v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] *Komparativni doslidžennâ slov'ans'kih mov i literatur*, Kiïv 2014, s. 87-93; O. Korpalo, *Semantika gramem ne-učasnika komunikacii v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] *Ukraïnoznaveči studii*, № 15 – 16, İvano-Frankivs'k 2014 – 2015, s. 285-290.

³⁹ O. Korpalo, *Kategoriâ osobi v imenniku v pol's'kij ta ukraïns'kij movah* [v:] *Visnik Prikarpat's'kogo universitetu. Filologîâ*, vip. 42-43, İvano-Frankivs'k 2014-2015, s. 204-208; O. Korpalo, *Imennik u pozicii sub'ekta âk zasib viražennâ kategoriï sintaksičnoï osobi v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] *Odes'kij lingvističnij visnik*, vip. 5, t. I, Odesa 2015, s. 77-80.

Синтаксична категорія особи є багатоаспектною категорією, найважливішою ознакою якої є дейктичність, тобто вказівка на учасників мовленнєвого акту. Агенсивне значення є компонентом об'єктивного плану категорії синтаксичної особи і відображає відношення „діяч-дія”, при цьому діяч може бути представлений як означений, неозначений або узагальнений⁴⁰.

Означеність особи-діяча виражають двоскладні, означено-особові, безособові та інфінітивні речення, у структурі яких експліцитно чи імпліцитно є вказівка на джерело дії чи носія стану. На означеність особи в польській мові вказують передусім особові закінчення дієслів-присудків у формах 1-ої та 2-ої особи однини та множини разом з особовими займенниками відповідної особи або без них⁴¹.

Результати лексико-синтаксичних досліджень української та польської мов відображено у низці не тільки теоретичних, але й лексикографічних видань. Як відомо, словники синтаксичного або лексико-синтаксичного типу, у свою чергу, стають зручним матеріалом для вивчення українсько-польських і польсько-українських синтаксичних взаємозв'язків. У сучасній лексикографії можуть бути виділені три словники такого типу. По-перше, у 2003 р. вийшов друком *Українсько-польський синтаксичний словник* Ореста Співака та Мар'яна Юрковського⁴². Словник демонструє особливості сполучуваності низки українських і польських слів.

По-друге, лексико-синтаксичними принципами відбору матеріалу характеризується *Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів* авторства Ірини Кононенко та Ореста Співака⁴³. У виданні, що одразу стало бібліографічною рідкістю, виявлено пари слів, що мають в українській і польській мовах однакове чи наближене звучання та різні значення. Особливості сполучуваності таких слів продемонстровано на матеріалі словосполучень і речень.

По-третє, в 2010 р. був вперше виданий *Польсько-український тематичний словник*⁴⁴, неодноразово після цього додрукований. Це лексикографічне видання теж базується на лексико-граматичному принципі. У межах тематичних блоків виділяються лексико-граматичні групи слів (ЛСГ). У ЛСГ входять також словосполучення. У словнику показані можливості уживання відповідних слів

⁴⁰ O. Korpalo, *Dejktično-anaforična funkcija gramemi ne-učasnika komunikacii v pol's'kij movi* [v:] *Ridne slovo v etnokul'turnomu vimiri*, Drogobič 2015, s. 89-96; O. Korpalo, *Predikativni formi na -no, -to i neoznačeništ' osobi v pol's'kij movi* [v:] *Studia methodologica*, Issue 41, Ternopil' 2015, s. 73-78.

⁴¹ O. Korpalo, *Predikativni formi na -no, -to i neoznačeništ' osobi v pol's'kij movi* [v:] *Studia methodologica*, Issue 41, Ternopil' 2015, s. 73-78.

⁴² O. Śpiwak, M. Jurkowski, *Ukraińsko-polski słownik syntaktyczny*, red. nauk. I. Kononenko, Warszawa 2003.

⁴³ I. Kononenko, O. Spivak, *Ukraińsko-pol's'kij slovnik mižmovnih omonimiv i paronimiv*, red. nauk. I. Kononenko, Kiïv 2008.

⁴⁴ I. Kononenko, I. Mytnik, E. Wasiak, *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa 2010, 2015, 2018, 2020.

і словосполучень у синтаксичних умовах, причому основна увага приділяється реченням, що мають в польській та українській мовах певні структурні відмінності.

Отже, наукові дослідження останнього періоду у сфері зіставного синтаксису української і польської мов привертали увагу окремих науковців, результати яких представлені в описаних публікаціях. На жаль, крім праць згаданих авторів, у науковій літературі зустрічаються лише поодинокі публікації, присвячені проблемам українсько-польських синтаксичних зв'язків⁴⁵. Очевидно, що питання українсько-польських синтаксичних паралелей потребують подальших опрацювань.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Askočenskaâ V. F., *Semantiko-sintaksičeskie funkcii i sinonimika modal'nyh i fazovyh konstrukcij s zavisimym infinitivom: na materiale pol'skogo, russkogo i ukraïnskogo âzykov*: avtoref. diss. ... dokt. filol. nauk, Voronež 1998.
- Baraniŭs'ka O., *Ukraïns'ko-pol's'ki sintaksični kontrasti na prikladî pîdrâdnih označal'nih rečen' z kiedy, gdy, dokąd, skąd i perekladî ih ukraïns'koû movoû* [w:] „Roczniki Humanistyczne”, t. LXII, zes. 7 „Słowianoznawstwo”, 2014, s. 207-216.
- Dalewska-Greń H., *Języki słowiańskie*, Warszawa 2002.
- Îstorična tipologiâ slov`âns'kih mov*, za red. O. B. Tkačenka, Kiïv 2008.
- Kononenko Ì. V., *Prikmetnik u slov`âns'kih movah*, Kiïv 2009.
- Kononenko Ì., *Ad`ektivni konstrukcii v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, 2004, t. 17-18, s. 104-112.
- Kononenko Ì., *Ad`ektivno-substantivne bezprijmennikove keruvannâ v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] „Studia Ukrainika Posnaniensia”, 2017, nr V, s. 91-99.
- Kononenko I., *Dihotomiâ dvusostavnyh / odnosostavnyh predloženij v slavânskikh âzykah* [v:] Čelovek. Soznanie. Kommunikaciâ. Internet, Warszawa 2012, s. 726-732.
- Kononenko Ì., *Kategorijna semantika zumovlenosti u prostomu rečenni (na materialî ukraïns'koî ta pol's'koî mov)* [v:] *Mova u dzerkali osobistosti*, Îvano-Frankivs'k 2013, s. 130-143.
- Kononenko Ì., *Konstrukcii z podvijnimi sintaksičnimi zv`âzkami v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, 2005, t. 19-20, s. 348-362.
- Kononenko I., Mytnik I., Wasiak E., *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa 2010, 2015, 2018, 2020.
- Kononenko Ì., *Ocinni prikmetniki v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [w:] *Literatury i języki wschodniosłowiańskie z perspektywy końca XX wieku*, Zielona Góra 2003, s. 305-309.

⁴⁵ Por.: V. F. Askočenskaâ, *Semantiko-sintaksičeskie funkcii i sinonimika modal'nyh i fazovyh konstrukcij s zavisimym infinitivom: na materiale pol'skogo, russkogo i ukraïnskogo âzykov*: avtoref. diss. ... dokt. filol. nauk, Voronež 1998; O. Baraniŭs'ka, *Ukraïns'ko-pol's'ki sintaksični kontrasti na prikladî pîdrâdnih označal'nih rečen' z kiedy, gdy, dokąd, skąd i perekladî ih ukraïns'koû movoû* [w:] *Roczniki Humanistyczne*, t. LXII, zes. 7 „Słowianoznawstwo”, 2014, s. 207-216; L. Korol', *Zv`âzok keruvannâ u movlenni učniv pol's'kih škil L'vova* [v:] *Pol's'ka mova ta polonistika u Šhidnij Êvropi: minule i sučasnist'*, Kiïv 2015, s. 136-142.

- Kononenko Ī., *Porádok sliv u prostih rečennâh ukraïns'koï ta pol's'koï mov* [v:] Tendencii rozvitku ukraïns'koï leksiki ta gramatiki – 2, Warszawa – Iwano-Frankiws'k 2015, s. 392-408.
- Kononenko Ī., *Porádok slov v ad"ektivno-substantivnom komplekse* [v:] Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet, Warszawa 2006, s. 474-480.
- Kononenko Ī., *Prikmetnikovi predikati v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] Tendencii rozvitku ukraïns'koï leksiki ta gramatiki – 1, Varšava – Īvano-Frankivs'k 2014, s. 249-266.
- Kononenko Ī., *Problemi leksičnoï spolučuvanosti prikmetnikiv: zistavnij aspekt (na materialii ukraïns'koï ta pol's'koï mov)*, „Acta Polono-Ruthenica”, 1999, t. 4, s. 214-223.
- Kononenko Ī., *Semantiko-sintaksični jpotencjal prepozitivnih ta postpozitivnih atributiv (na materialii ukraïns'koï ta pol's'koï mov)*, „Movoznavstvo”, 2007, № 3, s. 39-48.
- Kononenko Ī., *Semantiko-sintaksični tipi ĩmennih predikativ u slov'âns'kih movah* [v:] „Filologîa. Visnik Prikarpat's'kogouniversitetu”, № XXI-XXII, s. 88-93.
- Kononenko Ī., *Sistemni zv'âzki diêslova i prikmetnika u slov'âns'kih movah* [v:] Žittâ u slovi, Kiïv 2011, s. 171-181.
- Kononenko Ī., Spivak O., *Ukraïns'ko-pol's'kij slovník mižmovnih omonimiv i paronimiv, za nauk. red. Ī. Kononenko*, Kiïv 2008.
- Kononenko Ī., *Tipologiâ glavnyh členov predloženîa v slavânskih âzykah*, Warszawa 2020.
- Kononenko Ī., *Tipologiâ odnoskladnih rečen' v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, 2014, t. 2, s. 63-75.
- Kononenko Ī., *Ukraïns'ka ta pol's'ka movi: kontraktivne doslidžennâ* [w:] Język ukraiński i polski: studium kontrastywne, wyd. 1, Warszawa 2012, wyd. 2, Warszawa 2017.
- Kononenko Ī.V., *Dvoskladništ'/ odnoskladništ' rečen' v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] Zistavno-tipologični studii: ukraïns'ka mova na tli sporidnenih, s. 200-227.
- Kononenko V., Kononenko Ī., *Kontrastivna gramatika ukraïns'koï ta pol's'koï mov*, vid. 1, Kiïv 2006, vid. 2, Kiïv 2010.
- Korol' L., *Zv'âzok keruvannâ u movlenni učniv pol's'kih škil L'vova* [v:] Pol's'ka mova ta polonistika u Shidnij Êvropi: minule i sučasništ', Kiïv 2015, s. 136-142.
- Korpalo O. R., *Sintaksična osoba v sistem ukraïns'koï ta pol's'koï mov* [v:] Zistavno-tipologični studii: ukraïns'ka mova na tli sporidnenih, s. 227-240.
- Korpalo O., *Īmennik u pozicii sub'êkta âk zasib viražennâ kategorii sintaksičnoï osobi v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] Odes'kij lingvistični visnik, vip. 5, t. I, Odesa 2015, s. 77-80.
- Korpalo O., *Kategorîa osobi v ĩmenniku v pol's'kij ta ukraïns'kij movah* [v:] Visnik Prikarpat's'kogo univrsitetu. Filologîa, vip. 42-43, Īvano-Frankivs'k 2014-2015, s. 204-208;
- Korpalo O., *Predikativni formi na -no, -to i neoznačenist' osobi v pol's'kij movi* [v:] *Studia methodologica*, Issue 41, Ternopil' 2015, s. 73-78.
- Korpalo O., *Semantika gramem movcâ i adresata v ukraïns'kij ta pol's'kij movah* [v:] Tendencii rozvitku ukraïns'koï leksiki ta gramatiki – 1, Varšava – Īvano-Frankivs'k 2014, s. 293-301.
- Korpalo O., *Semantika gramem ne-učasnika komunikacii v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] Ukraïnoznavčii studii, № 15 – 16, Īvano-Frankivs'k 2014 – 2015, s. 285 – 290.
- Korpalo O., *Âderna zona polâ sintaksičnoï osobi v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] Komparativni doslidžennâslov'âns'kih mov i literatur, Kiïv 2014, s. 87-93.

- Korpalo O., *Dejktično-anaforična funkciâ gramemi ne-učasnika komunikaciï v pol's'kij movi* [v:] Ridne slovo v etnokul'turnomu vimiri, Drogobič 2015, s. 89-96.
- Magas N., Vorobets O., *Presentation of Reality and Irrerality in Polish and Ukrainian Languages: COMPARATIVE STUDY* [in:] *New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries*, Riga (Latvia) 2019, p. 112-129.
- Mrazek R., *Sravnitel'nyj sintaksis slavânskikh literaturnyh âzykov: Ishodnye struktury prostogo predloženiâ*, Brno 1990.
- Šerbij N., *Gramatična spoličuvanist' virazu się v pol's'kij movi v porivnânni z ukraïns'kou movou (postfiks -sâ)* [v:] *Naukovij visnik mižnarodnogo humanitarnogo univertitetu. Seriâ: „Filologîâ”*, Odesa 2014, vip. 9, s. 44-48.
- Šerbij N., *Kategoriâ zvorotnosti diêsliv u pol's'kij movi*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Kiïv 2015.
- Šerbij N., *Mižkategorîal'nij status zvorotnih viđdiêslivnih imennikiv u slov'âns'kih movah* [v:] *Visnik Mariupol's'kogo deržavnogo univertitetu. Seriâ: Filologîâ.*, vip. 21, Mariupol' 2019, s. 233-241.
- Šerbij N., *Refleksivnist' i reciprokal'nist' v pol's'kij ta ukraïns'kij movah* [v:] *Visnik Prikarpat's'kogo nacional'nogo univertitetu imeni Vasilâ Stefanika: Seriâ “Filologîâ”*, vip. 44-45, İvano-Frankivs'k 2015, s. 135-139.
- Šerbij N., *Tendenciï rozvitu ta funkcionuvannâ zvorotnih diêsliv v ukraïns'kij movi (u zistavlenni z pol's'kou movou)* [v:] *Tendenciï rozvitu ukraïns'koï leksiki ta gramatiki*, č. 3, Varšava – İvano-Frankivs'k 2016, s. 116-133.
- Šerbij N., *Trivalo-vzâémnij rid diï v ukraïns'kij ta pol's'kij movah* [v:] *Naukovij visnik Mižnarodnogo humanitarnogo univertitetu. Seriâ: „Filologîâ”*, vip. 29, Odesa 2017, s.77-80.
- Šerbij N.O., *Zvorotnist' v ukraïns'kij i pol's'kij movah* [v:] *Zistavno-tipologični studii: ukraïns'ka mova na tli sporidnenih*, s. 180-200.
- Špiwak O., Jurkowski M., *Ukraïnsko-polski słownik syntaktyczny*, red. nauk. I. Kononenko, Warszawa 2003.
- Vorobec' O., *Elementarne ta neelementarne (poširene) rečennâ v sučasnij ukraïns'kij literaturnij movi* [v:] *Prikarpat's'kij visnik NTŠ. Slovo, № 4(40)- № 3 (47)*, İvano-Frankivs'k 2017 – 2018, s. 127-134.
- Vorobec' O., *Funkcional'na transpoziciâ poširivačiv semantičnoï modeli rečennâ* [v:] *Naukovî pracî. Filologîâ. Movoznavstvo*, vip. 266, t. 278, Mikolaïv 2016, s. 22-25.
- Vorobec' O., *Kategorijnij status poširivačiv strukturnoï modeli rečennâ* [v:] *Ukrajnistika: minulost, pritomnost, budoucnost III. Jazyk*, Brno 2015, s. 133-140.
- Vorobec' O., *Kauzal'nij potencîal poširivačiv semantičnoï modeli rečennâ pol's'koï ta ukraïns'koï mov* [v:] *Visnik Prikarpat's'kogo nacional'nogo univertitetu imeni Vasilâ Stefanika. Filologîâ*, vip. 44-45, İvano-Frankivs'k 2015-2016, s. 81-86.
- Vorobec' O., *Mul'tivektornist' predikaciï poširivačiv semantičnoï modeli rečennâ pol's'koï ta ukraïns'koï mov* [v:] *Naukovij časopis Nacional'nogo pedagogičnogo univertitetu İmeni M. P. Dragomanova. Seriâ 10. Problemi gramatiki i leksikologii ukraïns'koï movi*, vip. 12, Kiïv 2015, s. 104-107.
- Vorobec' O., *Ob`ëktnî funkciï poširivačiv semantičnoï modeli rečennâ* [v:] *Naukovij visnik Drogobič'kogo deržavnogo pedagogičnogo univertitetu imeni İvana Franka. Seriâ: „Filologîčni nauki”*, № 4, Drogobič 2015, s. 32-36.

- Vorobec' O., *Poširennâ âk sintaksična kategorîâ neelementarnogo rečennâ* [v:] Naukovij visnik Hersons'kogo deržavnogo unîversitetu. Seriâ. Lingvistika, № 34, Herson 2018, s. 7–9.
- Vorobec' O., *Pozicijna interpretaciâ poširûvačiv u semantičnij strukturì rečennâ* [v:] vip. 732-733, Černivci 2014, s. 198–202.
- Vorobec' O., *Predikat u kontekstì semantiki poširûvačiv rečennâ* [v:] Tendencii rozvitku ukraïns'koï leksiki ta gramatiki – Č. II, Warszawa – Ívano-Frankivs'k 2015, s. 437–450.
- Vorobec' O., *Prijmennikovo-substantivni konstrukcii ukraïns'koï ta pol's'koï mov* [v:] Zistavno-tipologični studii: ukraïns'ka mova na tli sporidnenih, s. 240-264.
- Vorobec' O., *Sinonimika poširûvačiv u semantičnij strukturì rečennâ* [v:] *Studia Ucrainica Varsoviensia*, № 4, Warszawa 2015, s. 65–72.
- Vorobec' O., *Sistema naukovih paradigm do vivčennâ poširûvačiv* [v:] Tendencii rozvitku ukraïns'koï leksiki ta gramatiki – III, Warszawa – Ívano-Frankivs'k 2016, s. 160–173.
- Vorobec' O., *Temporal'ni funkcii poširûvačiv semantičnoï modeli rečennâ pol's'koï taukraïns'koï mov* [v:] Naukovij visnik Mižnarodnogo gumanitarnogo unîversitetu. Seriâ:Filologiâ, vip. 16, Odesa 2015, s. 12–15.
- Zistavno-tipologični studii: ukraïns'ka mova na tli sporidnenih*, za red. V. Í. Kononenka, Kiïv – Ívano-Frankivs'k – Varšava 2015.

złoszenie artykułu: 10 lutego 2021
przyjęcie artykułu do druku: 20 maja 2021

Тетяна ТАРАСЮК

Volins'kij nacional'nij universitet imeni Lesi Ukraïнки
e-mail: tarasiuk.tania@vnu.edu.ua
ORCID 0000-0002-2428-447X

Анастасія КОСИК

Luc'kij navčal'no-vihovnij kompleks "Gimnaziâ №14 imeni Vasilâ Suhomlins'kogo"
ORCID 0000-0002-8345-7078

Семантика регулятива *мати* в посланнях Андрія Шептицького

Semantics of the regulative *maty* (mother) in Andrei Sheptytsky's epistles

The article highlights the issue of the lexical regulative *maty* semantics in the epistles of the Ukrainian Greek Catholic Church Metropolitan Andrei Sheptytsky. Since the case study material is the religious style texts, the lexeme under consideration, in addition to its basic meaning of „woman, in relation to the child she gave birth to”, expands its semantics with the meaning of „church, in relation to its believers” with its concretization through the adjective lexemes *native*, *genuine*. The frequency actualization of the regulative *maty* (mother) has been revealed in the names of the religious discourse *Mother of God*, *God's Mother*, *Mother of Christ*, *Holy Mother*, *Blessed Mother*, used to denote the motherhood of the Virgin Mary in relation to Jesus Christ, and in the nomens the *Mother of us all*, *the Mother of Heaven*, used for the explication of her motherhood significance to all the faithful on the Earth.

The secular meaning of the lexical regulative mother is determined by the style of woman's behavior as a Christian and indicated, primarily, by the attributes of pious, Christian, *native mother* (a family status in relation to children). The Metropolitan's idiostyle illustrates the use of the studied regulative in a clear family hierarchy, for example *father and mother*; *father, mother, brother, sister, wife, husband; mother and a child*, including a generalized collective image of all women, whose primary mission is the birth and upbringing of children.

Keywords: lexical regulative, religious style, lexeme, epistle.

У статті висвітлюється питання про лексичну регулятивну семантику *мати* в посланнях митрополита Української Греко-Католицької Церкви Андрія Шептицького. Оскільки

матеріалом для дослідження є тексти релігійного стилю, розглянута лексема, на додаток до свого основного значення „жінка по відношенню до дитини, яку вона народила”, розширює свою семантику значенням „Церква по відношенню до своїх віруючих” з конкретизацією через прикметники лексеми рідний, справжній. Частотна актуалізація регулятивного мати (мати) була виявлена в назвах релігійного дискурсу „Матір Божа”, „Божа Мати”, „мати Христа”, „Свята мати”, „Благословенна мати”, використовуваних для позначення материнства Діви Марії по відношенню до Ісуса Христа, і в іменах „мати всіх нас”, „мати Небес”, використовуваних для пояснення значення її материнства для всіх віруючих на землі.

Світське значення лексичного регулятиву *мати* визначається стилем поведінки жінки як християнки і позначається, в першу чергу, атрибутами благочестивої, християнської, рідної матері (сімейним станом по відношенню до дітей). Ідіостиль митрополита ілюструє використання досліджуваного регулятиву в чіткій сімейній ієрархії, наприклад, *батько і мати; батько, мати, брат, сестра, дружина, чоловік; мати і дитина*, включаючи узагальнений збірний образ всіх жінок, основною місією яких є народження і виховання дітей.

Ключові слова: лексичний регулятив, релігійний стиль, лексема, послання.

В останні десятиліття активізувалася увага дослідників до вивчення тексту як засобу комунікації. Із-поміж усіх напрямів варто виокремити той, що орієнтований на з'ясування механізмів пізнання будь-якого тексту, тобто теорію регулятивності. Вона передбачає своєрідне керування пізнавальною діяльністю читача чи слухача, тобто встановлення способів впливу тексту на адресата через використання таких мовних і позамовних засобів, що активізують увагу отримувача інформації, викликають у нього певні емоції, спонукають до співпереживання з автором і розуміння комунікативних намірів останнього¹.

Визначальним критерієм статусу регулятивності є важливість цих одиниць у процесі конструювання національного та індивідуального мовопростору автора. Саме тому кожна національна мова й мова окремих особистостей, крім відображення типологічних та спільних для інших етносів регулятивних мовних одиниць, має й особливі риси актуалізації концептуального простору. Власне до таких регулятивів беззаперечно можемо віднести лексеми *батько, мати*, які відзначаються насамперед основними диференційними параметрами: частотністю вживання, традиційністю використання в різних функційних стилях, символічністю й безпосередніми стійкими зв'язками з культурою певного народу за наявності інваріантних ознак в кожній національній мові, а також різноманітними семантичними трансформаціями, що слугують елементом вияву динаміки в семантико-стилістичній площині певної лексеми.

Саме цим мотивована, очевидно, постійна увага дослідників до вивчення названих лексем в різних аспектах, на матеріалі різних текстів в синхронії та

¹ N. Bolotnova, *O tipologii regulâtivnyh struktur v tekstekak forme komunikacii* [v:] „Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta”, nr 3, 2011, s. 34-40.

діахронії. Зокрема мовознавців цікавлять лінгвопоетична репрезентація концепту *мати* в поетичних текстах українських авторів², пісенному фольклорі³, в індоєвропейському лінгвокультурному просторі⁴, національно-культурні стереотипи мовообразу *жінки* в українських народних піснях⁵, концептів *батько* та *мати* в художніх текстах⁶ та у фразеології⁷, номенів *вітчим* і *мачуха*⁸.

Огляд наукової літератури дозволяє стверджувати, що регулятив *мати* – об'єкт вивчення багатьох дослідників, однак його функціонування в релігійному стилі представлене принагідно, здебільшого ж увага зосереджена на текстах художньої літератури або говіркового мовлення. Зауважмо, в усіх названих працях лексема *мати* розглянута з позиції теорії концептології, лексико-семантичного поля тощо. Погляд на лексему *мати* як на засіб регулювання спілкування автора з читачем через текст досі не був предметом наукових студій.

Матеріалом для роботи слугували тексти послань митрополита української греко-католицької церкви Андрея Шептицького, видані в чотирьох томах у львівському видавництві протягом 2007-2013 років⁹.

Лексема *мати* в „Словнику української мови” має два значення: „1. Жінка стосовно дитини, яку вона народила. // Жінка, що має або мала дитину. // *перев.* як прикладка, *перен.* Про що-небудь дуже близьке, рідне. 2. Самиця стосовно своїх малят”¹⁰. Щодо лексеми *матір*, то у словниковій статті фіксуємо ремарки „заст., уроч.” (застаріле, урочисте. – Т. Т., Д. К.) до лексеми *мати* у першому значенні¹¹.

У тій же словниковій статті релігійна семантика лексеми *мати* проілюстрована виразом *Божя (господня, пречиста) мати* із тлумаченням „богородиця,

² N. Daniluk, *Movnij obraz materi v narodnih pìsnâh i vpoezii Tarasa Ševčenko* [v:] „Naukovij visnik Shidnoєvrops'kogo nacional'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïnkî”, nr 12, 2014, s. 14-19; Ž. Koloiz, *Lingvopoetična reprezentaciâ konceptu mati* [v:] „Naukovij visnik Krivoriz'kogo deržavnogo pedagogičnogo universitetu. Filologični studii”, nr 9, 2013, s. 546-564.

³ N. Danylyuk, *Biblical figurative language (words) in the language of ukrainian folk poetry* [in:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 8, 2020, s. 41-59.

⁴ U. Marčuk, *Osoblivosti funkcionuvannâ konceptu „mati (mama)” v indoєvrops'komu lingvokul'turnomu prostori* [v:] „Visnik Žitomir'skogo deržavnogo universitetu. Filologični nauki”, nr 9, 2013, s. 213-217.

⁵ V. Šeremeta, *Nacional'no-kul'turnistereotipi movoobrazu žinki v Ukraïns'kih narodnih pìsnâh*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk., Kiïv, 2017.

⁶ N. Venžinovič, *Verbalizaciâ konceptiv bat'ko imati u frazemah Ukraïns'koï movi (na materialih tvoriv T. G. Ševčenko)* [v:] „Naukovij visnik Užgorod'skogo universitetu. Seriâ: Filologîâ. Social'ni komunikaci”, nr 1, 2014, s. 298-300.

⁷ A. Černova, *Koncepti „bat'ko”, „mati” v Ukraïns'kij leksiko-frazeologičnij sistemî svitu*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk., Dnìpropetrovs'k 2010.

⁸ O. Nahapetova, *Etnokul'turni osoblivosti nomenivna poznačennâ nepovnoi sporidnenosti vitčim, mačuha v sučasnij Ukraïns'kij movi* [v:] „Zapiski z Ukraïns'kogo movoznavstva”, nr 9, 2013, s. 46-52.

⁹ A. Šeptic'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I-IV, L'viv 2007-2013.

¹⁰ *Slovník Ukraïns'koï movi*, za red. Ī. Bilodida, t. IV, Kiïv 1973, s. 648.

¹¹ *Ibidem*, s. 650.

мати Христа”¹². Розмовне значення мають „вигук, яким виражають здивування, захоплення, переляк і т. ін.” *Мати божжа!*¹³ та „вигук, яким виражають застереження, побоювання” *Крий (не дай) мати божжа!*¹⁴. Як бачимо, в обох вигуках первинне релігійне значення словосполучення *мати божжа* нівельоване, що засвідчує й правопис обох слів з малої літери (це можна пояснити й позамовними чинниками часу укладання словника). Аналогічну орфограму в подібних вигуках маємо й у сучасному правописі, тобто „в усталених словосполученнях, що використовують в розмовній мові, де слова *Бог, Господь* та ін. не вживають як їх найменування, їх пишемо з малої букви: *бог зна що* (невідомо що), *бог зна коли* (невідомо коли), *господь з тобою (вами)* (вживається як здивування, заперечення, докір), *бог з ним (з тобою)* (вживається на знак згоди, примирення, прощення та ін.). З малої букви пишемо вигуки *бóже, гóсподи, йй- бóгу, гóсподи бóже мій, бóже збав*, крім випадків, коли слова *Боже, Господи* є звертанням до Бога”¹⁵. Натомість „З великої букви пишемо ... найменування ... Богородиці (*Царі́ця Небéсна, Ма́ти Божжа, Пречі́ста Ді́ва*)”¹⁶.

Словосполучення *Мати Божжа* у вигуковому значенні зареєстроване в „Словнику фразеологізмів української мови” „для вираження позитивних або негативних емоцій: радості, здивування, захоплення, переляку і т. ін.”¹⁷, а вираз *Хай (нехай) Мати Божжа милує (прощає, боронить, помилує і т. ін..)* „для вираження побажання кому-небудь добра, безпеки, благополуччя і т. ін.; щоб було все добре”¹⁸. Релігійне стилістичне маркування обох зареєстрованих у словнику фразеологізмів не спостережене, хоча їхнє походження з релігійного мовлення беззаперечне.

„Словарь української мови” за редакцією Б. Грінченка з лексемою *мати* фіксує три номінації в релігійному стилі до словникової статті *мати*, а саме: „*Мати Божжа*. Богоматеръ. ... *Старша мати*. Настоятельница монастыря. *Скарбова мати*. Монахиня, завѣдывающая монастырскимъ хозяйствомъ”¹⁹.

Стилістично марковане тлумачення досліджуваної лексеми подане у „Словнику біблійного богослов’я”, де сказано, що „мати дарує життя і тому займає особливо шановане місце у щоденному житті людини і в історії спасіння”²⁰. Перше значення ‘мати у людському житті’ хоч і наближене до світського

¹² *Ibidem*, s. 648.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Pravopis*, https://www.ulif.org.ua/data/?fbclid=IwAR2_VbL226BrM55Laxx93fbJlxz7BzI-bqugj6GUfaifox0Q8TqNGpmEWG780. [18.12.2020].

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Slovník frazeologizmův ukraïns'koï movi*, uklad.: V. M. Bilonoženko ta in., Kiïv 2008, s. 370.

¹⁸ *Ibidem*, s. 370.

¹⁹ *Slovar' ukraïns'koï movi*, za red. B. Grinčenka, t. II, Kiïv 1908, s. 409.

²⁰ *Slovník biblijného bogoslov'á*, za red. Ksav'ĚLEON-Důfura [ta in.]; per. z fr. Vl. Sofrona Mudrogo, Źovkva 2010, s. 410.

потракування 'така, котра дає життя', але із ремаркою „слід любити ту, котра дає життя, але любов ця має преобразитися, аж до принесення її в жертву, як це зробив Ісус”²¹. Друге ('мати в історії спасіння') набуває символічного значення, коли йдеться про „змалювання стосунків Самого Бога і людини”²², де матір'ю названо Божу милість і мудрість щодо роду людського (пор. Бог нас втішає як мати (Іс. 66: 13)), а матір'ю народів – місто Єрусалим²³. В обох значеннях (прямому й переносному) лексема *мати* проілюстрована прикладами зі Святого Письма.

В. Жайворонок стверджує, що „в екстремальних ситуаціях людина до кінця життя звертається до матері (як і до Бога, Господа), наприклад: *ой мамо (nene)! мамо (мати, nene, nenечко) моя! мамо (мамочко) моя рідна! матусю (неню) моя дорогесенька!* або просто *мамо! nene (nenечко)!*”²⁴. Таке явище, на його думку, можна пояснити фіксацією генетичного коду людини (коли головою роду й родини була мати), що реалізується насамперед в мові²⁵. Окрім наведених вигуків, про усталеність культу матері в українців свідчить і багата фольклорна база: „понад двісті прислів'їв ..., а скільки легенд, пісень, переказів”²⁶. Ймовірно, від отого всенародного культу лексема *мати* в національно-мовній картині світу набула символічного значення, наприклад: „мати – символ життя, святості, вічності, тепла і всеперемагаючої любові”²⁷.

Одним із значень лексеми *мати* В. Жайворонок подає „як народнопоетичне уособлення рідної землі, Вітчизни, України”²⁸, наводячи цитату із Т. Шевченка „Привітай же, моя ненько! Моя Україно! Моїх діток нерозумних, Як свою дитину”. У „Словнику української мови” значення 'рідна земля' щодо лексеми *мати* наведене у прикладах до переносного значення 'про що-небудь дуже близьке, рідне’²⁹.

Тлумачення лексеми в лексикографічних джерелах значно відрізняється від широкої палітри забарвлень, яких регулятив *мати* набуває в посланнях Андрія Шептицького. Навіть в узвичаєному значенні 'жінка щодо народженої нею дитини' простежується не стільки тілесне, скільки духовне єднання цих двох осіб, наприклад: *Щаслива та дитина, для якої першим словом матері – слово любови, що убагороднює серце!*³⁰, *Візьме мати дитинку, що плаче, пригорне*

²¹ *Ibidem*, s. 410.

²² *Ibidem*, s. 411.

²³ *Ibidem*.

²⁴ V. Žajvoronok, *Znaki ukraїns'koї etnokul'turi: Slovnik-dovidnik*, Kiїv 2006, s. 356.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Encyklopediĭnij slovník simvoliv kul'turi Ukraїni*, za zag. red. V. P. Kocura, O. ĭ. Potapenka, V. V. Kujbidi, Korsun'-Ševĭenkivs'kij 2015, s. 479.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ V. Žajvoronok. *Op. cit.*, s. 357.

²⁹ *Slovník ukraїns'koї movi*, za red. ĭ. Bilodida, t. IV, Kiїv 1973, s. 648.

³⁰ A. Šepĭc'kij, *Pastirs'ki poslanná*, t. I, L'viv 2007, s. 62.

її до серця і скаже лише: „Бог добрий!” – а дитинка вже успокоїлась...³¹. Зауважмо, в посланнях фіксуємо лише поодинокі згадки про матір як маму своїх дітей. Зазвичай Андрей Шептицький її згадує невіддільно від батька, наприклад: *Так жалує дитина, коли побачить слезу в оці вітця або матері, котрим прикрість зробила*³², а ще частіше – в колі усїєї сім’ї чи родини, наприклад: *Немає одного батька ні матері, які не проклинали би провідників, що зводять молодих на бездоріжжя злочину*³³, *Нехай ціла родина – батько, мати, діти і ціла челядь – спільно щодня відмовляють молитви, якщо можливо, то ранком і у вечір, перед і після обїду, а коли це за тяжко, то бодай у вечір*³⁴. *З того для каянників Великого посту важне питання: чи ти, Брате, Сестро, сповняєш як слід свої обов’язки супроти своєї-таки родини, супроти батька й матері, братів і сестер, жінки чи чоловіка й дітей?*³⁵. Така тріада **батько-мати-діти**, на нашу думку, передає суть християнського розуміння родини.

Мати, як стверджує Андрей Шептицький, – приклад для наслідування для доньок, а батько – для синів, навіть у питаннях вибору віросповідання: *Кождий має триматися того обряду, якого трималися єго родичі, і мав би тяжкий гріх, якби самовільно обряд замінив. А як родичі не одного обряду, то сини мають йти за вітцем, а доньки – за матер’ю*³⁶.

Регулятив *мати* у множині вербалізує узагальнений образ християнського материнства, наприклад: *Через Вас, Усечесні Отці, й через Вас, християнські батьки та матері, передаю нашій молоді найщиріший привіт і благословенство*³⁷, *Як матері, як сестри, як християнки дбайте про те, щоб усі діти знали св[яту] віру*³⁸, *Дай нам таких матерей, що вмїли б добре, по-християнському виховувати своїх дітей, а для своїх чоловіків були б поміччю, потїхою і доброю радою*³⁹. У деяких текстах цей збірний образ увиразнений характеристиками, як-от: *Нехай дає нам християнські матері, котрі би по-божому діти виховували, вірно і мужно стерегли святости родинного огнища, святих у домашнім пожиттї, а примірних у відношеннї до людей, мудрих у радах, даваних мужові та дітям, необоятних на загальне добро, а передовсім сповняючих усюди і все совїсно і свято обов’язки жєни і матерї*⁴⁰, **Матері родин**, *яких мужі пішли до війська, най зрозуміють, як важні та святі обов’язки накладає на них це положення. Крім обов’язку виховувати дітей, вони не раз*

³¹ *Ibidem*, s. 62.

³² *Ibidem*, s. 345.

³³ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 177.

³⁴ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 71.

³⁵ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 416.

³⁶ *Ibidem*, s. 326.

³⁷ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. III, L'viv 2010, s. 81.

³⁸ *Ibidem*, s. 10.

³⁹ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 71.

⁴⁰ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 94.

мусять поборювати не одну важку покуску, що могла би знищити ціле щастя родини та цілу долю дітей⁴¹.

Цікаве спостереження: митрополит „скупий” на оцінці характеристики матері, наприклад, з-поміж позитивних зафіксовано лише прикметник *побожна*: *Так не раз у християнській родині побожна мати своїми заслугами випрошує в Бога відпущення кари або навернення для грішного сина. Так побожна жінка своїми добрими ділами стримує кару, котра належить їй чоловікові*⁴², а негативних – *недбала, нелюдяна: А скільки гіркости, скільки невдоволення, скільки нещасної долі на цілісіньке життя приносить дитині недбала мати, недобрый батько, нехристиянська родина!*⁴³, *Чому впивається, чому неморальна, чому навіть у супружжжі не може стриматися від найпоганіших, наймерзенніших гріхів проти чистоти, чому не вміє пошанувати людського добра, чому обмовляє, чому обговорює-клеветче ближніх, чому проклинає людей, ненавидить найближчих собі в родині, батьків або діти й жінку кривдить, чому має такі пристрасті, що навіть рідна дитина непевна життя в руках такого безбожного батька, такої нелюдяної матері?*⁴⁴. Хоча ця своєрідна мовна економія на прикметникових характеристиках сповна відтворена в змістовому наповненні сказаного.

Як відомо, в українській мові на позначення *нерідної матері* існує лексема *мачуха*. Її Андрей Шептицький використовує, розповідаючи в посланнях, наскільки важливо жінці прийняти чужих дітей і стати для них рідною, щоб вони не помічали її „чужинства”: *Кожда мачоха, як пристане до малих дітей, нехай їм так рідну матір заступить, щоби діти й не знали замолоду, що она не матерію, а мачохою*⁴⁵, *Мачухи і вітчими, а в часті тесті і свекрухи, мають майже ті самі обов'язки, що вітці і матері*⁴⁶. У деяких ситуаціях митрополит стверджує, що краще мати недобру мачуху, ніж лиху маму, наприклад, *Гірко бути сиротов! Гірко мати нидобру мачуху, але найгірше уже мати лиху неню!*⁴⁷.

Митрополит актуалізує регулятив *мати* в мовленні, коли говорить в посланнях про четверту заповідь Божу, наприклад: *Четверта заповідь: чти отця твого і матер твою, щоби тобі добре було і щоби довго жив на землі*⁴⁸, *Добрі християни уміють в життя заховати четверту заповідь Божу: шануй свого вітця і свою матір*⁴⁹.

⁴¹ А. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. III, L'viv 2010, s. 5.

⁴² А. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 228.

⁴³ *Ibidem*, s. 64.

⁴⁴ А. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 364.

⁴⁵ А. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 381.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 342.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 85.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 342.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 381.

Персоналізований приклад матері зафіксовано в „Пастирському посланні Єпископа Андрея до вірних на Буковині”, де автор подає „приклад сильної віри”⁵⁰, розповідаючи про мучеництво сімох братів Макавейських і їхньої матері, як-от: *За часів царя Антіоха, що хотів відтягнути жидів від віри Мойсея, трапилося, що сімох братів Макавейських wraz із їхньою матір'ю вкинено до в'язниці за те, що не хотіли їсти заказаного законом м'яса*⁵¹, *Що за подиву й пам'яті гідна та мати, що так терпеливо зносила біль серця, дивлячись на таку страшну смерть сімох синів, і то одного дня! Так сильно уповала на Господа!*⁵².

На прийомі порівняння й перенесення ознак із однієї реалії на іншу побудоване нове значення регулятива *мати*, якого він набуває саме в релігійному стилі, – ‘церква щодо своїх вірян’, наприклад: *Як зрада проти Батьківщини, так і зрада св[ятої] Церкви, нашої Матері, що від дитинства до гробу веде нас і в кожній потребі подає помічну руку, є мерзенним злочином*⁵³, *Щоби справедливий гнів Божий від людей відвернути, Церков свята накликає їх до покаяння, тая мати, що так дбає о добро своїх дітей*⁵⁴. Зауважмо, аналогічного значення набувають і регулятиви *отець* (Бог) та *діти* (віряни), як-от: *Пам'ятайте, що Бог не є вітцем того чоловіка, якого матір'ю не є св[ята] Церква. Тому будьте вірними дітьми св[ятої] католицької Церкви!*⁵⁵, *Так, як не має Бога за Отця, хто не має Церкви за матір, так само не слухає Бога, хто не слухає Папи, відступає від Бога, хто відступає від Папи*⁵⁶.

Особливої увиразненості регулятиву *мати* в окресленому значенні додає прикметник *рідна*, що ще більше ілюструє однаковість ознак матері щодо своїх дітей і Церкви щодо своїх вірян, наприклад: *І тепер, мої милі браття, є вона нашою рідною матір'ю. І в ній, як у ніякій іншій Церкві, можемо знайти величезну поміч для розвою нашого народного життя, для всіх наших суспільних сил...*⁵⁷, *А наша Церква не така. З одного боку, держить вона в руках загальнолюдський і Божий престол об'явленої правди та загальної любови, а з другого – так дуже зближається до нашого народного добра та стається такою нашою, рідною, українською, що в ній на кожному кроці пізнаєте свою рідну матір...*⁵⁸.

Дбайливість і турботу Церкви-матері про вірян українського народу передає прикметник *справжня*, адже лише мати щиросердно опікуватиметься своїми

⁵⁰ *Ibidem*, s. 48.

⁵¹ *Ibidem*, s. 49.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ A. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. III, L'viv 2010, s. 16.

⁵⁴ A. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 225.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 141.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 321.

⁵⁷ A. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 43.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 41.

дітьми. Словосполучення *справжня мати* митрополит використовує у підсумковому реченні, узагальнюючи перераховані блага, що їх надає Церква, наприклад: *Церква склонює людей до будування та украшування Божих храмів за поміччю мальовил і різьб. І тим способом причиняється до розвитку народного будівництва та красних штук, якими убагороднює людей. А послуговуючись при Богослуженнях співом, помножує тим способом багатства культури й штуки. Словом, для всіх народів у всіх напрямках є Церква **справжньою матір'ю**⁵⁹, З кожної проповідниці проповідає наша Церква народною українською мовою, виховує наші діти в українському народному дусі, вчить нас любити свою Батьківщину, наказує нам держатись свого східного обряду, в церковнослов'янській мові, просвічує наш народ, несучи йому освіту навіть в найбільш занедбане село, вчить тверезості і моральності, згоди та любови, відтягає людей від процесів, підпирає в кожному селі всяке добре діло, чи просвітне, чи економічне, всюди дбає про добро нашого народу. Словом, на кожному кроці є нашою **справжньою матір'ю**⁶⁰.*

Найчастотніше Андрей Шептицький послуговувався регулятивом *мати* у сталих для релігійного мовлення номінаціях *Мати Божа, Божа Мати, Божа Матір, Матір Божа, Матір Бога, Мати Ісуса Христа, Христова Матір, Матір Христа, Матір Ісуса Христа, Мати Ісуса Христа Бога і Спасителя, Матір Христа Спаса і Бога нашого, Пречиста Єго Матір, Єго Пречиста Діва Матір Марія, Свята Матір, Пресвята Матір, Пресвята Матір Пречиста Діва, Найсвятіша Мати Марія* на позначення материнства Діви Марії щодо Ісуса Христа, наприклад: *Вони всі були лиш Божими слугами, а Вона була **Матер'ю Бога***⁶¹, *Почитаємо і величаємо Пренепорочну Діву Марію Богородицю і **Матір Христа Спаса і Бога нашого***⁶², *Почитайте і любіть **Пресвяту Вашу Матір Пречисту Діву!***⁶³, *Не замикай перед ними дверей покаяння, а навпаки, милосердя двері відчини за молитвами **Пресвятої Твоєї Матері, Христе Спасителю!***⁶⁴. Коли ж митрополит переповідав про родинні взаємини Ісуса Христа з мамою, то послуговувався лексемою *мати*, як-от: *Усю свою молодість був Ісус Христос послушний Своїй **Матері** та святому Йосифови*⁶⁵, *Певно, ні одна мати на світі не любила своєї дитини так, як тая **Мати** любила Свого Сина*⁶⁶.

У словосполученнях перифрастичного характеру *наша Матір Марія, Матір всіх нас, Матір Ісуса Христа і нас всіх, своїх прибраних дітей, Матір небесна, Матір світу* регулятив *мати* Андрей Шептицький використав для

⁵⁹ *Ibidem*, s. 42-43.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 43.

⁶¹ А. Šepčič'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 310.

⁶² *Ibidem*, s. 243.

⁶³ *Ibidem*, s. 246.

⁶⁴ А. Šepčič'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 473.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 23.

⁶⁶ А. Šepčič'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. III, L'viv 2010, s. 175.

відтворення значення материнства Діви Марії щодо усіх вірян на землі, наприклад: *Усевишньому Богові слава, що дав нам діждатися Великодних свят, Світлого тижня, П'ятидесятниці й тих Богослужень, в яких серед болю і терпіння прибігаємо просити помочі у нашої Матері Марії*⁶⁷, *Пречисту Діву, Царицю неба і землі, Царицю ангелів і святих і Матір Ісуса Христа і нас всіх, своїх прибраних дітей*, мусимо більше почитати, як всіх святих⁶⁸, *Але Богородицю і Матір світу день у день величаємо чеснішою херувимів*⁶⁹.

В одному із зафіксованих прикладів маємо словосполучення з означенням *духовна*, що пояснює духовне єднання вірян з Матір'ю Божою, наприклад: *Она єсть Матір'ю Христа Спасителя і тому духовною Матір'ю всіх нас, що ...*⁷⁰, і це духовне єднання відбулося через Ісуса Христа: *тому Марія єсть не лишень Матір'ю Христа через природне родження, але через те саме й духовною Матір'ю цілого того духовного тіла Христового – Матір'ю нас всіх*⁷¹.

Спостережене поєднання опорного лексичного регулятива *матір* і принагідної лексеми *ненька* для номінації Діви Марії, наприклад, *Бо Пречиста Діва Марія, будучи Матір'ю Ісуса Христа, є Матір'ю, є небесною Ненькою всіх нас, що віруємо в Христа*⁷².

У молитовних проханнях та митрополичих благословеннях зафіксоване нанизування контекстуальних синонімічних найменувань Матері Божої або її називання за допомогою речень з підрядною частиною, наприклад: *Прийми нас за діти, будь нам Матір'ю, Заступницею, Опікункою, Владичицею і упроси, Всемилостива, всім нам ласку у Бога, щоб устерегтися в ділах, словах і думках всего, що могло би не подобатися Богу і Тобі, Мати наша*⁷³, *А Ти, Царице й Мати усього християнського світа, а тим самим і нашої України, пресвята Богородице, та св[ятій] Архангеле Михаїле, і св[ятій] Володимире, та св[ятій] Йосафате й усі покровителі нашого народу, завсідги опікуйтеся ним, аби став народом святим та сповнив своє післанництво, наложене йому Богом*⁷⁴, *Нехай же ця Мати, Мати усіх, що живуть у благодаті Її Сина, і Мати тих, що до Божого життя покликані, ... нехай та Мати всіх їх потішає, кріпить, підносить і отулює ті бідні діти, що для Неї майже чужі*⁷⁵.

Регулятив *мати* актуалізований у сталих словосполуках образ *Матери Божої*, *ікона Матінки Божої*, коли йдеться про молитви перед іконами Божої Матері, наприклад: *Клякнім перед образом Матери Божої і відмовимо*

⁶⁷ *Ibidem*, s. 173.

⁶⁸ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 355

⁶⁹ *Ibidem*, s. 464.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 478.

⁷¹ *Ibidem*, s. 478.

⁷² A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 372.

⁷³ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 479.

⁷⁴ A. Šepić'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 208.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 359.

молитви⁷⁶, Родичі, і діти, і челядь най рано і вечір або бодай раз в день, най всі клякнуть перед святою іконою **Матінки Божої** тай на голос поволи і виразно молитви всі най говорять⁷⁷. Зауважмо, зменшено-пестлива форма *матінка* не характерна для мовлення Андрея Шептицького й зафіксована спорадично. Дещо частотнішим є використання лексеми *мама*, але лише для розповіді про конкретні ситуації взаємин мами і дитини, відтворюючи комунікативний діалог обох, наприклад: **Мама**, вертаючись з ярмарку, купила для свого Іваська батіжок. Буде хлопчик тішитися, думала. Вертає домів і з очима, повними радості і любови, здалека кличе Івася. „Дивися, – каже, – що **мама** купила для тебе”. Івась взяв батіжок, ані словом не дякує і не застановляється над тим, що робить, а б’є **мату** батіжком по лиці⁷⁸, І все, що на тій дорозі може стати участю людей від того першого знаку хреста, що його **мама** учить маленьку свою дитинку, аж до того поклону, який Всевишньому Богови віддають люди з ангелами в небі, кожний крок на тій дорозі є знаменитим і превеликим нашим добром⁷⁹, Отже, в тих самих літах, в яких дитина учить оминати калабані болота й уважати, щоб не впасти в гноївку чи кльоаку, мусить та сама дитина учитися оминати всего того, що може бути тяжким гріхом. Дитині, що краде **маті** яйце, треба сказати, що не є це вправді тяжкий гріх, але що цього не можна робити, бо через те привикне вона красти і буде злодієм, себто стягне на себе Божу кару та безмірний стид перед всіма людьми⁸⁰.

Варто наголосити й на дещо відмінному від сучасних норм відмінюванні лексем *мати* й *матері*, наприклад: за *матер’ю* (суч. *матір’ю*), *матерею* (суч. *матір’ю*), *матерей* (суч. *матерів*), наприклад: То єсть з ряду цілу історію життя Ісуса Христа, котру в празниках щороку цілу переходимо. Від хвилі, коли Ангел із неба звістив Пречистій Діві Марії, що мала зістати **Матерею Божою**, що мала породити Ісуса Христа, – то празник Благовіщення; а дальше йде Рождество Ісуса Христа⁸¹, А третя ласка, котру Бог дав Пречистій Діві, – що була **Матер’ю** і Дівцею. На то потреба було великого чуда⁸².

Синонім *неня* до ключового лексичного регулятивна *мати* в значенні ‘матері дітей, яких вона народила’ Андрей Шептицький використовує принагідно, як-от: глядячи на них із боку обов’язків свого стану і клира, себто з боку життя релігійного, – бачу тисячки дітей, яким треба дати науку й виховання християнське; тисячки сиріт без батька і **нені**, яким треба заступити рідню⁸³ або як говірковий варіант у пастирському посланні „До моїх любих гуцулів”,

⁷⁶ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 388.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 573.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 668.

⁷⁹ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 784.

⁸⁰ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. III, L'viv 2010, s. 524.

⁸¹ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 151.

⁸² *Ibidem*, s. 310.

⁸³ А. Šepčić, *Pastirs'ki poslannâ*, t. II, L'viv 2008, s. 20.

наприклад, *Нені* ни зволєют дитини плекати, от доки ни злиє її водов, шо нев дитинка иршена⁸⁴.

Прикметною ознакою індивідуального стилю Андрея Шептицького є використання регулятива *мати* в ситуаціях порівняння, де митрополит послугується своєрідним прийомом так званого паралелізму в релігійному стилі, зіставляючи дві ситуації, одна з яких із досліджуваною опорною лексемою. Порівняймо:

– жаль дитини перед батьками – жаль християнина перед Богом: *Так жалує дитина, коли побачить слезу в оці вітця або матері, котрим прикрість зробила. Так жалує християнин, що Бога цілим серцем над все любить*⁸⁵;

– „вартісність” Ісуса – вартісність сім’ї: *Найдорожчий наш Спасителю! Ти для нас – усім! ... Ти нам дорожчий, ніж батько, мати й брат, ніж наше власне життя. Тому прирікаємо, що цілим серцем будемо держатись Тебе!*⁸⁶;

– жаль за гріхи перед катехитом – жаль за провини перед мамою: *Се буде правдивою штукою катехита – так до дітей промовити, так їм зло гріха представити, щоб до першої сповіди приходили трохи з тим чувством і тим успосібленнем, з яким до матери прибігає, упавши в калюжу болота, і з плачем просить, щоб мати личко і ручки обмила*⁸⁷.

– безмірна любов Ісуса – любов рідних батьків: *О, який добрий наш Спаситель! Яка безмірна любов у Його серці! Такого **серця** не знайдемо ні у **рідної матери**, ні у батька свого! Такого серця не матиме для нас ні рідний брат, ні найщиріший приятель!*⁸⁸, *Христос, брате, сестро, тебе полюбив, як ніхто на світі тебе не любить, як не **любить** рідний отець, **рідна мати***⁸⁹.

Отже, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що лексичний регулятив *мати* в посланнях митрополита української греко-католицької церкви Андрея Шептицького, окрім узвичаєного значення ‘жінка щодо дитини, яку вона народила’, розширив свою семантику значенням ‘церква стосовно своїх вірян’ із конкретизацією через прикметникові лексеми *рідна, справжня*. Частотною є його актуалізація в усталених для релігійного мовлення найменуваннях *Мати Божя, Божя Мати, Матір Божя, Матір Христа, Свята Матір, Пресвята Матір* на позначення материнства Діви Марії щодо Ісуса Христа й номенах *Матір усіх нас, Матір небесна* для експлікації значення її материнства щодо усіх вірян на землі.

Світське значення лексичного регулятива *мати* визначається стилем поведінки жінки як християнки, на що вказують насамперед атрибутиви *побожна, християнська*, родинним статусом щодо своїх дітей – *рідна мати*. Для ідіостилу митрополита характерне використання досліджуваного регулятива

⁸⁴ А. Šepčič'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 95.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 345.

⁸⁶ А. Šepčič'kij, *Pastirs'ki poslannâ*, t. I, L'viv 2007, s. 111.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 563.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 111.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 627.

в чіткій сімейній ієрархії, наприклад: *батько і мати; батько, мати, брат, сестра, жінка, чоловік; мати і дитина*, а також як узагальненого збірного образу усього жіноцтва, первинною місією якого є народження й виховання дітей.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Venžinovič N., *Verbalizaciá konceptiv bat'ko imati u frazemah ukraïns'koï movi (na materialí tvoriv T. G. Ševčenko)* [v:] „Naukovij visnik Užgorods'kogo universitetu. Seriá: Filologíá. Social'ní komunikaci”, nr 1, 2014, s. 298-300.
- Daniľuk N., *Movnij obraz materi v narodnih piśnâh i vpoezii Tarasa Ševčenko* [v:] „Naukovij visnik Shidnoeuropejs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïнки”, nr 12, 2014, s. 14-19.
- Enciklopedičnij slovník simvoliv kul'turi Ukraïni*, za zag. red. V. P. Kocura, O. Ī. Potapenka, V. V. Kujbidi, Korsun'-Ševčenkiv's'kij 2015.
- Žajvoronok V., *Znaki ukraïns'koï etnokul'turi. Slovník-dovidnik*, Kiïv 2006.
- Kolož Ž. *Lingvopoetična reprezentaciá konceptu mati* [v:] „Naukovij visnik Krivoriz'kogo deržavnogo pedagogičnogo universitetu. Filologični studii”, nr 9, 2013, s. 546-564.
- Marčuk U. *Osoblivosti funkciouvannia konceptu „mati (mama)” v indoeuropejs'komu lingvokul'turnomu prostori* [v:] „Visnik Žitomir's'kogo deržavnogo universitetu. Filologični nauki”, nr 9, 2013, s. 213-217.
- Nahapetova O., *Etnokul'turni osoblivosti nomenivna poznačennâ nepovnoi sporidnenosti vitčim, mačuha v sučasnij ukraïns'kij movi* [v:] „Zapiski z ukraïns'kogo movoznavstva” nr 9, 2013, s. 46-52.
- Pravopis*, <https://www.ulif.org.ua/data/?fbclid=IwAR2VbL226BrM55Laxx93fbJlxz7BzIbqugj6GUfaifox0Q8TqNGpmEWG780>. [18.12.2020].
- Slovar' ukraïns'koï movi*, za red. B. Grinčenko, t. I-IV, Kiïv 1907-1909.
- Slovník biblijnogo bogoslov'â*, za red. Ksav'ê Leon-Dûfura [ta in.]; per. z fr. VI. Sofrona Mudrogo, Žovkva 2010.
- Slovník ukraïns'koï movi*, za red. Ī. Bilodida, t. I-XI, Kiïv 1970-1980.
- Slovník frazeologizmiv ukraïns'koï movi*, uklad.: V. M. Bilonoženko ta in., Kiïv 2008.
- Černova A., *Koncepti „bat'ko”, „mati” v ukraïns'kijleksiko-frazeologičnij sistemí svitu*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Dnipropetrovs'k 2010.
- Šeremeta V., *Nacional'no-kul'turnistereotipi movoobrazu žinki v ukraïns'kih narodnih piśnâh*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Kiïv 2017.
- Šeptic'kij A., *Pastirs'ki poslannâ*, t. I-IV, L'viv 2007-2011.

zgłoszenie artykułu: 8 lutego 2021
przyjęcie artykułu do druku: 23 czerwca 2021

Валентина ФУРСА

Instytut ukraińskoї movi Nacional'noї akademii nauk Ukraїni

e-mail: v_fursa@ukr.net

ORCID 0000-0001-7862-1542

Типові керовані форми дієслів руху / переміщення в українській літературній мові

Typical governed forms of movement / moving in the Ukrainian literary language

In the article, on the basis of valence, a typical set of valence-driven governed components dependent on verbs of movement / moving is analyzed, a hierarchy of governed case and prepositional-case forms of these verbs is proposed, the main morphological means of their expression and their morphological variants are determined. According to such sets of governed components, a typology of verbal government is suggested. The differences between the traditional interpretation of grammatical government and the interpretation offered by the researchers of the latest Ukrainian linguistics are emphasized.

The valence-determined government makes it possible to consider governed only notional verbally dependent components with semantic functions of the object, the addressee, the instrument (tool or means of action) and the locality (location, initial and end points of the motion, path of motion). The maximum quantity of typical governed components is shown by the verbs of movement / moving, they belong to multivalent ones. In typical expressions these verbs can have up to six governed components.

Keywords: verbal government, valence of the verb, verbs of movement / moving, governed noun, object, addressee, instrumental, locative, case form, prepositional-case form.

У статті на засадах валентності проаналізовано типовий набір валентно зумовлених керованих компонентів, залежних від дієслів руху / переміщення, запропоновано ієрархію керованих відмінкових та приєдниково-відмінкових форм, визначено основні морфологічні засоби їх вираження та їхні морфологічні варіанти. Визначено чинники, що впливають на кількісний та якісний склад типових керованих іменників. Наголошено на відмінностях традиційного витлумачення граматичного керування та витлумачення, запропонованого дослідниками новітньої лінгвоукраїністики.

Валентно зумовлене керування вможливує вважати керованими тільки значеннево залежні від дієслова компоненти із семантичними функціями об'єкта, адресата,

інструменталія (знаряддя чи засобу дії) та локатива (місцеперебування, вихідний і кінцевий пункти руху, шлях руху). Максимальну кількість типових керованих компонентів виявляють дієслова руху / переміщення, вони належать до багатовалентних. У типових виявах ці дієслова можуть налічувати п'ять – шість керованих компонентів.

Ключові слова: дієслівне керування, валентність дієслова, дієслова руху / переміщення, керований іменник, об'єкт, адресат, інструменталь, локатив, відмінкова форма, прийменниково-відмінкова форма.

В українській традиційній граматиці дієслівне керування кваліфікують як такий тип синтаксичного зв'язку між дієсловом і залежним від нього іменником чи займенником, за якого дієслово зі значенням дії, процесу чи стану вимагає від залежного (керованого) слова певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми¹, тобто керування аналізують у морфологічній площині, уважаючи, що кожна відмінкова і прийменниково-відмінкова форма іменників або їх еквівалентів поєднана з опорним словом підрядним зв'язком керування.

Інший підхід до розуміння поняття 'керування' запропонував І. Вихованець², поглибивши та уточнивши міркування своїх попередників, зокрема О. Потебні³, І. Слин'ка⁴, М. Кобиланської⁵ та інших дослідників. Його відмінність полягає в тому, що керування витлумачено як „форму (спосіб) підрядного зв'язку, що стосується значеннєво передбачуваної опорним словом сполучуваності непрямих відмінків іменників без прийменників і з прийменниками”⁶, тобто семантичним підґрунтям керування слугує семантико-синтаксична валентність. Саме валентність „точно окреслює межі керування, зараховуючи до нього тільки ті залежні компоненти, яких вимагає лексико-граматична природа опорного слова”⁷.

У сучасній функційній граматиці переважно виділяють такі семантико-синтаксичні функції керованих компонентів: об'єкта, адресата, інструменталія та локатива⁸. Основним із-поміж них є, звичайно, об'єктне значення. Тип зна-

¹ L. Bulahovs'kij, *Sintaksis (zv'язki) drugorâdних členiv rečennâ. Vidmînkova zalezništ' (keruvannâ). Bezposerednê (bezprijmennikove) keruvannâ*, Kyïv 1959, s. 3; *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova. Sintaksis*, pod red. I. Bilodida, Kyïv 1972, s. 67.

² I. Vihovanec', *Gramatika sučasnoï ukraïns'koï movi. Sintaksis*, Kyïv 1993, s. 36-39; Idem, *Narisi z funkcional'nogo sintaksisu ukraïns'koï movi*, Kyïv 1992, s. 25.

³ A. Potebnâ, *Iz zapisok po russkoj grammatike*, Moskva 1958, s. 120.

⁴ I. Slin'ko, *Istoriâ obêktnih zvorotiv ukraïns'koï movi*, Černivci 1969, s. 36-42.

⁵ M. Kobilâns'ka, *Keruvannâ âk tip pidrâdnogo zv'язku v ukraïns'kij movi*, Černivci 1978, s. 36-42.

⁶ I. Vihovanec', *Gramatika sučasnoï ukraïns'koï movi. Sintaksis*, Kyïv 1993, s. 37.

⁷ Idem, *Narisi z funkcional'nogo sintaksisu ukraïns'koï movi*, Kyïv 1992, s. 25.

⁸ Idem, *Gramatika sučasnoï ukraïns'koï movi. Sintaksis*, Kyïv 1993; Idem, *Narisi z funkcional'nogo sintaksisu ukraïns'koï movi*, Kyïv 1992; I. Vihovanec', K. Gorodens'ka, *Teoretična morfologiâ ukraïns'koï movi*, Kyïv 2004; K. Gorodens'ka, *Kerovani členi rečennâ i valentnist' predikata [v:] Materiali V kongresu Mižnarodnoï asociacii ukraïnistiv. Movoznavstvo*, Černivci 2003, s. 260-263; A. Zagnitko, *Teoretična gramatika sučasnoï ukraïns'koï movi. Morfologiâ. Sintaksis*, Donec'k 2011; O. Mežov, *Tipologiâ minimal'nih semantiko-sintaksičnih odinic'*, Luc'k 2012; M. Mirčenko, *Struk-*

чення визначає силу керування, яке може бути сильним, напівсильним, напівслабким та слабким. Сильним керуванням пов'язаний із дієсловом залежний від нього іменниковий компонент на позначення об'єкта дії, а також об'єкта стану, об'єкта процесу тощо, напівсильним – іменниковий залежний компонент, що називає адресата дії, напівслабким – залежний іменниковий компонент, що конкретизує різні параметри локатива, слабким – залежний іменниковий компонент з інструментальним значенням⁹.

У позиції керованого може вживатися різна кількість іменникових компонентів із конкретно-предметними (непредикатними) значеннями. У кожного дієслова свій набір залежних іменників, або своя валентна рамка, що зумовлено його лексичним значенням та належністю до певного семантичного типу предиката. Проте найбільшу кількість залежних іменників з різними семантичними функціями значеннево передбачають дієслова руху / переміщення. До того ж, дієслова цієї лексико-семантичної групи мають свій типовий набір керованих компонентів, у межах якого спостерігаємо варіантність вираження керованих форм. Такі граматичні форми керованих слів виявляють національну специфіку мови, закономірності сполучуваності слів, адже синтаксис становить „найяскравішу, своєрідну й колоритну частину індивідуальності всякої мови, даючи змогу найкраще висловлювати найтонші почуття, найгостріше обточувати думку”¹⁰. Зважаючи на це, у пропонованій статті ставимо за мету – установити типові валентно зумовлені керовані відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, залежні від дієслів руху / переміщення, визначити основні засоби вираження цих форм та їхні морфологічні варіанти. Аналізуючи цю проблему, спиратимемося на найновіші дослідження українських граматистів, свої спостереження за виявами граматичного керування під час укладання „Словника дієслівного керування”¹¹, у якому подано органічні для української мови нормативні відмінкові та прийменниково-відмінкові форми залежних від дієслів іменників, і скориставшись яким „відразу ж можна встановити типовість й уживаність вибраних одиниць і конструкцій у сучасній українській мові й мовленні українців”¹². Наголосимо, що в українському мовознавстві, зокрема в монографії „Теоретична морфологія української мови”, зроблено першу спробу розподілити основні лексико-семантичні групи дієслів між шістьма валентними класами¹³,

tura sintaksičnih kategorij, Luc'k 2004; I. Pasičnik, *Kategoriâ valentnosti predikativnih prikmtnikiv*, Luc'k 2006; Â. Stepanenko, *Diferenciaciâ oběktneho značennâ v semantiko-sintaksičnij strukturi rečennâ*, Poltava 2020.

⁹ I. Vihovaneč', *Narisi z funkcional'nogo sintaksisu ukraïns'koï movi*, Kyïv 1992, s. 79-82.

¹⁰ M. Gladkij, *Problemi kul'turi ukraïns'kogo slova* [v:] *Žittâ j revoluciâ*, 2, T. 1, 1927, s. 205.

¹¹ L. Kolibaba, V. Fursa, *Slovník diěslivnogo keruvannâ*, Kyïv 2016.

¹² S. Romanûk, *Peršij slovník diěslivnogo keruvannâ v istorii ukraïns'koï gramatičnoï leksikografii*. Larisa Kolibaba, Valentina Fursa, *Slovník diěslivnogo keruvannâ*, Kyïv, *Libid'* 2016, 656 s. [v:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, nr 6, pod red. I. Mytnik, Warszawa 2018, s. 443.

¹³ I. Vihovaneč', K. Gorodens'ka, *Op. cit.*, s. 269-272.

яку удокладнено в праці „Грамматика сучасної української мови. Морфологія”¹⁴. Крім того, було представлено також лексико-семантичну типологію дієслівного керування в українській літературній мові¹⁵.

Дієслова руху / переміщення об’єднують дві підгрупи: 1) дієслова зі значенням односпрямованого та різноспрямованого руху, утворені від ядерних лексем *бігати, бігти, блукати, бродити, йти, їздити, їхати, лазити, летіти, лізти, літати, плавати, пливти, повзати, повзти, ходити*, пор.: *вибігати, вбігти, вибігти, увійти, вийти, зайти, залізти, перебігати, прибігти, заблукати, заїздити, перелазити, залазити, перелізти, перейти, переходити, виходити, заповзати, заповзти, переповзати, заходити* та ін.; 2) дієслова зі значенням односпрямованого та різноспрямованого переміщення, з-поміж яких ядерні безпрефіксні лексеми *везти, вести, водити, возити, знати, доставляти, експортувати, імпортувати, котити, нести, носити, сунути, транспортувати, тягати, тягти* та їхні префіксальні деривати *відвезти, завезти, звезти, навезти, перевезти, повезти, відвозити, перевозити, загнати, завести, переводити, закотити, переносити, приносити, перенести, заводити, заносити, принести, притягти, зтягувати* та ін. Перші означають, що породжувачем і виконавцем дії є особа, другі вказують на те, що під впливом особи предмет зазнає локативних змін. Дієслова переміщення фокусують у собі семи ‘конкретна фізична дія’, ‘моторність’, які, до того ж, є рівнозначними. Синкретизм значень позначився на наборі типових керованих іменників, залежних від дієслів просторового переміщення: вони здатні програмувати максимальну кількість валентно зумовлених компонентів.

Дієслова переміщення семантично передбачають найбільшу кількість залежних іменників – у типових виявах шість іменників. Основним, значеннєво зумовленим цими дієсловами є керований іменниковий компонент, що має обов’язковий вияв у мовленні, із семантичною функцією власне-об’єкта дії (за іншою термінологією – *прямий об’єкт*¹⁶) – предмет або істота, на які безпосередньо спрямовано дію, репрезентовану дієсловом. Спеціалізованим морфологічним засобом вираження власне-об’єкта дії слугує знахідний безприймниковий відмінок іменника (*кого? що?*). Зазначимо, що керування знахідним відмінком у функції об’єкта при перехідних (транзитивних) дієсловах – „найтипівіше і одне з найсильніших керувань дієслова”¹⁷, пор.: *З-за кордону везли шовк, сукно, папір, вина, сіль. Барками по Дніпру везли хліб, вино, залізо полосне*

¹⁴ *Gramatika sučasnoï ukrains’koï literaturnoï movi. Morfologiâ*, Kïiv 2017, s. 454-466.

¹⁵ V. Fursa, *Leksiko-semantična tipologiâ diêslivnogo keruvannâ v ukrains’kij literaturnij movi* [v: „Ukrains’ka mova”, nr 3, 2017, s. 120-131.

¹⁶ I. Slin’ko, *Op. cit.*, s. 22; I. Vihovanec’, *Sintaksis znahidnogo vidminka v sučasnij ukrains’kij literaturnij movi*, Kyïv 1971, s. 10; M. Plûš, *Kategoriâ subêkta i obêkta v strukturî prostogo rečennâ*, Kyïv 1986, s. 43.

¹⁷ Ū. Ševel’ov, *Naris sučasnoï ukrains’koï literaturnoï movi ta inši lingvistični studii (1947–1953 rr.)*, Kyïv 2012, s. 202.

і **чавун**, конопляну **олію**, **дьоготь**, **мотузки**, **рогожі**, **мед**, шинкове **сало**, дерев'яний **посуд**. **Вивозили** на базари та ярмарки і свої нехитрі домашні **товари** – **груші** та **яблука**, особливо сушені, різну **городину** тощо. ... з Правобережної України **везли** на Лівобережжя **хліб** (М. Попович); *Раз увечері зимою У одній свитині Іде боса титарівна І несе дитину* (Т. Шевченко); **Несе** Галя **воду**, коромисло **гнеться** (Укр. нар. пісня); Доводилося **транспортувати** всілякі сипучі **вантажі**, **возити курей** і навіть циркових **коней**, а таких **пасажирів** – *вперше* (Л. Тендюк); *Їздив [шофер] обережно, пам'ятаючи, що везе людей і їде по вулицях, де теж повно людей* (Володимир Малик). Морфологічним варіантом керованої форми знахідного відмінка, що збігається з називним відмінком (перша форма), для іменників чоловічого роду другої відміни – назв неістот, які називають чітко окреслені предмети, зокрема назви одягу та взуття, їжі, городніх рослин, частин тіла, споруд і будівель, знарядь та приладів, зброї, грошових одиниць, різновидів транспорту і под., є форма із закінченням *-а*, спільна з родовим відмінком і відома як „друга форма знахідного відмінка”, або „другий знахідний відмінок”¹⁸, пор.: *Бредучи по пояс у воді, я тягнув плуг, підсікаючи й виорюючи зарості* (М. Дочинець); *Тітка ... починає оповідати, як чумаки волами віз лист у Харків* (Ю. Герасименко); *Маркевич ніяк не міг зрозуміти – як це одні дорослі люди цілком серйозно можуть ганяти м'яч, а інші дорослі люди можуть цілком серйозно перейматись долею цього м'яча* (Ю. Щербак); *Він [Дениско] тримався руками за кермо і удавав, наче то він веде велосипед* (В. Нестайко); *Одного дня принесли пакет з дописами* (М. Андрусак) і *Коник слабкий, ледве тягне плуга по м'якому картоплиці* (Ф. Потушняк); *Хлопчаки ... неподалік від краєзнавчого музею ганяють м'яча* (Р. Федорів); *Він [сержант] давно вже носив у кишені листа до рідних* (О. Довженко); *Він [Василь] вів важко навантаженого велосипеда* (В. Рутківський); *Пакета треба відвезти* (О. Донченко). Наявність двох форм знахідного відмінка іменників чоловічого роду однини від назв неістот у функції об'єкта дії є „однією зі специфічних рис синтаксису сучасної української мови”¹⁹. На думку мовознавців, форма знахідного відмінка на *-а (-я)* – це не штучно вигадана, а „жива ознака народної мови”²⁰, „істотна й оригінальна”²¹, „самобутня риса української мови”²², яку широко засвідчує мовна практика української спільноти.

Морфологічним варіантом керованої форми знахідного відмінка множини для іменників – назв неосіб, що збігається з формою родового відмінка, слугує друга форма, тотожна формі називного відмінка. Зазначимо, що в сучасній українській літературній мові функціонують переважно два варіанти форм знахідного

¹⁸ I. Vihovaneč', *Sistema vidminkiv ukrains'koï movi*, Kyïv 1987, s. 102.

¹⁹ *Gramatika sučasnoï ukrains'koï literaturnoï movi. Morfoloģiâ*, Kiiïv 2017, s. 96.

²⁰ Í. Ogiênko (mitropolit Ílarion), *Ridna mova. Naša kul'tura ì nauka*, Kyïv 2010, s. 255.

²¹ *Idem, Naša literaturna mova*, Kyïv 2011, s. 218.

²² L. Kolibaba, *Druga forma znahidnogo vidminka imennikiv âk samobutnâ risa ukrains'koï movi* [v:] „Divoslovo”, nr 6, 2014, s. 28-32.

відмінка множини іменників – назв неосіб, пор.: *Молода дівчина лозиною гнала корів*, і вони ліниво брели, відмахуючись від лозини хвостами (С. Тельнюк); *Дві послушниці гнали корови на папу* (М. Коцюбинський); *Пробігали повз нього [Чмеля] парубки і козаки, тягли клунки і лантухи збіжжя, гнали воли і коні, хортів та овець* (З. Тулуб); *Мав [Іван] уже знати віці до стаї, коли ненароком озирнувся на близький верх* (М. Коцюбинський); *А згодом вона [Ганнуся] заганяла гусей* (І. Савка); *Димки курилися з коминів, сердешна жінка заганяла гуси і свині в хлів* (Ю. Косач); *Він [Василь] щойно пригнав корови, поприв'язував їх до ясел ланцюгами і прийшов оце до хати* (У. Самчук); *Виїхати треба було рано, щоб ще за холодка пригнати биків до лісу і не мучити їх по жарі* (Г. Тютюнник). У знахідному відмінку множини форму називного відмінка здебільшого мають іменники, що позначають: істот – неосіб чоловічого роду на зразок *коні, воли, бики, вовки, слони, верблюди, тигри, олені, сліпці, рисаки, індики, горобці, голуби, карасі, окуні, соми, коропи, раки, комарі, метелики, гедзі, мікроби, віруси, глисти, черви* та ін.; істот – неосіб жіночого роду на зразок *корови, свині, віці, кізи, лисиці, миші, кури, гуси, качкі, бджоли, мухи, жуки, жаби, п'явки* та ін.; істот – неосіб середнього роду: *телята, ягнята, поросята, лоша́та, мишенята, жабенята, цуценята, зайчата, курчата, гусята, каченята, індичата, орлята* та ін.

Дієслова переміщення, передусім префіксальні, вимагають не тільки керованої форми знахідного безприйменникового власне-об'єкта дії, а й власне-об'єкта дії у формі родового партитивного (*чого?*), який вказує на те, що предмет лише в певній своїй частині підлягає дії, напр.: *А потім [Рима] принесла ще борошна, яєць, яблук* (Артем Чех); *Хазяїн приніс води, але вона була ні до чого* (О. Ульяненко); *Вернувся він [батько] на четвертий день, привіз крупи, вершків, борошна* (О. Бердник); [Марія Яківна:] *Часом ми самі нічого не мали, а він [прадід] посилав мене занести молока якійсь хворій дитині* (Вал. Шевчук); – *Чого ви зразу не сказали про своїх, – перебив Стрижжак Юрко, – я б раніше заїхав, завіз борошна та картоплі* (В. Лисенко); *Виносить мати коржиків із молодого борошна* (А. Малишко); *Кирило виніс з куреня сіна* (Ю. Мушкетик).

У заперечних конструкціях керований іменниковий компонент із семантичною функцією власне-об'єкта дії, якого вимагають дієслова переміщення, може мати дві форми вираження – форму родового (*кого? чого?*) та форму знахідного відмінка (*кого? що?*), проте керована форма безприйменникового родового домінує в цих реченнях, пор.: *Дров до лісу ніхто не носить* (Укр. присл.); *Андрій ніколи не хотів тягати важких речей* (Л. Денисенко); *Ми обкрутили себе попід куртками тонкими мішками, а тоді поверх курток підперезалися ременями, щоб у руках не нести мішків* (М. Зінчук) і *У ліс дрова не возять, у колодязь води не ллють* (Укр. присл.); ...*викликала [Олена] таксі, щоб не тягнути речі в руках* (Н. Тисовська); *Наче крутить педалі велосипеда, а не тягає мішки з цементом* (О. Євтушок).

Безпрефіксні дієслова руху семантично не зумовлюють керованого іменникового компонента із функцією власне-об'єкта дії, тоді як префіксальні можуть прогнозувати залежний іменник у формі знахідного безприйменникового (*що?*), який кваліфікуємо як керований компонент із синкретичним об'єктно-просторовим значенням, пор.: *Княжич ... непомітно залишив Гору, перейшов міст і попрямував до Почайни* (С. Скляренко); *Юринчук з партизанами перейшли територію залізниці і ввійшли в місто* (Ю. Смолич); *Карета скоро перейшла вулицю і повернула на поле* (Б. Лепкий); *Увійшов [Матвій] у воду й переплив озеро* (Г. Пагутяк).

Як дієслова руху, так і дієслова переміщення семантично передбачають ще один керований іменник із функцією об'єкта дії, що є факультативним і має такі значеннєві різновиди, як об'єкт обмеження та просторовий об'єкт. Зокрема, об'єкт обмеження, виражений прийменниково-відмінковою формою *за + орудний (за ким?)*, зумовлюють дієслова різноспрямованого руху та різноспрямованого переміщення, напр.: *Однолітки хвостом бігали за Грициком, ловили кожне його слово* (В. Рутківський); *У біленьких сорочечках з вишиваними на плечах хрестами Раїна й Файна, завітчані «вовчим хмелем» носять за панєю кошики з вінками* (Наталена Королева). Якщо ж такий керований іменниковий компонент детермінують дієслова односпрямованого руху та дієслова односпрямованого переміщення, то прийменниково-відмінкова форма *за + орудний (за чим?)* реалізує семантику шляху руху, ускладнену об'єктним відтінком, пор.: *Голопузі, худенькі діти, захоплено поглядаючи на блискучу Зірку Героя, бігли за підводою* (О. Бердник); *Я їхав за жовтою машиною з відкидним верхом* (В. Гранецька); *Їдуть і незчисленні валки, обози, тягнуть за возами корови, у возах свині, кури, збіжжя* (Д. Гуменна). Синкретичне об'єктно-просторове значення виражають також прийменниково-відмінкові форми *до + родовий (до кого?)*, *від / од + родовий (від / од кого?)*, якщо об'єктну функцію виконують іменники – назви осіб, пор.: *...коли Пилипа тяжко поранило, вони [хлопці] вночі занесли його до сестри* (В. Шкляр); *Василина, тамуючи подих, підійшла до божниці, відиукала за темною іконою божої матері мерехтливу квіточку, принесла до бабусі* (О. Бердник); *Одного разу ... пан Фальбовський запримітив позаду за собою одного із своїх слуг, зупинив його і дізнався, що слуга везе від своєї пані Мазепі листа* (М. Костомаров); *Пам'ятаю, як батько з старшим братом [лантухи з борошном] тягали від мірошника* (Ю. Щербак).

Дієслова переміщення семантично детермінують керований іменниковий компонент із функцією адресата дії. Керовані форми на позначення адресатного значення називають особу або іншу істоту, на користь або на шкоду якої відбувається дія. Дієслова руху значеннєво не зумовлюють керованих іменникових компонентів із функцією адресата дії. Спеціалізованим морфологічним засобом вираження цього значення є давальний безприйменниковий (*кому? чому?*), а його морфологічними варіантами – прийменниково-відмінкові форми *для + родовий (для кого? для чого?)* та *до + родовий (до кого? до чого?)*,

напр.: **Везе Марко Катерині** сукна дорогого, а **батькові** шитий пояс (Т. Шевченко); **Люська носила бабі** молоко й булки (Є. Гуцало); ...**везе** [статечна сімейна пара] **дітям та онукам** гостинці від зайця (Г. Тарасюк); **По рихлому снігу сюди били** дорогу кінні **стяги і санні валки, що везли припаси для людей і коней** (Володимир Малик); **Люди виносили для партизанів їжу й напої** (Р. Колісник); ...**до дружини** козак **віз** усе своє добро одним конем (О. Середюк); «Укрспецтрансгаз» **транспортуює** зріджений газ у спеціальних газових цистернах від заводів-виробників **до споживачів** в Україні та за кордоном (Укр. тиждень, 25.01.2008). У позиції адресата дії можуть функціонувати також і іменники – назви неживих предметів, що можливі лише за умови метафоризації, персоніфікації понять, проте морфологічними засобами вираження цього значення переважно слугують керовані форми давального безприйменникового та прийменниково-відмінкова форма **для + родовий**, пор.: **Відрізали** [господарі] **довкола того пирога «ріжки» і несли худобі** (Україна молода, 13.01.2006); **Відбирали, й ти не мав права везти родині** того куска хліба, якщо б кому й приходилося **дістати** (Свідчення очевидців Голоду); **Часами зустрічали вони невеличкі групи вояків, що йшли в напрямі фронту, часами під'їздили** **полеві кухні, що везли для війська** теплий обід (Мирослав Ірчан); **Ти віддав кошик з їжею, яку ніс для своєї великої родини** (Л. Нестеренко-Ланько).

Як дієслова переміщення, так і дієслова руху семантично прогнозують керовані іменникові компоненти із функцією динамічних локативів, серед яких локатив – вихідний пункт руху / переміщення, локатив – кінцевий пункт руху / переміщення та локатив – шлях руху / переміщення. Характерною особливістю цих керованих компонентів є те, що їхніми морфологічними засобами вираження переважно слугують прийменниково-відмінкові форми, де прийменники позначають різну локалізацію вихідного або кінцевого пункту руху / переміщення, шляху руху / переміщення, а відмінкова форма виражає супровідне значення спрямування. З-поміж безприйменникових відмінкових форм функцію шляху руху / переміщення може виконувати форма орудного безприйменникового.

Основним морфологічним виразником вихідного пункту руху / переміщення слугують прийменниково-відмінкові форми родового: **з / із /зі + родовий (із чого?), від / од + родовий (від / од чого?), з-за + родовий (з-за чого?), з-поза + родовий (з-поза чого?), з-під + родовий (з-під чого?), з-понад + родовий (з-понад чого?), з-перед + родовий (з-перед чого?)**, напр.: **Йшли корови із діброви, а овечки – з поля** (Укр. нар. пісня); **Од Києва по трасі він** [Іван Кирилович] **їхав комфортабельним автобусом** (В. Дрозд); ...**бабусі узвозом від храму несли в сніжнопаперових кульках свічки** (Є. Пашковський); **Везуть греки тобі з-за моря** свої плоди (П. Загребельний); **Одні тачками возили з-під кручі** возку глину, висипали її під самий берег річки на довгу купу, інші **рискалями вирівнювали ту купу** (І. Білик).

Семантику кінцевого пункту руху / переміщення виражають прийменникові форми знахідного та родового відмінків: **до + родовий (до чого?), у / в + знахідний**

(у / в що?), на + знахідний (на що?), за / поза + знахідний (за / поза що?), під / піді + знахідний (під / піді що?), між / межі + знахідний (між / межі що?), поміж / помежи + знахідний (поміж / помежи що?), перед + знахідний (перед що?) та ін., напр.: **Заносили** оберіг у **дім** ввечері 6 січня зі словами “Дідух – до хати, біда – з хати” (Хрещатик, 06.01.2011); – **Позбирай** у віз рибу та **вези в місто** на продаж, – промовив отаман до жінки (І. Нечуй-Левицький); **І батько бере** Володька на руки, **несе до хати** (У. Самчук); **Він** [чоловік] ... саджав між того добра шестилітню **Марію** і **їхав на луги** (В. Дрозд); **Везуть** **Марусю** за далекі **гони**, за сиве **море** тої **ковили** (Л. Костенко); **Її** [Ганнусю] **вели за село** до **Кривого провалля** (В. Шкляр); ...несподівано **випав** **невеликий** **клаптик паперу** й... **залетів під лавку** (М. Старицький); **Я заліз між** **якісь** **мокрі колоди** і **сів** (Н. Кибальчич).

Морфологічними виразниками шляху руху / переміщення слугують орудний безприйменниковий та прийменниково-відмінкові форми **по + місцевий** (**по чому** (чим)?), **через** (**крізь**) + **знахідний** (**через** (**крізь**) **що?**), **у / в + знахідний** (**у / в що?**), **повз + знахідний** (**повз що?**), **між / поміж + орудний** (**між / поміж чим?**), **мимо + родовий** (**мимо чого?**), **уздовж / вздовж + родовий** (**уздовж / вздовж чого?**) та ін., напр.: **Людочку вели** [прикордонники] **спочатку пероном**, **тоді мостом через усі платформи**, **тоді вулицею** до приміщення вокзалу, **потім довгими лабіринтами** вокзальної будівлі (Н. Доляк); **Пливе човен по Дунаю** **Один** за водою (Т. Шевченко); **Звечора дівчата ...воду повз їхній двір носили** (В. Дрозд); **Рибалки тягнуть уздовж берега широку сіть** (В. Рутківський); **Ландрупи вів ...моряків уздовж берега на захід** (Микола Трублаїні); **Ми їхали з-за Дніпра, через Дарницю, повз Березняки, мимо Видубицького монастиря** (В. Нестайко); **Мати вела** **дітвору** [курчат] **крізь дірку** в **плоті** на **город**, на **грядки з різним зіллям** (Олег Ольжич); **Два чергових тягали «бачок» межі рядами** (Іван Багряний). Зазначимо, що одні з керованих форм є основними, а інші – периферійними: для дієслів односпрямованого руху / переміщення на зразок **бігти**, **йти**, **їхати**, **летіти**, **лізти**, **пливти**, **везти**, **вести**, **нести**, **тягти** та ін. основною формою вираження шляху руху / переміщення слугує орудний безприйменниковий (чим?), а для дієслів різноспрямованого руху / переміщення на зразок **бігати**, **їздити**, **літати**, **лазити**, **плавати**, **возити**, **носити**, **тягати**, **ходити** та ін. основною слугує прийменникова форма місцевого відмінка (**по чому** (чим)?).

Безпрефіксні дієслова різноспрямованого руху та дієслова різноспрямованого переміщення зумовлюють, крім названих, ще й такі прийменниково-відмінкові форми вираження шляху руху / переміщення, як **навколо** (**довкола**, **круг**, **кругом**) + **родовий** (**навколо** (**довкола**, **круг**, **кругом**) **кого?** **навколо** (**довкола**, **круг**, **кругом**) **чого?**), **біля** (**коло**) + **родовий** (**біля** (**коло**) **кого?** **біля** (**коло**) **чого?**), пор.: **Почали бігати** [дяк із хлопцем] **кругом стола** (С. Васильченко); ... **жінка поралась біля печі**, **готувала вечерю**, а **діти бігали біля мамі** (Укр. нар. казка); **Старий мій знову зажурився**, **Ходив** **довгенько коло хати** (Т. Шевченко);

Посередині козацького укріплення майоріла височенна хоругва, яку зимівчани носили навколо церкви (Д. Білий); *Баба Зінька стала перед царськими вратами і виставила тих бабів, котрі мали носити кругом церкви євангелії, образи* (І. Нечуй-Левицький); *Легіні-прислужні водили довкола святині коня білого, як лебідь, коляду співали й шану віддавали* (І. Пільгук).

Значеннєво детермінованим як дієсловами руху, так і дієсловами переміщення є керований іменниковий компонент із функцією засобу дії, що називає істоти, механізми і допоміжні матеріали і за допомогою якого реалізують рух, переміщення. Основною керованою формою вираження інструменталія є орудний безприйменниковий (*ким? чим?*), напр.: *І несуть, і везуть мажарами та гарбами і овочі, і борошно, і виноград* (З. Тулуб); *Попереду їхав конем великий київський князь* (І. Білик); *Люди йшли, їхали автобусами, автами, возами, мопедами і велосипедами* (Г. Тарасюк). Функціональними еквівалентами форми орудного безприйменникового слугують прийменниково-відмінкові форми *на + місцевий (на кому (кім)? на чому (чим)?)* та *у / в + місцевий (у / в чому (чим)?)*. До того ж, прийменники *на* і *в* (*у*) зумовлюють певну семантичну маркованість: відтінки значення 'перебувати зверху якогось предмета' або 'перебувати всередині якогось предмета', пор.: *На коні їде, а коня шука* (Укр. присл.); *На одному здоровому возі везли згорнуті дороги намети та килими* (І. Нечуй-Левицький); *Крутим схилом Антон піднімався вгору до своєї хати й на мотузязному повіді вів гнідого коня* (С. Чорнобривець) і *...несуть люди воду у відрах, у великих кухлях, глечиках для вмивання, в бляшаних коритах* (В. Винниченко); *...спустив [Шурик] кошеня в мішечку униз* (В. Нестайко). Наголосимо, що прийменниково-відмінкові форми у функції засобу руху / переміщення можуть конкурувати із формою орудного безприйменникового, що іноді вможливає їх взаємозаміну, пор.: *Тепер дітей до школи за шість кілометрів возили на конях* (Л. Пономаренко) і *Устим ... вдень возив кіньми молоко на молочарню* (Гр. Тютюнник).

Отже, дієслова руху та дієслова переміщення валентно детермінують різну кількість керованих іменникових форм, що є морфологічними виразниками залежних іменникових компонентів із семантичними функціями об'єкта, адресата, інструменталія (засобу руху / переміщення) та локатива (вихідний і кінцевий пункти руху / переміщення, шлях руху / переміщення). Дієслова переміщення семантично передбачають максимальну кількість керованих компонентів – у типових виявах шість основних керованих форм, що зумовлено лексичним значенням. Спільними для дієслів руху та для дієслів переміщення є керовані компоненти із семантичними функціями вихідного пункту руху / переміщення, кінцевого пункту руху / переміщення, шляху руху / переміщення та засобу руху / переміщення, інші керовані компоненти із семантичними функціями власне-об'єкта дії та адресата дії характерні переважно для дієслів переміщення.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Bulahovs'kij L., *Sintaksis (zvâzki) drugorâdnh členiv rečennâ. Vidmînkova zalezništ' (keruvannâ). Bezposerednê (bezprijmennikove) keruvannâ*, Kyïv 1959.
- Vihovaneč' I., *Gramatika sučasnoï ukrâins'koï movi. Sintaksis*, Kyïv 1993.
- Vihovaneč' I., *Narisi z funkcional'nogo sintaksisu ukrâins'koï movi*, Kyïv 1992.
- Vihovaneč' I., *Sintaksis znahidnogo vidmînka v sučasnij ukrâins'kij literaturnij movi*, Kyïv 1971.
- Vihovaneč' I., *Sistema vidmînkiv ukrâins'koï movi*, Kyïv 1987.
- Vihovaneč' I., Gorodens'ka K., *Teoretična morfologiâ ukrâins'koï movi*, Kyïv 2004.
- Gramatika sučasnoï ukrâins'koï literaturnoï movi. Morfologiâ*, Kyïv 2017.
- Gladkij M., *Problemi kul'turi ukrâins'kogo slova [v:] Žittâ j revolûciâ*, 2, t. 1, 1927, s. 200–208.
- Gorodens'ka K., *Kerovani členi rečennâ i valentništ' predikata [v:] Materiali V kongresu Mižnarodnoï asociaciï ukrainistiv. Movoznavstvo*, Černivci 2003, s. 260–263.
- Zagnitko A., *Teoretična gramatika sučasnoï ukrâins'koï movi. Morfologiâ. Sintaksis*, Donec'k 2011.
- Kobilâns'ka M., *Keruvannâ âk tip pidrâdnogo zvâzku v ukrâins'kij movi*, Černivci 1978.
- Kolibaba L., *Druga forma znahidnogo vidmînka imennikiv âk samobutnâ risa ukrâins'koï movi [v:] „Divoslovo”*, nr 6, 2014, s. 28–32.
- Kolibaba L., Fursa V., *Slovník diêslivnogo keruvannâ*, Kyïv 2016.
- Mežov O., *Tipologiâ minimal'nih semantiko-sintaksičnh odinic'*, Luc'k 2012.
- Mirčenko M., *Struktura sintaksičnh kategorij*, Luc'k 2004.
- Ogičenko Í. (mitropolit Ílarion), *Ridna mova. Naša kul'tura i nauka*, Kyïv 2010.
- Ogičenko Í. (mitropolit Ílarion), *Naša literaturna mova*, Kyïv 2011.
- Pasičnik I., *Kategoriâ valentnosti predikativnih prikmtnikiv*, Luc'k 2006.
- Plûš M., *Kategoriâ subêkta i obêkta v strukturì prostogo rečennâ*, Kyïv 1986.
- Potebnâ A., *Iz zapisok po russkoj grammatike*, Moskva 1958.
- Romanûk S., *Peršij slovník diêslivnogo keruvannâ v istorii ukrâins'koï gramatičnoï leksikografii. Larisa Kolibaba, Valentina Fursa, Slovník diêslivnogo keruvannâ*, Kyïv, *Libid' 2016*, 656 s. [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, Warszawa 2018, s. 443–447.
- Slin'ko I., *Istoriâ obêktnih zvorotiv ukrâins'koï movi*, Černivci 1969, s. 36–42.
- Stepanenko Â., *Diferenciaciâ obêktnogo značennâ v semantiko-sintaksičnij strukturì rečennâ*, Poltava 2020.
- Sučasna ukrâins'ka literaturna mova. Sintaksis*, pod red. I. Bilodida, Kyïv 1972.
- Fursa V., *Leksiko-semantična tipologiâ diêslivnogo keruvannâ v ukrâins'kij literaturnij movi [v:] „Ukrâins'ka mova”*, nr 3, 2017, s. 120–131.
- Ševel'ov Ū., *Naris sučasnoï ukrâins'koï literaturnoï movi ta inši lingvističnh studii (1947–1953 rr.)*, Kyïv 2012.

Наталія ЩЕРБІЙ

Prikarpat's'kij nacional'nij universitet imeni Vasilâ Stefanika, Ukraïna

e-mail: shcherbii@pnu.edu.ua

ORCID 0000-0002-1431-9595

Категорія виду та числа як детермінанти гібридних форм дієслова (на прикладі віддієслівних іменників у польській та українській мовах)

**The category of aspect and numbers as determinants of verb
nature of the hybrid verb forms (based on verbal nouns
in Polish and Ukrainian)**

The article deals with different approaches to identify the notions of verbal nouns. The main attention is given to the terms for the nomination of the verbal nouns and their classification. Verbal nouns are a clear example of hybridity as they combine categories typical for different classes of words. The verb nature of these formation is proved by the grammatical categories of aspect and number. Thus, two types of verb nouns are distinguished: predicate nouns, which are used only in the singular and imitate aspectual semantics, and subject nouns, which accordingly lose their aspect and can be used in the plural, they are divided into several semantic subtypes: terms, mode of action, condition, etc. The results of this comparison with examples from the modern Ukrainian and Polish literature are presented in the article, in particular regarding new formed examples, which are used in the Internet space.

Key words: verbal noun, hybridity, category of aspect, category of number, perfect / imperfect verbs, semantics.

У статті описано різні підходи до розуміння дієслівних іменників у мовознавстві, окреслено дискусійність термінологічного апарату та класифікації. З'ясовано, що дієслівні іменники є яскравим прикладом гібридності, оскільки поєднують у собі категорії, характерні різним класам слів. Доведено дієслівний характер цих утворень, зокрема на прикладі категорії виду та числа. Категорія виду та числа залежить від семантичного значення Ді і детермінує дієслівний чи іменниковий характер. Таким чином виділено два типи дієслівних іменників: присудкові, що вживаються тільки в однині та наслідують видову семантику, та підметові, що відповідно втрачають акціональність та

можуть уживатися в множині, у свою чергу вони поділяються на декілька значеннєвих підтипів: терміни, спосіб дії, стан тощо. Проаналізовано тенденції уживання таких конструкцій у сучасних польській та українській мовах, зокрема щодо новоутворень, що поширені в інтернет-просторі.

Ключові слова: дієслівний іменник, гібридність, категорія виду, категорія числа, доконані / недоконані дієслова, семантика.

Гібридні форми дієслова віддавна викликають чимало дискусій серед мовознавців щодо їх частиномовного статусу та міжкатегоріальних зв'язків, зокрема на тлі кількох споріднених мов. До т. зв. „гібридних форм дієслова” зараховуємо дієприкметники, дієприслівники, віддієслівні іменники, безособові форми на *-но, то* та інфінітив, які знаходяться на межі кількох частин мови, виявляючи синкретизм на морфологічному та семантико-синтаксичному рівнях.

У західнослов'янському мовознавстві віддієслівні іменники були предметом вивчення таких учених, як: К. Buzássyová, J. Furdík, J. Gebauer, B. Havránek, M. Jelinek, H. Křížková, P. Karlík, J. Puzynina, H. Safarewiczowa, F. Trávníček, А. Скоплев, у східнослов'янському – М. Гінзбург, К. Пономаренко, О. Петрик, О. Пчелінцева та ін. Однак єдиного трактування та частиномовної приналежності так і не було визначено, чим і зумовлена **актуальність** комплексного дослідження міжкатегоріальних зав'язків віддієслівних іменників у слов'янських мовах.

Мета статті: довести дієслівний характер віддієслівних іменників як гібридної форми дієслова на прикладі категорії виду та числа.

Об'єктом дослідження виступають дієслівні іменники на *-nie, -cie // -ння, -ття* в польській та українській мові, а **предметом** аналізу є категорія виду та числа дієслівних іменників як визначників дієслівності.

Ілюстративний матеріал узято із художніх текстів за допомогою методу суцільного вибирання в національних корпусах української [KUM] і польської [NKJP] мов, а також із мережі Інтернет для аналізу сучасних розмовних варіантів.

Серед мовознавців немає чіткого розуміння природи віддієслівних іменників, зокрема й щодо термінології. Західнослов'янські мовознавці (J. Puzynina, K. Buzássyová, J. Furdík, H. Křížková, P. Karlík) поділяють віддієслівні іменники на два типи: 1) категорійні *substantivum verbale* (*-anie, -enie, -cie, -ęcie*), що за формально-семантичними характеристиками тяжіють до дієслова; 2) некатегорійні *substantivum deverbale*, які утворюються за допомогою різноманітних суфіксів і близькі до іменника¹. У східнослов'янських мовах немає поділу на категорійні й некатегорійні типи – усі подібні утворення розглядають як

¹ J. Puzynina, *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (słowotwórstwo, semantyka, składnia)*, Warszawa 1969, s. 28-33.

віддієслівні іменники, що є результатом словотворчого підходу до розгляду цього мовного явища (О. Пчелинцева, І. Вихованець). Так, слідом Z. Saloni та J. Puzynina, окремо виділяємо віддієслівні іменники категорійного типу на *-anie, -enie, -cie, -ęcie // -ння, -ття*, що за формально-семантичними характеристиками тяжіють до дієслова, і називатимемо їх дієслівними іменниками (ДІ), відповідний термін також уживає А. Скоплев щодо аналізу чеських віддієслівних утворень².

Категорія числа дієслівних іменників тісно пов'язана з категорією виду, щодо якої думки мовознавців розходяться. Так, одні вважають, що категорія виду в дієслівних іменниках значною мірою нейтралізована й позбавлена статусу граматичної категорії³. Інші зазначають, що дієслівні іменники виникли в процесі транспозиції і зберігають у своїй семантичній структурі не лише лексичне значення мотивуючого дієслова, а й граматичне значення виду поряд із набуттям нових категорійних значень⁴. Треті зауважують, що внаслідок морфологічного переходу дієслова в іменник, останній зберігає в дещо модифікованому вигляді категорію виду⁵. Усе це ускладнює практичне вживання дієслівних іменників у фахових текстах, призводить до того, що автори з двох спільнокореневих іменників на *-ння, -ття* вибирають один, незалежно від того, від якого дієслова (недоконаного чи доконаного виду) його утворено, найчастіше – найкоротший, і позначають ним „і закінчену, і незакінчену дії”, а „другий стає зайвим, бо дублює семантику першого”⁶, і поступово виходить із ужитку⁷.

Як стверджують науковці (В. Виноградов, В. Havranek, А. Jedlicki, J. Puzynina), характерною рисою дієслівних іменників є відсутність множини і неможливість уживання зі злічувальними числівниками, оскільки форма однини відповідно позначає ‘незлічувані’ дії, абстрактність, неозначеність. Уживання у формі множини призводить до субстантивзації лексичного значення, конкретизації та відповідно втрати акціональної семантики.

Утворення видових пар дієслівних іменників ще не свідчить про збереження самої категорії виду чи розрізнення категорії виду в уживанні цих форм.

² А. Skoplěv, *Dvì ipostasi zahìdnoslov'áns'kogo diěslivnogo ìmennika (na materialì čes'koì movi)* [v:] „Visnyk Universitetu imeni Alfreda Nobelá. Seriá Filolohični nauki”, nr 1 (15), 2018, s. 259-270.

³ К. Ponomarenko, *Deverbativ u semantiko-sintaksičnij strukturi rečenná* [v:] „Donec'kij visnik Naukovogo tovaristva im. Ševčenko”, t. 22, Donec'k 2008, s. 79.

⁴ G. Ārmolenko, *Kategorijne značenná vidu v semantičnij strukturi nomina agentis* [v:] „Naukovi zapiski. Seriá: Filologični nauki (movožnavstvo)”, vip. 31, Kirovograd 2001, s. 83.

⁵ Ī. Vihovanec', K. Gorodens'ka, *Teoretična morfologijá ukraìns'koì movi: Akademìčna gramatika ukraìns'koì movi*, Kii 2004, s. 116.

⁶ V. Pilec'kij, *Nazvi opredmetnenih dij u naukovo-tehničnij terminologijì* [v:] „Visnik: Problemi ukraìns'koì terminologijì: Vid-vo Nacional'nogo universitetu „L'vivs'ka politehnika””, nr 453, 2002, s. 217.

⁷ M. Ginzburg, *Vidove protistavlenná viddiěslivnih ìmennikiv na poznačenná opredmetnenih procesiv u slov'áns'kih movah* [v:] „Ukraìns'ka mova”, nr 2, 2011, s. 31.

Так, слідом за J. Puzynina та K. Buzássyová варто виділити два типи дієслівних іменників на *-anie, -enie, -cie, -ęcie // -ння, -ття*⁸:

1) ті, які потенційно наслідують дієслівний вид і акціональну семантику, уживаються тільки у формі однини та мають здатність трансформуватися у дієслівні конструкції, т. зв. дієслівний або присудковий тип⁹, наприклад: *Koszty wysyłki na terenie kraju pokrywa Wydawnictwo WAM przy zamówieniu od 50.00 zł* (Józef Augustyn) – організаційний компонент іменникової (номіналізованої) фрази є трансформованим дієсловом, що можна охарактеризувати за допомогою формули *jeżeli zamawiać. Momenty początku **відкриття** і кінця **закривання** клапанів, виражені в градусах кута повороту колінчастого вала* (Наукова література). У таких конструкціях присутня прихована, додаткова предикативність, подібно як і у зворотах з дієприкметниками, дієприслівниками, конструкціями з інфінітивом, що створює сприятливі умови для збереження субстантивами категорії виду¹⁰;

2) ті, які не наслідують вид, бо мають різнорідну акціональну семантику та синтаксичні властивості, уживаються у формі множини та не здатні трансформуватися у дієслівні конструкції, т. зв. іменниковий чи підметовий тип¹¹.

Окрім того, дієслівні іменники другого типу поділяються на такі значеннєві підтипи щодо акціональної семантики, як:

1) ті, що не трансформуються. Дієслівні іменники цього типу чітко наслідують акціональне значення, але неможливість синтаксичної трансформації ускладнює їх інтерпретування з точки зору видової семантики доконаності – недоконаності. Яскравим прикладом є ДІ, що входять до складу дієслівно-іменникового предиката. Нариклад: *Przy wielu zapiskach brakuje dat, a moi koledzy często nie mogą **dojść do porozumienia**, co zdarzyło się najpierw, a co potem* (Ewa Białołęcka); *Wiedział, że posypią się prośby i groźby, że będą lzy i obrazy, że może rzeczywiście **dojść do zerwania** stosunków i do jawnej wojny* (Tadeusz Dołęga Mostowicz) – виділені ДІ виражають дію розчленовано за допомогою дієслова-зв'язки із загальним значенням процесуальності та акціонального іменника, який конкретизує його. Іменник в таких конструкціях виконує роль понятійного ядра, тоді як носієм граматичних категорій часу, способу та виду постає дієслово-зв'язка¹². ... *для плекання батьківської душі по смерті, що згодом переробилася в **бажання мати** нащадка роду, який був би його красою на дальші часи...* (Володимир Леонтович) – ***бажати***; ... *вона може **мати***

⁸ J. Puzynina, *Op. cit.*, s. 86-93.

⁹ W. Doroszewski, *Podstawy gramatyki polskiej*, Cz. 1, Warszawa 1963, s. 284.

¹⁰ M. Jelínek, *Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích [w:] Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia „Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj”*, Brno 20-22.10.1966, Bauer, Jaroslav (editor), Vyd. 1, Brno 1968, s. 390.

¹¹ W. Doroszewski, *Op. cit.*, s. 284.

¹² *Ibidem*; J. Radimský, *Verbo-nominální predikát s kategoriálním slovesem*, České Budějovice 2010.

відношення до її самоті (Василь Чумаченко) – **відноситься**. Специфічною рисою присудків, у яких іменна частина виражена віддієслівним іменником зі значенням дії, є їхня здатність приєднувати додаток. Такий присудок займає позицію предиката, синонімічного дієслову, іменники зберігають валентність дієслова, хоча такі додатки й мають атрибутивний відтінок¹³;

2) ті, що вживаються у множині і відповідно видова форма часто не відповідає аспектуальній семантиці контексту. Так, у наступних прикладах *Na razie o masowych odejściach z policji nie ma mowy* (Gazeta Krakowska); *Ani umierający, ani ten, kto mu towarzyszy, nawet jeśli asystował przy stu odejściach* (Krystyna Kofta) виділений дієслівний іменник позначає окремі акти-відлучки, що розуміються як конкретизовані, обчислювальні події. У другому реченні сема субстантивності підсилюється ще і за рахунок уживання кількісного числівника при ньому. *Проходила година, дві, і він знову сідав за книжки, бо молодий гарячий мозок прагнув знань, і це прагнення стало його другою натурою, проти якої він уже нічого не міг зробити* (Григорій Тютюнник) – виділений дієслівний іменник має субстантивне значення;

3) терміни, що позначають ‘неактуальні, суспільно і технічно встановлені, узаконені дії’¹⁴: *tnożenie, wrzenie* (фізичні та математичні терміни), *podanie, rozporządzenie, wykonanie, przesłuchanie, zeznanie, posiedzenie, zebranie* (юридичні терміни) // *множення, ділення, кипіння, розмноження, дихання, порівняння* (фізичні та математичні терміни), *слухання, свідчення, скликання, засідання* (юридичні терміни). ‘Неактуальність’ зумовлена точним найменуванням абстрактних акціональних понять із різних галузей знань, на відміну від дієслівних іменників, що передусім позначають абстрактність та неозначеність. Т. зв. декаузативи, що здебільшого позначають явища природи, фізичні процеси¹⁵. Так, у реченні *Chcę złożyć zeznanie na bezprawne poszukiwania organów milicji* (Andrzej Mandalian) – дієслівний іменник позначає юридичний термін – (1.1) *praw. adm. oficjalne wyjaśnienia złożone w sądzie lub przed innymi władzami. ... psy czekały we wsi, z daleka dochodziło wrzenie motorów, reflektory błędziły po niebie, zgaszono latarnię i porucznik zakomenderował odmarsz* (Witold Zalewski) – фізичний термін – (1.1) *fiz. przechodzenie ze stanu ciekłego w gazowy. З свідчень утікачів, що панічно бігли звідти на північ, було встановлено, що то йде жорстокий бій за Білий Камінь* (Юрій Андрухович) – виділений дієслівний іменник має значення ‘3. Давання показань на суді або на допиті; показання свідка’ і відповідно є юридичним іменником-терміном, що не виражає акціональної семантики. В іншому прикладі: *Згадка про ліквідацію «банди Чорного*

¹³ O. Sulima, *Imennikova verbalizaciâ predikativn ukraïns'kij movi*: avtoref. dys....kand. filol. nauk, Kiïv 2010.

¹⁴ M. Soták, *Dejové substantíva v slovenčine a v ruštině*, Bratislava 1978, s. 12-23.

¹⁵ N. Šerbii, *Kategoriîni oznaki zvorotnosti v ukraïns'kii ta pol's'kii movah* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 2, 2014, s. 186.

Ворона» дає надію – в ній немає **свідчення** про загибель отамана (Василь Шкляр) – цей самий віддієслівний іменник вже позначає інше значення – ‘1. Факт, річ, обставина, що підтверджують що-небудь’, проте також не виражає акціональності.

У польській мові у зв’язку із розвитком комп’ютерних технологій останніми роками збільшилася кількість і відповідних термінів та похідних слів з таким значенням. Наприклад: *Instagramowanie i hashtagowanie stało się już tą czynnością, która wkomponowała się w moje życie na dobre.* (Internet). В українській мові це явище менш поширене, хоча поступово ці терміни також приживаються в щоденному мовленні, як от: **Інстаграмування їжі може допомогти вам більше насолоджуватися** (Інтернет); *А партнер у збірній та клубі Хав’єр Маскерано спеціально оволодів мистецтвом «**твітерування**», щоб привітати земляка* (Інтернет);

4) спосіб дії. Дієслівні іменники цього типу загалом асоціюються з акціональністю, поєднують у своїй структурі семи дії, оскільки перебіг цієї дії (швидкий чи повільний) є рисою цієї дії, а спосіб як певний стиль, метод постає характерною рисою не тільки самої дії, а і її виконавця – *Dwie pary leżące przy basenie podniosły głowy i z **zaciekawieniem** wpatrywały się w trzech tężczyzn* (Marek Krajewski; Mariusz Czubaj) – ‘як?, в який спосіб?’ виконавці здійснювали дію. *Наявність саме цього, задуму, планування і організування з ясним **усвідомленням** мети* (Олександр Франчук) – планувати і організувати як? в який спосіб?;

5) стан. Значення стану, що є результатом виконання дії, на денотативному рівні найменш пов’язані з акціональністю. Найвиразніше таке значення проявляється у ДІ на позначення ‘психічних і фізичних станів людини’ на кшталт: *osłabienie, zaziębienie, zdenerwowanie, wyczerpanie, przewrażliwienie, zaangażowanie, roztrzęsienie, zdemoralizowanie, skrępowanie* // обмороження, вичерпання, ослаблення, перенавантаження, запаморочення, напруження, знесилення. При таких ДІ часто існують синонімічні утворення з іншими суфіксами, де, наприклад: форма на *-ość* має значення постійної риси, а форма на *-nie* – змінного стану. Порівняймо: *Zapowiedzią apetytu jest niejaka **omdlałość** żołądka i lekkie **zmęczenie*** (Gazeta Wyborcza) – ВІ **omdlałość** позначає тривалий стан, що став хворобою, натомість друге виділене слово **zmęczenie** – легкий, тимчасовий стан. *Czyli **omdlenie** uratowało go przed grzechem śmiertelnym* (Jan Grzegorzcyk) – короткостроковий стан, тимчасовий. *Люди не сплять ночами, перебувають у великому **напруженні***. Серед найпоширеніших травм – *втрата одного ока чи обох, **обмороження**, роздроблені кістки, черепно-мозкові травми, опіки* (Український тиждень). В українській мові відповідним польським конструкціям часто відповідають віддієслівні іменники з іншими суфіксами, порівняймо: *przeziębienie* – *застуда*, *zmęczenie* – *втома*, *roztrzęsienie* – *струс*;

6) ситуації-дії, в яких існує синкретизм дії і її підмета, предмета, просторового субстрату. Наприклад, *Mama! rok 2001 styczeń Odbyłyśmy z moją babką*

grupą długie spotkanie na temat kobiecości (Sonia Raduńska) – йде мова не тільки про зустріч, як саму дію, а й людей, які були присутні на цій зустрічі, розмови та все інше, що було включено¹⁶. Такого роду синкретизм проявляється в реченнях з ДІ зі значеннями ‘перегляд, видовище переказ переглянутого’ на кшталт: *przyjęcie, przedstawienie, zebranie, widzenie, powstanie, spotkanie // повстання, зібрання, скликання. За таких обставин зібрання проводилися частіше, ніж це було передбачено статутом (два рази на місяць)* (Іван-Павло Химка).

Українсько-польська міжмовна інтерференція впливає на уживання доконаних та недоконаних форм, зокрема на надуживання доконаних форм, наприклад: *Charakterystyczne dla tych lat było zachęcenie do pracy* (замість *zachęcanie*) чи навпаки замість докнаного ДІ *spędzeniu* вживається недоконаний: *Ona mi opowie o spędzaniu swojego dnia w przedszkolu*¹⁷.

Отже, дієслівні іменники (ДІ) є складним гібридним утворенням, що знаходиться на межі двох частин мови і поєднує у собі категорії, характерні різним класам слів. Категорія виду та числа залежить від семантичного значення ДІ і детермінує дієслівний чи іменниковий характер. Особливістю дієслівних іменників є відсутність множини і неможливість уживання зі злічувальними числівниками, оскільки форма однини відповідно позначає ‘незлічувані’ дії, абстрактність, неозначеність. Уживання у формі множини призводить до субстантивзації лексичного значення, конкретизації та відповідно втрати акціональної семантики. Відповідно виділяємо два типи дієслівних іменників: присудкові, що вживаються тільки в однині та наслідують видову семантику, та підметові, що відповідно втрачають акціональність та можуть уживатися в множині, у свою чергу вони поділяються на декілька значенневих підтипів: ті, що трансформуються, ті, що уживаються в множині, терміни, спосіб дії, стан, ситуації-дії тощо. Окрім того можна ще виділити декілька функцій множини дієслівних іменників, що становить предмет подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Ârmolenko G., *Kategorijne značennâ vidu v semantičnij strukturi nomina agentis* [v:] „Naukovi zapiski. Seriâ: Filologični nauki (movoznavstvo)”, vip. 31, Kirovograd 2001, s. 83-85.
- Doroszewski W., *Podstawy gramatyki polskiej*, cz. 1, Warszawa 1963.
- Ginzburg M., *Vidove protistavlenâ viddiêslivnih imennikiv na poznačennâ opredmetnenih procesiv u slov`âns'kih movah* [v:] „Ukraïns'ka mova”, nr 2, 2011, s. 30-43.

¹⁶ J. Puzynina, *Op. cit.*, s. 175-176.

¹⁷ A. Krawczuk, *O kognitywnych uwarunkowaniach współczesnej glottodydaktyki: kategorie gramatyczne w nauczaniu Ukraińców języka polskiego* [w:] *Acta Universitatis Lodzianensis: Kształcenie polonistyczne cudzoziemców*, nr 19, 2012, s. 80.

- Jelínek M., *Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích* [v:] *Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia «Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj*, Brno 20.-22.10.1966. Bauer, Jaroslav (editor). Vyd. 1. Brno 1968, s. 389-395.
- Krawczuk A., *O kognitywnych uwarunkowaniach współczesnej glottodydaktyki: kategorie gramatyczne w nauczaniu Ukraińców języka polskiego* [w:] *Acta Universitatis Lodzian-sis: Kształcenie polonistyczne cudzoziemców*, nr 19, 2012, s. 69-82.
- KUM, *Korpus ukraińs'koï movi*, <http://korpus.org.ua> [dostęp: 30.03.2021].
- NKJP, *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, <http://www.nkjp.pl> [dostęp: 30.03.2021].
- Pilec'kij V., *Nazvi opredmetnenih dij u naukowo-tehničnij terminologii* [v:] „*Visnik: Problemi ukraińs'koï terminologii: Vid-vo Nacional'nogo uniwersitetu «L'vivs'ka politehnika»*”, nr 453, 2002, s. 215-221.
- Ponomarenko K., *Deverbativ u semantiko-sintaksičnij strukturì rečennâ* [v:] „*Donec'kij visnik Naukovogo tovaristva im. Ševčenko*”, t. 22, Donec'k 2008, s. 73-87.
- Puzynina J., *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (słowotwórstwo, semantyka, składnia)*, Warszawa 1969.
- Radimský J. *Verbo-nominální predikát s kategoriálním slovesem*, České Budějovice 2010.
- Šerbiĭ N., *Kategoriĭni oznaki zvorotnosti v ukraińs'kiĭ ta pol's'kiĭ movah* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, nr 2, 2014, s. 179-189.
- Skoplêv A., *Dvi ĭpostasi zahidnoslov'âns'kogo diêslivnogo imennika (na materialì čes'koï movi)* [v:] „*Visnyk Uniwersitetu imeni Alfreda Nobelâ. Seriâ „Filolohični nauki”*”, nr 1 (15), 2018, s. 259-270.
- Soták M., *Dejové substantíva v slovenčine a v ruštině*, Bratislava 1978.
- Sulima O., *ĭmennikova verbalizaciâ predikatív ukraińs'kij movi: avtoref. dys.....kand. filol. nauk*, Kiiv 2010.
- Vihovaneč' ĭ., Gorodens'ka K., *Teoretična morfologiâ ukraińs'koï movi: Akademična gramatika ukraińs'koï movi*, Kiiv 2004.

złogłoszenie artykułu: 28 stycznia 2021
 przyjęcie artykułu do druku: 29 maja 2021

Зінаїда КОСИЦЬКА

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.

М. Т. Рил'ського НАН України

e-mail: zinaida.kosytska@gmail.com

ORCID 0000-0002-6416-5037

Петриківка – давній осередок витинанки в Україні

Petrykivka, an ancient centre of paper cutting art in Ukraine

While studying the Ukrainian folk art, it is important to explore artistic traditions of individual centres. The article considers traditional motifs and compositions of folk paper cutting art pieces, common in the village of Petrykivka (Dnipropetrovsk Region), an ancient core of paper cutting art. Such home paper decorations have become widespread in the centre since the late XIXth to early XXth centuries. Among the well-known masters – fellow villagers who created paper cutting art pieces were Vasyl Vovk, Pehaheya Hlushchenko, Hanna Hrechanova, Antonina Avdieyenko, Nataliya Avdieyenko and other masters. The auctorial paper cutting art pieces under study demonstrates the combination of deep traditions of folk art and personal aesthetic tastes of each of the artists, which determined each time a distinct unique style. It is important that they have been passing on their experience to next generations. It is important that modern masters continue to pass on their experience to next generations.

Keywords: paper cutting art pieces, Petrykivka paper cutting art, paper cutting, conventional motifs, auctorial manner of performance, folk art, traditions, innovations.

У вивченні народного мистецтва України важливе значення мають розвідки про мистецькі традиції окремих осередків. У статті розглянуто традиційні мотиви й композиції народних витинанок, створених майстрами села Петриківка Дніпропетровської області – давнього осередку з декоративного розпису й витинанки. Проаналізовано паперові твори Василя Вовка, Поліни Глущенко, Ганни Гречанової, Антоніни Авдієнко, Наталі Авдеєнко та інших майстрів. Розглянуті авторські твори демонструють поєднання глибинних традицій народного мистецтва із особистісними естетичними смаками кожного митця, що зумовлює щораз відмінну неповторну стилістику. Важливо, що власний досвід вони передавали й продовжують передавати наступним поколінням.

Ключові слова: витинанки, петриківська витинанка, вирізування з паперу, традиційні мотиви, авторська манера виконання, народне мистецтво, традиції, новації.

Мета дослідження: Витинанки набули поширення в Україні з XIX ст. і в наші часи вони відомі як виразна самодостатня творчість. У дослідженнях про еволюцію цього виду декоративного мистецтва автори часто зазначають про активну діяльність жителів села Петриківка (Дніпропетровської області)¹, де багато односельців майстерно володіли технікою виготовлення хатніх паперових оздоб, а багато з них продовжують творити й нині. Водночас, саме про цей відомий осередок окремої розвідки ще не здійснено. Авторка вважає за необхідне висвітлити еволюцію поширення витинанок у селі Петриківка від початку XX століття, представивши матеріал про твори місцевих майстрів та охарактеризувати особливості регіональних хатніх оздоб із паперу.

Методи дослідження. Під час роботи над статтею було здійснене ретельне опрацювання наукової літератури й пошукова робота в Архівних наукових фондах рукописів і фонописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ). Одночасно провадилося вивчення колекцій вітчизняних музеїв, зокрема, Національного музею українського народного декоративного мистецтва (Київ), Національного музею народної архітектури та побуту України (Пирогів-Київ), Національного музею у Львові ім. А. Шептицького, Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького, у кожному з яких було застосовано методи опрацювання інвентарних книг та фото-фіксації. Сучасні можливості методу інтерв'ювання допомогли набути цінні матеріали під час запису розмов із жителями цього осередку та довколишніх сіл, насамперед, Наталею Авдеєнко, яка розповіла про місцеві мистецькі традиції і, що особливо важливо, його творчі династії. Доповнили дослідження мистецтвознавчі методи – історичний у висвітленні поширення цього виду творчості в осередку, аналітичний – у здійсненні узагальнень щодо провідних тенденцій, мистецтвознавчий аналіз – в осмисленні творчості провідних митців.

Виклад основного матеріалу. Село Петриківка відоме багатьом, насамперед, як давній осередок самобутнього декоративного розпису. Примітно, що крім настінного малювання із кінця XIX – початку XX століття серед односельчан набуває поширення виготовлення хатніх оздоб, виготовлених у техніці вирізування з кольорового чи фарбованого паперу. Місцеві народні умільці почали створювати за новими прийомами різноманітний ефектний декор для оздоблення власних осель: квіткові гірлянди, рушники, килимки з паперу тощо. Їх кріпили в світлицях біля ікон, між вікнами, вгорі на стінах, на печі, на комині² тощо.

¹ Нині селище міського типу, центр району, до 1923 р. входило до складу Катеринославського повіту Катеринославської губернії.

² Ū. Smolij, *Netradicijne petrikivs'ke malûvannâ 1920-1930-h rokiv. Tradicijne j osobistisne u mistectvî* [v:] *Kolektivne doslidžennâ za materialami Četvertih Gončarivs'kih čitan'*, Kiïv 2002, s. 228.

Природно, що у самотньому центрі стінописів витинанки завжди перебували під впливом місцевих творів малювання: значну частину композицій та мотивів із мальованих зразків народні майстри перенесли й трансформували відповідно до техніки вирізування. Серед них найчастіше зустрічаємо орнаментальні композиційні схеми на зразок „вазона”, „букета”, розквітлих галузок, а від середини ХХ століття все частіше тут починають виготовляти тематичні твори.

На думку науковців стінописи в селах Наддніпрянщини³ набувають поширення від середини ХІХ ст.⁴. Дуже ймовірно, що місцеві паперові оздоби так само мали популярність із тих часів. Можемо припустити, що окремі традиції виготовлення цих прикрас у селах Катеринославщини⁵ існували вже в першій третині ХІХ ст., як це зафіксовано в сусідній Слобожанщині⁶. Тоді чи не в кожній хаті поблизу Харкова виготовляли для оформлення ікон паперові „квіти” й „голуби”⁷.

Про місцеві оздоби подібного типу на Катеринославщині знаходимо згадки, датовані початком ХХ століття. Так, у 1905 р., про них писав Володимир Бабенко: „... в глаза бросается «покутя». Вся увешенная иконами, рушниками, искусственными цветами из бумаги или соломы. Точно так же украшается и весь потолок и верхняя часть стен»⁸. „Кое-где еще можно встретить «голубки», сделанных из теста и бумаги, и привешенных на волосках к потолку. При малейшем движении воздуха эти «голубки» на волосинках быстро кружатся»⁹. Нерідко на складках паперових крил цих оздоб вирізували прорізи різних форм, що посилювало враження легкості виробу.

У вітчизняних музейних колекціях зберігається чимало творів, що дозволяють прослідкувати розвиток витинанки в осередку впродовж ХХ-го і перших десятиліть ХХІ-го століття. Природно, що найбагатшу збірку творів із Петриківки має Дніпропетровський національний історичний музей. У його фондах безцінними експонатами є паперові хатні оздоби початку ХХ ст., зібрані

³ Нині частини Київської, Полтавської, Черкаської, Кіровоградської, Дніпропетровської областей.

⁴ Ū. Smolij, *Genezis ukraïns'kih selâns'kih stinopisiv: Livoberežna Katerinoslavšina* [v:] *IV Mižnarodnij kongres ukraïnistiv*, kn. 2. Mistectvoznavstvo, Odesa – Kiïv 2001, s. 213, 214.

⁵ Нині Дніпропетровська область.

⁶ Нині Харківська область та окремі частини Сумської, Луганської, Донецької областей.

⁷ G. Kvitka–Osnov'ânenko, *Tvori u 2-h t.*, t. 1, Kiïv 1978, s. 218, 336, 344.

⁸ V. Babenko, *Ėtnografičeskij očerk narodnogo byta Ekaterinoslavskogo kraâ: Izdanie Gubernskogo zemstva k XIII Arheologičeskomu s"ezdu (s 75-û fototipiâmi, risunkami i čertežami v tekste)*, Ekaterinoslav 1905, s. 26 [„... в очі впадає „покуть”. Вся завішана іконами, рушниками, штучними квітами з паперу чи соломи. Точнісінько так само прикрашається і вся стеля, і верхня частина стін.”, пер. з рос. Косицької З.]

⁹ *Ibidem*, s. 63. [„Подекуди ще можна зустріти „голубків”, зроблених із тіста й паперу, і підвішених на волосинах до стелі. Від найменшого поруху повітря ці „голубки” на волосинах швидко крутяться.”, пер. з рос. Косицької З.]

Євгенією Евенбах під час експедицій. Насамперед, це скопійовані на кальку дві дівочі постаті, що були укладені на печі з окремих барвистих складників, попередньо вирізаних із паперу різних кольорів. У цьому самому селі була знайдена витинанка *Млин* (1913 р.)¹⁰, прикріплена теж на печі. До фондів із ближніх сіл Катеринославщини Є. Евенбах привезла й довгу гірлянду, сформовану з окремих паперових елементів, умовно наближених до природних квітів розеткового характеру¹¹. Дуже ймовірно, що подібні були поширені в ті часи і в Петриківці.

Про паперові рушники, які найчастіше були декоровані з кінців унизу орнаментальним ажуром, знаходимо згадки в книзі Олександра Стативи *Майстер декоративного розпису Надія Білокінь*¹², де йдеться, що відома майстриня з 14-річного віку (з 1907 р.) разом із мальовками виготовляла на продаж рушники з цигаркового паперу. Їх найчастіше кріпили над вікнами. З другої половини ХХ ст. ними починають прикрашати також двері (вгорі). У селі часто оздоблювали житла паперовими „занавісками”, прикріпленими біля ікон, над вікнами, на „вуглах хати” (у кутах всередині світлиці). Про такі традиції свідчать автентичні твори, збережені в АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАНУ, виготовлені народною майстриною Ориною (Яриною) Пилипенко (1893-1979)¹³. Один із країв „занавіски” подібно до паперових рушників декорували вирізаними „пелюстками”, „зубчиками”, доповнюючи прорізами різної форми: ромбами, трикутниками, стрілками, кружками тощо. Цей прийом надавав оформленню подібності з мереживом. Різні прикраси з паперу в селі могли виготовляти й без елементів вирізування, додаючи лише мальовану орнаментику¹⁴. Особливого поширення у Петриківці набули „слижі” – стрічкоподібні прикраси з паперу з мальованими мотивами „галузки”, „бігунця” й доповнені нескладним ажуром. Їх виготовляли для оздоблення сволоків і слижі¹⁵, при оформленні світлиці таких „стьожок” потрібно було виготовити значну кількість на всю довжину багатьох поперечних балок. Оселя тоді набувала надзвичайно святкового вигляду.

У Петриківці були поширені і витинанки, виготовлені лише з кольорового паперу, без елементів малювання. Як правило, на них укладали композиції на зразок „килимка”, „вазона”, „букета”, що характерно для орнаментику укра-

¹⁰ Nevidomij avtor, vitinanka, 1913 r., NDİM inv. № E-2137 KP-41660.

¹¹ Nevidomij avtor, girlanda, 1913 r., NDİM, inv. № E-2634, KP-42157. Техніка виготовлення окремих складових – багатощарових квітів полягає в накладанні розеткових модулів один на один від найбільшого внизу до найменшого зверху та скріплених посередині клеєм чи ниткою.

¹² О. Статива, *Майстер декоративного розпису Надія Білокінь* [Ал'бом], Київ 1966, с. 8.

¹³ О. Пилипенко, *Рушник*. 1939 р., АНФРФ ІМФЕ, Фонд 8/1274, од.зб. 17; *Zanaviska, âkoïu prikrašaït' vugli hati*. 1939 р., АНФРФ ІМФЕ, Фонд 8/1274, од. зб. 20.

¹⁴ А. Бельмас, *Занавіска*. 1938 р., АНФРФ ІМФЕ, Фонд 8/1274, од. зб. 19. (А. Bel'mas, *Zanaviska*. 1938 r., АНФРФ ІМФЕ, Фонд 8/1274, од. зб. 19.)

¹⁵ Слижі – поперечні балки для утримання стелі, укладені на сволок перпендикулярно до нього. В сільському житлі вони є виразними ритмічними архітектурними елементами.

їнського народного мистецтва загалом. Водночас, майстри Петриківки їх традиційно створюють за відмінною стилістикою, відповідно до місцевих смаків та самобутньої техніки, а саме: формуючи на великій основі зображення із багатьох невеликих елементів різноманітної форми: розеткові (квіти), ромбічні (листя), стилізовані зображення пагонів, бутонів тощо¹⁶.

Дуже важливо, що у фондах Національного музею українського народного декоративного мистецтва збережено дві витинанки, які в 1936 р. виготовив народний майстер цього осередку, Василь Вовк (1910-1947 рр.)¹⁷. На обох панно зображено поширений мотив розлогого „вазона”. Одну з цих композицій згодом було опубліковано у виданні *Украинское народное искусство: ковроделие, ткачество, вышивка, роспись, гончарные изделия* разом із цінним коротким підписом: „Вырезанные из цветной бумаги настенные украшения весьма распространены во всех областях Украины. Отдельные узоры (вазоны, букеты, геометрические изрезанные фигуры, бумажные кружева) наклеиваются на стены, на печи (комины). Часто из бумаги вырезаются рушники и расписываются или покрываются вырезанным из бумаги орнаментом. Василь Вовк, работу которого мы репродуцируем, – молодой колхозник, один из талантливейших мастеров петриковской настенной росписи. Репродуцируемая работа весьма типична для Петриковки и окружающих сел”¹⁸.

Після Другої світової війни, коли в побуті знову починає з’являтися цигарковий „тоненький папір”, т. зв. „папіроса”¹⁹, традиція виготовлення паперових рушників, килимків, фіранок, слиж швидко відновлюється. У цей час у селі, крім названих вище, були поширені також витинанки на зразок поздовжніх серветок, виготовлених для декору полиць і засланих у такий спосіб, що один край вільно звисав, приваблюючи грою прорізаного орнаменту. Для використання подібних оздоб із метою підкладення під пироги, пізніше торти, їх вирізали розеткової форми. На початку ХХІ ст. ці нехитрі прикраси відтворила майстер народної творчості Людмила Бабіч.

¹⁶ У деяких частинах України, зокрема на Поділлі, були поширені витинанки, вирізані тільки з одного аркуша, відповідно, вони завжди були монохромними.

¹⁷ V. Vovk, *Dvi vitinanki Dekorativne panno*, obidvi 1936 r., NMUNDM, inv. № DR 928, DR 929.

¹⁸ *Украинское народное искусство: ковроделие, ткачество, вышивка, роспись, гончарные изделия, Москва Ленинград 1938*, tabl. 54. [„Вирізані з кольорового паперу настінні прикраси дуже поширені в усіх областях України. Окремі узори (вазони, букети, геометричні вирізані фігури, паперові мережива) наклеюють на стіни, на печі (комини). Часто з паперу вирізають рушники і розписують чи покривають вирізаним з паперу орнаментом. Василь Вовк, роботу якого ми репродукуємо, – молодий колгоспник, один з найталановитіших майстрів петриківського настінного малювання. Репродукована робота дуже типова для Петриківки й довколишніх сіл.”, пер. з рос. Косицької З.]

¹⁹ Ū. Smolij, *Petrikivs'ke malúvannâ: Narodna j mistectvoznavča terminologîâ [v:] Problemi ukrâins'kogo terminologîčnogo slovníkarstva v mistectvoznavstvî j etnologîi: Nauk. zb. pam'âti M. Trohimenka*, t. 1, vip. IV, Kiïv 2002. s. 95.

Художні особистості осередку другої половини ХХ ст. представила коротко Наталія Глухенька в книзі *Петриківські декоративні розписи* (1965 р.)²⁰. Авторка розповіла про визначних майстрів села та їхні роботи, виконані в техніці малювання. Водночас, вона опублікувала низку творів, виготовлених у техніці вирізування з паперу. В ці роки за поширеними місцевими зразками укладали витинанки відомі народні майстрині: Орина Пилипенко²¹, завідувачка місцевою бібліотекою Софія Приймак (1927 р.н.)²², Надія Тимошенко (1908-1971)²³ та інші.

Для збереження традицій Петриківки надзвичайно плідно працювала Поліна (Пелагея, Параска) Глущенко (1908-1983)²⁴. Із кінця 1940-х років майстриня проживала в Києві, де вона тривалий час викладала курс декоративно-прикладного мистецтва. Її лекції свого часу відвідувала педагог Марта Павлова, пізніше вони разом підготували й видали програму для роботи з дітьми *Майстерні ножиці*²⁵, яку було впроваджено в навчальну програму початкових класів загальноосвітніх шкіл. Ця обставина надзвичайно позитивно вплинуло на збереження й подальший розвиток традицій витинання в 1970 – 1980-х роках в усіх областях України.

Витинанки самої П. Глущенко, створені в 1970-1980-х роках, виразно демонструють традиції рідного села, творчо переосмислені авторкою відповідно до індивідуальних смаків та естетики тогочасного глядача. Назви робіт розкривають головні образи майстрині: *Червоні півонії*, *Жовта квітка*, *Синя зірка*, *Срібні листочки*²⁶ та ін. Частина її робіт музеї закупаували, частину з них майстриня дарувала.

Зупиняючись на художніх особливостях творів П. Глущенко, маємо принагідно зазначити, що в 1970-х рр. починається період принципових змін у соціальному визнанні народних майстрів. Їхні твори, що раніше мали утилітарне призначення, перетворюються на ексклюзивні, орієнтовані переважно на окрасу громадських інтер'єрів, що надає їм особливого шарму й етностилю²⁷. Поширення витинанок у селах звучується, у містах вони набувають популярності в оформленні рамок, підкреслюючи у міських помешканнях своєрідний національний колорит.

²⁰ N. Gluhen'ka, *Petrikivs'ki dekorativni rozpisi*, Київ 1965, табл. 4.

²¹ O. Pilipenko, *Vitinanka Buket kvitiv u vazì*, 1963 р., NMUNDM, inv. № DR – 519.

²² S. Prijmak, *Vitinanka 60 rokiv SRSR*, 1982 р., NDİM inv. № H-1658 KP-134077.

²³ Н. Тимошенко, *Витинанка*, 1971 р., НМЛ, інв. № HMB – 2933. (N. Timošenko, *Vitinanka*, 1971r., NML, inv. № NMV – 2933.)

²⁴ P. Glušenko, *Al'bom Avt. vstup. st. ta uporád. B. Butnik-Sivers'kij*, Київ 1977.

²⁵ P. Glušenko, Pavlova M. *Majsterni nožici: Metod. Vkazivki [dlâ poč. klasiv]*, Київ. 1969.

²⁶ P. Glušenko, *Vitinanka Červonì pìvonii*, 1980 р., NMNAPU, inv. № GRR 990; *vitinanka Žovta kvitka*, 1972 р., inv. № ND 476; *vitinanka Sinâ zirka*, 1980 р., inv. № GRR 989; *Vitinanka Sribni listočki*, 1980 р., NMNAPU, inv. № GRR 995 (vsi v NMNAPU).

²⁷ T. Kara-Vasil'èva, Z. Čegusova, *Dekoratívne mistectvo XX st.: U pošukah «velikogo stilû»*, Київ 2005, s. 92.

Такі обставини спричинили різні новаційні прояви: колористичні, сюжетні, технічні, формотворчі. Зміна виявляється насамперед у посиленні поліхромії. Серед збережених архаїчних декоративних схем з'являються вибагливі орнаментальні форми. Традиційну симетричну жорсткість значно частіше замінюють білатеральні композиції. Грубувата манера виконання, яка іноді супроводжує твори народних майстрів, поступово зникає. Мотиви набувають помітної пластичності, стилізовані форми наближаються до природних.

Усі згадані риси, характерні й тогочасній авторській петриківській витинанці, зокрема, роботам П. Глущенко. На її барвистих панно бачимо локальні симетричні композиції на зразок „вазона і „букета”²⁸, що мають уже відмінне особистісне трактування. Так, у квітах, вирішених майстринею віялоподібно, за поздовжніми перетинами, гармонія чергування різних за шириною і формою пелюсток надає площинним формам певної ілюзії об'єму. У низці композицій авторка замінює посудину внизу на символічну квітку чи листки²⁹. Трапляється, що на цьому місці вона вкладає кілька стеблин, представляючи в такий спосіб загальне зображення на зразок букета³⁰. Характерні мотиви для творчості П. Глущенко – листя, подібне до аканту, пишні квіти-гвоздики, стилізовані пальмети, суцвіття фантастичного характеру. Всі елементи нею щораз укладені вільно, кожна деталь виразно виокремлена і водночас її розташування посилює гармонійне поєднання сусідніх складових. Такий прийом надає роботам святкового настрою, виразної динаміки, емоційного піднесення.

Важливо, що традиція витинання в осередку ніколи не переривалася. До всього, народна майстриня, Ганна Гречанова (1907-1989)³¹ започаткувала творчу династію, представники якої і сьогодні демонструють неабияку майстерність. Спочатку Г. Гречанова як і більшість місцевих майстрів поєднувала малювання на папері з вирізуванням декоративних композицій. Після спілкування з Михайлом Станкевичем та копіювання для дослідника старих зразків, серед яких вона виростала в материнській хаті, майстриня з 1978 року віддає остаточну перевагу витинанкам³². До її творчості незабаром долучилася донька, Антоніна Авдєєнко (1932-2013)³³, а згодом і дружина сина, Наталя Авдєєнко (1957 р. н.)³⁴.

²⁸ P. Glušenko, *Vitinanka Dekorativnij motiv*, 1966 r., NMUNDM, inv. № DR 3610; *vitinanka Sinâ kvitka*, 1972 r., inv. № ND 477; *vitinanka Žovti listočki*, 1980 r., inv. № GRR 988.

²⁹ P. Glušenko, *Vitinanka Čorni listki*, 1966 r., NMUNDM, inv. № DR 3618.

³⁰ Idem, *Vitinanka Fioletova zirka*, 1980, NMNAU, inv. № GRR 993, *vitinanka Dekorativnij motiv*, 1966, NMUNDM, inv. № 3610.

³¹ Idem, *Vitinanki*, NMNAU, inv. № ND 17437-17439, 17441.

³² Idem, *Vitinanka Žar-pticâ*, 1978 r., NDİM, inv. № H-1376, KP-99924.

³³ N. Avdêenko, *Vitinanki*, NMNAU, inv. № ND17329-17332.

³⁴ Авдєєнко Наталя (1957 р.н.), дружина сина Антоніни Авдєєнко, закінчила Харківський державний інститут культури, працює 25 років керівником гуртків „Витинанки” та „Петриківський розпис”, а також методистом Центру технічної творчості (с. Партизанське Дніпропетровського району Дніпропетровської області). Її вихованці часто були учасниками і переможцями обласних, міжнародних фестивалів, виставок, конкурсів традиційного народного мистецтва,

Вправно навчилися вирізувати витинанки також правнуки Г. Гречанової – Ярослав і Олександр Авдєєнки, сини Наталі Олексіївни. Твори всієї родини неодноразово були експоновані на різних виставках в Україні й за кордоном.

Розглядаючи художній спадок Г. Гречанової, зазначимо, що у витинанках майстрині набули продовження її багаторічні напрацювання, вироблені в техніці малювання, водночас помічаємо у них певні трансформації, продиктовані технікою вирізування. Природно, що в її панно переважають поширені композиції на зразок „вазона”³⁵, „килимка”³⁶, у яких використано різні локальні схеми розташування: „шахматка”, місцеві варіанти медальйонного типу та ін. Створювала вона також великі паперові „рушники”, центральним зображенням у яких завжди є стилізований рослинний мотив, доповнений квітами, різноманітним листям, часто птахами та обрамлений по краю орнаментом на зразок розквітлої „хвильки”, „галузки” чи геометризованого характеру.

Виразною відмінністю творчості Г. Гречанової є започаткування низки сюжетних витинанок³⁷. Особливо майстриня любила створювати панно з композицією *Vesilla*³⁸. До групи тематичних робіт належить її серія ілюстрацій до поеми Тараса Шевченка *Катерина*, текст якої майстриня знала напам’ять і часто її перечитувала. Неповторними художніми образами вона значно розширила тематику петриківської витинанки, яка до цього часу мала як правило орнаментальні вирішення з використанням рослинних мотивів³⁹.

Головних героїв власної шевченкіани майстриня щораз представляє за традиційними місцевими композиціями, розміщуючи в центрі окремі постаті: Катерину з офіцером-москалем біля коня⁴⁰, Катерину з немовлям на руках посеред батьківського двору⁴¹, сліпого бандуриста з поводитирем⁴² та ін. Вона обрамлює їх пишною орнаментикою на зразок суцільного „вінка” чи двох широких

за що отримали багато відзнак. Майстриня брала участь у різних районних, обласних, республіканських і міжнародних виставках: II Міжнародному фестивалі у Києві (1990), II Всеукраїнському дитячо-юнацькому фестивалі традиційних народних промислів та ремесел в Дніпропетровську (1992), обласній виставці декоративно-прикладної творчості „Таланти твої, України” (1993), виставці творів родини в ДНІМ (2001). Одна з останніх виставок: „Мережане диво витинанки”, серпень-вересень 2016 р., м. Софія (Болгарія).

³⁵ G. Grečanova, Vitinanka, *Ajstri* 1978, NDİM, inv. № H-1388 KP-100502; vitinanka *Rušnik*, 1982, DNİM, inv. № H – 1656 KP – 134074.

³⁶ Idem, Vitinanka *Kilimok spičkovij*, 1980, DNİM, inv. № H-1478 KP-111318; *Kilimok kvitkovij*, DNİM, inv. № H-1553 KP-120321. 1980.)

³⁷ Idem, *Zustrič*, 1980 r., NDİM, inv. № H – 1551 KP 120319.

³⁸ G. Grečanova, *Vesilla*, 1985 r., NDİM, inv. № H – 2266 KP –151028.

³⁹ Z. Kosic’ka, *Mistectvo vitinanki kincá XX – počatku XXI stolittá v konteksti ševčenkivs’koj tematiki*. [v:] *Ukraïns’ke mistectvoznavstvo: materiali, doslídženná, recenzii*, zb. nauk. pr. / NANU; İMFE im. M. Ril’s’kogo, vip. 13, Kiïv 2013, s. 62.

⁴⁰ Idem, Vitinanka *Panno z ciklu Katerina*, 1987, NMNAPU, inv. № ND 17445.

⁴¹ Idem, Vitinanka T.G. Ševčenko *Katerina*, 1987 r., NDİM, inv. № 154478.

⁴² Idem, Vitinanka *Panno z ciklu Katerina*, NMNAPU, inv. № ND 17447.

розквітлих гілузок, утворених зі стилізованих квітів, листків різних розмірів, граціозно розхилених „пелюсток” тощо.

Переважає більшість тематичних композицій Г. Гречанової зорієнтовані горизонтально. Рослинні мотиви мають безпосередні аналогії з візерунками місцевого хатнього й станкового малювання та тісно пов’язані з довколишньою флорою, і водночас творчо переосмислені. Серед них назвемо волошки, гвоздики, тюльпани та різні уявні квіти й рослини. Принцип художнього трактування виразно площинний: у формі розет і вертикальних перетинів (схеми центральної та дзеркальної симетрії). Колорит панно складають червоні, рожеві, жовті, зелені, блакитні, сині барви різного насичення й відтінків. Можна відзначити незначне домінування зелених кольорів у рослинному обрамленні.

Зауважимо, що жіночі силуети Г. Гречанова створює подібно до музейних зразків, замальованих в осередку в 1913 р. Євгенією Евенбах: обличчя в профіль, довга заплетена коса, корсетка з-під якої виглядає білий рукав сорочки, широка однотонна довга спідниця з контрастними смугами внизу тощо⁴³. Окремі деталі авторка представляє відповідно трансформованими, так, на рукаві з’явилася „вишивка”, на спідниці не одна, а кілька кольорових смужок, утім, загальний принцип і масштабні пропорції в представлених образах подібні, що підтверджує сталість народних традицій у зображенні місцевих мотивів.

Донька Г. Гречанової, її шаноблива послідовниця, Антоніна Авдієнко продовжила виготовлення сюжетних витинанок, пов’язаних із тематикою творів Т. Шевченка,. Її панно так само незмінно виконані за місцевими традиціями, водночас у її роботах прослідковуємо самотбно авторську манеру. Зокрема, якщо Г. Гречанова у тематичних панно до поеми *Катерина* фокусує увагу на двох-трьох головних постатях, то А. Авдієнко укладає на площині кілька рівнозначних сюжетів, гармонійно представляючи їх без окремої декоративної рами. Так, у роботі *Садок вишневий коло хати*⁴⁴ в центрі композиції донька подає вечерю всій родині: батькові, матері, молодшому братові; що сидять за столом, застеленим рушником і заставленим мальованими мисками. У верхній частині витинанки – біла хатина з лелечим гніздом і парою птахів на стрісі. Внизу праворуч повертається з поля плугатар із волами. Ефект вечірньої години авторка передає, використовуючи блакитне тло, що дає можливість чітко відтінити білі крони розквітлих дерев. Їх пишні силуети разом зі стрункими мальвами розміщені на площині в такому ритмі, який посилює відчуття безмежності краси весняної природи. Аналогічний прийом побудови композиції використано також у роботі *І золотої й дорогої*⁴⁵, де самотній, усіма забутий сільський хлопчик сидить під тином біля хатини серед калинових кущів, пишних дерев, неподалік від вітряка, возу із запряженими кінями ...

⁴³ М. Stankevič, *Ukrains'ki vitinanki*, Kiïv 1986.

⁴⁴ А. Avdienko, *Vitinanka Sadok višnevij kolo hati*, 1989. DNİM, inv. № H-2505 KP-161127.

⁴⁵ Idem, *Vitinanka I zolotoj j dorogoi*, 1989 r. DNİM, inv. № H-2504 KP-161126.

У витинанці *Лебедине кохання*⁴⁶ А. Авдеєнко використовує один із поширених локальних варіантів медальйонної схеми – „вензель”⁴⁷. Мотиви вільно розміщені на площині, з достатнім простором між парою центральних птахів і двома декоративними галузками, що „виростають” із розеткових нижніх квітів, ніби огортаючи закоханих із боків та схилиючись угорі над їхніми головами. Традиційний прийом допомагає візуалізувати авторську ідею і представити птахів в оточенні білих квітів та яскравих ягід ніби захищеними у власному зачарованому затишному світі. Для цієї роботи майстриня знову обирає блакитне тло, посилюючи атмосферу річкової прохолоди і увиразнюючи білі силуети лебедів серед ніжної рослинності. У витинанці *Гопак*⁴⁸ авторка використала світло-вохристе тло, у творі *Червона калина*⁴⁹ воно світло синього відтінку. Композиції на барвистій основі залишаються характерною деталлю її вподобань, хоча природно, що майстриня часто укладала роботи і на білому папері, якщо це підкреслювало головний задум.

У витинанках Наталі Авдеєнко, її невістки, помічаємо свідоме використання давніх традицій петриківської витинанки і, що особливо важливо, не копіювання робіт старших талановитих попередниць, а створення неповторних творів з особистісною відмінною стилістикою. Серед мотивів знову бачимо найпоширеніші місцеві зразки – „вазони”, „галузки”⁵⁰, часто вона укладає тематичні панно (*Баба Параска та баба Палажка*, 2000 р.).

У витинанці *Ранкова пісня* (2012 р.) Наталя Авдієнко повторює одну з улюблених місцевих композицій – пару птахів, розташованих симетрично на центральному „вазоні”. Авторське трактування демонструє їх схожими водночас на півнів, які голосним співом зустрічають сонце. Його символізує в даному разі яскрава жовтогаряча квітка, розташована на верхівці стебла. Водночас, дуже пишні пташині стилізовані хвости, а особливо виразні корони на головах, надають їм певної подібності з павичами, доповнюючи загальний символічний зміст твору, адже пави, як відомо, є символами краси, благородства, слави й безсмертя. У такий спосіб майстриня доповнила народні трактування відомих образів власними рефлексіями й новим художнім змістом.

Важливо, що Н. Авдеєнко продовжує створювати паперові „рушники” значних розмірів, характерних для творчості Г. Гречанової. Ці монументальні авторські роботи, відповідно, завжди вертикально орієнтовані й декоровані традиційним центральним рослинним мотивом із пишними квітами, листям, часто птахами.

⁴⁶ Idem, Vitinanka *Lebedine kohannâi*, 1980 r. DNİM, inv. № H-1484KP-111324.

⁴⁷ Композиція „вензель” побудована за схемою, що нагадує незамкнене вгорі коло.

⁴⁸ A. Avdienko, Vitinanka *Gopak*, Prîsvâçeno pam`âti D.Î.Âvornic`kogo. 1982 r. DNİM, inv. № H-1668 KP-134087.

⁴⁹ Idem, Vitinanka *Červona kalina*, 1980 r. DNİM, inv. №H-1552 KP-120320.

⁵⁰ Idem, Vitinanka *Zacvîla višen'ka*, 1991 r. NMNAPU, inv. № GRR 1483.

У збереженні місцевих традицій витинання важливу роль відіграє і діяльність майстрині Людмили Бабіч, яка працює в сусідній Царичанці. За глибокої поваги до розмаїття стилістики сучасних митців, вона ніколи „не дозволяє” собі вирізувати інші мотиви чи використовувати інші композиції, ніж ті, що характерні для регіону. Як щиро пояснює: аби рука не втратила напрацьованого навичку й ліній, відшліфованих місцевими умільцями. Авторські роботи Л. Бабіч найчастіше вирішує за схемою „букета“ доповнюючи головний образ силуетами птахів, писанок і навіть сердечок. Її творам (*Композиція з птахом*, 2015) притаманний особливий ліризм⁵¹, у них помітна наближеність мотивів до природних форм, насамперед у виконанні гнучких стебел, листя, пелюсток; іноді її художні вирішення втрачають усяку стилізацію, характерну для техніки вирізування. Навіть центральне стебло, яке в українському народному мистецтві майстри традиційно представляють вертикально стрімким, Л. Бабіч часто зображує граціозно вигнутим на зразок літери „s” чи схиленим. Панно при цьому не втрачає гармонійної рівноваги, набуваючи посиленої гри ліній.

Надзвичайно важливо, що провідні майстрині передають головні прийоми творення петриківських витинанок, працюючи зі школярами, а також виставляючи власні роботи на виставках, ознайомлюючи широкий загал із кращими творами петриківського народного мистецтва. До всього, Наталя Авдеєнко навчає молоде покоління за програмою, яку вони разом із Антоніною Авдеєнко розробили ще в 1998 р. Тому багато років діти у гуртках „Українська витинанка” при „Будинку дитячої творчості” в м. Підгородне (Дніпровського району Дніпропетровської обл.) й пізніше при Центрі технічної творчості та дозвілля школярів і молоді (Дніпровського району Дніпропетровської обл.) вивчали виготовлення традиційних паперових оздоб саме за давніми прийомами. Майстриня незмінно проводить майстер-класи для педагогів та керівників гуртків при обласному Інституті післядипломної освіти вчителів, в обласному дитячому кіноцентрі „Веснянка”, в різних школах і дитсадках. Її активна діяльність відзначена медаллю „За збереження національних традицій”⁵². У 2016 році вона представила народне мистецтво рідної Петриківки в Болгарії (м. Софія) у складі делегації від Будинку мистецтв м. Дніпра на заходах, приурочених 25-літтю незалежності України.

⁵¹ Z. Kosic'ka, *Vitinanki [v:] İstoriâ dekorativnogo mistectva Ukraïni: V 5-ti t., ĭMFE ĭm. M. Ril'skogo NANU; gol. red. akad. G. Skripnik, t. 4. Narodne mistectvo ta hudožni promisl Ukraïni XX st. Kïv 2011, s. 248.*

⁵² Авдеєнко Н. відзначена медаллю „За збереження національних традицій” (№321, 2019 р.), а також Подякою міського голови (2016 р.), Листом-Подякою міського голови до Дня міста (Дніпропетровськ, 2014 р.), Дипломом обласного етнофестивалю-ярмарку „Петриківський дивоцвіт” (2016 р.), Дипломом арт-фестивалю „Мистецький квартал” до Дня міста Дніпро (2017 р.), Дипломом учасника Другого Міжнародного фестивалю фольклору (Київ, 1990 р.), Дипломом учасника Міжнародного фестивалю українського фольклору „Берегиня” (Луцьк, 1991р.) та ін.

Щире бажання зберегти й передати наступним поколінням основи петриківської витинанки бачимо і в діяльності Л. Бабіч. Вона ще від початку 1990-х років організувала народну студію „Сонячна квітка”, де з школярами й дорослими створює численні барвисті композиції в річищі локальних традицій. Нею виховано вже не одне покоління самобутніх митців. Цікаві заняття відвідують також її рідні онуки. Найкращі твори вихованців студії часто експонують на районних, обласних і республіканських виставках⁵³.

Висновки: Як бачимо, активні зусилля натхненних майстрів осередку й довколишніх міст і сіл сприяють продовженню давніх традицій петриківської витинанки і сьогодні, що збагачує культуру не лише краю, а й усієї України. До справи нині долучаються здібні викладачі й представники творчих династій, докладаючи професійне вміння та неабиякий педагогічний хист. Все це сприяє продовженню самобутніх традицій в Петриківці, в довколишніх селах, а також серед майстрів інших областей України. Важливо, що кращі твори талановитих сучасників регулярно представляють на різних виставках в Україні та поза її межами, а витинанки майстрів попередніх поколінь прикрашають найкращі колекції вітчизняних музеїв.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ / LIST OF ABBREVIATIONS

- ANFRF ÌMFE – Arhivni naukovì fondi rukopisiv ì fonopisiv Ìnstitutu mistectvoznavstva, fol'kloristiki ta etnologii im. M. T. Ril's'kogo NAN Ukraïni (Kiïv)
 DNÌM – Dnipropetrovs'kijnacional'nij istoričnij muzej im. D. Ì. Âvornic'kogo
 NML – Nacional'nij muzej u L'voviiim. A. Šptic'kogo
 NMNAPU – Nacional'nij muzejnarodnoï arhitekturi ta pobutu Ukraïni (Pirogiv – Kiïv)
 NMUNDM – Nacional'nij muzejukraïns'kogo narodnogo dekorativnogo mistectva (Kiïv).

ДЖЕРЕЛА / SOURCES

- ANFRF ÌMFE, Fond 8/1274, od.zb. 19, Bel'mas A., *Zanaviska*, 1938 r.;
 ANFRF ÌMFE, Fond 8/1274, od.zb. 17, Pilipenko Â., *Rušnik*, 1939 r.;
 ANFRF ÌMFE, Fond 8/1274, od.zb. 20, Pilipenko Â., *Zanaviska, âkoû prikrašaut' vugli hati*, 1939 r.;
 DNÌM, inv. № H-1668 KP-134087, Avdêenko A., Vitinanka *Gopak*, Prisváčeno pam`âti D.Ì. Âvornic'kogo, 1982 r.;
 DNÌM, inv. № H-1484 KP-111324, Avdêenko A., Vitinanka *Lebedine kohannâi*, 1980 r.;
 DNÌM, inv. №. H-2504 KP-161126, Avdêenko A., Vitinanka *Ì zolotoi j dorogoi*, 1989 r.;

⁵³ Майстри традиційного народного мистецтва: Л. Дніпровська, М. Валешина, І Смелікова, А. Дерев'янок, Н. Новоселя, О. Сабарня, Г. Ванда, а також активні учасниці: Л. Колодяжна, І. Ткачова, О. Ткачова, В. Лутай, К. Гасанова, Л. Паталаха, О. Кучеренко, Л. Ляшко та ін.

- DNĪM, inv. №. H-2505 KP-161127, Avdêenko A., Vitinanka *Sadok višnevij kolo hati*, 1989 r.;
- DNĪM, inv. № H-1552 KP-120320, Avdêenko A., Vitinanka *Červona kalina*, 1980 r.;
- DNĪM, inv. № H-1388KP-100502, Grečanova G., Vitinanka *Ajstri*, 1978 r.;
- DNĪM, inv. № H – 2266 KP – 151028; Grečanova G., Vitinanka *Vesillâ*, 1985 r.;
- DNĪM, inv. № H-1376, KP-99924, Grečanova G., Vitinanka *Žar-pticâ*, 1978 r.;
- DNĪM, inv. № H – 1551 KP 120319, Grečanova G., Vitinanka *Zustrič*, 1980 r.;
- DNĪM, inv. № H-1553 KP-120321, Grečanova G., Vitinanka *Kilimok kvĭtkovij*, 1980r.;
- DNĪM, inv. № H-1478 KP-111318; Grečanova G., Vitinanka *Kilimok spičkovij*, 1980r.;
- DNĪM, inv. № H – 1656 KP – 134074, Grečanova G., *Vĭtitanka rušnik*, 1982 r.;
- DNĪM, inv. № 154478, Grečanova G., Vitinanka T.G. Ševčenko *Katerina*, 1987 r.;
- DNĪM, inv. № E-2634, KP-42157, Nevidomij avtor, *Gĭrlânda*, 1913 r.;
- DNĪM, inv. № E-2137 KP-41660, Nevidomij avtor, Vitinanka *Mlin*, 1913 r.;
- DNĪM, inv. № H-1658 KP-134077, Prijmak S., Vitinanka *60 rokiv SRSR*, 1982 r.;
- NMU, inv. № NMV – 2933, Timošenko N., *Vĭtinanka*, 1971 r.;
- NMNAPU, inv. №. ND, Avdêenko A., Vitinanki, inv. №№ 17329-17332;
- NMNAPU, inv. № GRR 1483, Avdêenko N., Vitinanka *Zacvila višen'ka*, 1991 r.;
- NMNAPU, inv. № ND, Grečanova G., Vitinanki, inv. №№ 17437-17439, 17441;
- NMNAPU, inv. № ND 17445, Grečanova G., Vitinanka *Panno z ciklu Katerina*, 1987 r.;
- NMNAPU, inv. № ND 17447, Grečanova G., Vitinanka *Panno z ciklu Katerina*, 1987 r.;
- NMNAPU, inv. № GRR 995, Glušenko P., Vitinanka *Srĭbnĭ listočki*, 1980 r.;
- NMNAPU, inv. № GRR 993, Glušenko P., Vitinanka *Fioletova zĭrka*, 1980;
- NMNAPU, inv. № ND 476, Glušenko P., Vitinanka *Žovta kvĭtka*, 1972 r.;
- NMNAPU, inv. № ND 477, Glušenko P., Vitinanka *Sinâ kvĭtka*, 1972 r.;
- NMNAPU, inv. № GRR 988, Glušenko P., Vitinanka *Žovtĭ listočki*, 1980 r.;
- NMNAPU, inv. № GRR 989, Glušenko P., Vitinanka *Sinâ zĭrka*, 1980 r.;
- NMNAPU, inv. № GRR 990, Glušenko P., Vitinanka *Červonĭ pivonĭi*, 1980 r.;
- NMUNDM, inv. № DR 928, DR 929. Vovk V., Vitinanki *Dekorativne panno*, obidvĭ 1936 r.;
- NMUNDM, inv. № DR 3610, Glušenko P., Vitinanka *Dekorativnij motiv*, 1966 r.;
- NMUNDM, inv. № DR 3618, Glušenko P., Vitinanka *Čornĭ listki*, 1966 r.;
- NMUNDM, inv. № DR – 519, Pilipenko O., Vitinanka *Buket kvĭtĭv uvazĭ*, 1963 r.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ / LIST OF ILLUSTRATIONS

1. Glušenko P., *Dekorativnij motiv*, 1966. Vitinanka. Papir, virĭzuvannâ, NMUNDM
2. Grečanova G., *Panno z ciklu Katerina*, 1987. Vitinanka. Papir, virĭzuvannâ. NMNAPU

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Babenko V., *Ėtnografičeskij očerk narodnogo byta Ekaterinoslavskogo kraâ: Izdanie Gubernskogo zemstva k XIII Arheologičeskomu s"ezdu (S 75-û fototipiâmi, risunkami i čertežami v tekste)*, Ekaterinoslav 1905.
- Gluhen'ka N., *Petrikivs'ki dekorativni rozpis*, Kiïv 1965,
- Glušenko P., Pavlova M. *Majsternĭ nožici: Metod. Vkazivki [dlâ poč. klasiv]*, Kiïv. 1969.

- Glušenko P., *Al'bom*, Avt. vstup. st. ta uporád. B. Butnik-Sivers'kij, Kiïv 1977.
- Kara-Vasil'êva T., Čegusova Z., *Dekorativne mistectvo XX st.: U pošukah «velikogo stilû»*, Kiïv 2005.
- Kvitka-Osnov`ânenko G., *Tvori u 2-h t.*, t. 1, Kiïv 1978.
- Kosic'ka Z., *Vitinanki [v:] Īstorîâ dekorativnogo mistectva Ukraïni: V 5-ti t*, ĪMFE im. M. Ril's'kogo NANU; gol. red. akad. G. Skripnik, t. 4. *Narodne mistectvo ta hudožni promisl Ukraïni XX st.*, Kiïv 2011.
- Kosic'ka Z., *Mistectvo vitinanki kincâ XX – počatku XXI stolittâ v kontekstî ševčenkivs'koï tematiki. [v:] Ukraïns'ke mistectvoznavstvo: materiali, doslidžennâ, recenzii, zb. nauk. pr. / NANU; ĪMFE im. M. Ril's'kogo, vip. 13*, Kiïv 2013.
- Smolij Ū. *Netradicijne petrikivs'ke malûvannâ 1920-1930-h rokiv. Tradicijne j osobistisne u mistectvi [v:] Kolektivne doslidžennâ za materialami Četvertih Gončarivs'kih čitan'*, Kiïv 2002.
- Smolij Ū., *Petrikivs'ke malûvannâ: Narodna j mistectvoznavča terminologîâ [v:] Problemi Ukraïns'kogo terminologičnogo slovníkarstva v mistectvoznavstvi j etnologii: Nauk. zb. pam`ati M. Trohimenka*, t. 1, vip. IV, Kiïv 2002.
- Smolij Ū., *Genezis Ukraïns'kih selâns'kih stinopisiv: Livoberežna Katerinoslavšina [v:] IV Mižnarodnij kongres Ukraïnistiv*, kn. 2. *Mistectvoznavstvo*. Odesa – Kiïv 2001.
- Stankevič M., *Ukraïns'ki vitinanki*, Kiïv 1986.
- Stativa O., *Majster dekorativnogo rozpisu Nadiâ Bilokîn' [Al'bom]*, Kiïv 1966.
- Ukrainskoe narodnoe iskusstvo: kovrodelie, tkačestvo, vyšivka, rospis', gončarnye izdeliâ*, Moskva–Leningrad 1938.

zğłoszenie artykułu: 12 lutego 2021
przyjęcie artykułu do druku: 20 czerwca 2021

1. Глущенко П., *Декоративний мотив*, 1966. Витинанка. Папір, вирізування, НМУНДМ

2. Гречанова Г., *Панно з циклу „Катерина”*, 1987. Витинанка. Папір, вирізування. НМНАПУ

Олена НОВІКОВА

Universitet Lüdviġa-Maksimiliana, m. Múnhen, Nimeččina

e-mail: olena_novikova@yahoo.de

ORCID0000-0002-7810-9853

Україністика в Мюнхені – традиції й нові ідеї

Ukrainian studies in Munich – traditions and new projects

Few people know that one of the prominent centers of Ukrainian studies abroad has been successfully operating in Germany for more than a hundred years, namely the Institute of Slavic Philology of the world-famous Ludwig-Maximilian University in Munich, one of the ten elite universities in Germany. This article discusses the old traditions and new initiatives of the Institute and its partners from Poland and the Ukraine in the study, dissemination and support of the Ukrainian language, literature, culture in Ukraine and abroad.

Keywords: Ukraine, culture, Ukrainian studies, project *Starke Frauen des Mittelalters*

Небагатьом відомо, що у Німеччині вже більше ста років успішно працює один з визначних осередків українознавства за кордоном, а саме Інститут слов'янської філології всесвітньовідомого Мюнхенського Університету Людвіґа-Максиміліана – одного з десяти елітних університетів Німеччини. Про старі традиції й нові ініціативи Інституту та його партнерів з Польщі та України у дослідженні, поширенні та підтримці української мови, літератури, культури в Україні та за її межами йдеться у цій статті.

Ключові слова: Україна, культура, українознавство, проєкт *Сильні жінки Середньовіччя*

Інститут слов'янської філології Мюнхенського Університету Людвіґа-Максиміліана – одного з дев'яти елітних університетів Німеччини, пропонує для німецьких та іноземних студентів т.з. „повну інтегровану славістику”, яка включає всі обов'язкові спеціальності, тобто вивчення усіх слов'янських мов, зокрема і української, тобто ґрунтовну підготовку з мовознавства, літературознавства, а також культурознавства у галузі країнознавства й інтермедіальності. Проте для багатьох маловідомим залишається той факт, що курс української мови, яку на той час називали руською чи русинською, університет вперше запропонував

ще у літньому семестрі 1914 року. На сьогодні Мюнхенська славістика – один із небагатьох вищих навчальних закладів Німеччини, у навчальних програмах і наукових дослідженнях якого, з перших днів його існування, безперервно, вже протягом більше 100 років присутні українська мова, література та культура.

Сторічну традицію українознавства в Німеччині гідно продовжують і підтримують керівництво і викладачі Інституту й сьогодні. На особливу увагу заслуговують, зокрема, започаткована у 2010 році *Щорічна міжнародна науково-практична Інтернет-конференція з україністики „Діалог мов – діалог культур. Україна і світ”*¹ і *Міжнародний центр української мови як іноземної*², який був створений до 25-річчя Незалежності України та встановлення дипломатичних відносин між Україною і Німеччиною. За роки свого існування *Конференція* і *Центр* стали віртуальним мостом, який об’єднує всіх небайдужих і зацікавлених підтримкою й поширенням української мови, літератури і культури в Україні, Європі та інших країнах світу. Вони працюють для тих, хто відкритий до обміну ідеями, до *Діалогу* мов і культур, виконуючи, зокрема, місію активного залучення української науки до загальноєвропейського наукового простору.

Серед останніх реалізованих проєктів Інституту слов’янської філології варто згадати, зокрема, підготовку і публікацію двомовного німецько-англійського збірника праць дослідників-україністів із Німеччини, Польщі, Канади й України *Україна та українська ідентичність у Європі крізь призму мови, літератури, культури*, який широко репрезентує окреслену проблематику, робить її більш зримою на міжнародній арені. Збірник складається з трьох частин, у кожній вчені розглядають різні аспекти проблеми ідентичності. Перша стосується питань ідентичності в літературі і включає праці, пов’язані з історією літератури (А. Малиновський³, Р. Радишевський⁴ та ін.), сучасні проблеми літературознавства (Г. Білик⁵, Г. Горішна⁶, К. Якубовська-

¹ Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik „Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht”, <http://www.ukrainistik-konferenz.slavistik.lmu.de/>, [21.09.2021].

² Internationales Zentrum für Ukrainisch als Fremdsprache, <https://www.ukrainisch-zentrum.slavistik.lmu.de/>, [21.06.2021]

³ A. Malinowski, *Art and spacial dominants of national identity in „Hannusja” by H. F. Kvitka-Osnov’janenko and „The poppy cake seler from Lafertovo” by A. Pohorel’s’kyj* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*, hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc’kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 149-162.

⁴ Radevskyj R., *Ukrainian national identity in the novel „The constellation of a Cygnet” („Suzir’ja lebedja’)* by Jurij Kosac [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur, Op. cit.*, s. 171-181.

⁵ H. Bilyk, *Ukraine literature about Jevromajdan and the Revolution of Dignity* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur, Op. cit.*, s. 23-31.

⁶ H. Horisna, *The suggestible character of the Dignity Revolution poetry* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur, Op. cit.*, s. 54-66.

-Кравчик⁷ та ін.) і культури (В. Щегельський⁸, О. Вертій⁹ та ін.). Друга частина видання стосується мовної ідентичності (О. Новікова, У. Штанденко¹⁰, У. Шваєр¹¹ та ін.). У третій розглянуто проблематику історичних питань (О. Лук'яненко¹², М. Штегер¹³).

Варто пригадати низку заходів Інституту та співпрацю у проєкті до Українсько-німецького року мов 2017/2018 *Німецько-українська on-line-база юридичної термінології*¹⁴; Міжнародний семінар *Інтеграція, заснована на знанні: ключові мовні та тематичні питання в дискурсі німецької та української юридичної теорії та практики*¹⁵ за підтримки Баварського академічного центру Центральної, Східної та Південно-Східної Європи (BAUHOST), *Зимову школу з україністики* для німецьких студентів і докторантів, яку в Інституті започатковано 2018 року, та багато інших, зокрема і підготовку та публікацію навчального посібника *Українська мова як іноземна. Підготовка до тесту. Тренувальні завдання. Середній рівень*, який став переможцем обласного конкурсу *Краця Миколаївська книга* у номінації *Краця навчальне видання та підручники* Миколаївської обласної державної адміністрації. Цей посібник підготовлений авторами відповідно до сучасних вимог та досягнень у вивченні та

⁷ K. Jakubowska-Krawczyk, *The proces of the development of Ukrainian national identity and the question about values. The case of Majdan liteature* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur, Op. cit.*, s. 81-88.

⁸ V. Sechel's'kyj, *Ritual calendar playing practical experience of the Podillja in habitants: the problem of confrontation, survival and rebirth* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur, Op.cit.*, s. 197-206.

⁹ O. Vertij, *Dialectics of forming a national fundamental basis of modern Ukrainian ethnology and literary studies* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur, Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyč'kyj, U. Schweier, Op. cit.*, s. 243-253.

¹⁰ O. Novikova, U. Stadenko, *Über die Sprachpolitik und die Sprachsituation* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur, Op. cit.*, s. 271-288.

¹¹ O. Schweier, *Ukainische Identitat und Surzyk – Symbol einer sprachlichen Verunsicherung?* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur, Op. cit.*, s. 308-331.

¹² O. Lukjanenko, „Render unto Caesar...“ – *the ideological experiment oft he totalitarianism in Ukraine* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur, Op. cit.*, s. 380-391.

¹³ M. Stegherr, *Die Ukraine-Krise und die Karpatho-Russinen. Eine slawische Minderheit zwischen Westeuropa, der Ukraine und Russland* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur, Op. cit.*, s. 392-404.

¹⁴ 1. Das ukrainisch-deutsche Sprachenjahr 2017/2018 an der Slavistik München;

2. *Deutsch-ukrainische juristische Datenbank (JuDUD): Offene Plattform für Juristen und Rechtslinguisten*, <http://rechtsdialog.org/de/> und http://www.ukrainisch-zentrum.slavistik.lmu.de/wp-content/uploads/2018/04/A_on-line_Datenbank_br.pdf

¹⁵ *Deutsch-Ukrainische Tagung „Integration durch Wissen in Rechtswissenschaft und -praxis“*, https://www.slavistik.uni-muenchen.de/aktuelles/archiv/dt_ukr_tagung_rechtswiss/index.html

викладанні української мови як іноземної¹⁶, він містить 20 розділів із різних тем повсякденного спілкування соціально-побутової та соціально-культурної спрямованості на основі електронних видань сучасної української преси. У кожному з розділів запропоновано тренувальні завдання у тестовій формі з основних видів письмової та усної мовленнєвої діяльності – читання, аудіювання (компакт-диск додається), письма й говоріння, якими має опанувати людина, що вивчає іноземну мову. Тематика та актуальність доцільно дібраних у розділах автентичних текстів відображають сьогодення України, зокрема нові погляди українців на охорону довкілля, розвиток громадянського суспільства, зміни в освіті, медичну реформу, європейську інтеграцію, український бізнес та туризм, розвиток новітніх технологій, нові й старі українські традиції тощо. Різноманітність форм і видів тестових завдань, актуальність запропонованих тем, інформативна насиченість, цікавий країнознавчий матеріал, а головне, спроба авторів створити позитивний імідж України в ньому, може зацікавити всіх, хто вивчає чи викладає українську мову як іноземну або нерідну. Посібник отримав високу оцінку рецензентів і чимало позитивних відгуків, він адресований дорослим, які вивчають українську мову для повсякденного спілкування, і які опановують чи вже опанували середній рівень володіння українською мовою як іноземною чи нерідною. Він стане у нагоді викладачам, студентам та слухачам курсів для удосконалення вже набутих знань з української мови, його можна використовувати для підготовки до іспиту на визначення рівня володіння мовою, для окремих форм контролю з основних видів мовленнєвої діяльності під час навчання, як додатковий матеріал для вивчення окремих розмовних тем соціально-побутової та соціально-культурної спрямованості, а також для самостійної роботи (скрипти текстів для аудіювання і відповіді до завдань додаються) всім тим, хто хоче швидше оволодіти українською як іноземною чи нерідною або вдосконалити її в Україні чи поза її межами, та більше дізнатися про Україну та українців. Рік тому вийшло у світ друге доповнене і виправлене видання посібника.

Щодо співпраці з колегами з інших внз, варто згадати спільну роботу над навчально-дидактичними матеріалами. Поміж іншими, готується до друку підручник для німецькомовних студентів, який сприятиме вивченню не тільки мови, а й культури України – у її минулому й сьогоденні¹⁷. Його побудовано за зразком і на підставі праці, що вийшла друком у 2018 р. у Варшавському університеті – навчального посібника з вивчення культури для польських

¹⁶ ЗСР (Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти) (нім.: GER (Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen); англ.: CEFR (Common European Framework of Reference for Languages)). <https://www.coe.int/en/web/portfolio/the-common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching-assessment-cefr>

¹⁷ К. Jakubowska-Krawczyk, О. Novikova, S. Romaniuk, M. Zambrzycka, *Ukrains'ka kul'tura na šoden'*, t. 1, Ludwig-Maximilians-Universität München LMU, München 2021.

студентів філологічних напрямків із вправами з мови¹⁸. Згадані підручники стають унаочненням дослідницьких пошуків і результатів науково-методичних вказівок і рекомендацій закордонних українців¹⁹.

Серед проєктів, які тривають тепер, вартій уваги спільний проєкт Інституту славистики та його партнерів із Німеччини, Польщі й України, зокрема Чорноморського національного університету імені Петра Могили, кафедри українистики Варшавського університету, Національного заповідника Софія Київська, Культурного центру Св. Едігни у м. Пух (Баварія), мерії міста Фюрстенфельдбрук, Союзу українських студентів у Німеччині та ін. *Сильні жінки Середньовіччя та образ нової Європи*.

Як виникла його ідея?

В уяві людини ХХІ століття Середньовіччя постає чимось далеким і майже забутим. Але насправді воно виявляється інтегрованим у сьогодення. Історії людей, які жили в ті далекі часи, продовжують доходити до нас і сьогодні. Опоетизовані і почасти міфологізовані, вони зберігають актуальність унаслідок прихованого в них загальнолюдського сенсу, вічних морально-етичних цінностей.

Саме так відбувається і з образами видатних жінок, які жили багато століть тому. Серед них одне з чільних місць посідає дочка київського князя Ярослава Мудрого Анна, яка стала королевою Франції. Слід пригадати також її доньку, Святу Едігну з невеликого містечка Пух під Мюнхеном і українку Анастасію Лісовську, яка увійшла в історію як Роксолана, дружина османського султана Сулеймана Пишного. Історія зберегла імена багатьох видатних жінок із України, Німеччини, Франції, Англії, Польщі та інших країн Європи. Упродовж останніх десятиліть їхні постаті були не тільки заново відкриті, але й стали невід'ємною частиною сучасних ідеологій і повсякденних практик, які формують образ нової об'єднаної Європи.

Дослідити, як сьогодні осмислюються старі легенди і міфи для формування нової європейської ідентичності, розглянути важливість участі жінок минулого і сучасності в історичному та культурному розвитку Європи для того, щоб зрозуміти, яким чином їхні життя і діяльність можуть стати прикладом для молодого покоління у розбудові вільної демократичної Європи – такі завдання ставив собі за мету цей проєкт. У його рамках планувалися підготовка і публікація колективної монографії німецькою й англійською мовами доробків учених із України, Німеччини, Польщі на тему *Сильні жінки Середньовіччя та образ нової Європи*, підготовка й публікація на веб-сайті проєкту й у місцевих газетах і журналах

¹⁸ K. Jakubowska-Krawczyk, S. Romaniuk, M. Zambrzycka, *Kul'tura i tradiciji ukrainciv: z minulo v sučasnist'*. *Pidručnik iz zavdannami*, Warszawa 2018.

¹⁹ I. Kononenko, I. Mytnik, S. Romaniuk, *Cultural Context in Ukrainian Language Teaching in Poland* [v:] „Kwartalnik Neofilologiczny“, 2021, nr 1, s.124-135; K. Jakubowska-Krawczyk, S. Romaniuk, M. Zambrzycka, *Urahuvannâ kul'turoznavčogo naprâmu pri ukladenni pidručnikiv iz ukrains'koi movi âk inozemnoi* [v:] „Mova: klasične – moderne – postmoderne“, 2020, nr 6, s. 171-186.

у рідних країнах студентських досліджень про сильних жінок Європи німецькою, англійською й українською мовами; підготовка студентами у рідних країнах відеокліпів і презентацій про хронологічні й історичні відомості про сильних жінок Європи та їх розміщення на веб-сайті проєкту; інтерв'ю учасниць і учасників проєкту у рідних країнах із видатними жінками сьогодення і публікація на веб-сайті проєкту; підготовка та публікація на веб-сайті проєкту огляду *Сильні жінки на театральній сцені та у кіно*, зокрема, ревію про вистави у рамках фестивалів *Св. Едігна з селища Пух*; обмін студентами і молоддю та інші заходи.

Початок проєкту було заплановано на 20 квітня 2020 року візитом українських і німецьких студентів до парламенту Федеральної землі Баварія та зустріччю з Президентом парламенту пані Ільзе Айгнер – сильною жінкою сьогодення. На жаль, епідеміологічна ситуація перешкодила здійсненню запланованого. Розчарування було великим, проте саме воно змусило всіх учасників і учасниць шукати нові форми для реалізації проєкту. Так виникла ідея не зупинятися, а продовжити роботу над ним в інтерактивному форматі:

– 16 листопада 2020 року у рамках *Міжнародної наукової конференції молодих українців і дослідників слов'янознавства*²⁰, яку успішно організувала і провела кафедра україністики Варшавського університету. Особливу увагу фахівців-україністів привернули дослідження молодих учених про сильних жінок, вибрані напрацювання студентів видано у колективній польсько-українській монографії²¹;

– У рамках *Тижнів України в Баварії*, які щорічно проводить Генеральне консульство України у м. Мюнхен разом із Баварською державною канцелярією для репрезентації України в регіоні, 26 листопада 2020 року відбулася відеоконференція *Середньовічні міфи про сильних жінок та образ нової Європи*²² для широкого кола зацікавлених, на якій були представлені результати досліджень українських і німецьких студентів та розвідок німецьких, польських та українських науковців з цієї тематики. Зокрема завідувачка сектору міжнародного співробітництва Національного заповідника Софія Київська, к.і.н. Олена Ясинецька розповіла про маловідомі сторінки життя дочки Ярослава Мудрого – королеви Франції Анни, про пам'ятки культурної спадщини, пов'язані з її фундаційною діяльністю та християнські цінності, сповідувані київською князівною впродовж життя, за свідченням прижиттєвих документів та ін.

– 2021 року у Мюнхені в Університеті Людвіга-Максиміліана вийде друком двомовна німецько-англійська колективна монографія доробків учених із України,

²⁰ *Konferencja Młodych Ukrainistów*, <http://ukraina.uw.edu.pl/node/763>, [20.06.2021].

²¹ *Mova, kul'tura, literatura u spektri sučasnih ukraїnoznavcїh doslidzen'*, pod red. K. Jakubowska-Krawczyk, I. Kononenko, S. Romaniuk, Warszawa 2020.

²² Videokonferenz *Starke frauen des Mittelalters und das Bild des neuen Europa*, https://www.slavistik.uni-muenchen.de/aktuelles/archiv/starke_frauen/index.html, [20.06.2021].

Німеччини, Польщі та ін. за редакцією німецьких, польських і українських науковців *Сильні жінки Середньовіччя та образ нової Європи*²³. Робота над проектом триває – її плануємо продовжити під час організації конференцій, зустрічей, студентських і наукових публікацій тощо, звичайно, згідно з доброю традицією, у партнерстві з іншими науково-навчальними осередками.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Bilyk H., *Ukraine literature about Jevromajdan and the Revolution of Dignity* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*, Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc'kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 23-31.
- Horisna H., *The suggestible character of the Dignity Revolution poetry* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*, Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc'kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 54-66.
- Jahrbücher der Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»*. Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2011-2020, Hgg. O. Novikova, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2011-2020.
- Jakubowska-Krawczyk K., *The proces of the development of Ukrainian national identity and the question about values. The case of Majdan literature* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*, Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc'kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 81-88.
- Jakubowska-Krawczyk K., Novikova O., Romaniuk S., Zambrzycka M., *Ukrains'ka kul'tura na šoden'*, t. 1, Ludwig-Maximilians-Universität München LMU, München 2021.
- Jakubowska-Krawczyk K., Romaniuk S., Zambrzycka M., *Kul'tura i tradiciji ukrainciv: z minulogo v sučasnist'*. *Pidručnik iz zavdannâmi*, Warszawa 2018.
- Kononenko I., Mytnik I., Romaniuk S., *Cultural Context in Ukrainian Language Teaching in Poland* [in:] „Kwartalnik Neofilologiczny“, nr 1, 2021, s. 124-135.
- Lukjanenko O., „Render unto Caesar...“ – *the ideological experiment of he totalitarianism in Ukraine* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*, Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc'kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 380-391.
- Language in society: semantics, syntax, pragmatics*, Maciuk H., Mytnik I., Novikova O. (ed.), Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019.

²³ *Сильні жінки Середньовіччя і образ нової Європи // Starke Frauen des Mittelalters und das Bild des neuen Europa*, Hgg. Novikova, O., Pronkevych, O., Romaniuk, S., Schweier, U. München: Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU 2021.

- Malinowski A., *Art and spacial dominants of national identity in „Hannusja” by H. F. Kvitka-Osnov’janenko and „The poppy cake seler from Lafertovo” by A. Pohorel’s’kyj* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*; Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc’kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 149-162.
- Mova, kul'tura, literatura u spektri sučasnih ukraïnoznavčih doslidžen'*, pod red. K. Jakubowska-Krawczyk, I. Kononenko, S. Romaniuk, Warszawa: UW 2020.
- Novikova O., Tuluzakova O., Shtandenko U., *Ukrayins'ka mova yak inozemna: Pidhotovka do testu. Trenuval'ni zavdannya. Seredniy riven'. Navchal'nyy posibnyk*, za red. O. Novikovoyi, Mykolayiv 2017.
- Novikova O., Stadenko U., *Über die Sprachpolitik und die Sprachsituation* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*; Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc’kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 271-288.
- Radysevskiy R., *Ukrainian national identity in the novel „The constellation of a Cynet” („Suzir’ja lebedja’) by Jurij Kosac* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*; Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc’kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 171-181.
- Sechel’s’kyj V., *Ritual calendar playing practical experience of the Podillja inhabitants: the problem of confrontation, survival and rebirth* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*; Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc’kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 197-206.
- Starke Frauen des Mittelalters und das Bild des neuen Europa*, Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, S. Romaniuk, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2021.
- Schweier U., *Ukrainische Identität und Surzyk – Symbol einer sprachlichen Verunsicherung?* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*; Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc’kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 308-331.
- Stegherr M., *Die Ukraine-Krise und die Karpatho-Russinen. Eine slawische Minderheit zwischen Westeuropa, der Ukraine und Russland* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*; Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc’kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 392-404.
- Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*; Hgg. O. Novikova, O. Pronkevych, L. Rudnyc’kyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017.
- Vertij O., *Dialectics of forming a national fundamental basis of modern Ukrainian ethnology and literary studies* [v:] *Ukraine und ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*; Hgg. O. Novikova,

O. Pronkevych, L. Rudnytskyj, U. Schweier, Verlag readbox unipress & Open Publishing LMU, München 2017, s. 243-253.

Zambrzycka M., Romaniuk S., Jakubowska-Krawczyk K., *Urahuvannâ kul'turoznavčogo naprâmu pri ukladenni pidručnikiv iz ukraiïns'koï movi âk inozemnoi* [v:] „Mova: klasične – moderne – postmoderne”, 2020, nr 6, s. 171-186.

zgłoszenie artykułu: 13 lutego 2021

przyjęcie artykułu do druku: 20 czerwca 2021

Оксана ПУХОНСЬКА

Nacional'nij universitet "Ostroz'ka akademiâ"

e-mail: oksone4ko@ukr.net

ORCID 0000-0003-0543-4847

Сучасна українська література в об'єктиві студій пам'яті: жіночі виміри

Contemporary ukrainian literature in the objective of memory studies: Women's dementions

The article is dedicated to a very important topic, which belongs not only to literature but also to Ukrainian history, culture and social life. Speaking about memory, we mean the experience of the past, which very often influences the main aspects of our modernity, in particular, if we are talking about traumatic experience of the history, which was not rethought and did not become a socio-cultural discourse. In the context of the mentioned research problem, the fact that women experience cruelty, humiliation, and injustice is one of those questions, which were not solved during the last decades of developing of democratic societies. Contemporary Ukrainian literature tries to find a solution of unfair reception of the past using a very important method of rethinking traumatic memory. That is why it becomes the subject of different researches, one of which is in the suggested article.

Keywords: literature, memory, woman, trauma, history, Ukraine

У запропонованій статті дослідницьку увагу зосереджено на багатоаспектній проблемі, яку розглядаємо не лише в контексті літератури, а ширше, залучаючи історію, культуру й суспільно-політичні процеси в Україні. Поняття пам'яті ґрунтується на національному досвіді минулого, яке дуже часто впливає на основні аспекти розвитку сучасності. Особливо такий підхід актуальний у випадку травматичного досвіду історії. Своєчасно він не був переосмисленим і не став частиною суспільно-культурного дискурсу. В контексті цієї проблеми зацентровано також на аспекті жіночого виміру травматичної пам'яті історії, відображеного в окремих мистецьких творах. Саме цей досвід є чи не найменш проговореним в українській культурі, у чому суттєво переконує і здебільшого чоловічоцентрична література. Втім сучасні художні тексти пробують урівноважити гендерний підхід до репрезентації минулого, досвід якого залишається суттєвим у посттоталітарній самосвідомості українців.

Ключові слова: література, пам'ять, жінка, травма, історія, Україна.

Література як об'єкт студій пам'яті – явище не нове, хоча відносно недавнє для української науки. Так, у світовій гуманітаристиці дослідження такого характеру спостерігаємо у працях Кейті Карут, Найджела Ханта, Ришарда Нича, Ганни Госк, Дороти Колодзейчик. Україністика доповнює цей контекст студіями Гелінади Грінченко, Тамари Гундорової, Ірини Захарчук, Оксани Кісь, Агнешки Матусяк, Ярослава Поліщука, Матеуша Светлицького. Упродовж останніх двох десятиліть українська література максимально активно ангажується в історичні контексти ХХ століття, найбільшою мірою пов'язані із травматичним досвідом радянського тоталітаризму. Практично всі тексти, що виходять друком у перші роки нового віку, пов'язані із процесом деколонізації національної свідомості. На той час він, видавалося, досяг найвищого ступеня напруги. Збіглося це, напевно, із тим, що особливої гостроти набула перспектива чергового зближення України із Росією (за правління другого президента України Леоніда Кучми), яка відчула податливий ґрунт для тоталітарного реваншу, оскільки більшість із держав, що сформувалися на руїнах СРСР упродовж 1990-х Росія вважала умовно незалежними. Україну такою вважає і досі. Традиція літературної реакції на події, що відбуваються в українському суспільстві очевидна, про що свідчать літературні тексти щонайменше останніх двох століть. У ХХІ така реакція стала свого роду місією, адже художня словесність взяла на себе обов'язок не лише заповнити білі плями національної свідомості щодо підданого тотальній амнезії минулого, а й виявилася альтернативою політично заангажованій історіографії, пропонуючи читачеві до роздумів сутність національного досвіду, про який говорити то не випадало, то він видавався невідповідним викликам глобалізованого часу.

Художня література, як сфера, що поєднує в собі багатогранні можливості, є одним із найпродуктивніших засобів реалізації дискурсу пам'яті в площині її реанімації та перепрочитання. По-перше, написані твори можуть бути як відображенням, так і запереченням реальності із можливими у цьому випадку варіантами інтерпретації різних видів пам'яті (національної, колективної, індивідуальної, комунікативної тощо); по-друге, література набуває статусу альтернативного до історичного джерела знання про минуле, яке, на відміну від історичної мови фактів, за допомогою образно-асоціативних смислів активно перекодує мову досвіду у доступну і зрозумілу мову сучасності; і, по-третє, порушуючи проблеми травматичної пам'яті, художня література відіграє важливу терапевтичну роль, не лише декодує піддане культурній амнезії штучно чи навмисно витіснене травматичне минуле, але й проливаючи світло на проблеми актуальні.

Виокремлюючи різні етапи вивчення пам'яті на українському культурному матеріалі з різних науково-дослідницьких перспектив, виокремлюємо кілька важливих принципів. Передусім *хронологічний* принцип ідентифікації. Загалом активізація меморіастичних досліджень відбувається у період вікових зламів. Оскільки саме ХХ століття виявилось дуже насиченим на вікопомні зміни

і події ті хронологічно є найближчим до нас, тому увага до вивчення пам'яті здебільшого пов'язана із цим періодом. Трагедії, що кардинально змінили перебіг історії та вплинули на долю мільйонів, вважає причиною зростання інтересу до пам'яті американський дослідник Девід Блайт. На його думку, недавні війни та геноциди, остаточні наслідки яких відкриваємо досі, змушують нас пам'ятати про численні жертви та свідків, чії історії мають знайти свого слухача сьогодні. Саме тепер, за Блайтом, „свідок і жертва великого злочину є визначальним рушієм пам'яті з точок зору права і моралі”¹.

Ще один принцип, що визначає етапізацію художньо-словесного дискурсу – **подієвий**. Важливої ролі в осмисленні соціумом його минулого набувають ті події, які радикально змінюють хід історії. Йдеться як про Першу світову війну, яка започаткувала процес кардинального перекроєння мапи світу, зруйнувавши такі потужні імперії як Російська, Австро-Угорська та Німецька, що впродовж тривалого часу ділили домінуючі сфери впливу на значній території євразійського континенту. Наслідком тієї війни стала також поява трьох тоталітарних режимів (італійський фашизм, німецький нацизм та радянський комунізм), які вже в найближчому майбутньому призвели до тотальної зміни світового геополітичного і культурного устроїв. Найбільшим чинником, що вплинув на зміну дослідницької парадигми минулого та вивчення його щонайменше з двох точок зору – історії і пам'яті, стала Друга світова війна з її нищівними наслідками для людства. Особливу роль у цьому випадку зіграла нацистська Німеччина, передусім акцією Голокосту, а потім і радянська тоталітарна політика, що після війни поширилась на значну частину світу, зокрема Європи. Тут важливий її радикальний вплив на розвиток літератури, яку тоталітаризм (і радянський, і нацистський) використовував як дієвий засіб пропаганди. Тому цілковитій деструкції були піддані мистецькі та естетичні вартості літератури, що також позначилося на її здатності фіксувати та інтерпретувати суспільну пам'ять. Література в радянській державі була інструментом творення та вживлення у суспільну свідомість штучної *правильної* пам'яті. Розпад Радянського Союзу виявився вирішальним в активізації меморіалістичних спроб вивчення минулого, ґрунтованого на численних спогадах очевидців, а також на згадках їхніх спадкоємців – носіїв постпам'яті.

Іще одним важливим принципом, покладеним в основу виокремлення етапів пам'яті як об'єкта досліджень у сучасному літературному тексті є **поколінневий**. Особливу роль у формуванні пам'яттєвого дискурсу відіграють спогади і досвід тих, хто безпосередньо пережив певну подію минулого, чи став її свідком. Утім відсутність своєчасної уваги до цінності спогадів найстарших, з одного боку, а також неподоланий страх і незручність говорити про власні кривди, з іншого, – призвели до втрати не стільки цінного джерела інформації,

¹ D. W. Blight. *The Memory Boom: Why and Why Now?* [v:] “Memory in Mind and Culture”, Ed. by P. Boyer and J. V. Wertsch, New York 2009, s. 244.

скільки до втрати можливості виявити глибоко затаєну травму усього народу. Про вплив травматичної пам'яті, особливо непроговореної, на наступні покоління засвідчує поява ще одного напрямку досліджень – *постпам'яті*, що був виокремлений у контексті постколоніальних студій і засновувався на пам'яті нащадків жертв Голокосту, які свої знання про травматичне минуле здобули на основі розповідей безпосередніх його учасників (переважно рідних і близьких).

Говорячи про літературний текст як об'єкт меморіастичних досліджень, розуміємо, насамперед, його фундаментальну роль у формуванні дискурсу переосмислення радянського минулого, через яке розуміємо поведінку українського суспільства сьогодні, а особливо його здобутки й прорахунки. Пам'ять розглядаємо як досвід минулого, який, не маючи можливостей та свідомої волі проговорити своєчасно, проживаємо заново за кожних нових цивілізаційно-культурних, а найбільше – політичних викликів.

Більшість літературних текстів, які формують меморіастичний дискурс упродовж усього періоду незалежності України пріоритетно представляють чоловічу версію тоталітарного досвіду. Пов'язано це як із патріархальною традицією культури, так із тим, що найтравматичніші події минулого переважно представлені чоловічими біографіями (період більшовизації, Розстріляне відродження, Друга світова війна, повоєнні репресії тощо). Жіночі „голоси” у такому контексті здебільшого звучать на другому плані. Втім, якщо уважніше приглянутись саме до жіночого виміру травматичної пам'яті у художньому тексті сьогодні, то можемо простежити його фундаментальний характер у формуванні національного дискурсу посттоталітарних інтерпретацій травматичної пам'яті. І йдеться тут не лише про так звані *жіночі тексти*, сюжет яких розгортається саме навколо *Неї, Її* світу, *Її* історії. У такому випадку все само собою зрозуміле. Річ у тім, що, навіть коли маємо перед собою дугорядних / третьорядних персонажів-жінок, досить легко простежити їхній значущий вплив як на певну подію, описану в тексті, так і на динаміку сюжету загалом. Присутність жінки в історії, яка, як зауважила свого часу Людмила Таран, „досі існує на маргінесі суспільного буття”², за переконанням дослідниці, „по суті, означає виклик”³ і самій історії, і усталеним гендерним стереотипам, у тому числі й у літературі.

Отже, попри патріархальні тенденції українського суспільства впродовж його історичного розвитку і сьогодні фемінний характер у ньому був завжди доміантним із неодмінними культами матері, берегині, покровительки із якими асоціюється і сама Україна та які з перспективи гендерної рівності розглядаємо як стереотипи. Особливе ставлення до жінки впродовж усієї історії літератури спостерігаємо й у літературі чоловічого авторства.

² L. Taran, *Vid uporádnika. Lúbovní listi pid portalom pisariv* [v:] *Žinka ák tekst. Emma Andíevs'ka, Solomiá Pavličko, Oksana Zabužko: fragmenti tvorčosti i konteksti, uporád.* L. Taran, Kíiv 2002, s. 6.

³ *Ibidem*, s. 6.

У романі Леоніда Кононовича *Тема для медитації*, наприклад, баба Лепестина – персонаж, якого вже немає в живих, але саме вона репрезентована в тексті як джерело тої пам'яті, що визначає не лише свідомість головного героя Юра, а й виявляє посттравматичний стан всього українського суспільства кінця 1990-х- початку 2000-х. В розповідях-спогадах цього покоління (спогад розуміємо як найдієвіший інструмент пам'яті), виростає Юр – головний герой твору, свідомісно формуючись як інший супроти тоталітарної системи обмежень, страху, цензури, дозволеного способу думання і розуміння. Лепестина постає перед читачем як свідок живої історії, яка ідеологічно представлена суспільству на вигідний лад. Крізь досвід своєї бабусі герой пізнає родинну травму Голодомору, в якому втратив діда. Через її життєвий досвід Юр усвідомлює сутність квазіідеї радянської держави, яка призвела до загибелі його батьків. На підставі Лепестининих розповідей, почутих у дитинстві, згодом герой поступово входить у розуміння того, що справжнє і що фальшиве у людських взаєминах, наприклад, коли у школі забороняють писати українські вірші, в університеті «пресують» за бажання бути оригінальним у думках, висловлюваннях, друзі здають спецслужбам за читання забороненої літератури, тощо. Стереотипний із сучасних феміністичних поглядів образ берегині у змістовій площині цього роману все ж відіграє знакову роль, бо Лепестина виконала чи не найважливішу функцію, яка виходить поза межі роду, родини – вона не лише виховала онука, а зберегла і передала пам'ять, яка саме за таких умов дійшла в немодифікованому вигляді до сучасників.

Якщо, скажімо, героїня *Польових досліджень з українського сексу* Оксани Забужко лише у 1990-х прагне до самовивільнення з ярма традиційних стереотипів і радянських комплексів, намагаючись показати українську жіночу силу в слабкості, коли жінка заявляє про себе як про свідому особистість здатну говорити про власні психологічні кривди і про кривди національні, коли власна «зашорена» радянськими комплексами психіка є відображенням гвалтованого національного тіла. То образ Лепестини, в романі Л. Кононовича прописаний у межах так званої гендерної норми⁴ (за Р. Коннелем), засвідчує наявну ментальну силу покоління, що в умовах тотального контролю зуміло свій травматичний досвід трансформувати в конструктивне русло – вберегти представника майбутнього покоління (свого онука) від пам'яттєвої сліпоти. Гірше, що саме для цього покоління травматична пам'ять стала силою, яка підірвала психічне здоров'я і призвела до численних розчарувань.

Особливо цінними з погляду ревізії досвіду минулого видаються твори Василя Шкляра, зокрема, коли йдеться про *Чорного ворона* та *Марусю*. Усі спроби картографування національної посттоталітарної пам'яті нашттовуються

⁴ R. Connell, R. Pearse, *Gender norms and stereotypes. A survey of concepts, research, and issues about change* [v:] UN Women. Available, <https://www.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/csw/59/csw59-egm-bp2-connell-pearse-en.pdf>, [05.11.2014].

на значні перешкоди. Однією з їх причин є неподолана культурна амнезія, яка досі виконує функцію витіснення із пам'яті суспільства тих невидних подій, які суперечили раціональному розумінню радянських міфів. У результаті, важливі аспекти минулого, котрі могли би вплинути на формування національної свідомості та відродження ідентичності, опинилися або на маргінесах історії, або взагалі були витіснені з культурного дискурсу. До таких належить історія національно-визвольної боротьби в Україні, що ввійшла в активну фазу вже після Першої світової війни. Її першочерговим завданням було запобігання більшовицької інвазії та відродження української державності. Тут говоримо про повстанські рухи на території Центральної України, зокрема, про анти-більшовицьку боротьбу Холодноярської республіки.

Образ жінки у *Чорному вороні* В. Шкляр репрезентує з позиції віктимізації, коли, за умов війни, революції чи повстання, жінка часто стає „трофеєм”, не завжди маючи змогу протистояти грубій фізичній силі чоловіка. Особливим емоційним напруженням характеризуються сцени знущань над вагітними і дітьми. Показовий, у цьому випадку, приклад із дружиною отамана Веремія. Вагітну Ганну час від часу тероризували черговими історіями жорстокого вбивства чоловіка, погрозами вбити ще не народжену дитину. Однак, якщо постійний шантаж, погрози розправитись із нею, а згодом і з її новонародженим сином за антибільшовицьку діяльність Веремія підважують внутрішню силу героїні, доводять її до самогубства, яке для Ганни видається кращим за смерть від кулі ворога (в чому вбачаємо також певний вияв внутрішньої сили жінки), то групове звалтування Тіни – коханої Чорного Ворона – спровокувало в дівчини не лише жадобу помсти, а й дало стимул до активної боротьби із супостатом.

Важливим у цьому ланцюжку трагічних подій є образ Ярка – сина отамана Веремія. За задумом автора, це дитя не лише пов'язує долі двох жінок (Тіна погоджується виїхати з ним за Збруч і виховати як рідного), а й засвідчує ідею неперервності боротьби за українську ідею, яка відродиться у наступних поколіннях. А тому життя Тіни в цій дитині набуває нового сенсу. Пережита травма звалтування трансформується у енергію спротиву: вижити на зло ворогові і виростити гідну зміну повстанцям. Психолог-логотерапевт Віктор Франкл, покликаючись на Фридриха Ніцше, переконує, що „той, хто знає, *навіщо* жити, може витримати будь-яке *як*”⁵. Свідоме переконання, за яким саме життям, а не смертю варто протистояти ворогові, відкриває вітаїстичну перспективу українській національній ідеї.

Сильного емоційного напруження надає романові епізод із масовим гвалтуванням черниць під час спалення Мотронинського монастиря, який був форпостом холодноярців: „Москалі доганяли їх наввипередки, адже черниць на

⁵ V. Frankl, *L'ùdina v pošukah spravžn'ogo sensu. Psiholog u konctabòri*, preklad z angl. Oleni Zamojs'koï, Harkiv 2016, s. 91.

всіх не вистачало, а чекати в черзі не було терпцю”⁶. В найтрагічніші періоди історії жінка завжди була об'єктом як фізичних, так моральних знущань. Про це свідчать численні документальні факти та літературні сюжети. Згвалтування у процесі війни дуже часто стає зброєю сильнішого супроти слабшого, про що свідчать численні випадки в історії минулого століття. Вероніка Нагоум-Граппе, досліджуючи випадки насильства над жінками у контексті мілітарних конфліктів, доходить висновку, що, коли тоталітарна влада має намір зліквідувати сили опору цивільного населення, акти збезчещення, методичні гвалтування для яких – найвиразніший вияв, видаються найбільш дієвим засобом⁷.

Якщо альтернативна дійсність роману *Чорний Ворон*, заснована на архівних документах та спогадах, апелює до реальних історичних прототипів, то у випадку іншого твору – *Маруся* автор іде вкрай непроторованим шляхом. У канву романного сюжету він уписує історію практично не відомої постаті Олександри Соколовської, почасти згадуваної в регіональних легендах. Роман *Маруся* підтверджує висновки Ренати Лахман, за якою “література є культурною пам'яттю не як одноразовий, відтворювальний механізм, а як інструмент комеморативних акцій, що містить сформовані культурою знання, а також усі тексти, які культура створює і з яких складається”⁸. Механізм художньої трансформації історії надає уявленням про минуле життєвої сили і правдоподібності, а відтак робить це минуле ближчим до сьогодення, впливаючи на конструювання історичної свідомості соціуму.

Видобуваючи із простору непам'ятання важливий пласт національної історії В. Шкляр разом робить ще одну вкрай важливу річ – ставить у центр цієї історії жінку. І не просто жінку – воїна, образ якої саме у чоловічій версії тексту-пам'яті виходить поза межі традиційних гендерних ролей, ламає будь-які гендерні стереотипи і навіть не змушує сумніватися у своїй правдивості. Це той випадок, коли герой (тобто, героїня) є на своєму місці у властивий для цього час.

Саша Соколовська – 17-річна дочка церковного дяка Тимофія та колишньої шляхтянки Ядвіги – образ за своєю суттю легендарний, однак не позбавлений історичного підґрунтя. В. Шкляр апелює до спогадів непрямих нащадків, в родинях яких через покоління передавалися згадки про отамана Марусю (псевдо, яке дівчина прибрала собі, будучи провідником повстанців), що після смерті трьох братів очолила повстанський загін на житомирському Поліссі.

Звісно, перелік такого роду творів досить обширний, адже посттоталітарні студії національної пам'яті мають чимало тем до вивчення та аналізу. Вашу

⁶ V. Šklár, *Zališenec'. Čornij voron*. Harkiv: Knižkovij klub “Klub simejnogo dozvillâ” 2011. S. 84

⁷ V. Nahoum-Grappe, *Gwalt jako broń wojenna* [v:] *Czarna księga kobiet*, pod red. Christine Ockrent, przełoż. K. Bartkiewicz, J. Piejko, D.-A. Polszewska, E. Biernacka. A. Mańka-Chmura, M. Kowalska, Warszawa 2007, s. 53-54.

⁸ R. Lachmann, *Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature* [v:] *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin – New York 2008, s. 301.

увагу хочу зосередити ще на тому пласті літератури, яка безпосередньо працює із пам'яттєвим дискурсом в умовах актуального травматичного досвіду. Йдеться про літературу війни на Донбасі. Так, саме у контексті цієї війни художній текст працює із квазіпам'яттю, свого часу успішно прищепленою советською ідеологією. Саме ця пам'ять сьогодні провокує явище перманентної ностальгії за минулим не лише в покоління, яке свідомісно формувалося в повоєнний період, а й властива молодій генерації хронологічно народженій у період розвалу СРСР чи вже й після нього. Попри парадоксальність цього явища, має воно і цілком практичне значення – „легітимізації минулого”⁹, на чому акцентує, наприклад, Ярослав Поліщук, зауважуючи, що така „стратегія червоної імперії полягала в тому, щоб підпорядкувати національну історію загальній «інтернаціональній програмі»”¹⁰. Важливою для розуміння пострадянської ностальгії є також наукова студія Світлани Бойм, опублікована у праці *Майбутнє ностальгії (The future of Nostalgia, 2019)*. За переконанням дослідниці, творення офіційної пам'яті у період масових репресій і етнічних чисток сформувало в *совку* візію держави мрії, а не реальності¹¹. При чому в таку мрію повірили нащадки й тих, кого ці явища торкнулися безпосередньо. Пояснень цьому феномену сьогодні знаходимо щонайменше кілька. Одне з них у контексті посттоталітарної пам'яті полягає у прагненні психологічного захисту від травматичного досвіду, чи, покликаючись на Пола Коннертона, у бажанні приховати колективний сором¹².

Постать жінки в такій літературі також виходить поза межі її традиційних суспільних та культурно-історичних ролей. У цьому випадку пропоную до розгляду персонажів двох текстів *Життя П.С. Валерії Бурлакової* та *Доця Тамари Горіха Зерня*. Що важливо, для обох авторів ці твори стали дебютними в літературі, але, судячи із читацького інтересу, зайняли знакову нішу у контексті літератури про цю війну. У обох творах зустрічаємо героїнь із невластивими українському суспільству (принаймні на рівні тих же стереотипів) ролями. Героїня тексту Валерії Бурлакової – воїн-сапер, яка щойно повертається із фронту після втрати побратима-коханого, у Тамари Горіха Зерня – волонтерка, яка, живучи на Донбасі навіть у процесі активних бойових дій зуміла організувати й очолити потужний волонтерських рух підтримки українських солдатів. Цікава власне суспільна рецепція подібних постатей. Ще з десяток років тому, такі жіночі ролі аж ніяк не вписувалися в рамки традиційної суспільної норми. Сьогодні жінка-фронтовичка, жінка-волонтерка, жінка-боєць – не просто само собою зрозуміле, а, навпаки – явище цілком прийнятне. Якщо раніше жінку в умовах війни література позиціонувала найперше як жертву, об'єкт насилля,

⁹ А. Polišuk, *Pošuki Shidnoï Ėvropi: tìni minulogo, miraži majbutn'ogo*, Ćernivci 2020, s. 121.

¹⁰ *Ibidem.*, s. 121-122.

¹¹ S. Bojm, *Budušee nostalgii*, Moskva: “Novoe literaturnoe obozrenie” 2016, s. 136.

¹² P. Konnerton, *Āk suspil'stva pam'atit'*, Pereklad z angl. S. Šlipčenko, Kiiv 2013.

то сьогодні такі ролі, хоч і не позбавлені місця і сенсу, але жінка, яка здатна захистити себе і, зрештою, й чоловіка, є образом пріоритетним.

Опублікований ще у 1980-х роках репортаж Світлани Алексієвич *У війни не жіноче обличчя* (1985) чи не вперше засвідчив глибину трагедії жінки, яка пережила війну на фронті. Ця книга порушила важливу гендерну проблему неоднозначного сприйняття такої особистості суспільством, яке, попри всі спроби радянської ідеології маскулінізувати жінку, сприймало її у світлі сексистських стереотипів (жінка на війні – об'єкт сексуального бажання, морального упадку). Таку проблему спостерігаємо і в *Цинкових хлопчиках* (1989) тієї ж авторки, де участь жінок у афганській війні часто піддавала їх моральному осуду з боку цивільного оточення. За Данутою Домбровською, “війна оречевлює жінку. Вона стає для воїна нагородою чи трофеєм”¹³. Попри сучасну емансипацію, зміну світогляду суспільства, що відбулась під впливом глобалізації, коли участь жінок у воєнних операціях (в країнах НАТО), їх служба в армії (наприклад, в Ізраїлі) має законні підстави і врегульована відповідним мілітарним правом, жіноча служба у війську досі не є рівнозначною службі в ньому чоловіка. В. Бурлакова, однак, коментує такий характер сприйняття жінки на війні критично. Вона послуговується іронічною реакцією своєї героїні Лери на подібні випадки. Дівчина, формально хоч є санінструктором, та не має жодного стосунку до медицини, як і десятки інших *кухарів-розвідників, телеграфістів-гранатометників, діловодів-стрільців*. Вона насамперед боєць, свідомий того, що війні байдуже, хто ти: чоловік чи жінка. А тому ні Лера, ні її оточення (переважно чоловіче) жодного разу не акцентують уваги на *іншості статі*. Хоча середовище героїні часом проявляє стереотипне сприйняття, коли жінку на передовій сприймають як таку, що здатна до „сентиментальності і неуважності”¹⁴.

Життя P.S. В. Бурлакової стає тим свідченням війни, що формує сучасну пам'ять українського суспільства. Твір цілком уписується в річище актуальних спроб культурної репрезентації травматичної дійсності, що разом з тим проливає світло і на проблеми посттоталітарної пам'яті, пов'язаної здебільшого із міфами та стереотипами Другої світової, а найбільше – із явищем культивування ностальгії за СРСР, де аж ніяк не вписуються ані демократичні цінності, ані українська ідентичність і, тим більше, державність. Як *Життя P.S.*, так і більшість творів про російсько-українську війну акцентують на вагомому аспекті тоталітарного досвіду, котрий визначає державотворчі процеси незалежного українського суспільства сьогодні.

Роман Тамари Горіха Зерня *Доця* вкотре засвідчує, що на фронті, чи у тилу, але сучасна жінка виявляє стійкість і витривалість, які нічим не поступаються чоловічим. Доця – персонаж, який, як і Лера з *Життя P.S.* уособлює в собі

¹³ D. Dąbrowska, *Nie sami swoi. Kobiecte doświadczenia końca wojny* [v:] *Wojna i postpamięć*, red. Z. Majchrowskiego i W. Owczarskiego, Gdańsk 2011, s. 173.

¹⁴ V. Burlakova, *Žittâ P.S.*, Kiïv 2016, s. 88.

героїзм, а не віктимність в умовах війни. Авторка позиціонує її насамперед як особистість, що має власну гідність в обставинах приниження, коли, наприклад, обирає безробіття, замість терпіти ганебне ставлення до себе інших. По-друге, героїня виявляє чітку національну свідомість, коли все життя в середовищі російськомовного Донецька розмовляє українською. Для неї це не позиція, не принцип, а природний спосіб життя і думання. По-третє, в оточенні культурно здеградованого, спитого, пасивного середовища Доця зуміла організувати власну справу, залучивши до неї чоловіків, для яких стала прикладом моральної і фізичної стійкості. І, що найголовніше, коли в Донецьк „вривається” війна, героїня та її оточення залишаються репрезентантами здорового глузду в тотальному мороці зросійщеного люду.

Доця – це не роман-рефлексія, а роман-дія. Це той текст культури, який чи не найбільше віддзеркалює реальність перших тижнів-місяців війни. Авторка порушує й інші гендерні проблеми, як ось сімейне насилля, коли перманентні побиття жінки п’яним чоловіком є звичним складником побуту, коли дівчата замолоду шукають собі спонсорів життя, свідомо прирікаючи себе на статус утриманки за будь-яку ціну власної свободи. Вкрай жорстоким епізодом є історія дівчинки-підлітка, яка понад місяць була *на підвалі*, де її немилосердно гвалтували ополченці, що ще раз переконує, що війна не еволюціонує в моральному сенсі, коли рівний воює із рівним. Утім, з позицій пам’яті, *Доця* як художній текст вчергове увиразнює те, що російсько-українська війна – це війна за пам’ять власне для українців і проти неї – для Росії та проросійських мешканців регіону. Адже вкотре невід’ємними складниками романного сюжету є советські міфи *єдиної і невід’ємної, міжбратья, дедивоевали*, українських фашистів, бандерівців тощо.

Отже, сучасна українська література має чимало тем для прописування національного досвіду минулого. Найважливішим у цьому аспекті є питання досвіду травматичного, незнання і відсутність культурного проговорення якого провокує стагнацію різностороннього поступу українців сьогодні. Питання жіночого виміру пам’яті у стосунку до переосмислення традиційної і стереотипної ролі жінки в суспільстві й історії є теж одним із таких, що потребує особливо детального підходу до вивчення. Літературний текст досить промовисто вказує на потребу докорінної зміни суспільної й культурної рецепції жінки сьогодні. Таким чином, студії пам’яті у цій площині відкривають для себе все нові і нові перспективи, розширюючи разом географічні й історичні межі ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Blight D. W., *The Memory Boom: Why and Why Now?* [v:] *Memory in Mind and Culture*, ed. by P. Boyer and J. V. Wertsch, New York 2009, s. 238-251.
Bojm S., *Budušee nostalgii*, Moskva 2016.

- Burlakova, V. *Žittá P.S.*, Kiïv 2016.
- Connell, R. and Pearse, R. *Gender norms and stereotypes [v:] Expert Group Meeting "Envisioning women's rights in the post-2015 context"*, New York 2014, <https://www.unwomen.org/en/csw/previous-sessions/csw59-2015/preparations/expert-group-meeting>, [3-5.11.2014].
- Dąbrowska D., *Nie sami swoi. Kobięce doświadczenia końca wojny [v:] Wojna i postpamięć*, red. Z. Majchrowskiego i W. Owczarskiego, Gdańsk 2011, s. 173-185.
- Frankl V., *Lúdina v pošukah spravžn'ogo sensu. Psiholog u konctabori*, pereklad z angl. Oleni Zamojs'koï, Harkiv 2016.
- Konnerton P., *Ák suspil'stva pam`ataút'*, pereklad z angl. S. Šlipčenko, Kiïv 2013.
- Lachmann R., *Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature [v:] Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin – New York 2008, s. 301-310.
- Nahoum-Grappe V., *Gwalt jako broń wojenna [v:] Czarna księga kobiet*, pod red. Christine Ockrent, przełoż.
- Polišuk Á., *Pošuki Šhidnoï Ęvropi: tìni minulogo, miraži majbutn'ogo*, Černìvcì 2020.
- Taran L., *Vid uporádnika: Lúbovni listi pìd portalom pisarìv [v:] Žìnka ák tekst. Emma Andìevs'ka, Solomiâ Pavličko, Oksana Zabužko: fragmenti tvorčosti i konteksti*, uporád. L. Taran, Kiïv 2002.
- Šklár V., *Zališeneč'. Čornij Voron*, Harkiv 2011.

zgłoszenie artykułu: 13 stycznia 2021
przyjęcie artykułu do druku: 01 lipca 2021

Ольга СМОЛЬНИЦЬКА

Kiївs'kij literaturno-memorial'nij muzej Maksima Ril's'kogo

e-mail: mytholog7@gmail.com

ORCID iD 0000-0001-9864-1727

Архетипне підґрунття вибраної творчості Віри Вовк: образ богині Іштар та інші персонажі

**The archetypal substratum of Vira Vovk's selected works:
the character of the goddess Ishtar and other personages'**

The study proposes to analyze the image of the goddess Ishtar in selected works of the Ukrainian writer in Rio de Janeiro Vira Vovk (Wira Wowk, autonym Vira-Lydia-Kateryna Selyanska, Wira Selanski). The main feminine characters for comparative analysis are: Inanna-Ishtar, Esther (biblical character and title image of the novel), fictional heroine Aylya. Masculine and feminine characters are taken into account. The archetypal substratum is analyzed as exemplified by mythologems. The polylogue of Vira Vovk's texts is offered. The material of the analysis encompasses the works by Vira Vovk, the Bible, myths of different nations. The image of Aylya is compared with eternal images, as well as figures of the Ukrainian intellectual women, including allegorically depicted ones in the literature of the 20th century. Comparative, archetypal, textual and other methods are used.

Key words: archetype, woman, character, the Bible, masculine/feminine, goddess.

У дослідженні пропонується проаналізувати образ богині Іштар у вибраних творах української письменниці у Ріо-де-Жанейро Віри Вовк (автонім Віра-Лідія-Катерина Селянська). Головні фемінінні персонажі для компаративного аналізу: Інанна-Іштар, Естера (біблійна та заголовна героїня роману), вигадана героїня Айля. До уваги беруться маскулінні та фемінінні персонажі. Аналізується архетипне підґрунття на прикладі міфологем. Пропонується полілог текстів Віри Вовк. Матеріал аналізу: твори Віри Вовк, Біблія, міфи різних народів. Образ Айлі зіставляється з вічними образами, а також постатями українських інтелігенток, у тому числі алегорично змальованими у літературі ХХ ст. Задіюються компаративний, архетипний, текстологічний та інші методи.

Ключові слова: архетип, жінка, образ, Біблія, маскулінне/фемінінне, богиня.

Біблійна тематика широко презентується в українській літературі (від класики до сучасності). Це пов'язано і з релігійною традицією вітчизняної культури, і з великим значенням сфери несвідомого в українських текстах. З огляду на це перспективна для вивчення творчість української письменниці у Бразилії (Ріо-де-Жанейро) Віри Вовк (автоім Віра Лідія Катерина Селянська, 1926 р. н., Борислав), поетеси, прозаїка, драматурга, мисткині, композиторки, музиколога, літературного критика, науковця, видавця.

Твори В. Вовк (поетичні, прозові, драматургічні, публіцистичні) ставали об'єктом наукових розвідок; з-поміж дослідників цієї письменниці варто назвати Н. Анісімову, О. Астаф'єва¹, Н. Гаврилук², Ю. Григорчук³, Н. Грицик, І. Жодані⁴, Л. Залеську Онишкевич⁵, І. Калинця⁶, Т. Карабовича⁷, Н. Козіну, М. Коцюбинську⁸, Д. Льохарт⁹, С. Майданську¹⁰, В. Мацька¹¹, С. Ожарівську¹², Т. Остапчук¹³, М. Сулиму, Л. Тарнашинську¹⁴, Т. Ткаченко, В. Ткачук, Н. Частакову, З. Чирук, В. Шевчука, членів Нью-Йоркської групи (НІГ – абре-

¹ О. Астаф'єв, *Miražnij prostir modernizmu* [v:] *Poeti "N'û-Jorks'koï grupi". Antologîa. Uporâd. tekstiv O. G. Astaf'eva, A. O. Dnistrovogo; Peredm. O. G. Astaf'eva*, Harkiv 2009, s. 3, 31–39.

² N. Gavriluk, *Pid plahtoû neba: poeziâ Viri Vovk*, Drohobîč 2019.

³ Ū. M. Grigorčuk, *Proza Viri Vovk: vimiri sakral'nogo*, Brusturiv 2016; Idem, *Hudožnie osmislennâ obrazu proroka i jogo misli u tvorčosti Viri Vovk i Lesi Ukraïнки* [v:] "Slovo i Čas", nr 12, 2016, s. 36–41.

⁴ Ī. M. Žodani, *Emma Andîevs'ka i Vira Vovk: teksti v kontekstî intersemiotiki: Monografiâ*, Kiïv 2007.

⁵ L. Zales'ka-Oniškevič, *Pro Esteru, prîtčî j alegoriï Viri Vovk* [v:] Vovk V., *Diptih*, Rio-de-Žaneiro – Lviv 2013, s. 61–62.

⁶ Ī. Kalinec', *Spodišana Nespodivanka abo Spilkuvannâ z opalevim metelikom* [v:] Vovk V., *Diptih*, Lviv 2013, s. 7–9; Idem, *Vira Vovk "Nevânučij kvî"*. "Â zahortaûsâ v poeziû" [v:] Vovk V., *Nevânučij kvî*, Rio-de-Žaneiro, 2017, s. 5–9.

⁷ T. Karabovič, *Mîfopoetika N'û-Jorks'koï grupi: Monografiâ*, Kiïv 2017.

⁸ M. Koc'ubins'ka, *Metamorfozi Viri Vovk: [peredmova]* [v:] Vovk V., *Poeziji*, Kiïv 2000, s. 8, 10–15, 23, 32.

⁹ D. L'ohart, *Svoëridnist' transformaciï biblijnih obraziv u poeziï Viri Vovk* [v:] "Pivdennij arhiv. (Zbîrnîk naukovih prac'. Filologîčni nauki)", nr 71, Herson: Hersonškij deržavnij universitet, 2017, s. 34–39.

¹⁰ S. Majdans'ka, *Preobražennâ: rozdumi nad dvoma novimi tvorami Viri Vovk – "Spilkuvannâ z opalevim metelikom" ta îstorîčnim romanom "Kniga Ester"* [v:] "Literaturna Ukraïna", nr 10 (7 bereznâ), 2013, s. 15.

¹¹ V. Mac'ko, *Sintez beletrističnogo j dokumentalnogo modusiv âk osoblivist' hudožniioï praktiki Viri Vovk* [w:] "Filologîčnij diskurs", vip. 7, 2018, s. 109–117.

¹² S. P. Ožarivs'ka, *Simvolizm "Žinočih masok" Viri Vovk* [v:] "Visnik Žitomîr'skogo deržavnogo universitetu", vip. 60, 2011, s. 233, 235.

¹³ T. P. Ostapčuk, *Prostorovo-časovî oriëntiri v zbîrci poeziï Viri Vovk "Žinoči maski"*, <http://lib.hdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economi/2006/40-27-25.pdf> [01.10.2016].

¹⁴ L. Tarnašins'ka, *Čaša Graala Viri Vovk* [w:] Grigorčuk Ū. M., *Proza Viri Vovk: vimiri sakral'nogo*, Brusturiv 2016, s. 8–14; L. Tarnašins'ka, *Pid ohoronoû Hrista Korkovado: 2 sičnâ vipovnilosâ 90 rokiv Viri Vovk* [v:] "Ukraïns'ka literaturna hazeta", nr 2 (29 sičnâ), 2016, s. 6–7.

віатура О. Астаф'єва), з якою часто ідентифікують В. Вовк, її колеги за НІГ і взагалі емігрантів, та ін. Авторці цих рядків належить до 80 наукових публікацій про В. Вовк. Проте досі бракує системного аналізу творів цієї письменниці. Причина – надзвичайна ерудиція і висока культура авторки (її тексти часто вимагають розшифрування у символічному, архетипному та ін. аспектах), класична база (попри неklasичну форму у багатьох, хоча й не всіх творах), а також постійне написання нових текстів, тобто поповнення корпусу. Стисло кажучи, у творах В. Вовк можна виокремити такі *основні культурні шари: два – український і бразильський*. Проте другий можна розширити до латиноамериканського, оскільки авторка безпосередньо знає культури й іспаномовних країн та звертається до мотивів Сальвадора, Перу тощо у своїх творах. Також помітні германський, біблійний, романський (куди входить античний), єгипетський, вавилонський (останні два тематично і епохально пов'язані з біблійним, юдейським), кельтський, окремі деталі – інших культур (Індія, Японія, Китай тощо). Стиль В. Вовк відносять до магічного реалізму, неоміфологізму, сюрреалізму тощо, але насправді він складніший, ніж один напрям. Провідним для розуміння творчості цієї письменниці є обігруване нею народне християнство (релігійний дуалізм), а зокрема, народний католицизм. Але пропоноване дослідження звертається до орієнтального дискурсу авторки – зокрема, шумерсько-вавилонського та біблійного (старозавітного). В останньому фігурують два «підтексти» – юдейський (у даному разі колоніальний, який прагне державного відродження) і перський (завойовницький).

Для компаративного аналізу пропонуються твори – оповідання *Пророцтво* (збірка *Напис на скарабею*, 2007, тексти у ній написані раніше) та історичний роман¹⁵ *Книга Естери* (2012, задуманий 2011 р.), написаний за біблійною Книгою Естер (Старий Завіт) і трагедією Есхіла *Персу*¹⁶. Обидва твори В. Вовк вже досліджувалися¹⁷), але вимагають детальнішого вивчення завдяки

¹⁵ Так жанр визначає сама авторка: V. Vovk, *Kniga Esteri* [v:] Vovk V., *Diptih*, Rio-de-Žanejro – Lviv 2013, s. 63.

¹⁶ Так зазначено у комп'ютерному наборі роману (Ріо-де-Жанейро, 2012), s. 36. У порівнянні з Есхілом уперше досліджено (як й інші питання) – праці наводяться хронологічно: О. Smol'nic'ka, *Īstorijniĵ roman Viri Vovk "Kniga Esteri" u neomifolohičnomu kontekstī: ad fontes* [v:] "Teoretična i didaktična Filologija: Zbirnik naukovich prac". – Serija "Filologija (literaturoznavstvo, movoznavstvo)", vip. 21, Pereaslav-Chmelnickij 2015, s. 54–67; Ū. M. Grigorčuk, *Proza Viri Vovk: vimiri sakral'nogo*, Brusturiv 2016; N. Gavriliuk, *Pid plahtoū neba: poeziā Viri Vovk*, Drogobič 2019.

¹⁷ Ū. M. Grigorčuk, *Proza Viri Vovk: vimiri sakral'nogo*, Brusturiv 2016; Idem, *Hudožnie osmislenā obrazu proroka i jogo misiū u tvorčosti Viri Vovk i Lesi Ukraïнки* [v:] "Slovo i Čas", nr 12, 2016, s. 36–41; S. Majdans'ka, *Preobražennā: rozdumi nad dvoma novimi tvorami Viri Vovk – "Spilkuvannā z opalevim metelikom" ta istoričnim romanom "Kniga Ester"* [v:] "Literaturna Ukraïna", nr 10 (7 bereznā), 2013, s. 15; O. O. Smol'nic'ka, *Feminiinna recepciā biblijnih personaživ u Viri Vovk: porivnānnā iz sučasnoū ukraïnskoū ta šotlandskoū poeziēi* [v:] "The 16th International conference "Science and society" (December 27, 2019)", Accent Graphics Communications & Publishing,

міфологічній насиченості, інтертекстуальності й написанню за „принципом айсберга”. Твори В. Вовк часто побудовано як діалог текстів, пізніші продовжують теми, заявлені у написаних раніше.

Мета – дослідження *архетипного підґрунтя* цих текстів, застосоване раніше українським психоаналітиком, літературознавцем, письменницею Нілою Зборовською (1962–2011) (термін – „архетипне дно”)¹⁸. Цю схему вже задіявалося до окремих українських творів¹⁹. Відповідні **завдання**: 1) проаналізувати вірш *Написано було в зорях...*, оповідання *Пророцтво* і роман *Книга Естери* як своєрідний полілог текстів; 2) здійснити компаративний аналіз орнаментальної іконіки жіночих персонажів як тих, які мають пройти ініціацію; 3) порівняти автентичні образи богинь Інанни та Іштар із інтерпретацією у творах В. Вовк; 4) зіставити маскулітних і фемінітних персонажів; 5) окреслити міфологічну схему як архетипне підґрунтя текстів; 6) порівняти образ Айлі з іншими літературними героїнями. Акцент робиться на першоджерела.

Авторка неодноразово зверталася до образу Естер (Естери). Можна казати про підготовку до змалювання цього фемінітного персонажа. У *Жіночих масках*, де є й біблійні персонажі, *ця героїня відсутня*. Натомість у збірці *Півні з Барселоша* (2004, твори у ній написані раніше) є вірш: „Написано було в зорях: / Естер стояла в притворі палацу / та ждала на ласку / короля. / «Не мене, а мій край / милуй», – сказала»²⁰. Перший рядок відсилає до пророцтва (цей мотив досліджено нижче), фінальні рядки – до біблійного епізоду: узята до палацу, Естер приховала своє юдейське походження (у Святому Письмі: „Естер не виявила ні про народ свій, ні про місце свого народження, бо Мордехай наказав їй, щоб цього вона не виявляла» – Естер, 2:10²¹; у романі – слова Мардохею:

Hamilton, Canada. 2019, p. 179–193; Idem, *Īstorijniĵ roman Vĵiri Vovk “Kniga Esteri” u neomiĵoloĵiĵnomu konteksti: ad fontes* [v:] “Teoretiĵna i didaktiĵna Filologija: Zbirnik naukovih prac”. – Serija “Filologija (literaturoznavstvo, movoznavstvo)”, vip. 21, Pereaslav-Chmelniĵkij 2015, s. 54–67; Idem, *Porivnanna interpretacij vibranih maskulinnih i feminnih obraziv u romanu Vĵiri Vovk “Kniga Esteri”* [v:] “International scientific and practical conference “Issues of modern philology in the context of the interaction of languages and cultures”: conference proceedings, December 27–28, 2019”, Venice 2019. Italy, p. 193–198; Idem, *Problemi samoidentifikacij ta malinĵizmu v tvorĵosti Vĵiri Vovk (Rio-de-Ĵanejro)* [v:] “Naukovij visnik Mikolaivs’kogo nacionalnogo universitetu imeni V. O. Suhomlins’kogo. Filologijĵni nauki (literaturoznavstvo): zbirnik naukovih prac” / za red. prof. Oksani Filatovoi, nr 2 (18), Mikolaiv 2016, s. 227–232.

¹⁸ N. V. Zborovs’ka, *Psihoanaliz i literaturoznavstvo: Posibnik*, Kiiv 2003., s. 365.

¹⁹ O. Smol’nic’ka, *Arhetipne dno vibranoi liriki ukrains’kih neoklasikiv* [v:] “Filologijĵniĵ diskurs: zb. nauk. prac”, vip. 8, Hmelniĵkij, 2018, s. 107–118; Idem, *Kitajski motivi u poeziji ta obrazovorĵij dijalnosti Vĵiri Vovk i Arosłavi Œekeri: arhetipne dno* [v:] “Kitajska civilizacija: tradiciji ta suĵasnist’: materiaili XIV miĵnarodnoi naukovoi konferenciji, 5 listopada 2020 r.”, Kiiv 2020, s. 111–116.

²⁰ V. Vovk, *Pivni z Barseloša*, Rio-de-Ĵanejro – Kiiv 2004, s. 43.

²¹ Bibliia abo Knigi Svätogo Pišma Starogo j Novogo Zapovitu, iz movi davn’ioevrejs’koĵ j greĵkoĵ na ukrains’ku [prof. Ogiĵenom] nanovo perekladena. Ūvilejne vidanna z nagodi tisatolittit hristiianstva v Ukraini (988–1988), s. 612.

«Не треба їм об'являти, що я – єврейка...»²², тобто героїня сама виявляє ініціативу). Рятуючи власний народ, вона була змушена зізнатися (і тому ризикувала собою). У зв'язку з цим порівнюємо твори *Пророцтво* і *Книга Естери*, де повніше вимальовується накреслена у вірші схема.

Обидва прозові тексти В. Вовк написано від першої особи. Але якщо у *Пророцтві* оповідачка лише одна, Іннана-Іштар, то у *Книзі Естери* кожний розділ (а, відповідно, епізод у розвитку дій) – від імені конкретного персонажа.

Спільне для обох текстів – *тілесність*. Це і наголошування на Еросі (і саме як еротичну сприймають Естеру та Іштар), і деяка текстуальна подібність описів своєрідної ініціації. Так, у *Пророцтві* підготовку Іштар до зустрічі з королем показано в орнаментальному стилі (відповідно до східної культури). Так само – у *Книзі Естери* про підготовку заголовної героїні для представлення царю. Можна здійснити компаративний текстуальний аналіз:

<i>Пророцтво</i> (розповідає сама про себе Іштар)	<i>Книга Естери</i> (розділ 8, <i>Жертва</i> , розповідає Мардохей)
У палаті служниці запровадили мене до лазні з емалевими кахлями, скинули з мене в кут сіру свиту, скупали в пахощах, натерли тіло дорогими олійками, пофарбували нігті, помалювали уста, вії, брови й соски, одягли в золотом вишивані шати, понавішували на шию тонни ясписових та опалевих намист, на вуха – довгі коральові сережки, понанизували на руки аж вище ліктів майстерно різьблені браслети, а на кожний палець рук і ніг насадили важкі перстені, потім ще раз обкропили парфумами й попровадили до спочивальні короля ²³ .	Коли тільки скопці станули на порозі, Естера вийшла їм назустріч одягнена в білу льняну туніку з рукавами вишиваними пацьорками. Її червоно-золоте волосся авреолею світилося над білим лицем і голубими очима. Я ніколи не бачив моєї дочки такою чарівною! ...Повівши Естеру до жіночої частини палати, якою опікуються, давши їй скупатися в парфумах і прикраситися дорожцінними цяцьками, повели її до притвору тронкової залі ²⁴ .

В обох випадках підготовку жінки до зустрічі з чоловіком (якого раніше вона не бачила, наче божество). У *Книзі Естери* розділ про весілля Естери не дарма названо *Жертва*. Іронія досягається тим, що ні безіменний вавилонський король, ні Ксеркс насправді не нагадують божеств і показані як обмежені, проте небезпечні.

Опис підготовки Іштар у *Пророцтві* (зокрема згадування про натирання оливою) нагадує змалювання у Біблії ритуалу для царських наложниць (переклад

²² V. Vovk, *Kniga Esteri* [v:] Vovk V., *Diptih*, Rio-de-Žanejro – Lviv 2013, s. 92.

²³ Idem, *Maskarada: Korotki opovidannâ*, Kïv 2008, s. 201.

²⁴ *Ibidem*, s. 93–94.

І. Огієнка): “А коли приходила черга для кожної дівчини входити до царя Ахашвероша, коли кінчалися дванадцять місяців установленого порядку для жінок, – бо так виповнялися дні їхнього причепурювання: шість місяців – мирровою оливою, а шість місяців пахощами та іншим потрібним для причепурювання жінок, – то з тим дівчина приходила до царя...” (Книга Естер, 2: 12–13)²⁵.

Іконіка обох текстів В. Вовк теж особлива. Іштар була вбрана у сіру свитину, але все одно саме цю героїню одразу помітили як божество і майбутню царицю²⁶. (Потім Іштар перебирається у свою сіру свитину, ідучи на таємне нічне побачення, нагадуючи перевдяганням і самотньою прогулянкою легендарного Гаруна аль-Рашида; але тут одна з функцій старого одягу – повернення героїні до рідного коріння і свого Анімуса). Естера вийшла до чужинців у білій лляній туніці. Білий колір (як загальновідомо) означає невинність, цноту, але так убирали і ведених на страту (Естера усвідомлює власну символічну смерть). Також у деяких культурах – і українській до XVII ст. – саме білий означав жалобу. Естера прощається зі своїм минулим, культурою власного народу, родом і Йонатаном (поки що зберігаючи ілюзію допомоги юдеям). Пацьорковані рукави (як й інші символи, імпліцитно або експліцитно наявні у творі), натякають на український національний стрій і на колоніальне минуле України – натяки, яких В. Вовк не приховувала. Убирання у розкішні шати та підготовка для другого народження-смерті (де фігурує і танець – офіра божеству і навіть самоофіра), екстатична реакція натовпу, естетизм нагадують з-поміж інших текстів В. Вовк оповідання *Kanna Хреста* про посвячену богині бразильську танцівницю самби Анжеліку (збірка *Карнавал*, 1986 р.); твір завершується “вознесінням Анжеліки”²⁷ (докладніше – аналіз²⁸). У асирійців є гімн *Вознесіння Іштар*, коли діву обирають усемогутньою богинею, царицею, і так само у фіналі вбирають у коштовні шати, вінець тощо²⁹.

Також спільне для обох текстів – це змальована чоловіча оральна фіксація (Ксеркс як пожирач екзотичних страв; розумово неповноцінний король – чоловік Іштар). Останній персонаж інфантильний (недарма він бавиться іграшками), а інфантилізм передбачає жорстокість. Дружину під час еротичних ігор він сприймає як материнські груди³⁰, тобто психічно застряг на первісній стадії розвитку (за М. Кляйн; в українському дискурсі це відкриття докладно

²⁵ Bibliâ abo Knigi Svätogo Piśma Starogo j Novogo Zapovitu, *Op.cit.*, s. 612.

²⁶ V. Vovk, *Maskarada: Korotki opovidannâ*, Kiïv 2008, s. 201.

²⁷ *Ibidem*, s. 78.

²⁸ O. Smol'nic'ka, *Genderna interpretaciâ u zbirci Viri Vovk Karnaval: mijolohičnij aspekt* [w:] “Ukraina: narracje, języki, historie”, red. nauk. M. Gaczkowski, red. prow. J. Klyus; rec. G. Hryciuk, P. Jóźwikiewicz, K. Kusal, A. Matusiak; Stowarzyszenie Badaczy Popkultury i Edukacji Popkulturowej „Trickster”, Wrocław 2015, s. 83–94.

²⁹ *Na rikah vavilons'kih: Z najdavnišoï literaturi Šumeru, Vavilonu, Palestini*. Uporâd. M. N. Moskalenko: Avt. peredm. Ī. M. D'âkonov, Kiïv 1991, s. 47–50.

³⁰ V. Vovk, *Maskarada: Korotki opovidannâ*, Kiïv 2008, s. 202.

проаналізовано Н. Зборовською – *Код української літератури...*³¹). Також в обох творах показано культ особи, але як маскулітний (цар, король), так і фемінітний (Естера, Іштар), тобто смертна людина зображується оточенням як безсмертне божество. Це простежується наскріб в обох текстах – наприклад, у 9-му розділі роману, *Весілля*, Ксеркс так докладно і орнаментально розповідає про свій другий шлюб: „Цариця Естера, в діядемі з рубінів, ізмаргдів і сапфірів, одягнена в шати вишивані білими й рожевими перлинами, в багрянлиці, підшитій хутром горностаїв, сяjala наче рання зірниця в почті прекрасних царських наложниць.

Після святкового ритуалу, як на мене нудного, але що порадиш, як це – традиція жерців, вельможі прийшли поклонитися новій цариці з довжелезними промовами, і розстеляли перед нею дари. Вихвалювали її надземну красу, мудрість і вірність та ще деякі прикмети, яких годі згадати, але накажу їх записати в державних пергаментях.

Цариця трималася гідно, з належною віддаллю, як велить її сан, що мені особливо подобалось. Коли Аман зблизився, щоб поцілувати її оксамитний черевичок, вона відсунула ногу. Однак мій заступник не образився й із глибоким реверансом поклав перед нею троянду з чистого золота³².

Також дуже цікава міфологічна *модель простору*, описана у *Пророцтві*. Це рух героїні знизу догори і згори вниз, причому як у прямому, так і у переносному значенні. Невідома дівчина набуває високого статусу цариці та богині. Із самого початку її називають іменем *Інанна* (у В. Вовк – „Іннана”³³), а потім *Іштар*. Дівчину-сироту виховала як названа мати «стара халдейка», що зналася на магії (вавилонська культура традиційно асоціювалася з магією та потайними знаннями): „Вона назвала мене Іннаною, але ім’я не прищепилося і всі чомусь кличуть мене Іштар”³⁴. Як пояснює авторка: “Іннана – сумерійська богиня землі. Іштар – сумерійська богиня кохання і плодovitости”³⁵. Отже, В. Вовк знає, „чому” так кличуть її героїню – а сама Іннана-Іштар за сюжетом невдовзі дізнається це „чому”. Далі героїня каже про себе, згадуючи інше ім’я: „Я стояла перед ним, наче Астарта”³⁶. Авторка пояснює: „Астарта – вавилонська версія Іштар”³⁷. Але король називає свою дружину тільки „Іштар”. Отже, у “Пророцтві” письменниця дотримується шумерського дискурсу. (Зауважимо, що в архаїчних культурах жінка ототожнюється із землею як мати і як опора, що має багато витримувати, нести на собі, ось чому дівчину спочатку назвали „Іннана”, „земля”, але героїні суджено стати жінкою і матір’ю, Іштар). Культурно

³¹ N. V. Zborovs’ka, *Kod ukrains’koї literaturi: Proekt psihistoriї novitn’oi ukrains’koї literaturi. Monografiā*, Kіiv 2006, s. 15–16.

³² V. Vovk, *Kniga Esteri, Op.cit.* s. 96.

³³ Idem, *Maskarada: Korotki opovidannā*, Kіiv 2008, s. 200.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, s. 201.

³⁷ *Ibidem*.

шумери значно вплинули на сусідніх аккадців (звідси шумерсько-аккадська міфологія)³⁸, потім їхніми здобутками скористався Вавилон. Отже, культурно Шумер підкорив завойовників-Вавилон, як пізніше Еллада – Рим, Прованс – Францію, Південь США – Північ, тощо (не кажучи про вплив української культури на імперську – а В. Вовк, як і Леся Українка, часто робить такі натяки у творах, і *Книга Естери* не виняток).

Іштар – амбівалентне божество народження/смерті, яку найчастіше намагалися вблагати – наприклад, ось текст заклинання-молитви: „Ти вкладаєш у руки зброю, ти скликаєш на битву! / Ти починаєш і все суще, мов колосся, тебе вічною тіарою влади! / ...володарко битви й роздору! / Сяйлива левице Ігігів, ти, що гнівних богів прихилиєш! ... / О бунтівлива Іштар! / Богине мужів, володарко жінок, та, чийх рішень ніхто не пізнає!”³⁹ (переклад з аккадської В. Афанасьєвої та М. Москаленка). „Гнівні боги”, яких має прихилити це божество, у досліджуваних текстах В. Вовк уособлені жорстокими Анімусами – королем і царем.

Отже, у *Пророцтві* героїною посвятили Іштар: „Ти народиш престолонаслідника Вавилону”⁴⁰ (нагадаємо, що у храмі Іштар-Астарті практикувалася священна проституція: „З незайманих юних дівчат ти покривала здіймаєш!”⁴¹; пізніше, у переносному, зниженому розумінні, „храм Астарті” став означати бордель). На початку *Пророцтва* теж обігрується продажне кохання: „Я могла би віддати свою плоть молодому погоничеві верблюдів за кошик дактилів”⁴². Далі в оповіданні Іштар викрадають і продають – як Роксолану (див. далі порівняння з цією героїнею). Цебто колишня Іннана втрачає рідну землю і вже не має права називатися „землею”, а тільки Іштар, бо її сприймають сексуально, а потім – як майбутню матір (згадується формула заклинання: „пастилко незліченного люду!”⁴³). Цікаво, що інтерпретація авторкою міфології оригінальна та вибіркова для творчого задуму, бо ж шумерська Іннана не тільки богиня землі, а й означала кохання, родючість, тощо. Її аналог – аккадська Іштар. Вавилон – “садиба світлої Астарті”⁴⁴, тобто Іштар. Зазначмо і про еволюцію, трансформацію культів. Якщо далі розвивати питання продажу людини, то у романі В. Вовк Мардохей (інша біблійна транслітерація – Мордехай) сам приводить свою кривдичку і вихованку Естеру до царя. За Біблією, цю героїною було взято до царського дому (Естер, 2 : 8) – і далі до неї дійшла черга (Естер, 2: 15). У романі відбувається факт продажу. До того ж, і Аман (за твором) практикував

³⁸ О. Bondaruk, *Mifi narodiv svitu: Posibnik z literaturi narodiv svitu dlâ serednioi školi*. Hud. T. Moskal, M. Moskal, Lviv 1997, s. 19.

³⁹ *Na rikah vavilons'kih...*, s. 203–204.

⁴⁰ V. Vovk, *Op. cit.*, s. 200.

⁴¹ *Na rikah vavilons'kih...*, s. 203.

⁴² V. Vovk, *Op. cit.*, s. 200.

⁴³ *Na rikah vavilons'kih...*, s. 203.

⁴⁴ V. Vovk, *Maskarada...*, s. 203.

работоргівлю, отже, тут є зв'язок із текстом *Пророцтва*: "...мене вкрали розбійники й продали горбатовому сирійцеві, що гендлює дівчатами"⁴⁵. Так само промишляв Аман у творі В. Вовк.

Локуси Шумеру і Вавилону для В. Вовк не екзотизми (авторка не прагне екзотики задля екзотики чи ерудиції заради ерудиції). Це символізм, причому підкорена цивілізація поглинає завойовників, так само як Іннана-Іштар підкорює короля (спочатку агресивно під час шлюбної зустрічі, потім – хитрістю і мудрістю). Вавилон можна розглядати і як імперію, утрачену цивілізацію, а біблійною мовою (алегорично) – уособлення гріха.

В обох текстах наявний відгомін *ініціації*. Так само як Іннани змінюють ім'я на Іштар, так і Естері – але у Старому Завіті (Книзі Естер(и)), не у тексті роману – змінюють ім'я. За Біблією, красуню спочатку звали Гадасса („мирт(а)“⁴⁶ – Естер, 2: 7), але перейменували на Естер (Естеру) (Естер, 2 : 7⁴⁷), що означає „зірка“. Символ зірки (зорі, зірниці) часто наявний у творі В. Вовк як порівняння чи атрибут Естери. *Зірка* (восьмикутна) – символ Іштар (яку звали „вранішньою зіркою“⁴⁸; також звертання: „Ти – зірка волань!“⁴⁹) і взагалі жіночності, аналог цієї богині також Венера (а сама Іштар перебрала на себе функції давнішої богині, „праматері“ Тіамат⁵⁰). Прямо у романі Естеру не названо Іштар, але імплікатура та міфологічно-ритуальний підтекст це підказують. (Уже було проаналізовано образ богині відповідно до тексту В. Вовк⁵¹). Ініціація – це не просто зміна імені та одягу (що описано в обох творах), але й статусу й усїєї долі, сутності людини.

Себе героїня сприймає відповідно до покладеної на неї місії: „... я була Іштар, втілення божества, яке все знає, все вміє, все вирішує й розв'язує“⁵². Тут прямиий перегук із атрибутами богині, переліченими у заклинаннях-молитвах до неї, скажімо: „Тебе благаю – розплутай пута! / Зніми з мене гріхи та узи!“⁵³.

У прямому розумінні спуск униз показано як сходження Іштар до річки Євфрат (у тексті – „Евфрат“⁵⁴), де на героїню чекає обраний нею погонич

⁴⁵ *Ibidem*, s. 200.

⁴⁶ Kostiv K., *Slovník-dovídník Biblíjnih Osíb, Plemen i Narodiv. Who is Who in the Bible by Dr. C. Kostiv in Ukrainian*. Toronto 1982, Canada, s. 87, <http://diasporiana.org.ua/slovniki-dovidniki/17207-kostiv-k-slovník-dovídník-biblíjnih-osíb-plemen-i-narodiv/> [12.12.2019].

⁴⁷ Біблія або Книги Св'ятого Пісма Старого і Нового Заповіту..., s. 612.

⁴⁸ O. Bondaruk, *Op. cit.*, s. 20.

⁴⁹ *Na rikah vavilons'kih...*, s. 203.

⁵⁰ *Vshodi viečnosti. Assiro-vavilonskaâ poeziâ. V pierievodah V. K. Šilejko*, Moskva 1987, s. 112.

⁵¹ Ů. M. Grigorčuk, *Proza Viri Vovk: vimiri sakral'nogo*, Brusturiv 2016; O. Smol'nic'ka, *Īstoričnij roman Viri Vovk "Kniga Esteri" u neomifolohičnomu konteksti: ad fontes [v:] "Teoretična i didaktična Filologija: Zbírnik naukovich prac". – Serija "Filologija (literaturoznavstvo, movoznavstvo)"*, vip. 21, Pereâslav-Chmelničij 2015, s. 54–67.

⁵² V. Vovk, *Maskarada...*, s. 202.

⁵³ *Na rikah vavilons'kih: ...*, s. 204–205.

⁵⁴ V. Vovk, *Maskarada...*, s. 202.

верблюдів⁵⁵. (Образ безіменного погонича також витриманий у міфологічному дусі, бо чоловіком богині Інанни був *бог-настух* Даммузі – це дуже давні уявлення, оскільки шумери залежали від урожаю та пасовиськ, а верблюди у тексті В. Вовк, звичайно, так само важливі для східних народів, тому „низькорідність” героя лише позірна). Євфрат – і реальна річка, і міфічна, – а також і біблійна, бо ж в її долині був Едем, тоді Іштар і її коханець-погонич – своєрідні Адам і Єва, і спільний син наслідуватиме царство – як, за словами Творця у Старому Завіті, діти прабатьків успадкують землю, так постане людський рід (Буття, 1 : 26). Аналогічно за міфом, Інанна спускається вниз, до підземного царства, проходячи ініціацію. Річка означає перехід, межу в міфології багатьох народів, перехід від реальності до потойбіччя, а вода – несвідоме, також символізує фемінінне начало і сексуальність. Вода – материнське лоно (а Іштар у В. Вовк постає матір’ю народу, водночас і „матінкою” інфантильного чоловіка), народження і смерть одночасно. Вона приймає і виштовхує. Показово, що ініціаторкою стосунків із погоничем є Аніма, яка сама обирає свій Анімус. Погонич стає біологічним батьком спадкоємця престолу, Навуходоносора XV⁵⁶, бо король не здатний на таку функцію, і всіх його жінок страчували „через стерильність”⁵⁷. Пропонована тут модель аналізу спирається на застосувану Н. Зборовською схему *архетипного dna* (у пропонованій статті – архетипного підґрунтя) літературного твору (в юнґіанському аспекті)⁵⁸. Сам текст В. Вовк, як і *Книга Естери*, жіночий (хоча у романі чутно й чоловічі голоси). Ніч, коли Іштар іде до річки Євфрат (за наказом короля, що фактично сам штовхає дружину на зраду, не усвідомлюючи цього), означає не просто незаконне побачення, але й поєднання Еросу і Танатосу (аспектів, за які й відповідала ця богиня). Також ніч – жіночий аспект психіки, „темний бік”, хтонічність, інтуїція. Богині смерті й одночасно пологів (як Іштар, Ліліт, Геката та ін.) мали владу саме вночі, і обряди їм здійснювалися поночі. Але в оповіданні та у романі є відмінності стосовно долі головних персонажів. Якщо Іштар, нехай і незаконно, єднається з коханим, то в *Естері* і Йонатана така можливість відсутня, вони несуть – кожний свій – жереб до кінця, їхній фінал – Танатос.

У *Пророцтві* наявна імпліцитну фабулу міфу про Інанну, яка отримала „таблиці долі” й стала наймогутнішою. Ця богиня оманом випросила чи викрала таблиці у бога Енкі (який до того присудив їй перемагати в усіх битвах)⁵⁹. Тобто це перемога матриархату над патріархатом. Інанна чинить як трикстер – так само Іштар у творі В. Вовк, обманюючи шлюбного чоловіка, є трикстером. Упадає у вічі й нерівноцінний обмін, нерівноцінна винагорода: Енкі наділяє Інанну всіма дарами та зрештою «таблицями долі» (убожіючи сам, тобто у духовному

⁵⁵ *Ibidem*, s. 203.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 203.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 202.

⁵⁸ N. V. Zborovs'ka, *Psihoanaliz i literaturoznavstvo...*, s. 365.

⁵⁹ O. Bondaruk, *Op. cit.*, s. 44–45.

аспекті зазнає еґо-інфляції, нічого не отримуючи натомість від Аніми), а у тексті В. Вовк король віддає дружині скарби за пласкі камінчики для своєї гри⁶⁰.

Багатопланові тексти вимагають детальнішого розгляду персонажів. Зокрема, з-поміж *маскулінних* цікаві образи Ксеркса, Гамана, Йонатана, сина Йосафата – але саме як пророка (*Книга Естери*), короля, погонича верблюдів (*Пророцтво*). З-поміж *фемінінних* – Естери, Айлі (*Книга Естери*), Інанни-Іштар (*Пророцтво*). З огляду на обсяг статті й на те, що ці образи вже розглядалися, тут не беруться до уваги такі персонажі як цариця Вашті⁶¹, Мардохей⁶² та ін. Ю. Григорчук резюмує, що у романі герої втілюють: „Аман – підступність, Ксеркс – жорстокість, Мардохей – малодушність, Естера й Айля – жертвовність, Йонатан – сміливість, Вашті – гідність”⁶³. Звісно, кожний із цих розглянутих персонажів є складним і не може мати лише одну провідну характеристику (наче ампула чи маска в театрі) – наприклад, Ксеркс у тексті В. Вовк психологічно показаний відповідно до свого типу: як слабка людина він жорстокий до тих, кого боїться (сильніших духовно – таким антагоністом є, скажімо, Йонатан), показано і низький інтелект царя через виродження, тобто Естеру додали, як свіжу кров. У романі немає зустрічі Естери з Вашті, хоча це гіпотетично могло бути цікавим; проте авторка тут слідує Біблії, де немає ні натяку на взаємодію цариць.

Взаємодія маскулінних і фемінінних персонажів. У романі впадають у вічі діалоги і спілкування пар Ксеркс – Естера, Йонатан – Айля. Цікаво проаналізувати персонажів *Йонатана* і *Айлі* у певній сув’язі. Обидва персонажі вигадані й відсутні у біблійному першоджерелі. Йонатан – скоріше узагальнений образ борця і пророка, а Айля, за словами В. Вовк, була списана з її подруги: „Айля – вигадане ім’я, як і вся особа. В мене була, вже усопша, подруга Айля, яка мала подібні прикмети до Айлених. Наскільки те ім’я повне голосних, уявляю, що воно підходить до любительки музики, хоч жива Айля була тільки професором англійської літератури, ніякий [не. – О. С.] музикант, як моя Айля”⁶⁴. (Для героїв В. Вовк часто списувала і списує певні риси зі своїх знайомих, перетворюючи це на метафоричні та метафізичні біографії). Цікаво застосувати *ономастичний* аналіз (у В. Вовк – власна ономастика). Є версія, що староперською Айля „перекладається як «місячне світло», «гало навколо місяця»”⁶⁵

⁶⁰ V. Vovk, *Maskarada...*, s. 202–203.

⁶¹ Ū. M. Grigorčuk, *Proza Vīri Vovk: vimīri sakral'nogo*, Brusturiv 2016, s. 154, 156, 160, 163.

⁶² O. O. Smol'nic'ka, *Porivnānā interpretaciū vibranih maskulinnih i femīninnih obraziv u romani Vīri Vovk "Kniga Esteri"* [w:] “International scientific and practical conference “Issues of modern philology in the context of the interaction of languages and cultures”: conference proceedings, December 27–28, 2019”, Venice 2019. Italy, p. 193–198.

⁶³ Ū. M. Grigorčuk, *Op. cit.*, Brusturiv 2016, s. 163.

⁶⁴ *List Vīri Vovk do Ol'gi Smolnic'koī vid 6 lipnā 2016 r. (Z neopublikovanogo arhīvu Ol'gi Smol'nic'koī)*.

⁶⁵ Ū. Grigorčuk, *Hudožnie osmislennā obrazu proroka i jogo misiū u tvorčosti Vīri Vovk i Lesi Ukraīnki* [v:] “Slovo i Čas”, nr 12, 2016, s. 40.

[10, с. 40]. У такому аспекті цікаве зіставлення: Естера – „зірка”, Айля – „місячне світло” (але не сам Місяць). Їхня „орбіта” – пророк Йонатан (у тому числі як уособлення Юдеї). Позірно, тілесно (але не духовно) Естера змушена бути на „орбіті” ворога – наязаного чужого „світила” [4, с. 94] Ксеркса. Зірка і Місяць означають фемінінну конотацію, інтуїцію (особливо Місяць). За іншою етимологією, перською Аїля – „свідома”, „розумна”⁶⁶ (і такі характеристики справді відповідають мудрій героїні роману: Айля прозирає майбутнє, уміє прорахувати кроки, тоді як Йонатан набуває пророчого дару тільки після осліплення – про це нижче). Айля надихає борця своїми співами та грою на цитрі. Водночас ця героїня явно потерпає на синдром Кассандри, бо їй не вірять ні Йонатан, ні Естера (останню можна зрозуміти через ревності). Відбувається *патріотично-мистецький діалог*. Цікаво, що пророчий дар Йонатан отримує після осліплення⁶⁷ (як ірландські барди, шамани у всіх культурах, скандинавський Один та багато інших причетних до сакрального персонажів). Стилистично цей прийом у романі дуже точний і відповідає архаїчній традиції. Образ Йонатана можна розуміти і як мовленнєвий експеримент, адже пророк – особливо старозавітний – висловлюється афоризмами, його мовлення має бути точним і базуватися на формулах. Образ Йонатана можна порівняти і з *Едіпом*, який прозрів духовно після осліплення (але античний герой осліпив сам себе). Айля – доглядачка Йонатана – нагадує *Антигону*, яка єдина супроводжувала свого батька Едіпа (Едипа) у вигнанні. Так само Йонатан сліпий (але тому й об’єктивний), як Феміда, і пророцтвом вершить вирок Ксерксу (поразку)⁶⁸. Якщо далі застосувати компаративний метод, то принципи зображення Йонатана можна певною мірою зіставити зі змалюванням образу козака Івана Іскри в „історичному романі у віршах” (за визначенням авторки) Л. Костенко *Маруся Чурай*. Тут немає жодного взаємовпливу, скоріше є загальні принципи – у тому числі „любовного трикутника”. Іскра безнадійно закоханий у Марусю; Айля безнадійно закохана в Йонатана, але пророк – щасливий наречений Естери, їхнє почуття обопільне, проте шлюб неможливий, як і у Марусі з Грицем Бобренком; Гриць одружується з Галею Вишняківною за розрахунком, але нещасний з нею – Естера виходить заміж для Ксеркса, щоб урятувати свій народ, але кохає Йонатана). Наприклад, І. Качуровський про Івана Іскру зазначав, що цей персонаж „вдався поетесі найслабкіше. Правда, він потрібний для розвитку дії...”⁶⁹, його функція – двічі здійснити порятунок співачки; від себе додає, що до іншої функції входить і озвучування героєм патріотичних ідей про роль пісні для нації. Отже, це персонаж-ідея. Певною мірою такий пророк Йонатан. Людина-ідея важлива для ідеї твору. Недарма у рукописі сама авторка зазначала: „Подія розвивається

⁶⁶ *Ailâ/ Značeniê imieni, tajna imieni*, <http://xn----7sbp> [09.03.2020].

⁶⁷ V. Vovk, *Kniga Esteri...*, s. 107.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 107–108.

⁶⁹ І. Качуровський, *Promenisti silveti. Lekciï, dopovidï, statiï, eseï, rozvidki*, Kiïv 2008, s. 659.

з різних кутів бачення. Персонажі правлять за втілення ідей⁷⁰. Також Йонатана у В. Вовк можна поставити не лише в один ряд із біблійними персонажами, але й пророком Йоканааном у *Саломеї* О. Вайлда, а ще – Брандом в однойменній драмі Г. Ібсена (прикметно, що Бранд – прест, тобто духовна особа у лютеран). Можна вибудувати паралелі з неоромантичними героями С. Лагерлеф, але, на жаль, її релігійні персонажі – особливо маскулінні: пастори Єста Берлінг у *Сазі про Єсту Берлінга*, Карл-Артур Екенстендт у трилогії про Льовеншольдів; численні персонажі роману *Єрусалим*, які прагнуть знайти і пізнати Бога, та ін. – позбавлені цілісності, їхня ключова риса – сумнів, що призводить до фатальних помилок (наприклад, і Єста, і Карл-Артур зреклися сану) або внаслідок фанатизму, буквализму⁷¹ (Бранд; Карл-Артур Екенстендт, герої *Єрусалима*), або внаслідок зневіри (Єста)⁷². Проте саме це робить персонажів Ібсена та Лагерлеф живими і сучасними, не одномірними, зрозумілими для її доби, і у фіналі вони знаходять справжню віру. Підсумовуючи: Йонатан не просто біблійний персонаж, а й узагалі архетиповий, звідси його ідейна подібність до інших героїв попередніх діб, у тому числі неоромантизму. Це сильна постать, не сприйнята оточенням (і герой – Бранд або Йонатан – прозора бачить вади свого ж народу), проте є конкретні особи (як Естера і Айля), що по-справжньому розуміють пророка. Айля фактично постає як жінка-мироносиця при Ісусі Христі (якщо не враховувати старозавітних, а не новозавітних реалій роману). Обидва – і Айля, і Йонатан – творять сакральне. За словами Н. Зборовської: „...психоаналіз логічно доводить, що єдиним об’єктом, який можна любити абсолютно, може бути лише Бог. Невипадково саме богочоловік стає проекцією пристрасті Лесі Українки, даючи змогу збагнути її автобіографічну любов до Сергія Мержинського: механізм любові запускається усвідомленою частковістю жінки і цілісністю божественної сутності, до якої спрямовується духовно спрагла у своєму бажанні жінка”⁷³.

⁷⁰ *Kniga Esteri. Īstoričnij roman. Vira Vovk. Rio-de-Žanejro, 2012, s. 36. Avtors’ kij komp’ ūternkij nabir. (Z neopublikovanogo arhivu O. Smol’nic’koї). Про Йонатана є у дослідженнях: N. Gavrilŭk, *Pid plahtoŭ neba: poeziā Viri Vovk*, Drogobič 2019; Ū. M. Grigorčuk, *Proza Viri Vovk: vimiri sakral’nogo*, Brusturiv 2016; Idem, *Hudožnie osmislennā obrazu proroka i jogo misiŭ u tvorčosti Viri Vovk i Lesi Ukraїnki* [v:] “Slovo i Čas”, nr 12, 2016, s. 36–41.*

⁷¹ Докладніше на тему ібсенівського *Бранда* у зіставленні з українською класикою: О. О. Smol’nic’ka, *Īdeā nadlŭdini u Lesi Ukraїnki i lirici Maksima Ril’s’kogo* [w:] “Ontologični vimiri sučasnoї filologii: Materiali mižnarodnoї naukovo-praktičnoї konferencii, m. Kiiv, 24–25 veresnā 2020 r.”, Kiiv, Tavrijs’ki nacional’nij univērsitet imeni V. Ī. Vernads’kogo, 2020, s. 100–106.

⁷² Детальніше – у творах: Ġ. Ibsen, *Brand*, Per. A. i P. Ġanzen [w:] Ġ. Ibsen, *Sobranije sočinēnij v 4 t. T. 2. P’esi (1863–1869)*, Moskva 1956, s. 129–380; S. Lagerlef, *Ierusalim*, Moskva 2009, [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/LAGERLEF_Sel%27ma_Ottiliya_Luvisa/Lagerlef_S.O.L..html#0008\[14.04.2015\].](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/LAGERLEF_Sel%27ma_Ottiliya_Luvisa/Lagerlef_S.O.L..html#0008[14.04.2015].); S. Lagerlef, *Saga pro Ēstu Berlinga, Roman*. Per. zi šved. O. Senŭk, Kiiv 1971; S. Lagerlef, *Šarlotta Levenšel’ d. Anna Sverd* [w:] S. Lagerlef, *Sobranije sočinēnij v 4 t. T. 3. Persten’ Levenšel’ dov. Šarlotta Levenšel’ d. Anna Sverd. Romani*: Per. so šved. Sost. L. Braude; Primēč. F. Zolotarēvskoj. Lēningrad 1991, s. 86–547.

⁷³ N. V. Zborovs’ka, *Kod Ukraїns’koї literaturi...*, s. 239.

Образ Айлі вже розглядався у попередніх розвідках, у тому числі порівняно з іншими біблійними жінками⁷⁴. З-поміж оригінально розроблених жіночих персонажів її можна зіставити в українській літературі з Дантовою дружиною (вірш Лесі Українки *Забута тінь*), що так само, як і Айля, ділила з коханим усі нещастя вигнання, але за життя не була оцінена (тут звертаємося суто до літературної інтерпретації, а не до реальних історичних фактів – наприклад, І. Качуровський (який і здійснив такий компаративний дискурс) зауважував, що її ім'я – на противагу заяві поетеси, нібито воно забуте, відоме: „звали її Джемма Донаті”⁷⁵), або з дружиною Прометея у вірші Л. Костенко *Климена* (в оригінальному міфі це не жінка, а мати титана)⁷⁶. Поневіряючись і виховуючи „свого Девкаліона”⁷⁷, спостерігаючи страждання прикутого Прометея, жінка чує вирок юрби собі: „Це та, що в неї чоловік на скелі! / Він, кажуть, злодій. Щось украв, здається”⁷⁸ – і дослідник акцентує увагу на цих словах⁷⁹. Так само як злочинця сучасники сприймали розпнутого Ісуса Христа. Отже, це профанація сакрального саме тому, що оточення сакрального героя – профанне.

У випадку Дантової дружини (знову ж таки не реальної, а інтерпретованої Лесею Українкою) важливий фінал про несприйняття іншими (у тому числі метафоричними нащадками) цієї жінки як індивідуальності: „Так, вірна тінь! А де ж її життя, / Де ж власна доля, радощі і горе? / Історія мовчить, та в думці бачу я / Багато днів смутних і самотних, / Проведених в турботному чеканні, / Ночей безсонних, темних, як той клопіт, / І довгих, як нужда, я бачу сльози... / По тих сльозах, мов по росі перлистій, / Пройшла в країну слави – Беатріче!”⁸⁰. Так само, як „пройшла в країну слави – Беатріче”, у романі В. Вовк „пройшла в країну слави” кохана Йонатаном і вивищена Ксерксом Естера, а не Айля – хоча кінцівка твору стверджує інше: Айля виражає колективну пам'ять, тоді як Естера постає трагічною легендою, хоча і врятувала свій народ. (За Святим Письмом, доля Естери-Естер складається щасливо, бо жодних трагічних для юдеїв подій після Пуриму у цій книзі Біблія не наводить). Айля – колективне несвідоме свого народу.

Духовне побратимство-посестринство – часта тема творчості. Маруся Чурай (у Л. Костенко) сприймає Івана Іскру не як потенційного чоловіка, а як духовно

⁷⁴ О. О. Smol'nic'ka, *Porivnânnâ interpretacii vibranih maskulinnih i femininnih obraziv u romani Vîri Vovk "Kniga Esteri"* [v:] "International scientific and practical conference "Issues of modern philology in the context of the interaction of languages and cultures": conference proceedings, December 27–28, 2019", Venice 2019. Italy, p. 193–198.

⁷⁵ І. Качуровський, *Op. cit.*, s. 653.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 653–654.

⁷⁷ Л. Костенко, *Vibrane*, Кіїв 1989, s. 257.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ І. Качуровський, *Op. cit.*, s. 654.

⁸⁰ Lesâ Ukraïnka, *Zabuta tin'* [v:] Ukraïnka L., *Zibrannâ tvoriv: U 12-ti tt. T. 1. Poëzii*, Кіїв 1975, s. 180.

споріднену людину. Йонатан стає Айлі названим братом⁸¹. М. Цветаєва 1924 р. сформулювала це на міфологічному матеріалі – *Пісні про Нібелунгів*: „Не суждено, чтобы сильный с сильным / Соединились бы в мире сем. / Так разминулись Зигфрид с Брунгильдой, / Брачное дело решив мечом”⁸² (цикл *Двоє*; проблемі духовності та плотського поетика присвячувала й інші вірші – *Попытка ревности*; українською у різний час переклали В. Богуславська і я). Взаємовпливи текстів тут відсутні, але паралель обрано через розгляд вічних образів (хоча небіблійні Йонатан і Айля – фантазія В. Вовк) і спільну освітню німецькомовну базу обох авторок, у тому числі перебування у Німеччині. Але якщо у германському епосі (та скандинавському першоджерелі) Брунгільда (валькірія Брюнгільд) невзаємно кохає Зигфрида (Сигурда), який обирає Крїмгільду (Гудрун), і далі почуття дівчиночки переростає у ненависть (Брунгільда обмовляє Зигфрида, і його вбивають), то *Книга Естери* має християнський підтекст – хоча герої ще не знають про Спасителя. Це ділова співпраця і духовна спорідненість. Також важливе формулювання *сильний з сильним*. Айля, Йонатан і Естера сильні (кожний по-своєму), Ксеркс і Аман сильні тільки владою, поза якою слабкі; авторка підкреслює їхнє боягузтво, притаманне садистам.

Відтак, можна далі простежити літературні подібності жіночих персонажів (Дантова дружина – Климена – Айля), але у випадку героїні В. Вовк компаративний аналіз буде складнішим. Ключова риса цієї творчої постаті – скромність. Айля має власну індивідуальність (і дуже сильну), але водночас виступає епічною оповідачкою, своєрідним „дзеркалом” навколишніх подій, „літописцем”, і надає влучні характеристики всім знайомим, залишаючись скромною і тому маючи сили творити. У Старому Завіті є Книга Естер(и) – і, хоча так називається роман В. Вовк, але у ньому є й „книга Айлі”. Певною мірою Айля нагадує Джейн Ейр в однойменному романі Ш. Бронте (скромність, але бурхливий темперамент, творчі нахили, усвідомлення власної жіночності та вимагання прав; також оповідь – від першої особи, тобто імені Джейн), проте романтична героїня завдяки переліченим рисам бере щасливий шлюб із містером Рочестером (раніше одруженого з божевільною)⁸³. Як і у *Книзі Естери*, обидва герої явно непересічні постаті й тому знаходять одне одного. Проте Айлю скоріше можна порівняти з Долорес у *Камінному господарі* Лесі Українки, але ж героїня В. Вовк не заручена з Йонатаном, його наречена – Естера. Натомість у Лесі Українки саме містично налаштована Долорес як духовна Аніма Дон Жуана заручена з ним, але йде до монастиря, тоді як дружиною героя стає донна Анна. (У попередній розвідці було простежено схожість конфлікту та

⁸¹ V. Vovk, *Kniga Esteri...*, s. 108.

⁸² М. Цветаева, *Двоє* [v:] Цветаева М., *Sobranie sočinenij: v 7 t. T. 2. Stihotvorenija. Pierievodi*. Sost., podgot. tieksta i komment. A. Saakânc i L. Mnuhina, Moskva 1994, s. 236, https://imwerden.de/pdf/tsvetaeva_sochineniya_tom02_1994__ocr.pdf [13.04.2020].

⁸³ Українською цей твір неодноразово перекладався і виходив. Наприклад: Š. Bronte, *Džen Ejr: roman*, Per. z angl. P. Sokolovs 'hogo, Ternopil ' 2016.

діалогу про більше кохання до Йонатана в Естери і Айлі з аналогічним „словесним двобоєм” у поемі Лесі Українки *Ізольда Білорука* між обома Ізольдами, Злотокосою і Білорукою – над тілом уже вмерлого Трістана⁸⁴; прикметно також, що Ізольда Білорука була фіктивною дружиною Трістана, Айля – названою сестрою Йонатана). В українській класиці є й інші приклади духовної спорідненості, яка несумісна ні з Еросом, ні з профанним родинним життям – так, 23-річна О. Кобилянська писала у щоденнику 27 листопада 1886 р.: „Чому жоден чоловік не любить мене тривалий час? Чому я для всіх тільки «товаришка»?»⁸⁵. Письменниця вже у молодості помічала, що її розглядали як ділового партнера. Саме тому Долорес не побереться з Дон Жуаном, Брунгільда (Брюнгільд) не стане дружиною Зигфріда (Сигурда), тощо. Паралелі з образом О. Кобилянської помітні навіть у музичному хисті Айлі (хоча авторка не задумувала героїню як чиясь копію): наприклад, буковинська модерністка грала на цитрі (як персонаж В. Вовк) та інших музичних інструментах, узагалі була артистичною і – як помітно із творів – чудово розуміла музику. Згадується і музично обдарована Леся Українка. Отже, тут цікавий біографічний аспект. Таким чином, Айля продовжує ряд українських інтелігенток. В англійській класичній літературі Айлю дещо нагадує героїня роману Ч. Діккенса *Холодний будинок* (*Bleak House*) Естер Саммерсон, від чияї особи й ведеться оповідь. Діккенсівська Естер (альтруїстична і самотня сирота, як і Джейн Ейр, Айля та інші героїні) явно недооцінює себе, але виступає рятівницею для багатьох (часто ідеалізованих нею)⁸⁶. Якщо порівнювати з іншими англійськими шедеврами, то співоча натура Айлі нагадує Соловушку в казці О. Вайлда *Соловушка і Троянда* (тут і далі спираюся на переклад Т. Некряч цієї казки⁸⁷; перекладачка правильно відтворила роди оригіналу, оскільки *the Nightingale* у Вайлда – фемінінний персонаж, *she*, „вона”, і це помітно, наприклад, у пасажах: „Give me a red rose», she cried...»”⁸⁸, тощо). Соловушка жертвує собою, віддаючи власну кров для того, щоб розквітла Троянда, створена її співанням. Троянда потрібна Студенту, безнадійно закоханому в дівчину. Але жертва Соловушки виявилася даремною: дівчина відторгає троянду, а Студент після цього сублімує почуття у науках. (Трансгендерність у цій казці та невідповідність реакцій персонажів – зокрема, уже було проаналізовано істеричність Студента і мужню поведінку

⁸⁴ О. О. Smol'nic'ka, *Femînîna recepçîa biblijnih personaživ u Vîri Vovk: porivnânnâ iz sučasnoï ukrainškoï ta šotlandškoï poeziëu* [v:] “The 16th International conference “Science and society” (December 27, 2019)”, Accent Graphics Communications & Publishing, Hamilton, Canada. 2019, p. 185.

⁸⁵ О. Ô. Kobilâns'ka, *Slova zvorušenogo sercâ: Šodenniki; Avtobiografii; Listi; Stati ta spohadi*. Uporâd., peredm. F. P. Pogrebennika, Kiïv 1982, s. 136.

⁸⁶ Про це у романі: Č. Dikkens, *Holodnij dom*. Per. s anġl. M. Klâginoj-Kondrat'ëvoj, Moskva 1956.

⁸⁷ Uajl'd O., *Zorânij hlopçik*. Per. z anhl. T. Negrâč; il. O. Čičik. Kiïv 2014, s. 27–40.

⁸⁸ O. Wilde, *Fairy Tales*, Moscow, 1979, p. 41.

дівчини-Соловушки⁸⁹). Розвиваючи запропоновану інтерпретацію образу Соловушки як дівчини, можна „продовжити” дискурс Вайлда: пташка – це закохана у Студента сільська дівчина, яка співає, але Студент уважає цю героїню за простачку (недарма освічений герой-схоласт каже, що соловей співає за інстинктом). Оточення ставиться до співачки як до пасторального персонажа (пейзанки), але не бачить її страждань (із крові народжується Троянда, тобто муки сублімуються у творчості). Проте і у цьому випадку не можна ототожнювати текстів, бо Айля залишається живою і переживає всіх навколо, у тому числі Йонатана, і її задача – донести історичну правду до нащадків. Таким чином, розробка цього образу, з одного боку, укладається у загальну літературну парадигму, але з іншого – оригінальна, тому що образ Айлі архетиповий і водночас пов’язаний із реальністю. Отже, усі перелічені паралелі не можна застосовувати до цього персонажа як „кальку”.

Нерівні або безнадійні почуття героїні до героя є сприятливою темою для психоаналітичного дискурсу. Досліджуючи це питання, Н. Зборовська зупинялася на стосунках Лесі Українки і С. Мержинського як істеричній ідентифікації, виокремленій З. Фрейдом поряд із меланхолійною: „За істеричної – любовний б’єкт одержимо зберігається, фіксується, як це помітно у творчості Лесі Українки в образі Міріам, яка всюди блукає за Месією, або в образі Долорес, яка фанатично тримається за Дон Жуана, або Лариса Косач у своїй любовній ситуації – за Сергія Мержинського. Отже, меланхолія пов’язана з нарцистичним перевибором об’єктів, унаслідок чого появляється амбівалентність у ставленні до любовного об’єкта, коли кохання обертається відразою, розчаруванням тощо”⁹⁰. (Від себе можна додати приклади з творів В. Вовк – наприклад, написана 2012 р. повість *Спілкування з опалевим метеликом*, де показано закоханість творчої натури – „метелички” Морфо – в обмеженого егоїстичного професора, загибель екзотичного метелика від руки коханого та воскресіння Морфо як метемпсихозу; образність було проаналізовано⁹¹, як і мною у численних студіях). Для українського психоаналітика описані бажання закоханого/закоханої означають важку задачу, що її ставить перед собою (невідомо) суб’єкт: „...структура бажання за своїм характером трансцендентна, тому передбачає постійну емпіричну перешкоду (наприклад, любити Сергія Мержинського, який помирає, нагадуючи Христа на розп’ятті у реальній психобіографії Лесі Українки, або мати материнської хвороби божевілля для Люби Гощинської, щоб унеможливити сексуальну любов з Орестом, любити Дон Жуана, який постійно віддаляється у пошуках різноманітних жінок тощо). Фіксація на неподоланій

⁸⁹ O. S. Derkačova, *Gender na transhresîa u kazkah Oskara Vajlda* [w:] “Naukovi pracî. Literatura-znavstvo”, vip. 219, t. 231, 2014, s 39–40, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2014_231_219_9 [05.12.2019].

⁹⁰ N. V. Zborovs’ka, *Kod ukraïns’koï literaturi...*, s. 246.

⁹¹ Ū. M. Grigorčuk, *Proza Viri Vovk: vimiri sakral’nogo*, Brusturiv 2016.

емпіричній перешкоді є основою у поведінці доньки-істерички з потужним батьківським комплексом, яка не бачить для себе можливості реальної любові, а тому прагне підкоритися трансцендентній структурі бажання за зразком середньовічного поета-романтика”⁹².

Діалог-двобій двох жінок (Естери і Айлі) у романі стосовно патріотизму нагадує навіть міфологічне першоджерело – наприклад, епос про Гільгамеша: герой відмовляється стати коханцем Іштар, пояснюючи, що всьому, що вона полюбить, ця богиня несе смерть і перетворює колишні об’єкти симпатії на шакалів тощо⁹³ (тут можна згадати Цирцею, яка перетворювала чоловіків на свиней). Іштар, як помітно з цього тексту, і дарує, і забирає, вона життя і смерть. Виродження архетипу (у даному разі Іштар як Аніми) приводить до деструктиву. Так само як Іштар постає згубницею живому в історії про Гільгамеша і не стане парою цьому герою, Естера у В. Вовк не принесла щастя Йонатану, бо не могла прорахувати чужої підступності. Але ще одна цікава паралель: аргументи Айлі Естері з приводу Йонатана не текстуально і без жодного впливу, але все одно подібні до аргументів Гільгамеша.

Маскулінні герої. Протилежним у романі образу Йонатана, але близьким Ксерксу саме через аморальність є *Аман* (у Біблії також Гаман), який обмовив Мардохея і – у тексті письменниці – сприяв ув’язненню та осліпленню Йонатана (не кажучи про намір юдейського геноциду). За В. Вовк, Аман піднісся з низів (колишній свинопас, що нагадує, зокрема, навіть андерсенівську казку *Свинопас*, але там героєм був перевдягнений принц) завдяки підступності та сервілізму. Цей герой має виразну рабську натуру, стерту архетипну базу, тобто добровільно зрікся рідної культури, через що його й так низькі моральні якості остаточно втрачилися. Колишній раб сам торгує рабами⁹⁴. Небезпечний колишній раб у ролі пана, а саме таким стає Аман („...я, звичайний собі свинопас, став дорадником і десницею Ксеркса, перед яким тремтять народи”⁹⁵). За Біблією: “Трясется земля під трьома, і під чотирма, яких знести не може вона: під рабом, коли він зацарює...” (Книга приповістей Соломонових, 30: 21–22, переклад І. Огієнка⁹⁶), є детальніші дослідження на тему цього роману В. Вовк⁹⁷.

Ідеал в уявленні Амана висловлений його вустами (точніше, у думках): „Світ, нарешті, належатиме найхитрішому з найхитріших! У цьому мистецтві

⁹² N. V. Zborovs'ka, *Op. cit.*, s. 234–235.

⁹³ *Vshodi viečnosti...*, s. 37–39.

⁹⁴ V. Vovk, *Kniga Esteri...*, s. 75–77.

⁹⁵ *Idem*, s. 77.

⁹⁶ *Bibliâ abo Knigi Svätogo Pišma Starogo j Novogo Zapovitu...*, s. 816.

⁹⁷ Ū. M. Grigorčuk, *Proza Vîri Vovk: vimîri sakral'nogo*, Brusturiv 2016; O. O. Smol'nic'ka, *Porivnânnâ interpretaciï vibranih maskulînnih i femînînnih obraziv u romanî Vîri Vovk “Kniga Esteri”* [v:] “International scientific and practical conference “Issues of modern philology in the context of the interaction of languages and cultures”: conference proceedings, December 27–28, 2019”, Venice 2019. Italy, p. 193–198.

ніхто в імперії не перевершить Амана!”⁹⁸. Простежується паралель із текстом *Пророцтво* де юре Вавилоном керує безумний король, але де факто – його “уломний брат”⁹⁹. У „Книзі Естери” схожу роль виконує Аман – маніпулятор, який угадує і розбурхує негативні інстинкти Ксеркса, „сірий кардинал”; урешті, цар надає йому велику владу: „Нагороджуй і карай, як здається тобі доцільним”¹⁰⁰. Цікаво також простежити подальшу долю Амана. У Біблії його з власними синами вішають на тій самій шибениці, яку він підготував для Мардохея (Мордохея) (Книга Естер, 9: 25)¹⁰¹. Так само з антигероем чинять у романі В. Вовк: „– Повісь його на гиляці! – вигукнула Естера. / Мені була до вподоби жорстока вимога дружини свого божественного мужа”¹⁰². Віра Ксеркса у власну божественність підкреслюється його схваленням жорстокості Естери: цариця набуває тих рис, на які від неї чекають, убачаючи у державній діячці божество. Водночас вона вірить у власну місію: „Цариця в слонокісно-золотій палаті, вдягнена в розкішні шати, обсіпана самоцвітами, залишиться опікункою юдеїв. Мій народ розцвіте під моїм покровом...”¹⁰³, на що Айля, здатна тверезо бачити майбутнє, відказує: „Не дури себе, Естеро!”¹⁰⁴ й невдовзі має рацію. Естера божеволіє через те, що осліпили її нареченого (про це нижче), і Ксеркс одразу звільняє Мардохея; Естера вмирає на другий день (ця швидка смерть може здатися художнім прийомом, хоча можна припустити і отруєння непотрібної дружини, хай у тексті про це не сказано), після похорону жінки „за перським обрядом”¹⁰⁵ забуває про Естеру. (Те, що героїня була змушена прийняти чужу – чоловікову – релігію та була похована за іншим обрядом, на чужині, навіть пишність гробниці, як й інші моменти, нагадують долю Роксолани, уже виокремлену в компаративному аспекті до цього роману¹⁰⁶). Швидкого відновлення юдейської держави не відбувається, хоча Айля (яка пережила всіх героїв) бачить поразку персів у війні з еллінами. Естера помиляється щодо майбутнього свого народу, ідеалізуючи власні можливості (так само – Мардохей). Безумство і смерть героїні не мелодраматичні, а витримані за законами жанру. Якщо розглядати це символічно або в архетипному аспекті, то Естера стає божевільною через позбавлення її рідних архетипів. Натомість Айля і є вираженим рідним архетипом.

Антагоніст юдеїв, переможений Естерою Аман зникає з історії – у тому числі роману В. Вовк. Остання перемога негативного героя – повідомлення

⁹⁸ V. Vovk, *Kniga Esteri...*, s. 87.

⁹⁹ Idem, *Maskarada...*, s. 202.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 85.

¹⁰¹ Bibliâ abo Knigi Svâtogo Písma Starogo j Novogo Zapovitu..., s. 619.

¹⁰² V. Vovk, *Kniga Esteri...*, s. 98.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 102.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 105.

¹⁰⁶ S. Majdans'ka, *Preobražennâ* [v:] Vovk V., *Diptih*, Rio-de-Žanejro – Lviv 2013, s. 116; Ū. M. Grigorčuk, *Proza Viri Vovk: vimiri sakral'nogo*, Brusturiv 2016, s. 155.

Ксерксу правди про те, що Естера була заручена з Йонатаном (і цар осліплює ув'язненого, „щоб ласо не дивився на те, що тільки мені належить”¹⁰⁷). Але є й посмертна доля персонажа. В. Вовк як знавчиня європейської культури, безперечно, добре обізнана з Дантовою традицією. Зокрема, у *Чистилищі* Данте несподівано з'являється таке видіння: „Та вже нова картина ту зборолала: / розіп'ятого лиходія бачив, / та лють його і в смерті не схолола; / Ахашверош за зло йому віддячив, – / зрів ще жону Естер і Мордехая, / що правдою слова і вчинки значив”¹⁰⁸ (пісня XVII, рядки 25–30, переклад М. Стрихи). За коментарем перекладача, „«розіп'ятий лиходій» – це «Гаман»”¹⁰⁹, і далі наводиться відому історію з Книги Естер. (Справді, саме така інтерпретація впливає з наведеного Данте старозавітного сюжету). Дантовий показ Гамана-Амана і оригінальний, і водночас фольклорний. Він нагадує відому в апокрифах та інших неканонічних уявленнях (і словесних, і образотворчих) пекельну картину. Зокрема, там Сатана завжди тримає на колінах Юду – „Хриstopродавця і самогубцю”¹¹⁰. Але якщо у Сатани Юда пригрітий (хоча й не може покинути пекла), то Аман приречений на муки (наголошуємо на неканонічному трактуванні). Цікаво, що у Данте він не повішений, а розіп'ятий (хоча розп'яття трактується і як повішення).

Підсумовуючи, можна сказати, що роман В. Вовк *Книга Естери* є внеском у нове романне мислення ХХІ ст. і української, і взагалі світової літератури. Перспективним у розвідці виявилось зіставлення текстів як тріади: вірша *Написано було в зорях...*, оповідання з елементами новели *Пророцтво* та історичного роману *Книга Естери* (об'єднаних одним варійованим образом: Естер – Іштар – Естера), – а також із автентичними асиро-вавилонськими текстами, присвяченими Іштар. Виявлено також, що письменниця не еkleктик, оскільки пропонує власну міфологію, відбираючи певні конкретні риси жіночих божеств (Інанні – у В. Вовк „Іннани” – та Іштар) та наділяючи ними своїх героїнь, осучаснюючи міф. Несподівані паралелі з окремими фрагментами епосу про Гільгамеша, жіночими образами у класичній англійській (Ч. Діккенс, О. Вайлд, Ш. Бронте) та скандинавській (Г. Ібсен, С. Лагерлеф) літературі, а також українській поезії, побудованій на світових сюжетах, новій інтерпретації вічних образів (Леся Українка, Л. Костенко) підтверджують складність ілюзорно простого завдяки лаконізму тексту В. Вовк, ерудиції авторки, а також спільності європейських ідей у мистецтві, культурно-історичної тяглості. Це біблійний текст, і неканонічні джерела, і фольклор, і традиція Дантової *Божественної Комедії* (доля Амана і Юди). Цікаве подання героїні-оповідачки як „дзеркала”

¹⁰⁷ V. Vovk, *Op. cit.*... s. 103.

¹⁰⁸ Dante Alighieri, *Božestvenna Komediâ: Čistilišče. Pereklav Maksim Striha*, Lviv 2014, s. 150.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 154.

¹¹⁰ *Niečistaâ, nieviedomaâ i kriestnaâ sila. Sočinenië S. V. Maksimova*, Sankt-Pietierburg 1903, s. 18, <https://runivers.ru/lib/book7799/450848/> [06.11.2015].

її доби та оточення (приклад Айлі). Так само пророка Йонатана можна сприймати як „дзеркало” і сучасності, і майбутнього. Твори В. Вовк – фемінінна рецепція архетипових сюжетів і образів. Водночас ці тексти не зводяться до обмеженого показу, а пропонують підтексти, своєрідні виклики для читача, який має вловити алюзії, міфологеми, символи, архетипи тощо. Велику роль відіграє релігійність письменниці (як у С. Лагерлеф), її увага до духовного і навіть містичного пошуку героями, питання (бого)обраності і одночасно скромності. Перспективними виявились юнґіанський (архетипний), етимологічний (ономастичний) аналіз, здобутки сучасного українського перекладознавства у гендерному аспекті, а також міфоаналіз (у тому числі дослідження бінарних опозицій верх/низ, площин у руху героїні *Пророцтва*). Впливає і поняття тілесного низу – стосунки Іштар і погонича у *Пророцтві*. Відповідно, верх – це статус Іштар і Естери, уособлений владою та палацом. Також у дослідженні виявився плідний символічний аналіз, який вичленував архетипові символи зірки, землі, річки і води, ночі, Місяця та ін. (зауважу, що ця символіка як найдавніша збігається і з картами Таро, навіть повішення Амана схоже на карту *Повішений*). Архетипне дно роману *Книга Естери* і діалог текстів (перегук із написаним раніше оповіданням *Пророцтво*, що має ознаки новели), зокрема зі збірками *Карнавал* і *Напис на скарабею*, створюють додаткові завдання для подальшого психоаналізу твору.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Ailá/ Značeníè imieni, tajna imieni, <http://xn---7sbn> [09.03.2020].
- Astafêv O., *Miraznij prostir modernizmu* [v:] *Poeti “N’û-Jorks’koï grupi”*. *Antologîâ*. Uporâd. tekstiv Astafêva O.G., Dnistrovogo A. O. ; Peredm. O. G. Astafêva, Harkiv 2009, s. 3, 31–39.
- Bibliâ abo Knigi Svâтого Piâma Starogo j Novogo Zapovitu, iz movi davn’ioêvrejs’koï j grečkoï na ukraïns’ku [prof. Ogiênom] nanovo perekladena. Ûvilejne vidannâ z nagodi tisâçolittâ hristiânstva v Ukraïni (988–1988).
- Bondaruk O., *Mifi narodiv svîtu: Posibnik z literaturi narodiv svîtu dlâ serednioï školi*. Hud. T. Moskal, Moskal M., Lviv 1997.
- Bronte Š. , *Džen Ejr: roman*, Per. z angl. P. Sokolovs ‘hogo, Ternopil ‘ 2016.
- Cvietaêva M., *Dvoè* [v:] Cvietaêva M., *Sobranîè soçinienij: v 7 t. T. 2. Stîhotvorieniâ. Pierievodi*. Sost., podgot. tieksta i kommient. A. Saakânc i L. Mnuhina, Moskva 1994, s. 236, https://imwerden.de/pdf/tsvetaeva_sochineniya_tom02_1994__ocr.pdf [13.04.2020].
- Dante Alihêri, *Božestvenna Komediâ: Čistilišče. Pereklav Maksim Striha*, Lviv 2014.
- Derkaçova O. S., *Genderna transhresîâ u kazkah Oskara Vajlda* [v:] “Naukovî pracî. Literaturoznavstvo”, vip. 219, t. 231, 2014, s 39–40, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npch-dufl_2014_231_219_9 [05.12.2019].
- Dikkens Č. , *Holodnij dom*. Per. s angl. M. Klâginoj-Kondrat’êvoj, Moskva 1956.
- Gavrilúk N., *Pid plahtoû neba: poeziâ Viri Vovk*, Drogobiç 2019.

- Grigorčuk Ū. M., *Proza Vîri Vovk: vimiri sakral'nogo*, Brusturiv 2016.
- Grigorčuk Ū. M., *Hudožnie osmyslennâ obrazu proroka i jogo misiï u tvorčosti Vîri Vovk i Lesi Ukraïнки* [v:] "Slovo i Čas", nr 12, 2016, s. 36–41.
- T. Gundorova T., *Femina melanholica. Stat' i kultura v gendernij utopiï Ol'gi Kobilâns'koï*, Kiïv 2002.
- Ibsen Ġ. , *Brand*, Per. A. i P. Ġanzen [v:] Ġ. Ibsen, *Sobranije sočinênij v 4 t. T. 2. P'esi (1863–1869)*, Moskva 1956, s. 129–380.
- Kačurovskij Ġ., *Promenisti silveti. Lekcii, dopovidì, statti, eseï, rozvidki*, Kiïv 2008.
- Kalinec' Ġ., *Spodivana Nespodivanka abo Spilkuvannâ z opalevim metelikom* [v:] Vovk V., *Diptih*, Lviv 2013, s. 7–9.
- Kalinec' Ġ., *Vira Vovk "Nevânučij kvit'". "Â zahortaûsâ v poeziiu"* [v:] Vovk V., *Nevânučij kvit'*, Rio-de-Žanejro, 2017, s. 5–9.
- Karabovič T., *Mifopoetika N'û-Jorks'koï grupi: Monografîâ*, Kiïv 2017.
- Kniga Esteri. Istoričnij roman. Vira Vovk*. Rio-de-Žanejro, 2012. Avtors' kij komp' ũternkij nabir. (Z neopublikovanogo arhivu O. Smol'nic'koï).
- Kobilâns'ka O. Ū., *Slova zvorušenogo sercâ: Šodenniki; Avtobiografii; Listi; Statii ta spohadi*. Uporâd., peredm. F. P. Pogrebennika, Kiïv 1982.
- Kostiv K., *Slovník-dovidnik Biblijnih Osib, Plemen i Narodiv. Who is Who in the Bible by Dr. C. Kostiv in Ukrainian*. Toronto 1982, Canada, s. 87, <http://diasporiana.org.ua/slovníki-dovidniki/17207-kostiv-k-slovník-dovidnik-biblijnih-osib-plemen-i-narodiv/> [12.12.2019].
- Koc'ubins'ka M., *Metamorfozi Vîri Vovk: [peredmova]* [v:] Vovk V., *Poeziji*, Kiïv 2000, s. 8, 10–15, 23, 32.
- Kostenko L., *Vibrane*, Kiïv 1989.
- Lagerlef S., *Ierusalim*, Moskva 2009, http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/LAGERLEF_Sel%27ma_Ottiliya_Luvisa/_Lagerlef_S.O.L..html#0008[14.04.2015].
- Lagerlef S., *Saga pro Êstu Berlinga, Roman*. Per. zì šved. O. Senûk, Kiïv 1971.
- Lagerlef S., *Šarlotta Levenšel'd. Anna Sverd* [v:] S. Lagerlef, *Sobranije sočinênij v 4 t. T. 3. Persten' Levenšel'dov. Šarlotta Levenšel'd. Anna Sverd. Romani*: Per. so šved. Sost. L. Braude; Primêč. F. Zolotarêvskoj. Lêningrad 1991, s. 86–547.
- Levčenko G., *Začarovana kazka žittâ Ol'gi Kobilâns'koï: psihoanalitična studîâ: Monografîâ*, Kiïv 2008.
- List Vîri Vovk do Ol'gi Smolnic'koï vid 6 lipnâ 2016 r. (Z neopublikovanogo arhivu Ol'gi Smol'nic'koï)*.
- L'ohart D., *Svoêridništ' transformacii biblijnih obraziv u poezii Vîri Vovk* [v:] "Pivdennij arhiv. (Zbirnik naukovih prac'. Filologični nauki)", nr 71, Herson: Hersonskij deržavnij universitet, 2017, s. 34–39.
- Mac'ko V., *Sintez beletrističnogo j dokumentalnogo modusiv âk osoblivist' hudožniïoï praktiki Vîri Vovk* [v:] "Filologičnij diskurs", vip. 7, 2018, s. 109–117.
- Majdans'ka S., *Preobražennâ* [v:] Vovk V., *Diptih*, Rio-de-Žanejro – Lviv 2013, s. 116.
- Majdans'ka S., *Preobražennâ: rozdumi nad dvoma novimi tvorami Vîri Vovk – "Spilkuvannâ z opalevim metelikom" ta istoričnim romanom "Kniga Ester"* [v:] "Literaturna Ukraïna", nr 10 (7 bereznâ), 2013, s. 15.
- Na rikah vavilons'kih: Z najdavnišoï literaturi Šumeru, Vavilonu, Palestini*. Uporâd. M. N. Moskalenko: Avt. peredm. Ġ. M. D'âkonov, Kiïv 1991.

- Niečistaâ, niewiedomaâ i krietnaâ sila. Sočinieniê S. V. Maksimova*, Sankt-Pietierburg 1903 <https://runivers.ru/lib/book7799/450848/> [06.11.2015].
- Ostapčuk T.P., *Prostorovo-časovi oriëntiri v zbirci poezii Vîri Vovk "Žinoči maski"*, <http://lib.hdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economi/2006/40-27-25.pdf> [01.10.2016].
- Ožarivs'ka S.P., *Simvolizm "Žinočih masok" Vîri Vovk* [v:] "Visnik Žitomirskogo deržavnogo uniwersitetu", vip. 60, 2011, s. 233, 235.
- Pavličko S., *Diskurs modernizmu v ukraïnšij literaturi: Monografiâ*. 2-he vid., pererob. i dop. Kiïv 1999.
- Smol'nic'ka O., *Arhetipne dno vibranoï liriki ukraïns'kih neoklasikiv* [v:] "Filologičnij diskurs: zb. nauk. prac'", vip. 8, Hmelničij, 2018, s. 107–118.
- Smol'nic'ka O., *Femininna recepciâ biblijnih personaziŭ u Vîri Vovk: porivnânnâ iz sučasnoû ukraïnškoû ta šotlandškoû poeziêû* [v:] "The 16th International conference "Science and society" (December 27, 2019)", Accent Graphics Communications & Publishing, Hamilton, Canada. 2019, p. 179–193.
- Smol'nic'ka O., *Genderna interpretaciâ u zbirci Vîri Vovk Karnaval: miŭfolohičnij aspekt* [v:] "Ukraïna: narracije, jezyki, historie", red. nauk. M. Gaczkowski, red. prow. J. Klyus; rec. G. Hryciuk, P. Józwickiewicz, Kusal K., A. Matusiak; Stowarzyszenie Badaczy Popkultury i Edukacji Popkulturowej „Trickster”, Wrocław 2015, s. 83–94.
- Smol'nic'ka O., *Ideâ nadlûdini u Lesi Ukraïni i lirici Maksima Ril's'kogo* [v:] "Ontologični vimiri sučasnoï filologii: Materiali mižnarodnoï naukoivo-praktičnoï konferencii, m. Kiïv, 24–25 veresnâ 2020 r.", Kiïv, Tavrijs'ki nacional'nij uniwersitet imeni V. Ī. Vernads'kogo, 2020, s. 100–106.
- Smol'nic'ka O., *Īstoričnij roman Vîri Vovk "Kniga Esteri" u neomiŭfolohičnomu konteksti: ad fontes* [v:] "Teoretična i didaktična Filologiâ: Zbirnik naukoivih prac'". – Seriâ "Filologiâ (literaturoznavstvo, movoznavstvo)", vip. 21, Pereâslav-Chmelničij 2015, s. 54–67.
- Smol'nic'ka O., *Kitajski motivi u poezii ta obrazotvorčij diâlnosti Vîri Vovk i Āroslavi Šekeri: arhetipne dno* [v:] "Kitajska civilizaciâ: tradicii ta sučasnist': materiâli XIV mižnarodnoï naukoivo konferencii, 5 listopada 2020 r.", Kiïv 2020, s. 111–116.
- Smol'nic'ka O., *Oriëntalnij obraz žinki u vibraniŭ tvorčosti Vîri Vovk i Oleha Koverka: zvâzok iz peršodžerelami* [v:] "Development and modernization of philological sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine: Collective monograph", Lublin 2017, s. 271–287.
- Smol'nic'ka O., *Porivnânnâ interpretacii vibranih maskulinnih i femininnih obraziv u romani Vîri Vovk "Kniga Esteri"* [v:] "International scientific and practical conference "Issues of modern philology in the context of the interaction of languages and cultures": conference proceedings, December 27–28, 2019", Venice 2019. Italy, p. 193–198.
- Smol'nic'ka O., *Problemi samoidentifikacii ta malinčizmu v tvorčosti Vîri Vovk (Riô-de-Žanejro)* [v:] "Naukoivij višnik Mikolaïvs'kogo nacionalnogo uniwersitetu imeni V. O. Suhomlins'kogo. Filologični nauki (literaturoznavstvo): zbirnik naukoivih prac'" / za red. prof. Oksani Filatovoï, nr 2 (18), Mikolaïv 2016, s. 227–232.
- Tarnašins'ka L., *Čaša Graala Vîri Vovk* [v:] Grigorčuk Ū. M., *Proza Vîri Vovk: vimiri sakral'nogo*, Brusturiv 2016, s. 8–14.
- Tarnašins'ka L., *Pid ohoronoû Hrista Korkovado: 2 sičnâ vipovnilosâ 90 rokiv Vîri Vovk* [v:] "Ukraïns'ka literaturna hazeta", nr 2 (29 sičnâ), 2016, s. 6–7.
- Uajl'd O., *Zorânij hlopčik*. Per. z angl. T. Nekrač; il. O. Čičik. Kiïv 2014.

- Lesâ Ukraïнка, *Zabuta tin'* [v:] Ukraïнка L., *Zibrannâ tvoriv: U 12-tì tt. T. 1. Poëzii*, Kiïv 1975, s. 180.
- Vovk V., *Kniga Esteri* [v:] Vovk V., *Diptih*, Rìo-de-Žanejro – Lviv 2013, s. 75–77, 87, 92–94, 96, 98, 102–103, 105, 107–108.
- Vovk V., *Maskarada: Korotki opovidannâ*, Kiïv 2008.
- Vovk V., *Pivni z Barseloša*, Rìo-de-Žanejro – Kiïv 2004.
- Vshodi vîečnosti. Assiro-vavilonskaâ poeziâ. V pîerîevodah V. K. Šilejko*, Moskva 1987.
- Wilde O., *Fairy Tales*, Moscow, 1979.
- Zales'ka-Oniškevič L., *Pro Esteru, pritčì j alegoriï Vîri Vovk* [v:] Vovk V., *Diptih*, Rìo-de-Žanejro – Lviv 2013, s. 61–62.
- Zborovs'ka N.V., *Kod ukraïns'koï literaturi: Proekt psihoïstorii novitn'oi ukraïns'koï literaturi. Monografîâ*, Kiïv 2006.
- Zborovs'ka N.V., *Psihoanaliz ì literaturoznavstvo: Posibnik*, Kiïv 2003.
- Žodani Ĭ. M. , *Emma Andîêvs'ka ì Vira Vovk: teksti v kontekstì intersemiotiki: Monografîâ*, Kiïv 2007.

zgłoszenie artykułu: 02 stycznia 2021
przyjęcie artykułu do druku: 15 maja 2021

Ігор СТАМБОЛ

Kiївs'kij universitet imeni Borisa Grinčenka

e-mail: ihorstambol@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3099-3862

Спогади Лева Биковського про Варшавське повстання: біографічний та краєзнавчий вимір

Memories of Lev Bykovski about the Warsaw uprising: biographical and local lore dimension

The article analyzes the memoirs of the Warsaw Uprising of 1944, written by one of the most prominent Ukrainian bibliologists, librarians and bibliographers – Lev Ustymovych Bykovski (1895–1992), who also joined the librarianship of Czechoslovakia and Poland and served as director of the Warsaw Public Library in the most dramatic moments in the history of the Polish capital – the anti-Nazi uprising. Among the figures mentioned in the memoir are: Janina Peszynska (1887-1949) – head of the Arts department of the Public Library and an active participant in the Warsaw Uprising; Regina Tchaikovsky – daughter of famous writer Alexander Sventokhovskiy; Professor Jerzy Kowalski (1893-1948) – classical philologist, writer, professor of Lviv and Wrocław universities; writer Maria Dombrowska (1889-1960); Mayor of Warsaw Julian Kulski; Prince Victor Viktorovich Kochubey (1893-1953); former minister of UPR Stanislaw Stempovskiy – former minister of UPR and others. In the context of local lore, the events around the Warsaw Public Library and the situation on Marshalkowska, Koszykova, Poznanska, Emilia Plater, Goza, etc. are most noted. There is also a lot of evidence in the memoir of Warsaw's cultural institutions and their condition after the uprising.

Keywords: Lev Bykovski, memoirs, Warsaw Uprising, Warsaw Public Library, library science.

У статті проаналізовано спогади про Варшавське повстання 1944 р. одного з найвидатніших українських книгознавців, бібліотекознавців та бібліографів – Лева Устимовича Биковського (1895–1992), який також долучився до бібліотечної справи Чехословаччини й Польщі і виконував обов'язки директора Варшавської публічної бібліотеки в один із найдраматичніших моментів історії польської столиці – антинацистського повстання. Серед постатей, які відзначені у спогаді: Яніна Пешинська (1887-1949) – завідувачка відділом мистецтв Публічної бібліотеки та активна учасниця Варшавського

повстання; Регіна Чайковська – донька письменника Александра Свентоховського; професор Єржи Ковальський (1893-1948) – класичний філолог, письменник, професор Львівського та Вроцлавського університетів; письменниця Марія Домбровська (1889-1960); бургомістр Варшави Юліан Кульський; князь Віктор Вікторович Кочубей (1893-1953); діяч уряду УНР Станіслав Стемповський та інші. В краєзнавчому контексті найбільше відзначено події навколо Варшавської публічної бібліотеки та ситуацію на вулицях Маршалковській, Кошиковій, Познанській, Емілії Плятер, Гожій тощо. Також у спогаді є чимало свідчень про культурні установи Варшави та їхній стан після завершення повстання.

Ключові слова: Лев Биковський, спогади, Варшавське повстання, Варшавська публічна бібліотека, бібліотекознавство.

Серед українських книгознавців, бібліотекознавців та бібліографів одним з найпомітніших є Лев Устимович Биковський (1895–1992). На відміну від сотень інших фахівців, його біографія є цінною не лише завдяки участі у розбудові Всенародної бібліотеки України (сьогоднішньої Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) та різноманітним науковим досягненням, а й завдяки значному міжнародному контексту діяльності. Емігрувавши, внаслідок окупації України московськими більшовиками, він долучився до бібліотечної справи Чехословаччини й Польщі і навіть виконував обов'язки директора Варшавської публічної бібліотеки в один із найдраматичніших моментів історії польської столиці – антинацистського повстання.

Різнманітним аспектам його біографії присвячено чимало досліджень, зокрема Ю. Секунова опублікувала низку статей та захистила дисертацію, присвячену спадщині Л. Биковського¹, Т. Ківшар досліджувала книгознавчу концепцію Подебрадського періоду², О. Завальнюк³ та О. Литвиненко висвітлили Кам'янець-подільський період діяльності вченого⁴, Н. Солонська⁵, М. Грінко⁶ – з'ясували окремі питання бібліологічної спадщини, а співробітники Національної парламентської бібліотеки України створили докладний біобібліографічний покажчик,

¹ Ū. Sĕkunova, *Īstoriko-kul'turologična spadšina Leva Bikovs'kogo*, Kiĭv Ukraĭni 2014.

² T. Kivšar, *Knigoznavĉa koncepciĀ Levka Bikovs'kogo podebrads'kogo periodu (1922–1923)* [v:] “Višnik L'vivs'kogo unĭversitetu. Ser.: Knigoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta ĭnformacijni tehnologiĭ”, 3, 2008, s. 145-156.

³ O. M. Zaval'nŭk, *Bikovs'kij Lev Ūstimoviĉ* [v:] Zaval'nŭk O. M. *ĪstoriĀ Kam'ānec'-Podil's'kogo deržavnogo ukraĭns'kogo unĭversitetu v ĭmenah (1918–1921 rr.)*, Kam'ānec'-Podil's'kij 2006, s. 339–344.

⁴ O. V. Litvinenko, *Kam'ānec'kij period v bibliografiĉnij diĀl'nosti Levka Ūstimoviĉa Bikovs'kogo* [v:] “Naukovĭ pracĭ Kam'ānec'-Podil's'kogo nacional'nogo unĭversitetu ĭmeni Īvana Ogiĕnka. Ser.: Bibliotekoznavstvo. Knigoznavstvo”, 2, 2010, s. 31-36.

⁵ N. Solons'ka, *Do ĭstorĭi knižkovoĭ torgivli 20-30-h rokiv v Ukraĭni (na materialah žurnalu „Bibliologiĉni visti” ta rukopisah L. Bikovs'kogo)* [v:] “Biblioteĉnij višnik”. 5, 1996, s. 12-21.

⁶ M. Grin'ko, *Lev Bikovs'kij – Don Kihot Ukraĭns'koĭ Bibliologiĭ* [v:] “Slovo ĭ ĉas”, 12, 2010, s. 90-97.

присвячений вченому⁷. Значення спогадів Л. Биковського для архівної справи визначено у праці Г. Сварник⁸. Трапляються і поодинокі дослідження діяча у польській науці⁹. А причетність до Варшавської Публічної бібліотеки висвітлено у популярній статті Р. Крамаря¹⁰. Чимало у польській історіографії є публікацій на тему становища українців у повсталій Варшаві, зокрема А.А. Земби¹¹, Г. Мотики¹², де використовуються спогади Л. Биковського, як джерело.

Поряд із внеском у книгознавство, важливе місце займають мемуари самого діяча, зокрема *Польське повстання у Варшаві 1944 року: спомини очевидця*, опубліковані у Лондоні (у друкарні „Української видавничої спілки”) у 1963 році, а перед тим – у діаспорному журналі „Визволі шлях”. Переклад польською мовою, зроблений Зофією Мілошовською, побачив світ 1964 р. у паризькому виданні польської спільноти „Зешити гісторичні”. Ці спогади, сповнені великої кількості імен та локацій мають значний потенціал для біографістики та краєзнавства, що оцінювалося у попередніх розвідках лише побіжно. Можна припустити, що аналіз тексту на предмет відомих і маловідомих імен, а також – щодо стану вулиць та будинків Варшави може значно збагати відомості про ці об’єкти історичних знань. Тому **мета** даного дослідження полягає у виявленні цінності спогадів Лева Биковського для української та польської біографістики та краєзнавства. **Завдання** – у з’ясування фактів про постаті, що згадуються у *Варшавському повстанні* та місця: вулиці й будівлі польської столиці.

Появі спогадів посприяв літературознавець та архівіст В. Міяковський, який 7 грудня 1944 року, вітаючи Л. Биковського із „визволенням з руїн Варшави”, просив написати про антинацистське повстання спогад та надіслати до Музею-Архіву УВАН і „за те буде велика дяка від майбутніх істориків”. У відповідь Л. Биковський зазначав, що був „безпосереднім і до того ж страждаючим, учасником подій, отже тяжко мені уникнути суб’єктивізму”¹³. І вони дійсно набули помітного проукраїнського погляду і мають дуже мало спільного з героїчним ореолом повстання, притаманними сьогоденню.

⁷ *Levko Ustimovič Bikovskij (1895-1992): biobibliogr. naris*, avt.-sklad. N. V. Kazakova; відп. red. O. K. Aleksandrova, V. V. Patoka, Kiïv 1996.

⁸ H. Svarnik, *Dolâ varšavs'kih arhiviv UNR-ivs'koï emigraciiï pid čas Drugoï svitovoiï vijni* [v:] *Materiali Drugoï mižnarodnoiï naukovno-praktičnoiï konferenciiï „Diaspora âk činnik utverždennâ deržavi Ukraïna u mižnarodnij spil'noti”*: Tezi dopovidej (L'viv, 18-20 červnâ 2008 r.), s. 274-27.

⁹ G.M. Lewandowska, *Leon Bykowski (1895–1992): polski bibliotekarz* [w:] *Żyjâ w naszej pamieci: wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*, J. Jagielska, T. Jedynak (red.), Warszawa 2006, s. 73–88.

¹⁰ R. Kramar, *Lev Bikovskij – dyrektor biblioteki na Košikovij*, <https://culture.pl/ru/article/lev-bikovskiy-direktor-biblioteki-na-koshikoviy>, [06.02.2021]

¹¹ A.A. Zięba, *Ukraïncy i Powstanie Warszawskie* [w:] „Znak” 1989, nr 413-415.

¹² G. Motyka, *Prawda i mity o udziale Ukraïnców w zwalczaniu Powstania Warszawskiego*, [w:] *Powstanie Warszawskie. Fakty i mity*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2006, s. 118-120.

¹³ L. Bikovskij, *Pol's'ke povstannâ u Varšavi 1944 roku*, London, 1963 s. 3.

Погодившись, Л. Биковський написав 134 сторінки тексту зі вставками. Але, згадував, що згодом, рятуючись в січні 1945 року від обстрілу росіян у Тюрингії, жив на квартирі однієї німкені, яка випадково забрала до 30 сторінок рукопису для своїх потреб. Проте, цей факт зовсім не применшує цінності спогадів.

Імен у спогадах зустрічається досить багато, причому, як відомих, так і малознаних. Проблему для прочитання становить те, що Л. Биковський, із надто зрозумілих сьогодні конспіративних причин, багатьох осіб означив лише ініціалами. Він залишив „зачіпки” у вигляді професійного означення цих людей, але якщо, наприклад, відшукати письменника, чи політика легше, через майже обов’язкову присутність у інформаційному просторі, то „український полковник” – значно важче розшукати, адже ідентифікувати військовика дуже складно, через відсутність повноцінних особових покажчиків усіх військових формацій, де могли б перебувати українці. Тому про частину згаданих Л. Биковським осіб можна тільки висловлювати здогадки. Крім того, варто відзначити суб’єктивність директора Публічної бібліотеки, яку він сам декларує у спогадах, але зрозуміло, що зводити наклепи на когось він абсолютно не мав потреби і все, що виклав одразу ж по виїзду з Варшави – була саморефлексія на часто дуже несправедливі для нього обставини. Що стосується фактів про місцевість, то їх можна вважати об’єктивними, адже звинуватити науковця у зневазі до міста, в якому він жив понад десять років, зовсім не можна.

Серед тих поляків, які згадуються у книзі, найпомітніше місце займає колега Л. Биковського по Варшавській публічній бібліотеці – Яніна Пешинська (1887-1949), яка керувала відділом мистецтв та активно зарекомендувала себе в роки повстання. Її конфлікт з директором бібліотеки можна простежити також в оцифрованому „щоденнику” Варшавської публічної бібліотеки¹⁴. Причиною напружених відносин сам Л. Биковський називає ксенофобське ставлення Я. Пешинської до українців, що в тому числі було спричинене численними чутками про участь „українських дивізій” у складі німецьких військ¹⁵. Як зазначає дослідник Г. Мотика, проаналізувавши ці чутки, що великою мірою, вони виявилися безпідставними, адже єдина зібрана з українців дивізія „Галичина”, що знаходилася у складі Вермахту, була розгромлена під Бродами і її залишки було евакуйовано з фронту. Хоча кілька сотень українців у складі німецької залози Варшави цілком могло бути¹⁶.

У той же час сам книгознавець і виконавча обов’язків директора Публічної бібліотеки не виявляв великої активності у допомозі повстанцям, а „старався іти середньою лінією – поступався вимогам повстанців, але одночасно намагався

¹⁴ Dziennik, <http://pw.koszykowa.pl/>, [06.02.2021].

¹⁵ L. Bikovs’kij, *Pol’s’ke ...*, s. 11.

¹⁶ G. Motyka, *Prawda i mity o udziale Ukraińców w zwalczaniu Powstania Warszawskiego* [w]: *Powstanie Warszawskie. Fakty i mity*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2006, s. 118-120.

ізолювати Бібліотеку від повстанської акції”¹⁷. Таку позицію Я. Пешинська трактувала як „брак суспільної свідомості” і погрозувала Л. Биковському писати на нього доноси.

Я. Пешинська, зовсім не була проти арешту Л. Биковського і після цього лишилася фактичною очільницею бібліотеки – „диктатором”, як визначив останній¹⁸. Вона дозволила цілком використовувати бібліотеку для потреб повстанців, але, за словами Л. Биковського, великого вибору у неї і не було, адже ситуація була дуже скрутною. За свою діяльність Я. Пешинська отримала відзнаку від Польської Організації Військової¹⁹. Ближче ж до завершення повстання вона, за словами Л. Биковського, вже не могла контролювати події у бібліотеці „пустила віжки з своїх рук і серед того гармидеру ходила, мов півбожевільна”²⁰. Незважаючи на таку характеристику, значна організаторська робота Я. Пешинської мала вплив на роботу бібліотеки, що відзначається сучасними дослідниками²¹.

Ще одну негативну характеристику отримала донька письменника Александра Свентоховського – Регіна Чайковська, з можливим наклепом від якої Л. Биковський пов’язує свій арешт. Така версія не була підставною, адже, під час затримання і побиття в.о. директора бібліотеки, „старший” з конвоїрів вказував, що мститься за „суд з дочкою Свентоховського”²². Причиною згаданого суду був позов самої Р. Чайковської у 1941 р. до міського суду, а згодом і до Вищого суду, який приписував Л. Биковському стягнення. Вона вважала несправедливим отриману від нього догану за недбальство під час нальоту авіації на місто. Проте, ситуація з позовами „уряднички бібліотеки”, проти коменданта „Протилітунської оборони”, обов’язки якого на той час виконував Лев Устимович, не сподобались Магістрату Варшави та і тодішньому директору бібліотеки і Р. Чайковську вигнали²³. Найбільшу ж образу вона причаїла саме на Л. Биковського та посприяла його арешту через сина, який був військовим прокурором²⁴.

Український науковець дуже критично характеризує свою кривдницю: „... невдала донька визначного польського публіциста й письменника Свентоховського, сама ж цілковите ніщо, старша пані з витрибеньками, – мала синкуру [посаду з імітацією обов’язків – І.С.] в Публічній Бібліотеці. Всі мали з нею непорозуміння”²⁵. Така суб’єктивна і негативна оцінка пояснюється і тим,

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, s. 25.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, s. 26.

²¹ M. Dybaczewska, Warczygłowa-Piotrowska Z., *Janina Peszyńska – organizatorka Działu Sztuki Biblioteki Publicznej w Warszawie* [w:] *Kustosze zbiorów specjalnych*. Warszawa 2004, s. 75-83.

²² L. Bikovskij, *Pol's'ke ...*, s. 1

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, s.15.

²⁵ *Ibidem*, s.14.

що Л. Биковський через певний час дізнався, що Р. Чайковська мала чіткий задум, аби „зліквідувати” його в час повстання²⁶.

Кардинально інакший портрет у спогадах отримав професор Єржи Ковальський (1893-1948) – класичний філолог, письменник, професор Львівського та Вроцлавського університетів, якого автор позначив ініціалами „Ю. К.”, що може свідчити про звертання до нього на український лад – Юрій. Він, виступає своєрідним антиподом Я. Пешинській та, крім того, що разом із дружиною „схвально ставився до українців”, ледь не найактивніше рятував фонди публічної бібліотеки. У період повстання він жив у приміщенні бібліотеки, і хоч не був близько знайомий з її директором, але найактивніше протестував проти його арешту²⁷. За час арешту Л. Биковського, Є. Ковальський ревно виконував обов’язки коменданта будівлі бібліотеки, зокрема, коли німецька мортира, яку через звучання наближення стрільна називали «корова», потрапила у фасад будівлі Публічної бібліотеки, Є. Ковальський на своїх плечах позносив до середини приміщення книги та меблі. Незвична фізична робота та, певно, не надто якісне харчування спричинили розвинули у нього хворобу шлунка і прикували до ліжка на довгий час.

Письменниця Марія Домбровська (1889-1960), яку на час повстання закликав до „міцних стін” бібліотеки Л. Биковський, досить сильно пройнялася його долею²⁸. Вона протестувала проти арешту науковця та згодом, вже після війни, у повісті *Пригоди людини мислячої* вмістила спогад про цю, напевно, досить неприємну для неї ситуацію. Також, як колега, очільник Публічної бібліотеки відвідував на початку повстання колишнього директора Бібліотеки Сейму і Сенату історика й публіциста Генріка Колодзінського²⁹.

Коротко згадує Л. Биковський і бургомістра Варшави Юліана Кульського, зокрема у контексті його розпорядження у першу чергу берегти фонди бібліотеки³⁰. Як відомо, бургомістр працював під окупаційною владою за згоди польських політичних кіл. Тож його розпорядження, в умовах назріваючої боротьби з окупантами, свідчить про значне зацікавлення збереженням культурної спадщини.

Серед згаданих поляків, імена яких дуже складно визначити є члени повстанської адміністрації: блоковий (очільник міського кварталу) „М.”, якого Л. Биковський характеризує як „колишнього представника магістрату, ура-патріота, а насправді – злодій і п’яниця” та „інженер Р.”, який керував округом – „вже літня сумлінна у виконванні своїх обов’язків, людина. Він спочатку енергійно взявся до праці, але потім тільки руки заломлював, побачивши до

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, s. 15.

²⁸ *Ibidem*, s. 13.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, s. 11.

чого йде”³¹. Цьому ж інженеру Л. Биковський завдячує в припиненні побиття конвоїрами: під час арешту його викликала у бібліотеку дружина колишнього польського консула в Бразилії, яку автор позначив як „М.” і округовий примусив повстанську поліцію пояснювати в чому причина арешту³². Вочевидь, це стало певним маркером поваги українця серед поляків, тому поліція стала поводитися з ним трохи м’якше.

Також ще потребують розшифрування згадувані старшина повстанців „Пан Тадеуш”, суддя повстанського трибуналу Яблжковський, який виявляв людяність і повагу до заарештованого та лікар „Г.” зі шпиталю на вулиці Гожій, 39, про піклування якого Л. Биковський теж лишив дуже схвальний відгук³³. Це звісно, лише найпомітніші постаті поляків, що зустрічаються у спогаді, самих криптонімів без чітких означень у тексті є значно більше.

Серед українців, яких найпершими згадує науковець були доктор Т. Олексіук та адвокат П. Васинчук³⁴. Перший – відомий діяч української еміграції Варшави, який у 1921 році ініціював та очолив Українську Студентську Громаду, що мала сприяти студентам у просуванні до різних навчальних закладів та надавати юридичну допомогу³⁵. Другий – найімовірніше, один з найяскравіших українських політичних та громадських діячів Холмщини та Підляшшя, брат Антона Васильчука³⁶. Особливих відомостей Л. Биковський про них не подає, лише вказуючи, що „якби вони знали, що їх чекає”, то не мали б залишатися у місті³⁷.

Найбільш загадковою є згадка про зустріч науковця у Варшаві з князем Кочубеєм, який розмістився на вулиці Вільчій, 44³⁸. Кочубей формував організацію під назвою „Польсько-українська угода” і намагався до неї залучити Л. Биковського спочатку через М. Плечка – маловідомого сьогодні публіциста діаспори, а згодом – через невідому „вродливу молоду пані”, яка відвідала бібліотекаря після поранення у шпиталі. Напередодні повстання він мав розмову з Кочубеєм, який розповідав про фантастичні варіанти післявоєнного устрою Європи. Л. Биковський стверджує, що Кочубей мав полонофільські погляди, а в часи повстання його дружину – польку, було заарештовано і влаштовано допити, аби з’ясувати місцезнаходження самого Кочубея, хоч він завчасно виїхав за межі столичного міста³⁹.

³¹ *Ibidem*, s. 6.

³² *Ibidem*, s. 15.

³³ *Ibidem*, s. 20.

³⁴ *Ibidem*, s. 6.

³⁵ O. Žulins'ka-Āruĉik, *Ukrain's'ka politiĉna ta mistec'ka emigraciā u Ī Reĉi Pospolitij (20-30-ti rr. XX)* [v:] “Ukrain's'ka polonistika”, 3-4, 2007, s. 11.

³⁶ Ū. Perga, *Anton Vasinĉuk: na šlāhu do liderstva v Ukrain's'komu narodnomu rusi Holmšini* [v:] “Speciāl'ni istoriĉni disciplīni: pitannā ta teorīimetodiki. Genealogiā ta gerald'ika. Zbirka nauko-wych praĉ”, 24, 2014, Kiiv, s. 98-106.

³⁷ L. Bikovs'kij, *Pol's'ke ...*, s. 5.

³⁸ *Ibidem*, s. 23.

³⁹ *Ibidem*, s. 24.

Якщо в мемуарах не йдеться про якоесь самозванця і згадана особа мала титул князя, то мала б відноситися до відомого козацького-старшинського роду Кочубеїв. На час Другої Світової війни в еміграції перебував князь Віктор Вікторович Кочубей (1893-1953). Його діяльність у цей час була пов'язана з короткочасною співпрацею американської та совєцької авіації – „Operation Frantic”. По контексту спогадів Л. Биковського той „князь”, з яким він зустрічався, мав співпрацю з британцями і вів з ними перемовини щодо місця України на післявоєнній карті світу. Але після співпраці з арміями союзників, Кочубей мав би ледь не одразу потрапити в окуповану нацистами Варшаву, що цілком ймовірно, але вимагає чимало уточнень. На сьогодні діяльність В. Кочубея не надто досліджена і на меморіальному сайті родини про його варшавський період згадок немає жодних⁴⁰.

Згадує Л. Биковський і „М. Ст. – колишнього міністра польських справ в українському уряді за часів ЦР”, розшифрувати ініціали якого можна лише приблизно⁴¹. Оскільки дійсні міністри польських справ УНР звалися інакше, а в контексті зустрічі з М. Ст. Л. Биковський згадує і М. Домбровську, то доречно буде припустити, що мова йде про Станіслава Стемповського – її чоловіка. Він, незважаючи на польське походження, дуже активно долучився до Української Революції, а у 1920 р. перебував на посадах міністра земельних справ та згодом – здоров'я й опікування. Л. Биковський міг переплутати попередні посади діяча, проте, чому він вказав інше ім'я – невідомо. На підтвердження того, що мова йде про С. Стемповського свідчить і той факт, що діяч відомий також як мемуарист, а Л. Биковський у спогадах відзначає, що серед документів, які він отримав на зберігання у бібліотеці, „особливо цінними були спомини М. Ст.”⁴².

Вже після завершення повстання у майже покинутій мешканцями Варшаві Л. Биковський пише, що несподівано потрапив: „в обійми українського полковника М. С[адовського]. Разом з ним були й інші знайомі – полковник Ол[ександр] В[ишнівський], п. П[єтро] Х[олодний] та ще кілька осіб військових і цивільних, що приїхали разом з полк. М[ихайло] С[адовським]. З'ясувалось, що полк. М. С[адовський] був у Варшаві зараз же після капітуляції... приїхав до нас, щоб забрати 20 скринь депозитів Українського Військового Історичного Товариства, а разом із ними й мене з дружиною”⁴³. Варто відзначити, що М. Садовський (1887-1967) та О. Вишнівський (1890-1975) – видатні військові діячі УНР, про перебування яких у Варшаві в роки війни майже не зберіглося відомостей. Те ж стосується і видатного українського художника П. Холодного (1902-1990).

⁴⁰ Sajt rodini Kočubejův, <https://kotchoubey.com/select-biographies/pavlovichi-branch/prince-victor-victorovich-1893-1956/>, [06.02.2021].

⁴¹ L. Bikovs'kij, *Pol's'ke ...*, s. 13.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, s. 40.

Опосередковано у спогадах відзначено й інших українців, зокрема в контексті збереження, або втрати архівних матеріалів, що вже було досліджено Г. Сварник⁴⁴. Зазначимо лише, що йдеться про матеріали М. Драгоманова, І. Огієнка, О. Лотоцького, В. Садовського, Т. Лесевича, Івана та Юрія Лип, В. Іваниса та інших.

Також у спогадах є згадки про інші національності, зокрема про німців. Найбільше уваги Л. Биковський надав доктору Шелембергу, який мав керувати евакуацією культурних цінностей з Варшави після капітуляції повсталих. Після розмови з ним, бібліотекар визначив, що серед нацистів восени 1944 року вже панувало „безладдя і поспіх”⁴⁵.

Краснзнавчий контекст спогадів помітний майже у кожному абзаці спогадів і в чомусь нагадує дані видання „Wola 1944: powstańcze miejsca pamięci”⁴⁶, але стосується не лише вулиць, а й установ культури. Як вже зазначалося вище, Публічну бібліотеку її фактичний директор намагався вберегти від „обох вогнів”. Сама будівля, що розміщена у Середмісті Варшави, в час повстання належала до „3-ї команди пляцу” і під обстріли потрапляла не часто. В той же час бібліотека виконувала роль прихистку для багатьох науковців, а далі і повстанців. У дворі бібліотеки на початку повстання, через брак води для мешканців, було викопано криницю⁴⁷. А вже на завершальній фазі повстання, коли Л. Биковський повернувся з-під арешту, то застав там повний безлад, який він порівняв із спустошенням біблійних міст Содому і Гомори⁴⁸. Багато свідчить і той факт, що на тому ж дворі бібліотеки було викопано братську могилу та серед інших поховано і кількох співробітників⁴⁹.

У той же час, бібліотека і її мешканці були свідками різноманітних за характером подій. Наприклад, під брамою бібліотеки на Кошиковій, головним квартирмейстром, бюро якого перемістилося до приміщення книгозбірні, було спалено близько 80 мільйонів доларів⁵⁰. Так, за словами Л. Биковського було знищено залишки допомоги союзників повстанцям, аби ці гроші не потрапили до німців.

Щодо самого міста, то за словами Л. Биковського, ще до повстання там були „мехіканські умови життя”, через хоч і не масштабне, але постійне протистояння „підпільних польських боївко” та нацистів між собою і помсти останніх

⁴⁴ H. Svarnik, *Dolá varšavs'kih arhiviv UNR-ivs'koj emigracii pid čas Drugoi svitovoi vijnj* [w:] *Materiali Drugoi mižnarodnoj naukovo-praktičnoj konferencii „Diaspora ák činnik utverdženná deržavi Ukraína u mižnarodnij spil'noti”*: Tezi dopovidej (L'viv, 18-20 červnâ 2008 r.), s. 275.

⁴⁵ L. Bikovs'kij, *Pol's'ke ...*, s. 36.

⁴⁶ *Wola 1944: powstańcze miejsca pamięci* [tekst i opieka historyczna Katarzyna Utracka], Warszawa 2009, s. 115.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 12.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 27.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 29.

цивільному населенню⁵¹. Причому, мешканці міста не до кінця розуміли, що відбувається і ходили чутки навіть про більшовицькі провокації. Бібліотекар характеризує також настрої окупантів, які „сподівалися польського повстання... щоб [німецьке] військо, яке буде повертатися з фронту мало причину знищити місто”⁵².

Початок повстання Л. Биковський зустрів на вулиці Маршалковській, де „стріляли невідомо хто і звідкіля, переважно з дахів і вікон... вулиці, мов хто вимів” від перехожих⁵³. Барикади, за спостереженням науковця, відкрили місто за кілька днів і будувалися вміло, під керівництвом інструкторів⁵⁴. Найдошкульніші обстріли Середмістя траплялися з Мокотовського поля із німецької залізничної гармати⁵⁵.

Л. Биковський зазначає, що в час повстання в безпеці почуватися було неможливо: палаючі будинки розсипали на голови перехожих цеглу, а снайпери, що розмішувалися на дахах не розрізняли військових та цивільних. Чутки про погроми і розстріли, додавали агресії та пригнічували людей. Так розповідали що на вулиці Фільтровій німці вигнали всіх людей з осель і спалили будинки; інша чутка: близько 3 тисяч мешканців погнали німці до гестапо на Алеї Шуха і розстріляли⁵⁶. Побутували й більш підбадьорливі для населення чутки, зокрема, що у Пуці Кампінській чекають наказу на вступ у бої великі відділи Армії Крайової⁵⁷.

Як в'язень повстанської адміністрації, Л. Биковський вказує на місця свого перебування: суд знаходився на вулиці Познаньській, 12 (найімовірніше і в'язниця теж); на вулиці Емілії Плятер, 40 – Л. Биковський разом з іншими в'язнями виконував земляні роботи – копав підземний хід безпосередньо під обстрілом німців⁵⁸; згадуються оповідки, що в інших в'язнів кращі умови, бо «сидять у пивницях» на вулицях Гожій і Вільчій⁵⁹. Після поранення Л. Биковський потрапив до шпиталю на тій же Гожій, 39. Про нього він згадує без нарікань, адже ніякої дискримінації він там не відчував⁶⁰.

За кілька тижнів місто повністю змінилося, більшість вулиць були непрохідними, а в підземних тунелях численні застави і вартові перевіряли документи, так бібліотекар з Гожої, 39 на Кошикову, 26 зміг дістатися лише за півтори години, що раніше займало десять хвилин⁶¹. Також у спогаді згадано

⁵¹ *Ibidem*, s. 4.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, s. 5.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 6.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 9.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 10.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 29.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 17.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 18.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 20-22.

⁶¹ *Ibidem*, s. 25.

ситуацію після капітуляції повстання, зокрема щодо розміщення німецьких застав: однієї – на вулиці Снядецьких і шпиталю Ю. Пілсудського, другої – біля залізничного вокзалу⁶². В клопотаннях про збереження фондів бібліотеки Л. Биковський часто заходив до „Гловней Ради Опекунчей”, що розміщувалася на вулиці Мокотовській, 48.

Ще один важливий краєзнавчий сюжет зі спогадів – згадки про культурні заклади. Національний музей Польщі, що у час повстання лишався в руках німців, за словами Л. Биковського був у гіршому положенні, ніж Публічна бібліотека, адже будівлю німці використовували як казарми і її бомбардувала совєцька авіація⁶³. Нищення фонду Варшавських архівів науковець визначав у 60%.

У той же час Національна бібліотека Польщі руйнувань не зазнала, а лише була частково пограбована невідомими нацистськими офіцерами⁶⁴. Л. Биковський застав непорушеною і будівлю бібліотеки Варшавського університету, але вона не була зачинена і на момент її відвідин книгознавцем там „вся долівка робітні відділу часописів... була засипана сторінками різних часописів... і в тому порпався якийсь вояк”⁶⁵. Значно менше пощастило Бібліотеці Красінських, яку також відвідав Л. Биковський і де побачив «тільки попіл» на місці значних архівних матеріалів з історії України та Польщі.

Наприкінці варто відзначити, що вище згадано лише деякі місця і руйнування архітектури, а також людей, які описує науковець у своїх спогадах. В **результаті** аналізу тексту *Польського повстання у Варшаві 1944 року: спомини очевидця*, виявлено значну кількість характеристик діячів різних національностей, а також – багато фактів про установи культури Варшави до, під час та після Повстання. Потенціал невеликого за обсягом мемуарного матеріалу є значним як для розуміння епохи, так і для біографічних та краєзнавчих досліджень. У біографічному контексті: чимало фактів про польських та українських науковців, німецьких окупаційних чиновників тощо; краєзнавчий зріз – має значення, для всієї Варшави. Значною мірою текст спогадів міг би доповнити краєзнавче видання, на кшталкт *Wola 1944: powstańcze miejsca pamięci*, або додати свідчень до окремого краєзнавчого нарису, що стосується бібліотек та музеїв. Л. Биковський передав чи не єдине у своєму роді свідчення українця, який волею долі опинився у самому центрі Варшавського повстання і воно містить чимало фактів та акцентів, які можуть бути використані науковцями різних дисциплін та національних наративів.

⁶² *Ibidem*, s. 30.

⁶³ *Ibidem*, s. 35

⁶⁴ *Ibidem*, s. 38

⁶⁵ *Ibidem*, s. 39

ЛІТЪПАТЪПА / REFERENCES

- Bikovs'kij L., *Pol's'ke povstannâ u Varšavi 1944 roku*, London 1963.
- Dybaczewska M., Warczygłowa-Piotrowska Z., *Janina Peszyńska – organizatorka Działu Sztuki Biblioteki Publicznej w Warszawie* [w:]: *Kustosze zbiorów specjalnych*, Warszawa 2004, s. 75-83.
- Dziennik, <http://pw.koszykowa.pl/>, [06.02.2021].
- Grin'ko M., *Lev Bikovs'kij – Don Kihot Ukraïns'koï Bibliologii* [v:]: “Slovo i čas”, 12, 2010, s. 90-97.
- Kivšar T., *Knigoznavča koncepciâ Levka Bikovs'kogo podebrads'kogo periodu (1922–1923)* [v:]: “Visnik L'vivs'kogo universitetu. Ser.: Knigoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informacijni tehnologii”, 3, 2008, s. 145-156.
- R. Kramar, *Lev Bikovs'kij – direktor biblioteki na Košikovij*, <https://culture.pl/ru/article/lev-bikovskiy-direktor-biblioteki-na-koshikoviy>, [06.02.2021].
- Lewandowska, G.M., *Leon Bykowski (1895–1992): polski bibliotekarz* [w:]: *Żyją w naszej pamięci: wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*, J. Jagielska, T. Jedynak (red.), Warszawa 2006, s. 73–88.
- Levko Ustimovič Bikovs'kij (1895-1992): biobibliogr. naris*, avt.-sklad. N. V. Kazakova; vidp. red. O. K. Aleksandrova, V. V. Patoka, Kiïv 1996.
- Litvinenko O. V., *Kam`â nec'kij period v bibliografičnij diâl'nosti Levka Ūstimoviča Bikovs'kogo* [v:]: “Naukovî pracî Kam`â nec'-Podil's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Īvana Ogiënka. Ser.: Bibliotekoznavstvo. Knigoznavstvo”, 2, 2010, s. 31-36.
- Motyka G., *Prawda i mity o udziale Ukraïnców w zwalczaniu Powstania Warszawskiego*, [w:]: “*Powstanie Warszawskie. Fakty i mity*”, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2006, s. 117-125.
- Perga Ū., *Anton Vasiňuk: na šlâhu do liderstva v Ukraïns'komu narodnomu rusi Holmšini* [v:]: “Special'ni istorični disciplini: pitannâ ta teoriïmetodiki. Genealogiâ ta geraldika. Zbirka naukowych prac’”, 24, 2014, Kiïv, s. 98-106.
- Sajt rodini Kočubeïv, <https://kotchoubey.com/select-biographies/pavlovichi-branch/princevictor-victorovich-1893-1956/>, [06.02.2021].
- Sêkunova Ū., *Īstoriko-kul'turologična spadšina Leva Bikovs'kogo: monografiâ*, Nacional'nij universitet bioresursiv i prirodokoristuvannâ Ukraïni. Kiïv 2014.
- N. Solons'ka, *Do Īstorii knižkovoï torgivli 20-30-h rokiv v Ukraïni (na materialah žurnalu „Bibliologični visti” ta rukopisah L. Bikovs'kogo)* [w:]: “Bibliotečnij visnik”, 5, 1996, s. 12-21.
- Svarnik H., *Dolâ varšavs'kih arhiviv UNR-ivs'koï emigracii pid čas Drugoï svitovoï vijni* [v:]: *Materiali Drugoï mižnarodnoï naukoivo-praktičnoï konferencii „Diaspora âk činnik utverdžennâ deržavi Ukraïna u mižnarodnij spil'noti”*: Tezi dopovidej (L'viv, 18-20 červnâ 2008 r.), s. 274-276.
- Zaval'nûk O. M., *Bikovs'kij Lev Ūstimovič* [w:]: Zaval'nûk O. M., *Īstorîâ Kam`â nec'-Podil's'kogo deržavnogo Ukraïns'kogo universitetu v imenah (1918–1921 rr.)*, Kam`â nec'-Podil's'kij 2006, s. 339–344.
- Zięba A.A., *Ukraïncy i Powstanie Warszawskie*, [w:]: „Znak” 1989, nr 413-415.

Žulins'ka-Âručik O., *Ukraïns'ka politična ta mistec'ka emigraciâ u ÌÏ Reči Pospolitij (20-30-ti rr. XX)* [v:] “Ukraïns'ka polonistika”, 3-4, 2007, s. 3-18.

Wola 1944: powstańcze miejsca pamięci [tekst i opieka historyczna Katarzyna Utracka], Warszawa.

zgłoszenie artykułu: 20 maja 2021

przyjęcie artykułu do druku: 14 lipca 2021

Lidia STEFANOWSKA

Uniwersytet Warszawski
e-mail: lstefanowska@uw.edu.pl
Nr ORCID 0000-0002-2760-8345

„Stracone pokolenie” i kryzys tożsamości ukraińskich dipisów w powieści *Enej ta žyttia inšyh* Jurija Kosača¹

**„Lost generation” and crisis of identity among Ukrianian
displaced persons in the novel *Enej ta žyttia inšyh*
by Yurii Kosach**

Yurii Kosach Poet, writer, and dramatist; nephew of Lesia Ukrainka; grandson of Olena Pchilka. After graduating from the Academic Gymnasium of Lviv, Kosach studied law at Warsaw University. He began publishing short stories in student newspapers in 1927. Between 1928 and 1929 he published most of his works in the nationalist journal *Literaturno-naukovyi vistnyk* edited by Dmytro Dontsov after he had broken off his relations with Dontsov in 1929. After the war he lived in displaced persons camps in Germany and was an active member of the writers' organization MUR. In 1949 he immigrated to the United States. By far the largest and most interesting body of work is Kosach's prose, written prior to his emigration to the United States and then in the last decade of his life, first of all *Enej ta žyttia inšykh* (Aeneas and the Lives of Others, 1947) where he argued the issues of new Ukrainian culture with so called "lost generation".

Keywords: Emigration, Ukrainian Displaced Persons, crisis of identity

Powieść Jurija Kosača *Enej ta žyttia inšyh* to jeden z najciekawszych tekstów, jakie pojawiły się na emigracji tuż po II wojnie światowej. Utwór wywołał burzliwe polemiki wśród ukraińskich dipisów, ponieważ stanowi pogłębione studium życia powojennej emigracji

¹ Ten artykuł powstał na gruncie moich badań w archiwum Ukraińskiego Wolnego Uniwersytetu w Monachium, które zostały opublikowane w mojej monografii „Mission Impossible. MUR i odrodzenie ukraińskiego życia literackiego w obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec 1945-1948”, KU Uniwersytet Warszawski, Warszawa – Iwano-Frankiwnsk 2013. Od tamtego czasu w opublikowano kilka wartościowych artykułów dotyczących jego twórczości, jednak żaden z nich nie podejmuje problematyki „straconego pokolenia” i kryzysu tożsamości ukraińskich dipisów, jaka stanowi myśl przewodnią niniejszego tekstu.

ukraińskiej i rozrachunek z tzw. pokoleniem „Vistnyka”², które Jurij Šereh nazwał „straconym pokoleniem”. Kluczowym problemem stały się głębokie sprzeczności, wynikające z wymogu, by literatura walczyła o niepodległość Ukrainy, co przeczyło idei wolności i ekspresji artystycznej. Istniała zatem fundamentalna sprzeczność z jednej strony między postulatem literatury zaangażowanej politycznie, z drugiej zaś – ideą swobody artystycznej. Czołowi pisarze emigracyjni tamtego okresu, do jakich zaliczał się Jurij Kosač, apelowali o rewizję dotychczasowego sposobu myślenia o literaturze i obowiązkach artystów, które reprezentowało „stracone pokolenie”.

Słowa kluczowe: emigracja, ukraińscy dipisi, kryzys tożsamości

Powieść Jurija Kosača *Enej ta žyttia inšyh* to jeden z najciekawszych tekstów, jakie pojawiły się na emigracji tuż po II wojnie światowej. Utwór wywołał burzliwe polemiki wśród ukraińskich dipisów, ponieważ stanowi pogłębione studium życia powojennej emigracji ukraińskiej i rozrachunek z tzw. pokoleniem „Vistnyka”, które Jurij Šereh nazwał „straconym pokoleniem”. Po raz pierwszy Šereh użył tego pojęcia w 1946 r. w artykule opublikowanym pod pseudonimem „Hr. Ševčuk” *Holos propaščoho pokolinnia* [„Głos straconego pokolenia”].³ Krytyk posługując się przykładem poezji Mychajły Sytnyka zasygnalizował kryzys tożsamości ukraińskich uchodźców na emigracji, w nowych warunkach, w jakich przyszło im żyć – dla większości z nich w obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec w amerykańskiej strefie okupacyjnej (około 200 tys.). Recenzja twórczości poetyckiej Sytnyka posłużyła Šerehowi do zasygnalizowania kryzysu tożsamości dipisów, jako poważnego zjawiska na szeroką skalę:

Przeanalizujemy podstawowy zestaw uczuć poety. Oto znalazł się w Europie. Jest mu obca i wydaje się wroga. Bawarczyk otrzymuje od niego epitet „TEPY”, a jedyna jego reakcja – złość – jest leitmotywem tomiku („V Prazi”). Europę uważa za prostytutkę, która prawdę o sobie ukrywa pod maską Madonny („Madonna”). Co zostaje przeciwstawione tej Europie, która poza tym nie posiada żadnych konkretnych cech, Europie, jakiej poeta nie zna i nawet nie ma pojęcia, w jaki sposób można ją poznać bliżej i głębiej.

² Określenie odnosi się do nazwy przedwojennego czasopisma „Vistnyk” redagowanego przez Dmytra Doncova. Miesięcznik „Literaturno-naukovyj Vistnyk”, redagowany przez Mychajłę Hruszewskiego, wychodził we Lwowie w latach 1898–1906. Następnie wraz z wyjazdem Hruszewskiego został przeniesiony do Kijowa (1907–1914). W 1914 władze carskie zakazały jego wydawania. „LNW” został wznowiony w Kijowie w 1917 r. i wychodził tam do 1919 r. Następnie znów przeniesione do Lwowa i od 1922 do 1932 redagowane przez Doncova. Ponieważ wydawcy („Spilka wydawnicza”) nie podobała się nacjonalistyczna zawartość „LNW”, finansowanie pisma wstrzymano. W tej sytuacji Doncov zdecydował się na samodzielną działalność przy okazji zmieniając tytuł pisma na „Vistnyk”. Po II wojnie światowej w Monachium reaktywowano wydawanie pisma pod pierwotnym tytułem „Literaturno-naukovyj Vistnyk”. Ukazały się zaledwie dwa numery w 1948 i 1949 r.

³ Hr. Ševčuk, *Holos propaščoho pokolinnia* [v:] „Zahrava” nr 4, 1946, s. 58. Pismo „Zahrava” wychodziło w Augsburgu.

Przeciwstawia się jej chłopskie pochodzenie poety w przeszłości, a w przyszłości – wizję państwa ukraińskiego. W jaki sposób są przedstawione? Swe pochodzenie poeta wywodzi z chłopstwa. Na wsi „urodził się w groźnej zawierusze” i nie ma dla niego niczego lepszego od „chłopskiej strzechy”, a ideałem szczęścia jest pamięć wiejskiego dzieciństwa [...] wiejski kaftan poeta pryncypialnie nosi w Europie i zamierza w niej jechać do Ameryki. [...] Taką więc z rodzinną ziemią można byłoby tylko pochwalić. Ale CO poeta idealizuje w chłopstwie? Owe idealne cechy wymienia w wierszu „Jaskółeczka”: szczerłość, czystość i dzikość. Ale kiedy dokładnie przyjrzymy się jego wierszom okazuje się, że wieś jego dzieciństwa to ruina: wspólnota zrujnowana przez bolszewików, brutalnie kolektywizowana, głodzona. Wieś dzieciństwa to nostalgiczny obraz, który zniknął, stał się cieniem. Co więcej, ze swojego pochodzenia społecznego poeta czerpie nienawiść do miasta (np. wiersze „W Kyjevi”, „Ostannie slovo”). A pozbawiony gruntu idealizuje rzeczy, których prawdziwy chłop nie będzie idealizował np. „zapach gnoju”.⁴

Krytyk stwierdza, że w gruncie rzeczy istotę poezji Sytnyka nie stanowi idealizacja wsi, skąd pochodzi, lecz utrata gruntu – „bezhruntiaństwo”, wykorzenienie i anarchia po wprowadzeniu przymusowej kolektywizacji przez władzę sowiecką, która pozbawiła chłopów ziemi.

I ciągnie dalej swoje wywody:

Poezja Sytnyka – to wyraz duchowego stanu utalentowanej i budzącej nadzieje naszej młodzieży wiejskiej, która zwichnięta rozgromieniem ukraińskiej wsi [...], uległa wewnętrznej dezorientacji, a jednocześnie po prostu utraciła techniczną możliwość uczenia się. Stojąc na straży wierności ideałom, wierności Ukrainie, nie potrafi ani wyobrazić sobie owych ideałów konkretnie, ani trzeźwo wyliczyć sposobów urzeczywistnienia marzeń, ani wyznaczyć swojego miejsca w potoku współczesnych wydarzeń, ani zorientować się w obcej przestrzeni.

I na koniec pada kluczowe stwierdzenie recenzenta:

Sytnyk to jeden z członków „straconego pokolenia” – potrafi podejść do duszy swoich kolegów – i tu znajduje się źródło jego sukcesu. Lecz poprowadzić ich za sobą nie może, gdyż sam nie wie dokąd iść. W tym sensie jego poezja tworzy zagrożenie. Podsycia pychę i kompleks mniejszości, nie ukazuje sposobu na leczenie straconego pokolenia, lecz popycha je w dół. [...] Tomik Sytnyka pomaga postawić diagnozę choroby tego pokolenia.⁵

Šerėh stawiając diagnozę „choroby pokolenia” tym samym rozpoczął dyskusję poświęconą aktualności dotychczasowych ukraińskich postaw ideowych w nowej rzeczywistości oraz potrzebie zastanowienia się nad przyszłymi priorytetami ukraińskiej kultury. Prowokuje do odpowiedzi na pytanie: jakiego lidera i jakiej literatury

⁴ *Ibidem*, s. 60. Wszystkie tłumaczenia na język polski przytoczonych cytatów są mojego autorstwa.

⁵ *Ibidem*, s. 62.

potrzebuje ukraińska emigracja? Ciekawe, że do „straconego pokolenia” zaliczył siebie również Ihor Kosteki – pisarz awangardowy, który pod pseudonimem „Korybut” w redagowanym przez siebie piśmie „Hors” potwierdził diagnozę Šereha i również zastanawiał się nad formułą przyszłości w obcym świecie: „my też należymy do „straconego pokolenia” i pracujemy na rzecz „jutra”⁶. Zrodziło się zatem pytanie, jakimi wzorami mają się kierować Ukraińcy, by stworzyć „jutro” swoich marzeń?

Dmytro Doncov jeszcze przed wojną utrzymywał, że wzorcem bohatera literackiego, a nawet lidera politycznego dla Ukraińców powinien być Faust:

Po raz setny powtarzam, że tylko „Europa”, tylko zachód wychowuje „faustowską duszę”, która czyni ją panem świata. Tylko na niej, na jej sposobie odczuwania rzeczywistości dojrzewają wielkie narody historyczne, wielkie prądy umysłowe i – wielkie literatury.⁷

Figura Fausta znakomicie wpisuje się w Doncova koncepcję silnego człowieka, walecznego i dumnego Ukraińca, który nie poddaje się burzy dziejowej, lecz walczy o swoje miejsce w świecie. Później (w 1946 r.) do wzoru Fausta odwołuje się także Samczuk w przedmowie napisanej do pierwszego numeru pisma „Arka”, kiedy mówi o patriotyzmie i nowych czasach, które potrzebują silnej ukraińskiej duchowości:

Wielki patriotyzm – to ten patriotyzm, który wyraża się w wielkiej sztuce. [...] Musimy być przygotowani na przyjęcie przyszłych dni, które poddadzą próbie rezultaty pracy wielkiego doktora Fausta.⁸

Kiedy więc w połowie 1946 r. w „Almanachu MUR-u” ukazała się powieść *Enej ta žyttia inšyh* Jurija Kosača, grunt pod dyskusję o liderze i orientacji kulturowej ukraińskiej emigracji był już przygotowany.

Powieść wywołała kontrowersje, ponieważ autor starał się zmierzyć z kluczowymi dla dipisów zagadnieniami: tożsamość narodowa, „ukraińskość” vs „europeizm”, cel i zadania emigracji. Od razu została skrytykowana m.in. przez Petra Hołubenkę w *Czy to kryzys człowieka-uczestnika ruchu wyzolenczego?*⁹ oraz przez autora ukrywającego się pod pseudonimem „D.H.” w tekście *Fosforyzujące błoto*, w którym stwierdza, że Kosač „pluje na pokolenie Vistnykivciv”.¹⁰ Natomiast innego zdania był Šereh, ale o tym za chwilę.

⁶ J. Korybut, *Vtračene pokolinnia zaiavliaje viruū* [v:] „Hors”, 1946, s. 134.

⁷ D. Doncov, *Krok vpered*, „Literaturno-Naukovyj Vistnyk” nr 10, 1926, s. 2. Por. tenże artykuł opublikowany pod zmienionym tytułem *Faust proty Drahomanova* („Naša doba i literatura” 1936, s. 37, 42).

⁸ U. Samčuk, *Vstupne slovo* [v:] „Arka”, nr 1, 1947, s. 1. Rok wcześniej Samczuk wspomina Fausta w artykule *Velyka literatura* [v:] „MUR” nr 1, 1946, s. 44.

⁹ P. Hołubenko, *Čy kryza lūdyny vyzvolnoho ruhu* [v:] „Čas”, nr 29 (94), 20 lipca 1947, s. 5.

¹⁰ D.H., *Fosforyzuiče boloto* [v:] „Orlyk”, nr 10, 1947, s. 15.

Wybór toposu z Wergiliusza dla utworu o emigrantach wydaje się oczywisty. Eneasza – popularna figura wędrowca uzyskała dodatkową wymowę symboliczną dzięki trawestacji Iwana Kotlarewskiego z 1798 r. – przecież od jego *Eneidy* datuje się początek nowoczesnej literatury ukraińskiej, a głównymi bohaterami stali się kozacy. I rzeczywiście – Hałocza – jedna z głównych protagonistek powieści Kosača pochodzi z kozackiego rodu, choć jej rodzina w znacznym stopniu została zrusyfikowana. Inne analogie narzucały się same: Eneasza był jednym z niewielu Trojańczyków, którzy uszli z życiem spod Troi – z kolei uchodźcy ukraińscy przeżyli II wojnę światową i sowieckie łapanki; bogowie obiecali Eneaszwowi nową ojczyznę – dipisi też długo wierzyli, że ich działalność doprowadzi do niepodległości Ukrainy. Rozpoczęła się długa wędrówka. Bogowie obiecali Eneaszwowi nową ojczyznę, jednak zrobili to w sposób tak zagadkowy, że Eneasza nie wiedział później, jak to miejsce rozpoznać. W ten sposób opowieść Kosača stała się metaforą kondycji ukraińskich emigrantów na Zachodzie Europy osadzonych w obozach dla uchodźców bez paszportów i bez perspektyw na zmianę.

Fabularna powieść rozgrywa się głównie w Serbii (konkretnie w Belgradzie), gdzie osiedliło się sporo uchodźców z Ukrainy i Rosji oraz w Niemczech. Kosač ukazuje grupę zrusyfikowanej ukraińskiej arystokracji (na przykład hrabina Hanna Ołeksijwna, matka Hałoczki, dla której „czas zatrzymał się około 1913 roku”) w konfrontacji z członkami ukraińskiego ruchu wyzwolenczego, często o chłopskiej proveniencji. Kluczowym wątkiem narracji było ukazanie zderzenia ukraińskich idei politycznych oraz zmiana ich wymowy w konfrontacji w europejską powojenną rzeczywistością. Wiadomo, że Kosač jeszcze przed wojną był znany z proeuropejskich poglądów i twierdził, że Ukraina swoją przyszłość powinna budować na wartościach takich jak wolność i tolerancja. Jednak Šereh, który dobrze znał jego twórczość, dość szybko zauważył głęboki rozdźwięk w poglądach pisarza: „Europeizm Jurija Kosača wydaje mi się tragiczny. Pisarz jest zakochany w Ukrainie, nie może jej jednak pojąć.”¹¹ Ukraina Kosača jest przede wszystkim egzotyczna z tej przyczyny, że nie może znaleźć takiej Ukrainy, jaką sobie wyobrażał i jakiej pragnął. Innej nie zna, dlatego nie może zrozumieć jej jako całości. Z tego powodu szuka Ukrainy w Europie, podobnie jak kiedyś poszukiwał jej Pantelejmon Kulisz: najpierw w Sankt Petersburgu, potem w Warszawie, a na koniec w Istambule.

Jednak utwór *Enej ta žyttia inšyh* Šereh uznał za znakomity i niezmiernie ważny dla Ukraińców, ważny tak bardzo, że poświęcił mu aż czterdziestostronicowy szkic „Pożegnanie z wczoraj”, gdzie dokładnie analizuje nie tylko fabułę i poetykę utworu, ale też kilkakrotnie podkreśla jego przełomowe znaczenie dla literatury ukraińskiej:

[...] to książka o współczesności; nawet więcej – to książka dla przyszłości. [...] to powieść o epoce oraz o ludziach epoki. Napisana zupełnie świeżym językiem na poziomie współczesnej prozy europejskiej. [...] Czołowa postać dnia wczorajszego

¹¹ J. Šereh, *Styli sučasnoï ukraińskoï literatury na emigracii* [v:] „MUR” nr 1, 1946.

w tym utworze – Mykoła Iryn. Iryn – prawie legenda. Spowity tajemnicą podziemnego ruchu oporu, niedościgły, niezwykłony, niezłomny, organizator i wykonawca, wola i rozum, rozum i ręce.¹²

Mykoła Iryn to wyidealizowany przywódca ukraińskiego ruchu narodowo-wyzwoleńczego, który potrafi pociągnąć za sobą nawet ludzi początkowo niezdecydowanych lub niepodzielających jego poglądów (przykładem Hałoczka i Wadym Wasylowycz – powieściowy Eneasz). Przygody Iryna w Niemczech i jego późniejsza wyprawa na Wschód przypominają powrót Odyseusza do domu po długiej tułaczce. Porównując się do Iryna, Wadym i Hałoczka uznali, że należą do kategorii „ludzi okresu przejściowego”, dla nich jest on bowiem bohaterem „dnia jutrzejszego”, nowej epoki, ponieważ wyzwolił się wewnętrznie, jest niezależny i wolny, a to według nich są podstawowe atrybuty ukraińskich „pokoleń przyszłości”. Osoba, która zdobyła wewnętrzną wolność – zarówno dla nich, jak i dla samego Kosača – stanowi ideał człowieka i artysty. Podkreślał to przy wielu okazjach, a za wzór godny naśladowania stawiał sobie twórczość Josepha Conrada, o której pisał, że jest „hymnem na cześć niezwykłego, wyzwolonego człowieka, nieugiętego rycerza z sercem romantyka.”¹³

Ważną rolę w powieści odgrywa też profesor Krawczuk (można go uznać za *porte-parole* autora), którego wypowiedzi przesiąknięte są duchem egzystencjalizmu, za co Kosač wielokrotnie był krytykowany.¹⁴ W ustach Krawczuka często pojawiają się opinie pisarza znane z jego artykułów poświęconych filozofii egzystencjalizmu, humanizmowi katolickiemu, nowym nurtom ekspresji artystycznej i „ludziom dnia jutrzejszego”.¹⁵ Szczególnie często profesor Krawczuk podnosi temat autonomii sztuki, który dla Kosača był także niezmiernie ważny. Profesor mówi:

Dyletanci, ludzie okresu przejściowego, którzy nie dostrzegają za drzwiami lasu, od nauki wymagają metafizyki, od sztuki logiki. Absurd, moi panowie! Sztuka to wolność, sztuka przyszłego wyzwolenia. Wszystko, co nie mieści się w tych granicach, nie należy do sztuki.¹⁶

¹² *Idem*, cytuję za: *Proščannia z učora* [v:] *Proza pro žyttia inszych. Jurij Kosač: teksty, interpretacii, komentari*, red. Vira Ahejeva, Kijów 2003, s. 211.

¹³ J. K[osa]č, *Dżosef Konrad. Konkvistador z Ukrainy* [v:] „Čas”, 3 września 1946, nr 43, s. 3.

¹⁴ Oto jeden z zarzutów recenzenta powieści R. Marksmena: „Ciężko mi powiedzieć, dlaczego Kosacz napisał swoją powieść o Ukraińskiej Powstańczej Armii, wykorzystując ideologię francuskiego egzystencjalizmu”. Krytyk uważa, że pisarz za wszelką cenę stara się być oryginalny i ulega europejskiej modzie na egzystencjalizm”. R. Marksmen, *Filosofia odnoi povisti* [v:] „Literaturno-Naukovyj Vistnyk”, Regensburg, maj 1948, tom I, s. 136.

¹⁵ Por. jego teksty: *Pesymizm – dżerelo onovy*, „Čas” z 27 października, nr 42, 1947, s. 4; *Teatr egzystencjalizmu*, „Arka” nr 1, 1947, s. 7–9; *Zolota trostyna: Literatura Katolyčkoj onovy u Francii*, „Arka” nr 5 (11), 1948, s. 3–8;

Katolyčkoji onovy u Franciji, „Arka” nr 5 (11), 1948, s. 3–8.

¹⁶ J. Kosač J., *Enej ta žyttia inšyh*, „Almanah MUR-u”, nr 1, 1946, s. 86.

Krawczuk staje także w obronie „niezrozumiałości” artyzmu:

Kicham na wszystkich krytyków, na recenzentów, na nierozumiejącą niczego masę. Ten jest artystą, kto ma odwagę patrzenia w przyszłość, kto jest wolny [...] od tak zwanej logiki, gdyż logika w sztuce nie istnieje, istnieje natomiast magia, fikcja, fantazja, abstrakcja, nierealność.¹⁷

Autonomia i odwaga to cechy prawdziwych artystów i sztuki przyszłych pokoleń Ukraińców, cechy osobowości wyzwolonej od destrukcyjnego obowiązku służby na rzecz narodu. Podkreślenie tych atrybutów pełni istotną funkcję, ponieważ ważnym aspektem powieści *Enej ta žyttia inšyh* jest rozliczenie z przedwojenną przeszłością, a konkretnie ze środowiskiem „Vistnyka”, jego ideologią, polityzacją literatury i jej tendencyjnością. Chodziło też o potępienie doktryny integralnego nacjonalizmu Doncova, z której wywodził się ukraiński ruch niepodległościowy spod znaku OUN. Ideologia „straconego pokolenia” oraz metody walki OUN o niepodległość Ukrainy (akcje zbrojne) w warunkach powojennych na uchodźstwie nie mają racji bytu – twierdził Kosač. Nowoczesna tożsamość nie może ograniczać się do ideologii narodowej, lęku przed obcym i ksenofobii. Nowoczesna formuła identyfikacji powinna uwzględnić nowe realia, otwarcie na innych i odwołanie się do uniwersaliów europejskich. Autorska metafora czasowych wyznaczników – „wczoraj – dziś – jutro” – odnosi się do kluczowej w powieści rozmowy Iryna i Eneasza, podczas której Iryn stwierdza:

Przed wojną wszyscy wierzyliśmy w możliwość przezwyciężenia zła. Teraz brzmi to jak kwilenie niemowlęcia, ponieważ zło jest konieczne, nieuniknione i niezwyknięte. [...] Doświadczaliśmy przelanej krwi, znęcania się, tortur, rozpacz, zwątpienia, gwałtu, ruiny, śmierci. Przechodziliśmy przez cały ten koszmar, zaciskając zęby, sami stając się złymi, dlaczego? Gdyż wierzyliśmy, że to sytuacja tymczasowa, że zło trzeba zwalczać złem, że wszystko to minie i zła nie będzie. [...] Teraz są dwie drogi. Pierwsza – pojednanie ze złem. Kompromis. [...] A druga to szlak dla ludzi, którzy pragną mimo wszystko być ludźmi, to ofiara. Może nawet i śmierć.”¹⁸

Tę wypowiedź Iryna uzupełniają doniośle brzmiące słowa Wadyma:

„Śmierć – tak. Ale było jeszcze życie innych. Po drugiej stronie zwątpienia. Po przebyciu czarnej otchłani nicości rozpoczynało się znowu życie... Iryn zbliżał się już do granicy. Był już wolny (dopiero teraz?). On już się odważył. Stał się po prostu wolny. (Idzie z Hałoczką z Niemiec na wschód). I wiedziałem, że o wszystkim, co było wczoraj, on już nie musi myśleć.”¹⁹

¹⁷ *Ibidem*, s. 86.

¹⁸ *Ibidem*, s. 87.

¹⁹ *Ibidem*, s. 88–89.

W swojej powieści Kosać skonfrontował rodaków z uniwersalnym pytaniem ludzi, którzy przeżyli wojnę: dlaczego sami czyniliśmy zło? Dlaczego innych nazywamy oprawcami, a siebie ofiarami, skoro tak samo jak nasi oprawcy jesteśmy zdolni do zabijania i strasznej zemsty? Liczył się nie tylko kontekst ukraiński. Padają tu pytania odwieczne natury ogólnej, dotyczące istoty człowieczeństwa i kondycji ludzkiej. Uniwersalna wymowa i przesłanie powieści *Enej ta žyttia inšykh* spowodowało, że stała się jednym z najważniejszych głosów w dyskusji o „straconym pokoleniu”. W wymiarze ukraińskim powieść była rozrachunkiem polityzacją kultury i z nacjonalistyczną ideologią Doncova, dlatego w tej debacie nie mogło zabraknąć jego głosu.

Dmytro Doncov, któremu na emigracji nie udało się odnowić przedwojennej świetności „Vistnyka” i koła jego wyznawców, swój atak na środowisko podziela-jące poglądy Kosaća przypuścił w formie listu otwartego, skierowanego do prezesa MUR-u Ułasa Samczuka. List liczy aż dziesięć stron maszynopisu i został napisany jako odpowiedź na zarzuty, które mu postawił Kosać podczas wystąpienia na pierwszej konferencji MUR-u²⁰:

D. Doncov, utalentowany i nawet błyskotliwy publicysta, skoncentrował u siebie wszystkie magistrale życia literackiego naszych czasów, co było fatalne dla naszej literatury, gdyż w innym miejscu użyte talenty owego publicysty mogły przynieść wybitne korzyści. Dopiero teraz, po latach, stwierdzamy w jakim „głuchym zaścianku” żyliśmy. Dopiero teraz mamy naoczne żniwo tego zasiewu [...] W rezultacie: ukraińska literatura została oderwana od literatury światowej.”²¹

Ponadto Kosać zarzuca mu antyhumanizm, nacjonalizm i negację podstawowego prawa człowieka do wolnego rozwoju, zerwanie z etosem sztuki i jej uniwersalizmem:

Negacja humanizmu i humanitaryzmu, lekceważenie prawdy i etycznych kryteriów sztuki, pozbawienie literatury etosu – decydującego elementu jej wielkości, propagowanie jednostronnej Europy – oto podstawowe składniki literackiej doktryny poprzedniej epoki – i pójdźmy dalej – bezpośrednio przyczyny zamknięcia nam wstępu do tzw. wielkiej literatury.²²

„Duchowy imperializm” Doncova i propaganda nacjonalizmu odcięły literaturę ukraińską od „wielkiej literatury”, która dla założycieli MUR-u była przecież hasłem odrodzenia literatury ukraińskiej. Kosać wytyka mu również utylitaryzm i tendencyjność. Te zarzuty nie mogły pozostać bez odpowiedzi. Doncov, chyba

²⁰ Chodzi o wystąpienie Kosaća, które następnie zostało opublikowane jako artykuł *Wilna ukraińska literatura. Siwba i pożnywia odnijeji doby* w pierwszym numerze pisma „MUR” w 1947 r. s. 45.

²¹ *Ibidem*, s. 48.

²² *Ibidem*, s. 50.

nawet czekał na otwarte starcie, które dawało mu możliwość spektakularnej rozprawy z „kryptokomunistami” z MUR-u (tak nazywał członków MUR-u). Swoją list-replikę pisał już z Kanady, jaki w skróconej wersji został opublikowany w piśmie „Orlyk”.²³ Swoją wywód skoncentrował na konkretnych zarzutach Kosača, polemizując z nimi w formie dygresji i historycznych odniesień. Nie ulegał jednak wątpliwości, że replikę zaplanował w taki sposób, by stała się rozprawą z kierownictwem MUR-u, a nie osobiście z Kosačem. Podaję obszernie fragmenty tego listu, ponieważ jest trudno dostępny]:

„W pierwszym numerze „MUR-u” ukazał się artykuł „Wolna ukraińska literatura”. Nie osoba autora (J. Kosač) mnie interesuje. [...] Zainteresował mnie inny fakt: że ten atak został umieszczony bez żadnego przypisu redakcyjnego, w piśmie T-stwa, któremu przewodniczy były współpracownik „Vistnyka”. Pan, panie Samczuk. Ponieważ na razie nie posiadam własnej trybuny, muszę wybrać formę listu, aby zadać panu kilka pytań, na które jeśli pan potrafi, proszę w samotności odpowiedzieć przed swoim sumieniem. 1. „MUR” we wspomnianym ataku zarzuca „Vistnykowi”, że pismo lub jego redaktor skupił u siebie wszystkie drogi literackiego życia w okresie lat dwudziestych i trzydziestych, co stało się zgubą dla tegoż życia. MUR twierdzi, że udało mi się pojąć grupę najlepszych autorów i uzurpować sobie prawo na przewodniczenie życiu literackiemu. Czy pan też tak sądzi? 2. MUR uważa, że „Vistnyk” wywarł zgubny wpływ na literaturę swojej epoki. Czy pan rzeczywiście myśli, że kiedy „Vistnyk” przez 17 lat prawie zupełnie sam przeciwstawiał się trującemu wpływowi bolszewickich „Vikon” czy „N[ovyh] Šlahiv” czy organowi lwowskich „napluciwistów” z M. Rudnyckim na czele i jego „Nahodamy i Pryhodamy” zamiast literatury – to było to zgubne dla naszego piśmiennictwa? Czy pan naprawdę sądzi, że przeciwstawianie przez cały ten czas wspomnianym organom prasowym takich autorów jak Stefanyk, Czeremszyna, Teliha, Olżycz, Małaniuk, Mosendz i pan, panie Samczuk lub drugiego członka MUR-u Jurija Kłena, oznaczało zgubny wpływ na naszą literaturę? [...] Czy to był zgubny wpływ dla naszej literatury, kiedy „Vistnyk” pierwszy w Galicji zapoznawał czytelnika z utworami Chwyłowocho, Kosynky czy Falkiwskoho (za które później zostali rozstrzelani), w których nie zważając na rosyjską cenzurę, brzmiała nuta wymierzona w bolszewizm?²⁴

Na koniec listu Doncov, grzmiąc jak z ambony, potępia redaktorów MUR-u za rzekomą podwójną moralność:

„Czy myśli pan, że ten atak na mnie harmonizuje z uchwalonymi (na posiedzeniu MUR-u 9 maja b.r.) zasadami o „moralno-etycznym nastawieniu” pańskiej organizacji,

²³ D. Doncov, *Lyst D. Doncova do Holovy t-va „MUR”*, p. *Ulasa Samčuka* [v:] „Orlyk” 1947, nr 9, s. 14–16.

²⁴ „Orlyk” 1947, nr 9, s. 14–16. Korzystam z pełnej wersji listu: *Lyst D. Doncova do Holovy t-va „MUR”*, p. *Ulasa Samczuka*, która znajduje się w archiwum UWAN, kolekcja XL, teuszka „Dmytro Doncov” bez numeru, 10 stron maszynopisu. List datowany jest na 21 lipca 1947. Ponieważ „Orlyk” opublikował list w wersji skróconej, wszystkie cytaty podaję na podstawie rękopisu.

które wymagają „lojalności, tolerancji oraz szacunku do człowieka”. [...] Czy uważa pan, że umieszczenie przez pana artykułu atakującego mnie i „Vistnyk” bez żadnego wyjaśniającego przypisu rzeczywiście świadczy, że członkowie MUR-u, jak pan mówi, razem z panem i atakującym „służą jednemu Bogu”? Jakiemu?”²⁵

List Doncova podsycił konflikt, jaki już istniał między poszczególnymi środowiskami i partiami politycznymi na emigracji. Niby potępiał tradycyjne ukraińskie wady (kłótniwość, zajadłość, nieprzejednanie prowadzące do anarchii), przekonując przy tym, że czyni to w imię europejskiej nowoczesności, która jest konstruktywna, bo opiera się na zdolności do współpracy, a jednak zasadniczym powodem obrony przyjętej linii było deprecjonowanie innych opcji politycznych. Jednocześnie styl walczącej retoryki świetnie wpisywał się w stereotyp ukraińskiego sporu ideowego, jako sporu na śmierć i życie. Inaczej mówiąc, Doncov piętnując i zwalczając „kryptokomunizm” MUR-u i „podwójną moralność”, radykalizował podziały. Trzeba przyznać, że była to strategia skuteczna. Ten list jeszcze bardziej podminował już i tak napiętą atmosferę prowokując kolejne ataki nie tylko na poszczególnych członków, ale też na cały Związek Pisarzy MUR jako instytucję. Rok po publikacji listu Doncova w Monachium ukazał się odnowiony „Literaturno-naukowy Vistnyk”²⁶, którego redakcja stanęła na barykadach „w obronie ukraińskiej duchowości” w trosce o to, „by działania MUR-u nie skaziły ukraińskiej duchowości piętnem europejskim”. We wstępnym artykule redakcyjnym czytamy, że celem odnowionego na emigracji pisma jest m.in.:

Ochrona przed tą literaturą i sztuką, która zaślepią wpatruje się w Zachód i nie ogląda się na Wschód, gdzie odbywa się atak na Ukrainę, na jej najświętszy sens – na jej duszę, na odrębność, nawet na samo jej fizyczne istnienie. Nie widzą [chodzi o MUR – mój dopisek L.S.] moskiewskiej propagandy, idei niepodzielności rosyjskiego i ukraińskiego narodu, nie dostrzegają twórczości Kornijczuków i Koczerh, lecz rozmarzonymi oczami wpatrują się w Sartrów, Claudelów i innych.²⁷

Jednocześnie, tak samo jak w programie MUR-u, który atakował – redaktorem „Literaturno-Naukowego Vistnyka” wydawało się, że literatura ukraińska ma w zachodnim świecie doniosłą misję do spełnienia:

Ukraina swoimi falami czynu i aktywności już stuka do drzwi świata i chce tego świat czy nie – wcześniej czy później, ale drzwi te na pewno się otworzą. Otworzą się też dla literatury ukraińskiej i ukraińscy pisarze muszą przygotowywać się, by wejść w te drzwi i w światowym skarbcu złożyć ukraiński narodowy wkład – wysokiej wartości

²⁵ *Ibidem*, s. 10.

²⁶ Po wojnie ukazały się tylko dwa numery: w 1948 i 1949 r. „LNW” został odnowiony prawdopodobnie z inicjatywy Jurija Kłena.

²⁷ Artykuł redakcyjny, „Literaturno-Naukowy Vistnyk”, Regensburg 1948, nr 1, s. 1.

literaturę, informacje o Ukrainie, jej dążeniach i marzeniach, o jej odwiecznej walce, o ludziach i dziełach tych ludzi.²⁸

Odnosi się wrażenie, że członkom redakcji „LNW” najbardziej zależało na pouczaniu pisarzy skupionych wokół Związku Pisarzy MUR oraz ich proeuropejskiej orientacji:

Nikt z prawdziwych wielkich światowych pisarzy nie stawiał sobie z wyprzedzeniem celu tworzenia wielkiej literatury dla świata. Należy przypomnieć o tym niektórym ukraińskim pisarzom, którzy sami siebie zapewniają, że niby przerośli swój naród na pięćdziesiąt, a może nawet sto lat, i już w tej chwili są gotowi, by przyłączyć się do światowego stołu Wielkich, lecz ich naród wczepił się rękoma w ich **europejskie fraki i...** nie daje możliwości rozpedzenia się, aby wyskoczyć nad powierzchnię świata i pokazać się w pełnym **europejskim błysku** [podkreślen ia moje, LS].²⁹

Europejski błysk i fraki chyba najbardziej drażniły oskarżycieli. Ale nie tylko ich. Zarzuty, pomówienia i pretensje w stosunku do MUR-u pojawiały się z różnych stron.

Spór o „stracone pokolenie” okazał się katalizatorem zmian w świadomości ukraińskich dipisów. Dzięki burzliwym polemikom między „modernistami” i „narodowcami”, dzięki sporom politycznym, światopoglądowym i teoretycznoliterackim często inicjowanym przez MUR krystalizowała się ich nowa tożsamość. Spory te były szczególnie żywiołowe, kiedy w grę wchodziły pojęcia kluczowe dla dyskursu tożsamościowego: tradycja, pamięć historyczna, stosunek do modernizacji, istota kultury narodowej, pytanie o rolę pisarza i literatury na emigracji. Problem tożsamości, jak wiadomo, staje się szczególnie ważny wtedy, kiedy samo istnienie narodu jest niepewne i zagrożone. Oczywiście jest również to, że trauma wojenna, a dla obywateli ZSRR wcześniejsza trauma życia w realiach sowieckich, znacząco wpłynęła na dyskurs tożsamościowy dipisów pozbawionych ojczyzny. Dyskusje o Polsce i polskości, jak wiadomo, były najbardziej intensywne w czasie zaborów i podczas okupacji. Historyczna sytuacja Ukraińców – narodu bez państwa do 1991 roku – była jeszcze bardziej skomplikowana. Z tego powodu wiele kwestii i debat związanych z dyskursem narodowościowym (m.in. o istocie ukraińskiej tożsamości, sposobach jej kształtowania i podtrzymywania, lęk przed obcymi wpływami, wybór przynależności cywilizacyjnej), które stanęły na wokandzie jeszcze w połowie XIX wieku, w praktyce do dziś nie zostało rozwiązanych. Dlaczego? Mówiąc ogólnie, najczęściej z powodów politycznych: wydarzenia takie jak, rewolucja i wojna domowa, potem czystki stalinowskiego reżimu, druga wojna światowa, nagle te dyskusje przerywały, zbyt nagle, by mogło z nich coś wynikać, by można było wyciągnąć jakieś wnioski. Niedokończone polemiki, nierozwiązane problemy, brak odpowiedzi na palące pytania powracały jak bumerang wtedy, kiedy

²⁸ *Ibidem*, s. 4.

²⁹ *Ibidem*.

następowały bardziej sprzyjające warunki historyczne. W publicystyce i kulturze emigracyjnej z dużą intensywnością powróciła np. problematyka przerwanej w 1928 roku tzw. „dyskusji literackiej”, która rozgorzała między ugrupowaniami Vaplite i Proletkultem. Dyskusja dotyczyła m.in. przyszłości literatury ukraińskiej, która zależeć miała od wyboru orientacji kulturowej (z Europą czy bez?) MUR w nowym kontekście politycznym powrócił do starych pytań, na które wcześniej Ukraińcy nie mogli dać jednoznacznych odpowiedzi (o przynależność cywilizacyjną, istotę ukraińkości, wybór tradycji). Postawił także nowe pytania dotyczące celu i zadań ukraińskiej literatury na emigracji.

Ponieważ na emigracji sporo czasu poświęcono na „odmrożone” debaty, które nie miały swojego finału w okresie międzywojennym, w związku z tym nieuniknione były gesty i wypowiedzi narodowo-wyzwoleńcze, zarówno na poziomie programów politycznych, jak i programów literackich. Powracały również emocje, które im towarzyszyły: język, repertuar stanowisk, nawyki myślowe, gdyż zwykle żyją one o wiele dłużej, niż sytuacje, w jakich powstały. Najczęściej były to emocje i retoryka ukształtowane przez doświadczenie klęsk, zdrad i porażek związanych z wielowiekowym kolonialnym statusem Ukrainy.

Dopiero w warunkach emigracyjnych odmrożony konflikt między natywiwistami i modernizatorami mógł przynieść inne rozwiązanie. Związek Pisarzy Ukraińskich podjął się misji przezwyciężenia impasu, który był wynikiem utylitarnych uwikłań literatury ukraińskiej. A jednak w epoce MUR-u długo oczekiwany przełom nie nastąpił. Z jakich powodów? Kluczowym problemem stały się głębokie sprzeczności, wynikające z wymogu, by literatura walczyła o niepodległość Ukrainy, co przeczyło idei wolności i ekspresji artystycznej. Istniała zatem fundamentalna sprzeczność z jednej strony między postulatami literatury zaangażowanej politycznie, z drugiej zaś – ideą swobody artystycznej.

Czołowi pisarze emigracyjni tamtego okresu, do jakich zaliczał się Jurij Kosač, apelowali o rewizję dotychczasowego sposobu myślenia o literaturze i obowiązkach artystów, które reprezentowało „stracone pokolenie”. Z tej przyczyny występował na wokandzie wszystkich zjazdów i konferencji MUR-u apelując o wprowadzenie zmian w myśleniu o głównych zadaniach i perespektywach ukraińskiej literatury na emigracji, jej stosunku i miejsca we współczesnych duchowych nurtach Zachodu. „Wszystko to jest kwestią **rewizji poprzednich** postaw ideologicznych **„rozrachunek” z sumieniem pisarzy**, kwestia treści i formy, niektórych nowych lub odnowionych kryteriów, kwestia **etyki pisarskiej** [podkreślenie moje, LS] i światopoglądu w ogóle, a także pytania czysto praktyczne „co ma robić pisarz na emigracji” – pisał w liście do Szewelowa,³⁰ Jednak najbardziej uniwersalną wymowę owo przesłanie uzyskało w jego powieści „Enej ta žyttia inšyh”.

³⁰ List Jurija Kosacza do Jurija Szewelowa, Monachium, 3 XII 1945; archiwum UWAN,teczka CXXVII, syg.11.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Ahejeva V., *Enej u pošukah vtračenoj Batkivščyny*, „Ukraï nskij tyžden, 8 XII 2019, tyžden.ua/History/238120.
- D.H., *Fosforyzuïče boloto* [v:] „Orlyk”, nr 10, 1947, s. 14-21.
- Doncov D., *Krok vpered*, „Literaturno-Naukovyj Vistnyk” nr 10, 1926, s. 2-10.
- Doncov D., *Lyst D. Doncova do Holovy t-va „MUR”, p. Ulasa Samčuka* [v:] „Orlyk” 1947, nr 9, s. 14–16.
- Holubenko P., *Čy kryza lûdyny vyzvolnoho ruhu* [v:] “Čas”, nr 29 (94), 20 lypnia 1947, s. 5-7.
- Korybut J., *Vtračene pokolinnia zaiavliaje viruû* [v:] „Hors”, 1946, s. 130-135.
- Kosač J., *Enej ta žyttia inšyh*, „Almanah MUR-u”, nr 1, 1946, s. 5-92.
- Kosač J., *Dzosef Konrad. Konkvistador z Ukraïny* [v:] „Čas”, 3 veresnia 1946, nr 43, s. 3-4.
- Kosač J., *Pesymizm – džerelo onovy*, „Čas” z 27 paŹdziernika, nr 42, 1947, s. 4-5.
- Kosač J., *Teatr egzystenciálizmu*, „Arka” nr 1, 1947, s. 7–9.
- Kosač J., *Zolota trostyna: Literatura Katolyčkoï onovy u Francii*, „Arka”, nr 5 (11), 1948, s. 3–8.
- Kosač J., *Vilna ukraïnska literatura. Sivba i poŹnyvia odniër doby* [v:] „MUR” 1947, s. 45.
- Kosač J., *List do J. Ševelova, Monach û m*, 3 XII 1945; archiwum UWAN, tečka CXXVII, syg.11.
- „Literaturo-Naukovyj Vistnyk”, artykuł redakcyjny, Regensburg, 1948, nr 1, s. 1.
- Marksman R., *Filosofia jednoï povisti* [v:] „Literaturno-Naukovyj Vistnyk”, Regensburg, maj 1948, tom I, s. 136-138.
- Proza pro žyttia inszych. Jurij Kosač: teksty, interpretacii, komentari*, red. Vira Ahejeva, Kijów 2003.
- Samčuk U., *Vstupne slovo* [v:] „Arka”, nr 1, 1947, s. 1.
- Samčuk U., *Velyka literatura* [v:] „MUR” nr 1, 1946, s. 38-52.
- Šereh J., *Styli sučasnoï ukraïnskoï literatury na emigracii* [v:] „MUR” nr 1, 1946, s. 54-80.
- Šereh J., *Proščannia z učora* [v:] *Proza pro žyttia inszych. Jurij Kosač: teksty, interpretacii, komentari*, red. Vira Ahejeva, Kijów 2003, s. 209-253.
- Ševčuk Hr., *Holos propaščoho pokolinnia* [v:] „Zahrava”, nr 4, 1946, s. 52-58.

zgłoszenie artykułu: 20 lipca 2021

przyjęcie artykułu do druku: 30 sierpnia 2021

Фелікс ШТЕЙНБУК

Universitet Komensk'ogo u Bratislavi
e-mail: feliks.shteinbuk@uniba.sk
ORCID 0000-0002-4852-815X

Сюжетно-композиційна (не-)конвенційність творчості Олеся Ульяненка

The plot-composition (non)-conventionality of Oles Uliianenko's literary works

The article examines the features of the plot-composition structure of every finished novel by the modern Ukrainian writer Oles Uliianenko, including *Stalinka* and *Perly i svyni* (The pearls and the pigs), having researched how standard elements, such as exposition, conflict, rising action, climax and resolution, are realized conventionally and non-conventionally in these literary works. The research results are as follows: the linear and sequential variant of the plot-composition structure of Oles Uliianenko's novels is broken not because of the dynamics determined by the outer factors but due to the atypical plots. Besides, these structures are characterized by the socially oriented author's discourse. However, the social array of the novels is united with the corporal background of the social and personal existence of the characters in the works under analysis, and with intentions to comprehend ontological senses which are formed on the border of the controversial phenomena, social and corporal existence in particular.

Keywords: Oles Uliianenko, plot-composition structure, exposition, conflict, rising action, climax, resolution.

У статті запропоновано розгляд особливостей сюжетно-композиційної структури усіх завершених романів сучасного українського письменника Олеся Ульяненка, починаючи зі *Сталінки* і закінчуючи *Перлами і свинями*, з огляду як на конвенційну, так і неконвенційну реалізацію у цих творах таких стандартних елементів, як експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація і розв'язка. Відповідно до результатів розвідки лінійний та послідовний варіант сюжетно-композиційної структури у романах Олеся Ульяненка часто порушується не за рахунок зовнішньо детермінованої динаміки, а насамперед завдяки незвичній фабулі. До того ж ці структури характеризуються соціологічною ангажованістю авторського дискурсу. Проте соціологічний вимір романів поєднано із тілесним підґрунтям суспільної і особистої екзистенції дійових осіб аналізованих

творів, а також намаганням сягнути онтологічні сенси, що формуються на межі суперечливих феноменів суспільного і тілесного буття.

Ключові слова: Олесь Ульяненко, сюжетно-композиційна структура, експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Незвичність та контрверсійність творчості сучасного українського письменника Олесь Ульяненко, який більш ніж завчасно пішов у засвіти 17 серпня 2010 року, передусім давалася взнаки у тематичній драстичності його текстів. Втім талант митця позначився і на багатьох інших аспектах його художньої спадщини.

Мета статті вбачається у необхідності проаналізувати особливості сюжетно-композиційної організації творів Олесь Ульяненко з огляду на неконвенційний та оригінальний характер цих звичайних, але водночас надважливих поетикальних елементів.

З огляду на мету варто пристати до ідеї Ю. Лотмана, що в „основі побудови тексту лежить семантична структура та дія, яка завжди становить спробу подолання цієї структури”¹, так і суміжні з ними ідеї Н. Тамарченка, який писав про те, що „в основу епічного сюжету покладено ситуацію, яка репрезентує нестійку рівновагу світових сил”, а „дія в цілому становить тимчасове порушення і неминуче відновлення цієї рівноваги”².

Продуктивним у пропонованому контексті виглядає і сформульований Н. Тамарченком закон епічної ретардації, за яким (законом) йдеться про „результат рівноправності двох не співпадаючих факторів сюжетного розвитку”³.

Придатною для досягнення мети видаються й ідеї Т. Бовсунівської, на думку якої „особливістю епічного світу є те, що він відображає життя без початку і кінця, тобто дублювання якоїсь провідної події сюжету за таких умов є природним розгорганням художності”⁴.

Сюжетно-композиційна організація творів того чи того митця як залежить від жанрово-стилістичних особливостей його творчості, так і визначає ці особливості.

Ця діалектична взаємодія зумовлюється не тільки, та й не стільки формальною стороною, скільки надзвичайно глибоким, онтологічним пов'язанням.

¹ Ū. Lotman, *Struktura hudožestvennogo teksta* [v:] Ū. Lotman, *Ob iskusstve*, Sankt-Peterburg 1998, s. 229.

² N. Tamarčenko, *Teoriâ literaturnyh rodov i žanrov. Èpika*, Tver' 2001, s. 35.

³ *Ibidem*, s. 37.

⁴ T. Bovsuniv's'ka, *Teoriâ literaturnih žanriv: Žanrova paradigma sučasnoho zarubižnogo romanu*, Kiïv 2009, s. 368; про художність сюжету та композиції див. також О. Annenkova, *Francuz'ka literatura XIX stolittâ: vid Stendalâ do Mopassana*, Kiïv 2008, s. 67; S. Krivoručko, *Literatura kraïn zahidnoi Èvropi mežh XX–XXI stolittâ: pidručnik*, Kiïv 2016, s. 124; E. Ūfereva, *Dinamika periferijnyh žanrov v russkoj poezii vtoroj poloviny XIX veka*, Kiev 2014, s. 309.

За традиційними хрестоматійно-поверховими уявленнями „композиція – це план твору, співвідношення його частин, взаємозв’язок образів, картин, епізодів”, а сюжет – це „розвиток дії”⁵, і піддавати сумнівам чи, тим більше, заперечувати подібні дефініції немає жодних підстав.

Проте наведеними визначеннями зміст сюжету і композиції обмежити складно, бо окреслений характер цих теоретичних конструктів у рамках літератури, особливо сучасної, виглядає як анахронізм. Адже сюжет та композиція зазвичай мисляться як спосіб, за яким у певній послідовності розповідається конкретна історія, що з неї можна виокремити експозицію, зав’язку, власне розвиток дії, кульмінацію і розв’язку⁶.

Але інколи оприлюднена історія не надається на подібну диференціацію і становить, наприклад, суцільну кульмінацію, на яку об’єктивно перетворюються і зав’язка, і розвиток дії, і розв’язка, і навіть експозиція. Подекуди з розв’язки не тільки починається твір, а й весь сюжет в цілому тримається на перманентній розв’язці, незалежно від того гине чи ні „передовсім носій авторської точки зору”⁷. А на яку інтерпретацію у відповідному, тобто сюжетно-композиційному, плані може надаватися роман, який складається із трьох цілком автономних частин, що мають, як мінімум, окремі розв’язки, причому в одній з цих частин розв’язок навіть не одна, а цілих дві?

Зокрема,

- у романі *Сталінка* наявні дві сюжетні лінії, пов’язані з образами Лорда-Йони та Горіка Піскарьова. Ці лінії декілька разів перетинаються і у якийсь момент нібито зливаються. Але через те, що у цій взаємодії порушено не тільки хронологічні межі, а й взагалі будь-яку логіку, говорити про подієвий зміст сюжету аналізованого роману немає жодних підстав⁸. І це при тому, що сюжетні колізії вщерть сповнені динамічними та бурхливими подіями, які вмотивовуються як приналежністю Горіка-Клика до кримінальної спільноти, так і авантурними втечами Лорда-Йони спочатку із божевільні, а згодом і з полону сучасних рабовласників. Тож через повсякчасне композиційне порушення лінійного розгортання описуваних пригод подієвість сюжету нівелюється, втрачає на гостроті, відсувається на другий план і перетворюється на тло, на якому на перший план висуваються зовсім інші сенси. Ці сенси постають, крім усього іншого, ще і на тілесно зумовленому ґрунті, рівень їхньої переконливості значно підвищується, внаслідок чого вони, ці сенси, набувають онтологічного виміру. Так, описувані тілесні жахи, пов’язані, наприклад, із тваринно-рослинним животінням Сьо-Сьо, „старшого братика”

⁵ N. Ferenc, *Osnovi literaturoznavstva*, Kiiv 2011, <https://westudents.com.ua/knigi/256-osnovi-literaturoznavstva-ferents-ns.html>, [27.05.2020].

⁶ M. Giršman, *Literaturnoe proizvedenie: Teoriâ hudožestvennoj celostnosti*, Moskva 2007, s. 67.

⁷ B. Uspenskij, *Semiotika iskusstva*, Moskva 1995, s. 185.

⁸ T. Grebenûk, *Podiâ v hudožnij sistemî sučasnoï Ukraïns'koï prozi: morfologîâ, semiotika, recepciâ*, Zaporîžžâ 2010, s. 183–184.

Горіка, що „однією рукою чавив тарганів або порпався у власному лайні”⁹, із хворим на сифіліс „колишн[ім] зек[ом], рецидивіст[ом] Нікандрич[ем]”, про якого „поговір снував між людьми, що старий блатяга [...] не одного хлопця звів”¹⁰, або із садистом Халямом, що із насолодою відтинав бензопилою голови бідолахам, які потрапили до них із Нурімом у рабство, дозволяють (усі ці страхіття) Горіку дійти іронічного, але від цього не менш значущого висновку, за яким якщо „ми всі діти Божі...”, то „це, ха-ха-ха, карикатура на Христа...”¹¹;

- роман *Вогненне око* побудований у схожий сюжетно-композиційний спосіб з огляду на те, що цей твір складається з двох сюжетних ліній, які присвячено відповідно двом друзям дитинства – Віталію та Родіку, і які (і лінії, і персонажі) у певний момент пересікаються. Також виразним чином репрезентовано в аналізованому романі й тілесну проблематику. Але ця книга суттєво відрізняється від попередньої тому, що починається вона з розв’язки, у якій задається тілесно-онтологічний вимір через своєрідний гімн на честь гвардії диктатора – так званих „різунів”. Колишній правдошукач навіть „милувався” ними, адже „він добирав їх упродовж довгих років, селекціонуючи, зводячи чоловіків і жінок подібної статури [...] і зараз вони низькорослими песиками, кривоногі, повертали в його бік очі, готові кинутися й розпатрати на його погук будь-кому горлянку”¹². Цей роман також відрізняється від *Сталінки* тому, що озвучений панегірик на честь професійно натхненних вбивць не заважає Віталію „дума[ти] про Бога й Сатану [...] про єдність і роз’єднаність, про поглинаючий жах перед безоднею невідомого, що його можна відчутти тільки шкірою...”¹³. Ця частина розв’язки для того, щоб завершитися вбивством диктатора, попередньо переривається на час розгортання цілого роману, за винятком епілогу, безпосередньо не пов’язаного з основним змістом цього твору. Через те, що роман вміщено між розірваними частинами розв’язки, формально-просторово він втрачає усі інші сюжетно-композиційні елементи і перетворюється на суцільну – аби не сказати – тотальну! – розв’язку. Її сенс можна окреслити за допомогою звернення Віталія до „дорогої пані смерті”, бо, по-перше, на думку диктатора, сформульовану ним ще у першій частині розв’язки, „всі ми – білі спалахи перед злетом у вічність. Ми тільки хук, подих, пилюка на цій землі...”¹⁴, а по-друге, це одкровення корелює із глобальним сенсом розв’язки як такої, себто відповідної частини художньої дії, у рамках якої остаточно вирішуються не вирішувані до цього часу проблеми;

⁹ О. Уліаненко, *Stalinka*, <https://coollib.com/b/150105/read>, [04.05.2020].

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² О. Уліаненко, *Vognenne oko*, Harkiv 2013, s. 10–11.

¹³ *Ibidem*, s. 12.

¹⁴ *Ibidem*, s. 11.

- роман *Там, де Південь* починається із кульмінації, яка передує ще одній кульмінації, позаяк за сюжетно-композиційною структурою цього твору спочатку стає відомим про те, що одна з коханок Штурмана – Ольга Коваль, „облила кислотою [...] цією паскудною сумішшю, яку колотять ялтинські цигани”¹⁵, іншу його коханку чи навіть буцімто кохану Ірку Уварову, внаслідок чого позірно через її скалічене обличчя протагоніст наприкінці роману вдається до втечі звідти, „де Південь”. Отже, увесь зміст роману формально-просторово розташовується між кульмінацією та розв’язкою, тим самим набуваючи кульмінаційних ознак. Але проблема полягає у тому, що ближче до середини оповіді під порогом родинної оселі тієї ж таки Ольги Коваль її батьки, сестри та інші родичі знаходять „голубооку голову Біби. Без інших частин тіла, що по праву належить людині від народження”¹⁶. А це означає, що у рамках суцільної кульмінації стається ще одна... кульмінація, яка слугує додатковим доказом на кульмінаційний вимір твору і тим самим подвоює цей вимір та суттєво його посилює¹⁷. Відтак можна припустити, що сюжетно-композиційні „витівки” дозволяють нищий зміст, пов’язаний із напівтваринним та асоціальним животінням маргінальних персонажів аналізованого твору, інтерпретувати на онтологічному рівні осмислення зображуваних у романі подій. Йдеться передусім про те, що перманентне і тотальне насилля, яке репрезентовано у цьому кульмінаційному вирі і яке демонструють передусім діти та підлітки, засвідчує природність і автентичність стану зла, яким упосліджена антропологічна істота, незалежно від свого віку та соціального стану¹⁸;
- аналогічно побудовано також і романи *Жінка його мрії* та *Квіти Содому*, які так само починаються з кульмінації. Перший із цих творів відкривається сценою суїциду Лади, дружини одного із головних героїв, що „роздвоєні кінці оголеного дроту [...] поклала в рота”¹⁹. Своім самогубством вона ніби відкриває смертельну скриньку Пандори, яка так і не закривається до кінця твору. А другий роман розпочинається з того, що посіпаки Одноокої Мами Макс та Лу „порубали Тоцького на шматки”, хоч останнього „замочила [...] мама”²⁰. Та найголовніше, що цей макабричний кульмінаційний момент визначив, як і у разі із романом *Там, де Південь*, не тільки припустимість подальших численних жахів і збочень, а й можливість потрактування представлених у цьому творі описів та образів на онтологічному рівні, на якому втрачають будь-яке значення не лише вік чи суспільний

¹⁵ О. Уліаненко, *Там, де Південь*: повісти, Київ 2017, с. 5.

¹⁶ *Ibidem*, с. 53.

¹⁷ Див. про це, наприклад: А. Біла, *Українсь'кij літературний авангард: пошуки, стил'ові нап'рâмки*. Київ 2006, с. 387.

¹⁸ Т. Огнєва, *Відбиток часу в дзеркалі буття*, Київ 2008, с. 123.

¹⁹ О. Уліаненко, *Жінка його мрії*, Харків 2012, с. 6.

²⁰ *Idem*, *Квіти Содому*, Харків 2012, с. 4.

стан, а навіть родинні зв'язки. На відміну від романів *Там, де Південь* і *Квіти Содому*, сюжетно-композиційна організація яких тяжіє радше до кульмінаційного штибу, роман *Жінка його мрії* демонструє дещо іншу стратегію, спрямовану на стиль розв'язки – стиль, що на перший погляд мав би уособлювати розплату за вчинені злочиння. Однак у зображенні у цьому творі смертельних жнив відсутня як логіка, так і послідовність, внаслідок чого Лада гине, водій її чоловіка теж гине, гине і її чоловік, тобто майор у відставці, а разом і організатор та хазяїн борделя для педофілів Микола Павлович, а от лейтенант Семен, який злигався з Івою, залишається чомусь неушкодженим. Або: гине син Лади та Миколи Павловича Русланчик, гине і приятель останнього бармен Магріб, а от коханцю Русланчика „капітан[у] Величк[у], із спецпідрозділу з розслідувань особливого призначення”²¹, здається, взагалі нічого і ніколи не загрожувало. Тож періодичне повторення загибелі персонажів у найрізноманітніші способи протягом усього твору нівелює подію смерті як екстраординарну і, навпаки, надає цій події характер щоденний, звичний та банальний. А за таких обставин ця подія тільки як кульмінація і зберігає ще якісь крихти якщо не сакральності, то хоча б поваги до дочасного переривання людської екзистенції²². Цю повагу можна, між іншим, відчуту у фінальних рефлексіях міліцейського, тобто не надто схильного до надмірних сентиментів, лейтенанта, що згадує Іву, ще одну загиблу через нещасний випадок і водночас холоднокрівну вбивцю, з приводу якої „йому здавалося [буцімто] вона помирає кожного разу, коли він повертається додому не сам”²³;

- у романі *Ангели помсти* ідентифікація сюжетно-композиційної структури на перший погляд взагалі становить нерозв'язне завдання просто через те, що композиція цього твору складається із трьох частин, кожна з яких оздоблена окремою назвою – *Марго*, *Альма* і *Танька*, наділена відмінними персонажами та насажена оригінальним сюжетом. Щобільше, ці частини за своєю сюжетно-композиційною структурою теж відрізняються одна від одної. Внаслідок цього якщо *Марго* та *Альма* побудовані за схемою, яка включає у себе традиційні елементи, розташовані у лінійній послідовності, то сюжетно-композиційна конфігурація *Таньки* відрізняється від попередніх частин. Ця частина розпочинається фактично з клінічної смерті головних дійових осіб, себто із розв'язки, яка через „воскресіння” Тані і Гриші набуває прямо протилежного кшталту, тобто кшталту зав'язки. А після неї розташовано експозицію, що плавно переходить у розвиток дії, яка несподівано знову переривається розв'язкою, причому цього разу вже остаточною.

²¹ О. Уліаненко, *Жінка його мрії*, Харків 2012, с. 75.

²² Gundorova T., *Pisláčornobil's'ka biblioteka: Ukraïns'kij literaturnij postmodernizm*, Київ 2013, с. 69.

²³ *Ibidem*, с. 282.

Таким чином, виникає питання стосовно того, що об'єднує усі ці історії. Історію про онуку ватажка кримінального угруповання Джулая Марго, яка з незрозумілих причин сама собі вкорочує віку отрутою. Історію про наркоманку і дитину заможних батьків Альму, що стає жертвою вибуху у будинку „дока” Зеленського. Й історію про доньку справжнього олігарха Таньку, яка народжується вдруге лише для того, аби стати злодюжкою, а за певний час, перебуваючи у літаку, що прямує до Швейцарії, просто „впа[сти]а в кому і помер[ти], не долетівши до місця призначення”²⁴. Передусім необхідно визначитися з тим, чим є, власне, цей твір – трьома автономними частинами, механічно об'єднаними під однією назвою, чи єдиним текстом, складеним із трьох автономних частин. З огляду на сюжетно-композиційну структуру в романі наявні чотири, включно із позірною, розв'язки, сенс яких зумовлено смертю усіх трьох титульних героїнь. Це може свідчити про те, що ідейний зміст аналізованого твору якраз і полягає у зображенні через силуетки протагоністок „ангелів помсти”. Однак така їхня ідентифікація можлива не тому, що це їм хтось мститься, а тому, що, навпаки, це їхні смерті є помстою тим, хто утворює, чи то пак продукує, цей нікчемний світ і хто наразі у цьому світі залишається. Так, один з оповідачів у першій частині роману несподівано стверджує, що, мовляв, Ульян* „явно не належав до цього крихітного комфортабельного, наче американська газова камера, світу зі свинарниками, розваленими церквами, з п'яницями, які підсекиють рік у рік одну й ту ж діру в паркані”, позаяк „вони з Марго одне ціле”²⁵. Інший оповідач у другій частині висловлюється із цього приводу ще більш радикально, зазначаючи, що про Альму він „знав тільки те, що мешкає вона далеко, звідки не повертаються”²⁶, і що „красива і хвора” Альма належала до „тих людей, для котрих треба будувати лепрозорії й відстрілювати, як в Аушвіці”²⁷. І нарешті ще один наратор у третій частині взагалі висловлює безапеляційну думку, за якою „ми всі ненормальні, ми всі створили цей ненормальний світ”²⁸.

Цікавий різновид у плані сюжетно-композиційної організації становить також і роман *Перли і свині*. тому, що композиційне обрамлення цього твору не має жодного стосунку до подій, які зображено у середині цього обрамлення і які можна умовно поділити на декілька автономних частин.

Перша з них і найкоротша присвячена спогадам протагоніста-оповідача на прізвище Лісовські про свої дитинство та молодість, за часів якої він і познайомився із Абрахамом Лі та став одним із його найближчих поплічників.

²⁴ О. Уль'яненко, *Angeli pomsti*, Harkiv 2012, s. 345.

* Ульян, вочевидь, автобіографічний персонаж, тим більше що і події цієї частини розгортаються у м. Хорол Полтавської обл., де народився Олесь Уль'яненко.

²⁵ *Ibidem*, s. 44.

²⁶ *Ibidem*, s. 170.

²⁷ *Ibidem*, s. 218.

²⁸ *Ibidem*, s. 235.

У другій, так само не надто довгій, частині описується подорож Абрахама Лі, Боба Аскаріда і Рити декількома країнами Африканського континенту, після чого вони потрапили спочатку до Європи, в Амстердам, пізніше – до США, ну, а вже потому – на терени колишнього СРСР.

І, нарешті, третя частина, що становить левову частку обсягу роману, відтворює абсолютно фантазмагоричні картини з життя і переважно смерті на якихось невідомих островах динозаврів, драконів та інших невірогідних істот. Наприклад, таких, які „представляли собою щось подібне до поголених мавп з крокодилячим хвостом” і мали „голомозі голови на тонких шиях, таких довгих, що служки по двоє підтримували спеціальними затискачами, щоб, чого доброго, голова не зламалася у шиї”. А самі „слуги нагадували велетенських саламандр з яскравими рубіновими очима”²⁹, або „хуралів”, позаяк „хурали – це дике нецивілізоване бидло, яке харчувалося трупами своїх ворогів. Іншого вони не визнавали. Чим вони ще займалися, щоб далеко не ходити, – практикували магію. Рухалися вони на трьох кінцівках, бо четверта була маленькою і нагадувала культю. Хурали мали гострі, як індуські шаблі, зуби, дикий норів, довгу шерсть, що волочилася разом з членами (вони були гермафродитами). Мали високий інтелект, охотилися зграями, і їх побоювалися навіть дракони. При своєму зрості метр сімдесят вони могли організуватися і напасти на найкривавішого динозавра. Зняти тіль – це зняти шкіру, висушити і з’їсти. А потім в екстазі молитися своєму ідолу цілих три тижні, помираючи від виснаження”³⁰.

Відтак в середині обрамлення, з якого можна довідатися про те, що людству все ж таки погаланило пережити Третю світову війну, йдеться чомусь або про міжнародне злочинне угруповання, що організувало свій нелегальний бізнес, заснувавши квазірелігійний культ під назвою „Братство єднання”³¹, або про фантазмагоричну історію із химерними істотами у центрі цієї історії.

Тож який тоді стосунок – логічний чи хоча б раціональний – банда Абрахама Лі має до екзотичних, але водночас антропологізованих за своєю поведінкою тваринок, а всі вони разом до долі людства – зрозуміти навряд чи буде комусь до снаги. Хіба тільки якщо взяти до уваги можливість того, що роман *Перли і свині* становить паралельну історію, необхідність у якій виникла внаслідок того, що пан Лісовські дійшов висновку, за яким „люди, на превеликий [його] жаль, не виправдали [його] фантазій, [його] зачасених думок...”³².

Та, певно, і добре, що не виправдали, тому що цей протагоніст, наприклад, із „солодким мазохізмом [...] уяв[ля]в, як цю рудоволосу суку [«віце-президентшу»] фірми, у якій працював Лісовські] голу за ноги тягнуть китайські солдати, у крові, з розірваною проміжністю, а потім саджають на кіл”³³.

²⁹ О. Ul’ânenko, *Perli i svini*, Harkiv 2015, s. 118.

³⁰ *Ibidem*, s. 180.

³¹ *Ibidem*, s. 66.

³² *Ibidem*, s. 7.

³³ *Ibidem*, s. 6.

Можна висловити припущення, за яким сюжет, що формально виглядав цілком пристойно, тобто лінійно, був зруйнований вцент алогічним зв'язком між частинами роману зокрема і його фантазмагоричним змістом взагалі з тієї очевидної рації, відповідно до якої вустами засновника секти, себто Абрахама Лі, заперечується вища сила, мовляв, „Його не було ніде. Тому що [це він – Абрахам Лі] був Богом. [І це він – Абрахам Лі] був тим, що створював себе і свій світ”³⁴. А крім цього, стверджується, „що людина достобіса тупа, як скотина, дикіша за брудну свиню, відгодовану на заріз”, і тому не зрозуміло, „скільки ще треба гною, щоб, звалившись на її голову, хоч одна здорова думка, котра пройшла крізь решето черепа, зачепилася там, далеко у замріяній свідомості”³⁵.

Зображення динозаврів та інших не надто привабливих істот мало б свідчити про тотальну і абсолютну деградацію людського роду, однак алогічно порушений розвиток дії та зображення антропологічно упосліджених монстрів призводить до прямо протилежного, а тому парадоксального результату, за яким без людини у цьому світі обійтися все одно неможливо.

Своєю чергою, запропонована вище інтерпретація романів Олесея Ульяненка, які характеризуються або через нестандартні сюжетно-композиційні структури, або через порушення сюжетно-композиційної логіки, дозволяють дещо по-іншому поглянути і на твори із конвенційною сюжетно-композиційною організацією³⁶. До останніх необхідно зарахувати романи *Богемна раясодія*, *Син тині*, *Знак Саваофа*, *Дофін Сатани*, *Хрест на Сатурні*, *Серафима та Софія*.

І виявляється, що кожного разу відтворювані у цих книгах історії, – можливо, тільки за винятком *Богемної раясодії*, де головний герой Костя Ключов, що рушає із холодної Півночі на теплий Південь, тільки через цю втечу порушує стандартний плин розвитку дії, – отже, історії ці збурюються не за рахунок якоїсь зовнішньої детермінованої динаміки, а насамперед завдяки незвичній фабулі³⁷, яку було покладено в основу відповідного сюжету.

Зокрема,

- у романі *Син тині* – це історія становлення і занепаду олігархічної імперії, що її розповідають професійний вбивця Кловський та анонімний вбивця за покликанням, внаслідок чого постає несамовите напруження сюжету, що будується на контрасті між „словом і ділом” злочинців;
- у романі *Знак Саваофа* – це оприявлення ницої сутності життя ченців та священників, прихованого за височенними мурами храмів, монастирів і традиційно-сакральної духовності, яка не має жодного стосунку до реального

³⁴ *Ibidem*, s. 13.

³⁵ *Ibidem*, s. 20.

³⁶ Т. Bovsuniv's'ka, *Žanrovì modifikacii sučasnoĝo romanu*, Harkiv 2015, s. 124–127.

³⁷ Про зміст „незвичної фабули” див.: Тарнашинська Л., *Презумпція доцільності. Абрис сучасної літературознавчої концептології*, Київ 2008, с. 467.

стану справ, що вмотивовуються звичайнісінькими людськими жадібністю, хтивістю, підступністю тощо;

- у романі *Дофін Сатани* в основу сюжету покладено такі достеменно-натуралістично описані жахливі події, що якісь додаткові поетикальні прийоми, спрямовані на інтенсифікацію художньо-естетичного потенціалу твору, виявилися б більш ніж надмірними;
- у романі *Хрест на Сатурні* такою визначально-вичерпною подією стала подія інцесту між братом і сестрою, які покохали одне одного тоді, коли вони ще не знали про свою спорідненість, але все одно не змогли позбутися цього відчуття навіть після того, як дізналися правду про себе;
- а у романах *Серафима* і *Софія* сюжети наснажуються ще двома історіями про вбивць, які цього разу, на відміну від Івана Білозуба, репрезентують підлітково-юнацький вік і жіночу стать. І цього, як здається, цілком вистачає, аби забезпечити невірогідний за своєю силою викид естетичної енергії, зумовлений порушеннями певних сюжетно-тематичних конвенцій та стереотипів, пов'язаними передусім із гендерними упередженнями³⁸.

Таким чином, якщо узагальнити наведену вище аналітику, то тоді стануть очевидними спільні характеристики, притаманні як для неконвенційних, так і для конвенційних типів сюжетно-композиційної організації романів Олеся Ульяненка, а саме:

- в усіх творах письменника – навіть у фантазмагоричних – потужно дається взнаки соціологічна ангажованість авторського дискурсу;
- соціологічний вимір романів поєднано із тілесним підґрунтям суспільної і особистої екзистенції дійових осіб аналізованих творів;
- сюжетно-композиційний зміст романів цього автора з розповідей про події трансформується на намагання сягнути онтологічних сенсів;
- сюжетно-композиційна структура романів Олеся Ульяненка може та й повинна розглядатися не як щось зовнішнє у стосунку до наративно-авторського начала, яке продукує ці структури за певною усталеною моделлю, що її складає теоретико-сакральний квінтет (експозиція, зав'язка і т. д.), а, навпаки, як репрезентацію внутрішніх інтенцій, спрямованих на проникнення засобами гранично напруженого поетикального аналізу в сенси, що формуються на межі більш ніж суперечливих феноменів як суспільного, так і тілесного буття;
- сюжетно-композиційна структура творів митця менш за все зумовлюється формальними вимогами до будь-якого епічного тексту тому, що це – не стільки розповідь про події і їхню послідовність, скільки намагання дістати їхньої зворотної сторони і, якщо пощастить, хоча б наблизитися до їхнього більш глибокого розуміння.

³⁸ N. Zborovs'ka, *Kod ukrains'koї literaturi: Proektsihoistoriї novit'oi ukrains'koї literaturi*, Київ 2006, s. 371.

Про слушність останньої тези може свідчити також і оригінальність характерної для творчості Олесе Ульяненка художньої образності, якій варто присвятити у майбутньому окреме дослідження.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Annenkova O., *Francuz'ka literatura XIX stolittâ: vid Stendal'â do Mopassana*, Kiïv 2008.
- Bîla A., *Ukrain's'kij literaturnij avangard: poșuki, stil'ovi naprâmk*, Kiïv 2006.
- Bovsuniv's'ka T., *Žanrovi modifikacij sučasnogo romanu*, Harkiv 2015.
- Bovsuniv's'ka T., *Teoriâ literaturnih žanriv: Žanrova paradigma sučasnogo zarubižnogo romanu*, Kiïv 2009.
- Giršman M., *Literaturnoe proizvedenie: Teoriâ hudožestvennoj celostnosti*, Moskva 2007.
- Grebenûk T., *Podiâ v hudožnij sistemî sučasnoï ukrain's'koï prozi: morfologiâ, semiotika, recepciâ*, Zaporizžâ 2010.
- Gundorova T., *Pislâčornobil's'ka biblioteka: Ukrain's'kij literaturnij postmodernizm*, Kiïv 2013.
- Krivoručko S., *Literatura kraïn zahidnoï Êvropi mežî XX–XXI stolittâ: pîdručnik*, Kiïv 2016.
- Lotman Ū., *Struktura hudožestvennogo teksta* [v:] Lotman Ū. *Ob iskusstve*, Sankt-Peterburg 1998, s. 14–285.
- Ognêva T., *Vidbitok času v dzerkali buttâ*, Kiïv 2008.
- Tamarčenko N., *Teoriâ literaturnyh rodov i žanrov. Êpika*, Tver' 2001.
- Tarnašins'ka L., *Prezumpciâ docil'nosti. Abris sučasnoï literaturoznavčoi konceptologii*, Kiïv 2008.
- Ul'ânenko O., *Angeli pomsti*. Harkiv 2012.
- Ul'ânenko O., *Vognenne oko*, Harkiv 2013.
- Ul'ânenko O., *Žinka jogo mriï*, Harkiv 2012.
- Ul'ânenko O., *Kviti Sodomu*, Harkiv 2012.
- Ul'ânenko O., *Perli i svini*, Harkiv 2015.
- Ul'ânenko O., *Stalinka*, <https://coollib.com/b/150105/read>, [04.05.2020].
- Ul'ânenko O., *Tam, de Pivden'*, Kiïv 2017.
- Uspenskij B. A., *Semiotika iskusstva*. Moskva 1995.
- Ferenc N., *Osnovi literaturoznavstva*, Kiïv 2011, <https://westudents.com.ua/knigi/256-osnovi-literaturoznavstva-ferents-ns.html>, [27.05.2020].
- Ūfereva E., *Dinamika periferijnyh žanrov v ruskojpoëzii vtoroj poloviny XIX veka*. Kiev 2014.
- Zborovs'ka N., *Kod ukrain's'koï literaturi: Proektpsihoistoriï novitn'oï ukrain's'koï literaturi*, Kiïv 2006

Jarosław POLISZCZUK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
yarpol@amu.edu.pl
ORCID 0000-0001-9081-7900

Дослідження експериментальної літератури (Оксана Ковацька, *Експериментальні вітрила української прози 20-х років ХХ століття*)

Researching the experimental literature (Oksana Kovatska, *Experimental Sails of Ukrainian Prose of the 1920s*)

The present study is dedicated to the contemporary research of the experimental literature, which was recognized as outstanding phenomena and as the form of artistic transgression during last time. The reason for reflection on this topic was the publication of the author's monograph by Oksana Kovatska *Experimental Sails of Ukrainian Prose of the 1920s* (Kyiv 2020). The researcher appreciates the element of experiment in the Ukrainian post-revolutionary literature, and highly appreciates the innovative search of the young generation of contemporary writers. In particular, she focuses on three figures of literary experimentation, considering them in the context of the works of Viktor Petrov (Domontovych), Arkadii Liubchenko and Mike Johansen. Oksana Kovatska's monograph is published as a pioneering work in the dimension of the problem presented here.

Keywords: literature of experiment, writer, innovation, play, performance, reflection.

Автор статті оцінює стан дослідження експериментальної літератури на прикладі недавно виданої монографії Оксани Ковацької *Експериментальні вітрила української прози 20-х років ХХ століття* (Київ 2020). Дослідниця обрала період, який багатий на новаторські пошуки, вона концентрує увагу на найбільш цікавих експериментальних текстах, що належать Вікторові Петрову (Домонтовичу), Аркадію Любченкові та Майкові Йогансену. Монографія Оксани Ковацької видається піонерською працею у презентованому тут вимірі проблематики.

Ключові слова: література експерименту, письменник, новаторство, гра, перформанс, рефлексія.

Переосмислення історії української літератури ХХ століття – відкритий процес, який триває упродовж усього періоду незалежності України, тобто в останні тридцять років. Його засновки було закладено ще в 90-і роки минулого століття, коли з'явилися наукові праці Соломії Павличко, Тамари Гундорової, Віри Агеєвої, Юрія Коваліва, Володимира Моренця, присвячені ідентифікації українського модернізму. Тоді йшлося про цікавий, креативний, значною мірою призабутий період кінця ХІХ та початку ХХ віку. В останні роки акценти дослідницького пошуку в царині історії української літератури виразно змінилися: характерно, що домінантою в цьому історичному ареалі став бурхливий пореволюційний період, себто 1920-і роки, коли формувалися основи модерної української культури. Творчість цієї доби, яку прийнято називати (за відомою формулою Юрія Латвініненка) *розстріляним відродженням*¹, містить чимало знахідок для вдумливого перечитування з позицій нашого часу, коли питання національної ідентичності знову набли граничної гостроти для України та українців.

Статус незалежної держави передбачає відповідний стан культури, через що відбувається поступове, але неухильне очищення національної культурної спадщини від колоніалізму та накинутих ним стереотипів. Оскрім ідеологічних акцентів, важливо також знайти нові ключі художніх критеріїв, у світлі яких минуле може бути точкою опертя для сучасних естетичних пошуків. Таке завдання висловлювалось уже неодноразово. Так, канадський дослідник Максим Тарнавський, підсумовуючи досвід інтерпретації творчості Валер'яна Підмогильного, висноував: „...Естетична історія української літератури 20-х років ще має бути написана. За браку такої загальної картини важко визначити відносне місце окремого письменника в тій добі”².

Зрозуміти схильність до художнього експерименту в контексті 20-х років ХХ ст. у Радянському Союзі – це значить, зрозуміти історію специфічного альянсу мистецтва та влади. На хвилі загального реформаторства, коли радянська влада ще не виробила власної стратегії, зокрема в галузі культури, активно розвивалися ліві напрямки мистецького руху. Марксистська теорія обіцяла нове розуміння мистецтва та його ролі в суспільному житті. Проте її спокуси мали двозначний характер, що проявилось в захопленні та розчаруванні новаторством, яке обіцяв марксизм у мистецтві. Мірою стабілізації радянського режиму набувала чітких контурів тоталітарна влада, яка вимагала від творців культури не так образу сучасності, як моделі – взірця для наслідування. Таким чином, роль мистецтва в житті суспільства підлягала радикальному переосмисленню. Американська дослідниця історії Східної Європи Марсі Шор (Marsi Shore) про таку зміну пише:

¹ А. Korniejenko, *Rozstrzelane odrodzenie*, Kraków – Przemyśl 2010.

² М. Tarnavskij, *Miž rozumom ta irracional'nistū. Proza Valer'jana Pidmogil'nogo*, Kіiv 2004, s. 209.

„Decydującym krokiem nie było więc samo narzucenie marksizmu, lecz przejście od sztuki pojmowanej jako reprezentacja do sztuki pojmowanej jako transformacja”³.

Авангард у радянській культурі – явище нове, модне і по-своєму кон’юнктурне. Воно стає знаком своєї доби, захоплює багатьох, особливо – молодих adeptів мистецтва. В орбіті естетичних пошуків 20-х років не просто розрізнити позитивні й негативні наслідки радикалізації мистецьких практик – так само, як і в суспільному житті того періоду взагалі, в якому поєдналися сміливі ідеї з явними ознаками тоталітарного тиску⁴. Обставини схилили художника до загравання із владою. Конкуренція в цих умовах не була вільним змаганням художніх програм та досконалої майстерності, а боротьба за увагу влади часто велася з нечистими руками, тобто супроводжувалась оскарженнями, обмовами, а то й доносами на опонентів. З одного боку, пореволюційна доба відкрила широкі можливості для творчої самореалізації молодих авторів, дала поштовх різноманітним творчим експериментам. З іншого боку, вже тоді в житті суспільства зміцнюються тоталітарні тенденції, що небавом обернуться масовими репресіями та жорсткою цензурою⁵.

Коли йдеться про експерименти в галузі літературної творчості, зазвичай згадують поезію. Це цілком зрозуміло, адже поезія належить до мобільних літературних форм і досить швидко адаптувалася до лівих ідей у мистецтві. Інша перспектива пов’язана з видовищними мистецтвами, передусім кінематографом та театром: у них революційні ідеї мали шанс наочного втілення, до того ж, влада трактувала такі мистецтва як пріоритетні, надаючи їм функції масової пропаганди. Українська експериментальна поезія цього періоду представлена багатьма іменами, але найбільшу популярність здобув Михайль Семенко з керованою ним групою панфутуристів. У сучасних дослідженнях радянського авангарду їм віддають належне, як-от у серії книжок, ініційованих Європейським університетом у Санкт-Петербурзі, де було видано окремий том, присвячений творчості Михайля Семенка⁶. Діяльність групи „Авангард” (була заснована в 1925 р.) на чолі з її лідером Валер’яном Поліщуком менш відома, хоча в контексті культурного відродження 20-х років вона мала не менш скандальний успіх, ніж Семенко зі своїми футуристичними ідеями. В. Полішук також змагався за гасла сучасності й актуальності мистецтва, він висунув тезу „конструктивного динамізму”, що мала обґрунтувати наслідування технічного

³ M. Shore, *Kawior i popiół. Życie i śmierć pokolenia oczarowanych i rozczarowanych marksizmem*, z ang. przełożył M. Szuster, Warszawa 2008, s. 403.

⁴ V. Pančenko, *Povist' pro Mikolu Zerova*, Kiïv 2018, s. 442–448; M. Shkandrij, *Modernists, Marxists and the Nation: the Ukrainian Literary Discussion of the 1920's*, Edmonton 1992; Ū. Luc'kij, *Literaturna politika v Radâns'kij Ukraïni 1917-1934*, Kiïv 2000.

⁵ A. Bila, *Ukraïns'kij literaturnij avangard: pošuki, stil'ovi naprâmki*, Kiïv 2006; P. Krupa „*Na Zachód*” i „*Z dala od Moskwy*”? *Publicystyka Mykoły Chwyłowego lat 1925–1926*. Kraków 2018.

⁶ *Mihajl' Semenکو i ukraïnskij panfuturizm*, Sankt-Peterburg 2016.

прогресу та радикальних пореволюційних реформ⁷. Гострі ідеологічні дискусії, що тривали упродовж цього періоду, сприяли утвердженню авангардного мистецтва. Однак гасла та декларації, які в них були заявлені, далеко не завжди узгоджувалися з літературними текстами, і в цьому ключова похибка радянського мистецтва, що балансувало поміж реалізмом та ідеалістичними фантазіями⁸.

Інакше склалося з художньою прозою, зокрема з панівною в ній формою роману. У період розстріляного відродження було створено немало прозових текстів різного гатунку, що ілюструють тезу про ферментування нової якості української епіки. Твори Миколи Хвильового, Валер'яна Підмогильного, Юрія Яновського, Майка Йогансена, Григорія Косинки, Євгена Плужника тощо дають підстави говорити про широке поле художніх пошуків, освоюване тогочасною літературою. Настанова на експеримент, потяг до найгострішої сучасності, прагнення новаторства в галузі художньої форми – характерні ознаки української епічної творчості пореволюційної пори.

Потреба пізнання експерименту в українській художній прозі визначила дослідницьку оптику Оксани Ковацької, авторки рецензованої монографії *Експериментальні вітрила української прози 20-х років XX століття*, що недавно вийшла друком у Києві⁹. Про авторку книжки довідуємось із біографічної анотації, що вона здобула диплом української філології в Київському університеті імені Тараса Шевченка, де перебувала також в аспірантурі. Наукова праця про експериментальну прозу була написана під керівництвом проф. Юрія Коваліва в 2003 році, тоді ж її успішно захищено. А з 2007 року Оксана Ковацька (до заміжжя Боярчук) працювала на кафедрі українознавства факультету міжнародних і політичних студій Ягеллонського університету у Кракові. Серед її наукових інтересів були постколоніальні студії, імагологія, мілітарний та генераційний дискурси, історична пам'ять. На жаль, др. Оксана Ковацька передчасно померла в 2019 році, будучи в розквіті життєвих і творчих сил. Публікація рецензованої монографії – своєрідний борг удячності рідних та близьких осіб, які хотіли в такий спосіб ушанувати її світлу пам'ять.

Проблема експерименту в епічній творчості – доволі широка, через що авторка монографії свідомо обмежила коло свого дослідницького інтересу. Вона визначила кілька шляхів експериментування з формою на розглянула відповідні приклади кожного з них, виділяючи з літературного потоку 20-х найбільш цікаві та прикметні тексти. Оксана Ковацька називає три різновиди експериментальної прози, які відповідно ілюструє прикладами зі словесної творчості Віктора Домонтовича (Петрова), Аркадія Любченка та Майка Йогансена. Таким чином,

⁷ V. Poliśuk, *Literaturnij avangard. Perspektivi rozvitku ukraïns'koï kul'turi, polemika i teoriâ poezii*, Harkiv 1926.

⁸ *Antologija ukraïns'koï literaturno-kritičnoï dumki peršoï polovini XX stolittâ*, upor. ta red. V. Agečva, Kiïv 2016.

⁹ O. Kovac'ka, *Eksperimental'ni vitrila ukraïns'koï prozi 20-h rokiv XX stolittâ*, Kiïv 2020.

у книжці представлено **інтелектуальну** (*Доктор Серафікус* В. Домонтовича), **орнаментальну** (*Вертен* А. Любченка) та **сюжетну** (*Подорож ученого доктора Леонардо...* Майка Йогансена) моделі українського роману. Три названі вище модифікації достітньою мірою засвідчують широкий масштаб художнього експериментаторства в українській пореволюційній прозі.

Очевидно, представлений Оксаною Ковацькою погляд відображає суб'єктивну оптику дослідниці, щодо його слухності можна дискутувати. Якщо говорити про інтелектуальний чинник, то він потребує конкретизації – годилося б розглянути докладніше коди інтелектуальної гри, іронії та самоіронії, інтертекстуальних паралелей, що неодмінно присутні у прозі цього часу. Орнаментальну прозу неможливо уявити без впливу Миколи Хвильового, тоді як у рецензованій монографії про нього йдеться лише в оглядовому розділі. А роман про доктора Леонардо і Альчесту авторства Майка Йогансена своєрідно поєднує різні тенденції, тоді як сюжетний (фабульний) елемент навряд чи можна визнати його домінантною властивістю. Але ці теми – для ширшої дискусії, для якої ще буде час і місце.

Оксана Ковацька формує свій погляд на предмет дослідження, спираючись на оцінки та узагальнення авторитетних попередників. Вона добре обізнана з критичними студіями 20-х років, зокрема покликається на огляд української прози Фелікса Якубовського, автора відомої праці *Від новели до роману: етюди про розвиток української прози ХХ ст.* (1929). Якубовський свого часу описав траєкторію розвитку прози від малих до великих форм, а також зазначив сферу новаторських пошуків у сучасній творчості, причому одним із перших він спробував оцінити аналітично ці новації. Якщо критик 20-х років писав про розрізнення в українській прозі орнаментального та фабульного типу, то Оксана Ковацька впроваджує також третій елемент, який вбачає в інтелектуально насиченій нарації та розглядає на прикладі романів Віктора Домонтовича. Високо оцінює авторка праці проф. Мирослава Шкандрія з Канади, зокрема за те, що цей учений уперше обґрунтував феномен експериментальної прози в контексті літературного розвитку 20-х років ХХ ст. Часто вона звертається і до критичних суджень Юрія Шереха (Шевельова), одного з найбільш проникливих критиків літератури розстріляного відродження.

До здобутків рецензованої праці слід віднести те, що її авторка чітко визначає предмет свого наукового інтересу, уміє об'ємно та нестандартно його виявити на прикладі художніх текстів. Оксана Ковацька вбачає характерні ознаки експериментальної прози в її поетиці, зокрема вказує на такі риси: 1) „комунікабельність”, тобто налаштованість на конструктивний діалог із потенційним читачем; 2) творення інтеракції типу «автор – читач», залучення читача до співтворення оповіді; 3) багатошарова організація тексту, його загадковість, що потребує уважного осмислення; 4) концепція гри, що є актуальною щодо різних верств твору та проявляється в можливості різних паралельних його інтерпретацій; 5) ефект саморефлексії, що полягає в наявності різних автокоментарів

письменника, часто іронічних та багатозначних, що також нагадують гру із читачем¹⁰. Така теоретична опція дає можливість дослідниці ідентифікувати елементи експерименту в художній прозі означеного періоду, яка назагал багата на неордinarie художні пошуки та експерименти з формою.

Цілком логічно зміст книжки укладено в чотири основних розділи. У першому авторка дає загальний огляд літературної продукції 20-х у ключі експериментального письма – як характерний прояв модернізму в мистецтві. Вона згадує найбільш репрезентивні літературні імена цього періоду – Гната Михайличенка, Миколи Хвильового, Юрія Смолича, Михайла Ялового, Дмитра Бузька та багатьох інших. Відзначає також доречні паралелі поміж західною літературою та російськими впливами на українських письменників, формулює нові естетичні ідеї, якими тоді переймалися літератори та митці, зокрема прибічником мистецького авангарду. У висновках до розділу не випадково наголошено на спорідненості експерименту в українській та європейській літературах:

„Загалом українська інтелектуальна проза позначена такими фундаментальними характеристиками, як домінування ідей, що зумовлює певні романні форми (параболу, притчу, ангиутопію); перевага думки над формою; дискусії, у яких філософських і літературних монологів та сентенцій більше, ніж дій; іронічність, скептичність, навіть пародійність авторського дискурсу; чітка «присутність» автора; байдужість до людських характерів, коли йдеться про символізацію певних поглядів чи психологічних станів, а твір є їхнім своєрідним узагальненням”¹¹.

У другому, третьому та четвертому розділах монографії подано характеристику вже загаданих вище творів Віктора Домонтовича, Аркадія Любченка та Майка Йогансена. Авторка студії виділяє їхні тексти, які вже не раз привертала увагу дослідників і становлять видатні досягнення літератури своєї доби. Такий вибір цілком можна схвалити. Ознаки експериментальної прози у названих текстах проявляються цілком виразно, водночас ці тексти дуже відмінні поміж собою, позначені яскравим індивідуалізмом авторів. Роман Віктора Домонтовича (Петрова) становить текст-загадку, скеровану до читача-інтелектуала: в ньому виявляються зашифрованими багато актуальних сенсів, що апелюють до свідомості людини пореволюційного часу й тотального комуністичного експерименту¹². В уявленні Аркадія Любченка цілий світ нагадує вертепне ігрище з бароковим поділом на яруси і стильові реєстри: умовний світ його ліричної повісті *Вертеп* вдало адаптує метафору вертепного дійства, як твердить авторка монографії. А Майк Йогансен, експлуатуючи популярні форми авантюрно-пригодницької прози, створює оригінальну модель

¹⁰ *Ibidem*, s. 61–63.

¹¹ *Ibidem*, s. 89.

¹² V. Petrov, *Mapuvannâ tvorčosti pis'mennika*, red. K. Glinânovič, P. Krupa, J. Mačev'ska, Kraków 2001.

інтелектуально-культурного життя 20-х років. Цього письменника слушно вважають одним з прекурсорів українського постмодернізму, який майстерно „вмонтує” у свій текст іронічні та автоіронічні коментарі. Бавлячи читача, він сам бавиться в атмосфері творчої свободи, невимушеності та вільного польоту фантазії, ніби передчуває загроженість самого факту вільної творчості.

Аналізовані в книжці Оксани Ковацької тексти дещо приглушено відображають інтелектуальну атмосферу пореволюційного десятиліття, і це загалом зрозуміло: в літературу живі пристрасті сучасності потрапляють у формі відрефлексованих, дещо відсторонених та розважливих. Варто нагадати, що атмосфера, в якій ці тексти писалися, була доволі напруженою, драматичною та гострою. Ця атмосфера містила високий конфліктогенний потенціал, адже письменники (як і інші митці) затято змагалися за право говорити своєю художньою мовою, а також бути почутими та прийнятими в новому соціумі. Проте конфлікти розгравалися не лише в оцінках творчості, вони торкалися принципових питань самоідентифікації митця, його відносин із комуністичною владою. Про гнітючу атмосферу 20–30-х років уже немало написано, однак щоразу, коли оцінюємо творчість того періоду, варто пам’ятати, в яких драматичних умовах вона поставала. Як пише Марсі Шор, феномен часу полягав у тому, що герої водночас ставали жертвами, майже нікому не вдалося уникнути трагічної долі. Навіть ті, кому, попри всі жорстокі обставини, пощастило врятуватися від репресій та фізичної загибелі, були на все життя травмовані та залякані:

„Było to pokolenie przesyczone wyjątkowym smutkiem, na starość ścigane przez demony komunizmu (...). Wszyscy oni umierali trawieni pamięcią własnej przeszłości. Tak naprawdę zniszczył ich marksyzm, decyzja o przyjęciu marksyzmu. Ich historia nie dopuszcza estetycznie satysfakcjonującego zakończenia”¹³.

Авангардисти декларували боротьбу з усяким епігонством, декадентизмом та символізмом, а розгромні критичні оцінки непомітно перетворилися на політичні доноси щодо опонентів. Таким чином самі письменники сприяли наближенню масових репресій. Зрештою, не випадково вони, нерідко починаючи з оскарження інших у контрреволюційності, самі небагом опинилися серед жертв, як-от згадані вище Михайль Семенко чи Валер’ян Поліщук¹⁴. Перечитуючи їхні тексти сьогодні, повертаємося й до розуміння драматичних контекстів 20-х років, які визначили дух літературних (і не тільки) дискусій та риторичку експериментальної творчості в цілому.

Монографія Оксани Ковацької порушує важливу проблему сучасного літературознавства. Проте авторка вміло балансує на межі поміж здоровою амбіцією піонера, що гордий зі своїх відкриттів у царині цікавих та забутих текстів,

¹³ M. Shore, *Op. cit.*, s. 413.

¹⁴ G. Gazda, *Słownik europejskich kierunków i grup literackich XX wieku*, Warszawa 2000, s. 45.

і топосом скромності, який спонукає критично оцінювати зроблене та не піддаватися спокусі всевідання. Тому конклюдія праці звучить цілком оптимістично, вона прикметна заохоченням інших молодих учених до осмислення досліджуваної проблеми:

„Це дослідження не претендує на єдину й виняткову інтерпретацію мистецького феномену експериментального прозописьма 1920-х років, а радше є прикладом комплексного прочитання оригінального явища в контексті модернізму, історико-літературного процесу ХХ століття, а також спробою реанімації „викреслених”, незаслужено забутих, самобутніх творів української літератури, без яких її культурний фонд убачаємо збіднілим і неповним”¹⁵.

Книжка Оксани Ковацької стала істотним внеском у вивчення української експериментальної літератури, що досі осмислена лише фрагментарно, в окремих постатях. Цілком слушно авторка зосередила свій пошук на періоді 20-х років ХХ століття, дуже продуктивному в цьому значенні. Він дав українській літературі цілий ряд блискучих текстів, які з сучасних позицій можна і треба перечитувати та переоцінювати. Заслуговує на схвалення цілісна концепція рецензованої монографії, в якій відображено органічне тяжіння української літератури до художніх експериментів різного роду. Саме так, у розмаїтті естетичних пошуків, народжувалася нова якість національного мистецтва.

На жаль, це процес був штучно перерваний пізніше. Після бурхливого літературного життя та експериментування 20-х, як відомо, настав тривалий період сталінських репресій, стагнації та вбивчого для вільної творчості соціалістичного реалізму. Однак естетичний досвід пореволюційного ренесансу став базовим для української літератури ХХ та ХХІ століття. Про його важливість свідчить хоча б той факт, що нині цей досвід піддано системній реінтерпретації, а твори 20-х років перевидаються й знову тішаються читацьким зацікавленням, як-от запропонована київським видавництвом „Смолоскип” серія передруків „Наші двадцять” за редакцією відомої дослідниці української літератури Ярини Цимбал. На цьому тлі авторська монографія Оксани Ковацької *Експериментальні вітрила української прози 20-х років ХХ століття* (Київ 2020) виглядає цілком своєчасною пропозицією до наукової дискусії істориків української літератури.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Antologîâ ukrâïns'koï literaturno-kritičnoï dumki peršoï polovini XX stolittâ*, upor. ta red. V. Agečeva, Kiïv 2016.
- Biła A., *Ukrâïns'kij literaturnij avangard:pošuki, stil'ovi naprâmkî*, Kiïv 2006.
- Kovac'ka O. *Eksperimental'ni vitrila ukrâïns'koï prozi 20-h rokiv XX stolittâ*, Kiïv 2020.

¹⁵ O. Kovac'ka, *Op cit.*, s. 199.

- Luc'kij Ū., *Literaturna politika v Radâns'kij Ukraïni 1917-1934*, Kiïv 2000.
- Mihajl' Semenko *i ukrainskij panfuturizm*, Sankt-Peterburg 2016.
- Pančenko V., *Povist' pro Mikolu Zerova*, Kiïv 2018.
- Poliščuk V., *Literaturnij avangard. Perspektivi rozvitku ukraïns'koï kul'turi, polemika i teoriâ poezii*, Harkiv 1926.
- Petrov V., *Mapuvannâ tvorčosti pis'mennika*. Red. K. Ġlinânovič, P. Krupa, J. Maêvs'ka, Kraków 2001.
- Tarnavs'kij M., *Miž rozumom ta irracional'nistû. Proza Valer`âna Pidmogil'nogo*, Kiïv 2004.
- Gazda G. *Słownik europejskich kierunków i grup literackich XX wieku*, Warszawa 2000.
- Korniejenko A., *„Rozstrzelane odrodzenie”*, Kraków – Przemyśl 2010.
- Krupa P. *„Na Zachód” i „Z dala od Moskwy”? Publicystyka Mykoły Chwyłowego lat 1925–1926*. Kraków 2018.
- Shkandrij M., *Modernists, Marxists and the Nation: the Ukrainian Literary Discussion of the 1920's*, Edmonton 1992.
- Shore M., *Kawior i popiół. Życie i śmierć pokolenia oczarowanych i rozczarowanych marksizmem*, z ang. przełożył M. Szuster, Warszawa 2008.

zgłoszenie artykułu: 20 maja 2021

przyjęcie artykułu do druku: 28 lipca 2021

Ірина СЕРЕБРЯНСЬКА

Nižins'kij deržavnij universitet im. Mikoli Gogolá, Ukraína

e-mail: serebryanska@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1720-4873

Історія українського народу та його національна ідентичність у мовознавчих міркуваннях (до 85-річчя доктора філологічних наук, професора А. М. Поповського)

**The history of the Ukrainian people and their national identity
in the linguistic reflections (to the 85th anniversary of Doctor
of Philology, Professor A. M. Popovskyi)**

The article deals with the figure of famous Ukrainian linguist, doctor of philology, professor, poet, Honored Worker of Education of Ukraine, Anatolij Popovsky and his scientific achievements, in particular the monograph “A little bit about Ukrainian surnames” (2020) is devoted to the problem of the origin and creation of Ukrainian surnames, their functioning in business, works of art and journalism. It is an encyclopedia about the ancestral memory and destiny of Ukraine, national identity and self-respect. It provides a detailed analysis of the semantics of Ukrainian surnames with interesting lexical components, highlights the issue of their deformation in the Russian Empire and in Soviet times, resulting in the substitution of cultural values and ideology. A. Popovsky’s scientific work is a “life hack” on the revival of “Cossacks’ power and beauty”. The monograph is a history of the Ukrainian people in surnames, starting from family traditions and ending with positive and negative phenomena at the state level. The issue of studying surnames, as well as nominations of villages, settlements, cities, and districts to reproduce the geography and history of the Ukrainian anthroponymy in synchrony and diachrony needs to be comprehensively proceeded and popularized in the educational process and contemporary mass media as important sources of the formation of public opinion.

Keywords: Anatolij Popovsky, anthroponymy, Ukrainian surnames, cultural values, national identity, national genetic code.

Стаття присвячена постаті відомого українського мовознавця, доктора філологічних наук, професора, поета, Заслуженого працівника освіти України Анатолія Поповського та його науковим надбанням, зокрема монографії *Дециця про українські прізвища* (2020), яка висвітлює проблему походження питомих українських прізвищ, їхнього функціонування у сфері бізнесу, у художніх текстах та сучасних медіа. Це енциклопедія про пам'ять предків та долю України, про національну самосвідомість та самоповагу. У ній подано детальний аналіз семантики українських прізвищ із цікавими лексичними компонентами, загострено проблему їхньої деформації в Російській імперії та за радянських часів, що зрештою призвело до підміни культурних цінностей та ідеології. Наукова праця А. Поповського – це своєрідний „лайфхак” з відродження „сили й краси козаків”. Зазначена монографія – це історія українського народу в прізвищах, починаючи від сімейних традицій і закінчуючи позитивними та негативними подіями та явищами державного рівня. Проблема комплексного вивчення прізвищ, а також номінацій сіл, селищ, міст та районів з метою відтворення географії й історії української антропонімії в синхронії та діахронії потребує продовження й популяризації як у межах освітнього процесу, так і через сучасні засоби масової інформації, що є важливим джерелом формування громадської думки.

Ключові слова: Анатолій Поповський, антропонімія, українські прізвища, культурні цінності, національна самосвідомість, національний генетичний код.

На сучасному етапі розвитку суспільства в умовах глобалізації й інтернаціоналізації надзвичайної гостроти набуває проблема збереження та плекання культури й традицій кожного етносу, взаємообмін ними, формування національної свідомості на фоні знання історії та розуміння своєї євроідентичності. Така громадянська позиція є дуже цінною. І якщо вона поєднується з мудрістю, науковим підходом та поетичною душею, то заслуговує на особливу увагу.

Мета рецензійної статті – звернутися до постаті активного громадянина, ювіляра, українського мовознавця, доктора філологічних наук, професора, поета, заслуженого працівника освіти України Анатолія Михайловича Поповського.

Протягом життя науковець активно досліджує мову художньої літератури, фольклору, преси. Його працездатність вражає. Тільки за останні п'ять років вийшла низка цікавих монографій (*Лінгвістичне та історико-культурне значення полтавських говорів у формуванні української літературно-національної мови*¹, *Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови*², *Дециця про українські прізвища*³), а в результаті вправного консультування Анатолія Михайловича з'явилися молоді наукові кадри, його послі-

¹ А. Поповський, *Лінгвістичне та історико-культурне значення полтавських говорів у формуванні української літературно-національної мови*, Dnipro 2015.

² Idem, *Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови*, Dnipro 2018.

³ Idem, *Дециця про українські прізвища*, Dnipro 2020.

довники (Білоконенко Л.⁴, Серебрянська І.⁵ та ін.). У цій публікації здійснено огляд останнього із зазначених вище видань, що вийшло в 2020 році.

Монографія А. Поповського *Дешифрація про українські прізвища* присвячена проблемі походження та творення українських прізвищ, їхнього функціонування в діловому мовленні, художніх творах та публіцистиці. Незважаючи на скромну назву монографії, запропоновану автором, навряд чи можна назвати ту інформацію, яку вона вміщує, „дешифрацією”. На нашу думку, це велика енциклопедія про родовідну пам’ять і долю України, про нашу національну ідентичність та самоповагу, що на часі. Вона заслуговує на увагу не лише науковців, а й значно ширшого кола – усіх українців, усіх, хто має українське прізвище, усіх, хто цікавиться нашою історією та культурою. Безумовно, це видання має велику цінність. Воно є вагомим внеском в українське мовознавство, культурологію, історію та філософію й потребує ретельного прочитання.

Крім детального аналізу семантики українських прізвищ з цікавими компонентами, яка, за словами автора, „відображає ті первинні ознаки, звички, соціальний стан, трудові процеси та інші особливості людей”, у монографії висвітлено питання їхньої деформації в Російській імперії й за радянських часів, наслідком чого стала підміна культурних цінностей та ідеології.

Застосовуючи сучасну лексику, наукову роботу А. Поповського можна назвати свого роду „лайфхаком” щодо відродження „козацької сили і вроди”, що спонукає до єдності зі своїм народом. Автор власним прикладом демонструє справжній патріотизм – починаючи від мети та актуальності видання, потужного авторського епіграфу („...Тож відроди козацьку силу й вроду, Шануй, примножуй честь свого роду, – Кріпимо єдність, силу волі й права, Бо з міці роду, а не виродків, будеться держава”) і закінчуючи ідеями та висновками, поданими в кожній частині роботи.

Монографія складається з вісімнадцяти розділів, які являють собою окремі, самостійні „оповіді” про найцікавіші поняття та явища в житті українського етносу, що колись стали основою для утворення багатьох прізвищ і в наш час не втрачають своєї актуальності, – *бориц, хам, холуй, штани, лобода, лихо, кривий* тощо.

Самі назви структурних одиниць книги викликають цікавість: „Слово *бориц* в ономастичному та апелятивному контексті”, „Від Хама до хамства”, „Від Холуя до холуйства: етнолінгвістичний і когнітивний погляди на лексико-семантичне поле „прислужництво””, „Дешифрація про штани та їх антропоніми”, „Слово *лобода* в ономастичному та апелятивному аспектах”, „Українські прізвища, пов’язані з бджільництвом”, „Лексико-семантичні функції слова *перекотиполе* в українській мові” та ін.

⁴ L. Bilokonenko, *Ukrajins'komovnyj mižsobystisnyj konflikt*, Kyjiv 2015.

⁵ I. Serebrjans'ka, *Osvita v Ukrajinі: sposterežennja kriz' pryzmu movnoji kartyny svitu*, Harkiv 2018.

Не тільки семантично, а й хронологічно досліднику вдалося розширити межі аналізу від Київської Русі до наших днів. Вражає коло використаних джерел – енциклопедії, словники прізвищ, реєстр Війська Запорізького, тексти українського радіо, газет та ін. Наприклад, для написання лише одного розділу про прізвища, пов'язані з бджільництвом, було опрацьовано 118 джерел, зокрема 25 газет, серед яких є і закордонні видання. До речі, бібліографія передбачена окремо для кожного розділу, що дуже зручно. Неабияку цінність являє авторський архів – оригінальний матеріал, що стане в пригоді для подальших наукових досліджень.

Незважаючи на велику увагу науковців до українських прізвищ (С. Бевзенко, Б. Близнюк, Н. Булава, В. Горпинич, Л. Масенко, І. Фаріон та ін.), деякі питання залишаються невивченими й потребують нових досліджень. Це стосується зокрема й прізвищ, утворених на основі спонукальних форм дієслів. Монографія А. Поповського вдало заповнює цю прогалину, адже торкається їхнього виникнення в живому народному мовленні, діловому письмі, українській демонології, фольклорі, художній літературі, пресі. Автор відзначає особливу активність лексико-семантичного способу, виділяючи 16 моделей творення, констатує, що афіксація є найбільш продуктивним морфологічним способом словотворення, слушно називає прізвища такого типу „генокодом і духовним скарбом українського народу”, закликаючи до їхнього подальшого вивчення.

Працюючи над антропонімами з компонентом *перекотиполе*, автор звертається до однойменних художніх творів: оповідання Г. Квітки-Основ'яненка, віршів Ю. Ілліна, народної легенди П. Глазового, добірки творів Олесі Мамчич та ін., що дає змогу провести паралелі в семантиці власних і загальних назв, а також популяризувати творчість відомих митців.

Науковець загострює увагу на потужній словотвірній і лексичній організації антропонімічного поля з основою *сам-/само-*, що зумовлює існування розгалуженої системи творення власних назв в українській мовній картині світу, окреслює подальші наукові перспективи їхньої аналітики з огляду на діалектний зв'язок мовного явища з його концептом (світоглядним, культурним, духовним корелятом).

Через аналіз лексико-семантичних та функціональних властивостей слова *холуй* та похідних від нього мовознавець торкається питання моралі й духовних цінностей у сучасному українському суспільстві.

Розглядається також специфіка досить поширених прізвищ з „борщовою” основою та моделей їхнього творення, наприклад, *Бориц, Бориці, Борщевський, Борщазівський, Борщаниненко, Борщанський, Борщевич, Борщик, Борщов, Вариборц, Давиборц, Дідоборц* тощо. Аналіз антропонімів послідовно продовжує систематизований перелік топонімів (*Бориці, Борців, Борщовка, Борщазівка* та ін.), приклади фразеологізмів, прислів'їв та приказок з елементом *борц*. Усі наукові спостереження разом створюють цілісне етнокультурне уявлення, що є підґрунтям національно-мовного колориту. Відтак, слово *борц* проаналізовано

як в загальнонародній українській мові, так і в антропонімічній системі. Назву традиційної української страви кваліфіковано як символ родинного тепла, сімейної злагоди, окраси столу й оселі, насолоди і втіхи, водночас розкрито новий зміст слова в сучасних реаліях, пов'язаних з наболілими питаннями становлення української національної еліти.

Цікавим є запропонований у розділі „Українські прізвища, пов'язані з юриспруденцією” екскурс до витоків української юридичної термінології як до найдавніших шарів лексичної системи, що сягає часів Княжої Доби. Тут наведено широкий реєстр відповідних антропонімів, утворених різноманітними способами. Аналізуючи походження й творення українських прізвищ, пов'язаних з правоохоронною діяльністю людини, автор констатує, що вони засвідчені не тільки в різножанрових писемних пам'ятках та документах судочинства, але й у народній творчості, художній літературі від Київської Русі до наших днів, вказує на роль у процесі творення таких прізвищ етичних норм і звичаєвих традицій українського народу.

Наводячи низку прізвищ та прізвиськ із компонентом *крив-*, мовознавець звертає увагу на важливість зовнішньої ознаки людини (позитивних і негативних рис), що виділяла її з оточення, та визначальну роль аксіології в номінативних процесах. Відповідно автор їх класифікує за тематикою: дефектна частина тіла; фізичні вади; особливості чоловічого одягу; хатніх та придворних споруд; негативних рис характеру, поведінки. Більше того, він знайомить читачів із відомими особистостями, громадськими діячами, письменниками, журналістами, науковцями, прізвища яких передбачають „глузливу” семантичну конотацію, надає коротку довідку про кожного з них та місце в історії України, що має особливий країнознавчий ефект, звертається до фіксації антропонімів з елементом *крив-* у художніх творах окремих письменників. Дуже вдалою є спроба простежити динаміку у формуванні таких прізвищ та їхні словотвірні можливості в часі – від Реєстру Війська Запорізького (1649 р.) до сучасних лексикографічних записів. Науковець укладає своєрідний покажчик прізвищ, який нараховує 208 позицій.

Автор монографії засвідчує вплив різних аспектів матеріальної та духовної культури українців на утворення українських прізвищ із компонентом *біл-*, виділяє кілька відповідних лексико-семантичних груп, встановлює кореляційні зв'язки між ментальними константами і антропоосновами.

Особливо актуально в умовах агресії Росії по відношенню до України звучить передостанній розділ „Чи перевелися перевертні?”. У центрі уваги – і мовні покручі та причини їхньої появи, і людський вияв „магічного”, за словами А. Поповського, слова *перевертень*, і „антинародне” явище зради. Жорстокий колоніальний режим царської Росії і його вплив на долю України, сучасна поведінка сусідньої країни – передумови породження українських перевертнів. З метою викриття цього негативного суспільного явища дослідник простежує функціонування лексеми в художніх творах та сучасній публіцистиці.

Отже, аналізуючи українську антропоніміку, мовознавець апелює не тільки до наукової спільноти, а й до всіх сучасників, передусім, української молоді щодо потреби відродження й шанування національного генетичного коду, національної самосвідомості, вивчення традицій своїх предків та їхньої ролі в державотворчих процесах, небайдужості до походження та родоводу, виступає проти спотворень українських імен та прізвищ. Монографія А. Поповського *Дециця про українські прізвища* – це історія українського народу в прізвищах, життєпис про нашу славу (наше „само-“) та наші поразки (наші „лихо-“ та „киво-“), починаючи з сімейних традицій і закінчуючи позитивними та негативними явищами на державному рівні. Порушена автором проблема вивчення українських прізвищ, а також номінацій сіл, селищ, міст, районів, областей з метою відтворення географії українського антропонімікону в синхронії та діахронії потребує продовження й популяризації як у межах освітнього процесу, так і через сучасні засоби масової інформації, що є важливим джерелом формування громадської думки.

Мудрість і величезний життєвий досвід вельмишановного ювіляра, автора аналізованого видання та багатьох інших наукових і поетичних робіт є цінними й неповторними, вони дають наснагу поколінням науковців, освітян, студентів, надихають на подальші творчі й наукові розвідки, а велика працездатність, щирість, людяність, патріотизм Анатолія Михайловича є гарним прикладом для наслідування. Тож хочеться побажати вельмишановному імениннику і всім нам, щоб його науковий ужинок збагачувався й багатократно множився працями його послідовників ще не один десяток років.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Bilokonenko L., *Ukrajins'komovnyj mižosobystisnyj konflikt*, Kyjiv 2015.
- Popovs'kyj A., *Linhvistyčne ta istoryko-kul'turne značennja poltavs'kyx hovoriv u formuvanni ukrajins'koji literaturno-nacional'noji movy*, Dnipro 2015.
- Popovs'kyj A., *Pivdenoukrajins'ki džerela v istoriji formuvannja ukrajins'koji literaturnoji movy*, Dnipro 2018.
- Popovs'kyj A., *Deščycja pro ukrajins'ki prizvyščja*, Dnipro 2020.
- Serebrjans'ka I., *Osvita v Ukrajinі: sposterežennja kriz' pryzmu movnoji kartyny svitu*, Harkiv 2018.

zgłoszenie artykułu: 29 stycznia 2021
przyjęcie artykułu do druku: 25 maja 2021

Марта КРАВЧЕНКО

L'vivs'ka nacional'na akademija mistectv
e-mail: kravchenkomarta@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-0742-9147

Сучасна ікона: візії та рефлексії. Рецензія на збірник *Слово стало тілом. XII міжнародного іконописного пленеру в Новиці*¹

**Modern Icon: Visions and Reflections. Review of the Album
*the Word Became the Body. XII International Icon Painting
Plain Air in Nowica***

The album *The Word Became the Body. XII International Icon Painting Plain Air in Nowica* was published in Warsaw in 2020. It discusses works on the above topics. The texts of the Russian researcher of icon painting Irina Yazykova and Dr. Waldemar Linke present a broad context of the subject, both theological and artistic. The collection contains images of 50 modern iconographic works. The text is presented in four languages: Polish, Russian, Belarusian and Ukrainian.

Keywords: album of the exhibition “The Word Became a Body”, International Icon Painting Pleinair in Nowytsia, modern icon, icon painting, artists.

Збірник *Слово стало Тілом XII Міжнародного іконописного пленеру в Новиці* був виданий у Варшаві в 2020 році. У ньому обговорюється твори на вищезгадану тематику. У текстах російської дослідниці іконопису Ірини Язикової та доктора габлітованого Вальдемара Лінке представлено широкий контекст предмета, як теологічний, так і художній. В збірнику вміщено зображення 50 сучасних іконописних творів. Текст подано чотирма мовами: польською, російською, білоруською та українською.

Ключові слова: Збірник *Слово стало Тілом*, Міжнародний іконописний пленер в Новиці, сучасна ікона, іконопис, художники.

¹ *Słowo stało się ciałem. XII Warsztaty Ikonopisania w Nowicy*, seria Nowa Ikona, t. 2, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk i M. Sory, Warszawa 2020.

Міжнародний іконописний пленер в Новиці – особлива щорічна подія в сучасному іконописному середовищі. Пленер відбувається вже більше 10 років за участі художників-іконописців з різних куточків Європи. Організаторами традиційно є Товариство друзів Новиці (Новиця, Польща), разом з Братством греко-католицької молоді Сарепта (Криниця, Польща) та кафедрою сакрального мистецтва Львівської національної академії мистецтв (Львів, Україна), які з 2009 року щороку проводять іконописний пленер. Минулий рік став випробуванням для організаторів пленеру та його учасників, через складні карантинні умови реалізувати щорічну, практично сакральну подію в Новиці. Кожного разу перед митцями постає завдання виразити власне бачення конкретної теми в сучасній іконі. Цього разу концепцією пленеру стала цитата з прологу Євангелія св. Іоана: „Слово стало тілом”.

Атмосфера є особливою, кожен день митців починається зі спільної молитви та літургії, іконописців супроводжує духівник. Середовище пленерів у Новиці спонукає митців до повного занурення в тему та духовні роздуми, з іншої сторони митці не мають обмежень у зображенні, присутнє новаторське та сміливе бачення Слова Божого. Авторська інтерпретація теми, з дотриманням сакральності образу є невід’ємною частиною сучасної ікони, яка часто відступає від класичних канонів, проте не втрачає духовності та сакральної сили. Навпаки, сучасна ікона закликає глядача до дискусії, яким є Бог для кожного з нас?

Унікальність проекту підкреслено у статті російської мистецтвознавиці Ірини Языкової „...що ікона є відображенням таємниці Боговтілення, тобто прийняття Христом образу людини. Вона стверджує, що у таких роботах зображають тілесний вигляд Христа, але Його божество також становить тут невід’ємну частину. Для відображення двоїстої природи Христа іконописці використовують традиційні символи і знаки, як-от написання імені чи кольори одягу...”²

Сучасна ікона – надзвичайно цікаве явище. Спроби художників поєднати традицію з сучасною мовою привертають увагу теологів, дослідників мистецтва та культури.³ Варто зазначити, що для сучасного українського іконопису властива візантійська мова ікони, та її інтерпретації, зокрема до сьогодні актуальними залишаються настанови Михайла Бойчука. М. Бойчук, разом зі своїми

² Yazykova I., *Slovo stalo tilom. Ikona yakvidobrazhennya tayemnytsi bohovtilennya, Slovo stalo sie ciałem...*, *Op. cit.*, s. 18.

³ Див: Т. Lesiv, *Estetychnyy ta sotsial'nyy vymir suchasnoho ikonopysu* [v:] „Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadriy kul'tury i mystetstv”, t. 2019, s. 377-381; Т. Kozyryeva, *Chy varto aktualizuvaty ikonu?. Rozmova „Dnya» z istorykom mystetstva Romanom Yatsivym*, <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/chy-varto-aktualizuvaty-ikonu>, [17.05.2021]; О. Tshorka, *Tendentsiyi suchasnoho ukraïns'koho ikonopysu* [v:] „Visnyk KNUKIM”Mystetstvosnavstvo, Vyp. 40, 2019, s. 228-233; В. Cherepanyn, *Ikona vkonteksti avanhardnoho mystetstva: do postanovky pyttannya* [w:] „Naukovi zapysky Naukma”. Teoriya ta istoriya kul'tury, 2004, t. 24, s. 76-85; К. Jakubowska-Krawczyk, *Od ikony ludowej do abstrakcji* [v:] *Nowa ikona*, pod red. К. Jakubowskiej-Krawczyk, М. Sory, Warszawa 2018.

учнями та послідовниками, ще на початку ХХ ст. апелювали до „оновлення візантійського мистецтва”. У візантизмі художник вбачав національні корені українського мистецтва, поряд з тим художники-бойчукісти надзвичайно сучасно та контекстуально вводили візантизм, в побутових щоденних сценах, пейзажах і творах сакрального характеру⁴.

У вступному слові Катаржини Якубовської-Кравчик та Матеуша Сори визначено особливість концепції пленеру „що художники зосередились на силі Слова, яке створює та змінює реальність”⁵.

Значним теоретичним поясненням та дослідженням до теми є статті в каталозі – дослідниці іконопису Ірини Язикової та отця Вальдемара Лінке. В публікації російської мистецтвознавиці Ірини Язкової висвітлено дискурс євангелійний, про відносини людини і Бога, їхню зустріч у особі Христа: „Хто бачив мене, бачив і Отця”⁶. Дослідниця різносторонньо зосереджує увагу на особливості ікони, як важливій частині християнського життя, а також зображенні Бога, його трактуванні в іконописі. „Ікона дає людині нову оптику, допомагаючи бачити не тільки матеріальне, а й духовне”⁷, авторка коротко висвітлює історію та характер іконопису на цьому прикладі, проводячи паралелі з попередніми („нехристиянськими”) епохами, відношення до краси і тіла.

Наступна стаття каталогу отця Вальдемара Лінке починається з прологу, в якому зазначено: „Бачити Бога – це сенс віри, і в той же час мета людських марень, яку неможливо досягти природними засобами”⁸. Автор розділив текст умовно на дві частини „Видимі боги”, – це екскурс в світ еллінської релігії та історії, де боги активні та присутні в житті людей, він визначає дві форми присутності: як невидимі дії зі сторони богів та поява богів серед людей. В час Риму, влада богів часто затьмарювалась славою одіозних правителів, назривав конфлікт божественного світу. Друга частина публікації – „Невидимий Бог з’являється” знайомить читача спершу з історичним та філософським контекстом юдаїзму, до появи християнства, яке виникло в умовах релігійних змін, спричинених історичними катаклізмами. Автор висвітлює відмінні риси християнства від релігій попередніх епох, зосереджуючи увагу на формі Святої Трійці, єдності та відмінності Отця і Сина та Слові Божому, як образ і свідчення Бога серед людей.

Тексти до каталогу доповнені фотографіями Пйотра Бейма, Вацлава Бугно та Войцеха Вальчука, на яких зафіксовані важливі моменти пленеру: процес роботи, художники в різних ракурсах, фрагменти та деталі створення ікон. Авторам фото професійно вдалось зафіксувати особливий стан і настрої митців в роботі, їхні роздуми про Слово та Тіло.

⁴ J. Kravchenko, *Shkola Mychajla Bojczuka. Trydcjatj sim imen*, Kyiv 2010.

⁵ *Słowo stało się ciałem...*, *Op. cit.*, s. 3.

⁶ I. Yazykova, *Słowo stało tilom. Ikona yakvidobrazhennya tayemnytsi bohovtilennya, Słowo stało się ciałem...*, *Op. cit.*, s. 18.

⁷ *Ibidem*, s. 20.

⁸ W. Linke, *Vtilene slovo – ikona Boha [v:] Słowo stało się ciałem...*, *Op. cit.*, s. 37.

В збірнику 50 авторських творів. Як ми бачимо на зображеннях, митці дуже по різному протрактували тему, присутні спільні риси та найбільшої уваги заслуговують авторський підхід, виклик та абстрактне бачення авторів. Найбільш близькою для іконописців у втіленні концепції стали сцени з життя та діяння Христа, які присутні у творах більшості авторів: Д. Мовчан, У. Томкевич, С. Сулій, К. Кузів, Д. Здобилляк, М. Свіадер, О. Лозинський, У. Нищук, С. Пovalька, М. Михайлюк, М. Єромінек, А. Ялоза, А. Грубець, К. Маркович, Г. Щербак, Х. Яциняк, Х. Квик, О. Кравченко, Р. Зілінко, О. Романів-Тріска, О. Андрущенко, С. Перчак, Е. Василик, К. Клімек, Н. Русецька, І. Панас, А. Макач, К. Якубовська-Кравчик, К. Рожецькі, С. Казанівська, Т. Кузів, Т. Новак. Кожен з митців, у власній авторській манері створив найближчий образ вираження концепції, який проходить через канонічні зображення Христа (Деїсіс, Пантократор, Емануїл) та численні сцени, пов'язані з життям Христа (Благовіщення, Різдво, Тайна вечеря, Христос з учнями, Розп'яття, ітд). В таких роботах присутній образ втіленого Христа, як людини, серед людей, з її стражданнями та роздумами. У каталозі присутні також роботи абстрактного характеру (Б. Фіодоровича, А. Фибриха, К. Соколовського, Е. Залевської, Й. Мазус, С. Савченка), де колір, форма, пляма, текст втілюють силу складної ідеї Боговтілення. Твори іконописців різнопланові як за жанром чи сюжетом, так і за технікою, ікона стала сферою пошуку образу Бога, без обмежень засобами та формами зображення.

Висока якість поліграфічного виконання дозволяє насолодитися найдрібнішими деталями представлених іконописних робіт, а публікації занурюють читача в ті роздуми про Боговтілення, в яких перебували певно всі учасники, обираючи власні форми вираження концепції. Поряд з проведенням щорічного пленеру та організацією виставки, праця над каталогом має особливе значення для відтворення подій пленеру, документації, мистецтвознавчого та теологічного осмислення, та для більш детального розуміння світу сучасної ікони.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Lesiv T., *Estetychnyy ta sotsial'nyy vymir suchasnoho ikonopysu* [v:] „Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv”, t. 3, 2019, s. 377-381.
- Linke W., *Vtilene slovo – ikona Boha* [v:] *Słowo stało się ciałem. XII Warsztaty Ikonopisania w Nowicy*, seria Nowa Ikona t. 2, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk i Mateusza Sory, Warszawa 2020, s. 37-40.
- Kozyryeva T., *Chy varto aktualizuvaty ikonu?. Rozмова „Dnya” z istorikom mystetstva Romanom Yatsivym*, <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/chy-varto-aktualizuvaty-ikonu>, [17.05.2021].
- Kravchenko J., *Shkola Mychajla Bojczuka. Trydejatj sim imen*, Kyiv 2010.
- Nowa ikona*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, M. Sory, Warszawa 2018.
- Słowo stało się ciałem. XII Warsztaty Ikonopisania w Nowicy*, seria Nowa Ikona t. 2, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk i M. Sory, Warszawa 2020.

- Tsuhorka O., *Tendentsiyi suchasnoho ukrayins'koho ikonopysu* [v:] „Visnyk KNUKIM” Mystetstvoznavstvo, Vyp. 40, 2019, s. 228-233.
- Cherepanyn B., *Ikona vkonteksti avanhardnoho mystetstva: do postanovky pytannya*, [w:] „Naukovi zapysky Naukma”. Teoriya ta istoriya kul'tury, 2004, t. 24, c. 76-85.
- Jakubowska-Krawczyk K., *Od ikony ludowej do abstrakcji* [w:] *Nowa ikona*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, M. Sory, Warszawa 2018.
- Yazykova I., *Slovo stalo tilom. Ikona yakvidobrazhennya tayemnytsi bohovtilennya* [v:] *Slovo stalo się ciałem. XII Warsztaty Ikonopisania w Nowicy*, seria Nowa Ikona t. 2, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk i Mateusza Sory, Warszawa 2020, s. 17-20.

zgłoszenie artykułu: 29 czerwca 2021
przyjęcie artykułu do druku: 25 sierpnia 2021

Марія БІЛАВИЧ

Varšavs'kij universitet, Pol'sa

e-mail: m.bilawicz@student.uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7211-6537>

Нові перспективи підготовки українознавців

New perspectives in the training of Ukrainian philologists

The article is dedicated to the classes in the Winter School, organized by the Department of Ukrainian Studies “Ukraine in center of investigations: new fields of study and challenges”. Classes and consultations, given by main specialists in the field of linguistics, literary and cultural studies, were enthusiastically perceived by the students of the Polish and Ukrainian universities.

Keywords: Winter School, Department of Ukrainian Studies, University of Warsaw, linguistics, literary studies, cultural studies.

Стаття присвячена заняттям у Зимовій школі, організованій Кафедрою україністики Варшавського університету, „Україна в центрі досліджень: нові напрямки і виклики”. Лекції та консультації вели провідні фахівці у галузі мовознавства, літературознавства та культурології, а слухачами стали студенти університетів Польщі та України.

Ключові слова: Зимова школа, Кафедра україністики, Варшавський університет, мовознавство, літературознавство, культурологія.

З 1-го по 8-ме березня 2021 р. відбулися заняття для студентів-українознавців і славістів, організовані Кафедрою україністики Варшавського університету. Цей науково-навчальний захід у режимі он-лайн отримав назву „Зимова школа Кафедри україністики 2021. Україна в центрі досліджень: нові напрямки та виклики”. Організаторами школи виступили проф., докт. габ. Світлана Романюк та докт. Катажина Якубовська-Кравчик. Слухачами школи стали студенти різних вищих навчальних закладів Польщі та України – Варшави, Луцька, Кривого Рога, Івано-Франківська, Бердянська.

Програма школи була складена таким чином, щоб зустрічі з науковцями сприяли не тільки збагаченню теоретичної бази учасників, але й здобуттю практичних навичок, зокрема, пов'язаних з написанням дипломних робіт. Був запропонований широкий спектр тем лекцій, які прочитали провідні фахівці у галузі мовознавства, літературознавства та культурології. Кожного дня відбувалися цікаві дискусії, а також індивідуальні консультації науковців для студентів.

Професорка Наталія Ясакова з Києво-Могилянської академії розказала на заняттях про найактуальніші тенденції у сучасному мовознавстві. Лекція була збудована таким чином, щоб допомогти студентові здійснити вибір теми дипломної роботи, а також знайти потрібну публікацію у морі наукових праць. Значну вагу професорка приділила тенденціям розвитку лексики сучасної української мови, зокрема, процесам інтернаціоналізації та націоналізації. Професорка Наталія Костусяк з Волинського університету ім. Лесі Українки описала основні напрямки динаміки української граматики. Докторка Оксана Баранівська з Ягеллонського університету проводила майстер-класи з написання дипломних робіт. Студенти мали можливість опанувати принципи написання робіт, засади оформлення праці та ін.

Низка лекцій була присвячена актуальним проблемам української літератури та культури. Професорка Агнешка Матусяк з Вроцлавського університету прочитала лекцію під назвою „Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури ХХІ століття з посттоталітарною травмою”. З цією лекцією перегукувалася тема виступу професорки з Острозької академії Оксани Пухонської „Посттоталітарна пам'ять та її трансформації у найновішій українській літературі”. Професор Ярослав Поліщук з Університету ім. Адама Міцкевича у Познані ознайомив слухачів з досить новим літературознавчим терміном – геопоетика в українській літературі. Професорка Олена Галета з Львівського державного університету ім. Івана Франка розказала про постать автора нової української літератури у дзеркалі антологій.

Надзвичайно цікавою виявилася суботня сесія Зимової школи. Науковці з різних регіонів України, а також з Варшавського університету презентували нові розвідки у галузі українознавства. Професорка Києво-Могилянської академії Лариса Масенко представила свої монографії, видані в останні роки, – *Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні*¹, *Мова радянського тоталітаризму*² та *Суржик: між мовою та язиком*³. Крім того, була презентована книга викладачки цього ж навчального закладу, кандидатки філологічних наук Інни Ренчки *Лексикон тоталітаризму*⁴. Про ще одну цікаву публікацію розповіла її авторка, кандидатка наук Людмила Підкуймуха. Книга

¹ L. Masenko, *Konflikt mov ta identiĉnostej upostradâns'kij Ukraïni*, Kiïv 2020.

² Idem, *Mova radâns'kogo totalitarizmu*, Kiïv 2017.

³ Idem, *Suržik: miž movoju ta âzikom*, Kiïv 2011.

⁴ Ĭ. Renĉka, *Leksikon totalitarizmu*, Kiïv 2018.

під назвою *Мова Львова, або коли ї батяри говорили*⁵ освітлює такі проблеми, як міське мовлення Львова у міжвоєнний період, спортивний, школярський, батярський жаргон та ін.

Професорка Світлана Ковпик з Криворізького державного педагогічного університету представила дослідження, присвячене описові кулінарних страв в українській прозі XIX ст.⁶ Професорка Марина Навальна з Університету Григорія Сковороди в Переяславі презентувала колективну монографію *Лексика українських масмедіа*⁷. Книга являє собою комплексний аналіз нових явищ у лексиці та словотворенні лексики в українській пресі початку XX ст., здійснення пошуку змін у лексико-семантичній системі мови.

Професорка Ірина Кононенко з Кафедри україністики Варшавського університету розказала про наукові дослідження працівників цього закладу, а також про методи підготовки студентів до наукової діяльності. Була презентована монографія *Мова, культура, література у спектрі сучасних українознавчих досліджень*⁸, написана у співпраці студентами Варшавського університету, а також вищих навчальних закладів з різних куточків України – Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Національного університету „Києво-Могилянська академія”, Львівського національного університету ім. Івана Франка, Львівської національної академії мистецтв, Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, Східноєвропейського (тепер – Волинського) університету ім. Лесі Українки, Бердянського державного педагогічного університету. Монографія стала „першою ластівкою” у новій видавничій серії „Молода україністика”, редакторками якої є Ірина Кононенко, Світлана Романюк, Катажина Якубовська-Кравчик.

Ще однією важливою подією Зимової школи україністики стало віртуальне відвідання виставки „Слово стало тілом”, присвяченої сучасній іконі. На виставці були представлені ікони з Польщі, України, Білорусі та інших країн⁹.

В останній день роботи Зимової школи студенти представили свої українознавчі праці. Кожен з учасників не тільки поділився власними розвідками, але і отримав консультації керівників секцій.

Таким чином, Зимова школа, організована Кафедрою україністики Варшавського університету, дала можливість науковцям поділитися своїми ідеями, науковими дослідженнями, а слухачам – ознайомитися з новими тенденціями сучасного українознавства, обмінятися думками, дізнатися, як проблеми вивчають студенти Польщі та України. Робота Школи отримала вже чимало

⁵ L. Pidkujmuha, *Mova L'vova, abo koli j batâri govorili*, Kiïv 2020.

⁶ Kовпик С.І. *Poetika gustativiv (na materialah tvoriv ukraïns'koï prozi XIX st.)*, Krivij Rîg 2014.

⁷ *Leksika ukraïns'kih mas- mediâ*, za red. M. Naval'noï, Pereâslav-Hmel'nic'kij 2019.

⁸ *Mova, kul'tura, literatura u svitli sučasnih ukraïnoznavčih doslidžen'*, za red. Ī. Kononenko, S. Romanûk, K. Ākubovs'koï-Kravčik, Warszawa 2020.

⁹ *Nova ikona*, tom 2, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, M. Sory, Warszawa 2020.

схвальних відгуків¹⁰. Сподіваємось, що наступного року відбудуться нові заняття Школи.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Jakubowska-Krawczyk K., *Nowa ikona*, tom 2, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, M. Sory, Warszawa 2020.
- Kononenko I., Romaniuk S., Jakubowska-Krawczyk K., *Mova, kul'tura, literatura u svìtli sučasnih ukraїnoznavčih doslidžen'*, za red. Ā. Kononenko, S. Romanūk, K. Ākubovs'koї-Kravčik, Warszawa 2020.
- Kovpik S.Ā., *Poetika gustativiv (na materialah tvoriv ukraїns'koї prozi XIX st.)*, Krivij Rig 2014.
- Masenko L., *Konflikt mov ta Ādentičnostej upostradāns'kij Ukraїni*, Kiiv 2020.
- Masenko L., *Mova radāns'kogo totalitarizmu*, Kiiv 2017.
- Masenko L., *Suržik: miž movoū ta āzikom*, Kiiv 2011.
- Možlivist' realizuvati vlasni proēkti: učasť studentki kdpu v zimovij školi*, <https://kdpu.edu.ua/press-centre/blogs/92-prestsentr/novyny/novyny-fakultetiv/14730-mozhlyvist-realizuvaty-vlasni-proyekty-uchast-studentky-kdpu-v-zymoviy-shkoli-varshavskoho-universytetu.html> [19.03.2021].
- Naval'na M., *Leksika ukraїns'kih mas- mediā*, za red. M. Naval'noī, Pereāslav-Hmel'nic'kij 2019.
- Pidkujmuha L., *Mova L'vova., abo koli j batāri govorili*, Kiiv 2020.
- Renčka Ā., *Leksikon totalitarizmu*, Kiiv 2018.

zgłoszenie do druku: 20 marca 2021

przyjęcie do druku: 23 maja 2021

¹⁰ Нр. *Možlivist' realizuvati vlasni proēkti: učasť studentki kdpu v zimovij školi*, <https://kdpu.edu.ua/press-centre/blogs/92-prestsentr/novyny/novyny-fakultetiv/14730-mozhlyvist-realizuvaty-vlasni-proyekty-uchast-studentky-kdpu-v-zymoviy-shkoli-varshavskoho-universytetu.html> [19.03.2021].

Олена МАЛАНІЙ

Volins'kij nacional'nij universitet imeni Lesi Ukraïнки, Ukraïna
e-mail: Malanij.Olena@vnu.edu.ua
ORCID 0000-0002-6651-9871

Віктор ЯРУЧИК

Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна
e-mail: iaruchyk@gmail.com
ORCID 0000-0002-9314-944X

Творчість Лесі Українки: національно-культурні коди та європейська традиція

Creation of Lesya Ukrainka: national and cultural codes and European tradition

The figure of Lesya Ukrainka is one of the greatest not only in Ukrainian literature and culture, but also in Europe. The people of Volyn and Warsaw celebrated the 150th anniversary of the birth of this great writer, researcher, translator, and cultural figure with a joint conference. It was attended by representatives of many cities, not only Poland and Ukraine. The results of research will certainly contribute to the further development of forestry science.

Key words: Lesya Ukrainka, creativity, literature, national codes, European tradition

Постать Лесі Українки є однією з найвеличніших не тільки в українській літературі та культурі, але й європейській. Вшанування 150-річчя від дня народження цієї великої письменниці, дослідниці, перекладачці, культурній діячці відзначили волиняни та варшав'яни спільною конференцією. В ній взяли участь представники багатьох міст не тільки Польщі та України. Результати досліджень неодмінно сприятимуть подальшому розвитку лесезнавчої науки.

Ключові слова: Леся Українка, творчість, література, національні коди, європейська традиція

Кожна нація має своїх геніїв. Українці серед інших – І. Котляревського, Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, О. Довженка, В. Стуса, Л. Костенко завжди називають ім'я доньки славного роду дворян-аристократів Косачів-

Драгоманових – Лариси Косач (Лесі Українки). 25 лютого 2021 року світова культурна громадськість відзначала 150-річчя від дня народження відомої української письменниці Лесі Українки. Генеральна конференція ЮНЕСКО включила відзначення ювілею Лесі Українки до Календаря пам'ятних дат на 2020-2021 роки.

Аби гідно вшанувати пам'ять Лесі Українки, чия творчість є надбанням світової культурної спадщини – на рівні із творчістю В. Шекспіра, Петрарки, М. де Сервантеса, М. Метерлінка, Дж. Байрона, Гете, Г. Ібсена, А. Міцкевича, – кафедра україністики Варшавського університету (Польща) та кафедра української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна), спільно із Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України (Київ, Україна), під патронатом Посла України в Польщі Андрія Дешиці організували і провели Міжнародну наукову конференцію „Творчість Лесі Українки: національно-культурні коди та європейська традиція”(24-25.02.2021).

Участь у конференції взяли науковці Польщі, України, Хорватії, Туреччини та Німеччини, географія учасників вражала – від Варшави до Києва, від Франкфурта-на-Одері до Загреба, від Познаня до Луцька, від Стамбула до Львова, від Любліна до Острога, від Познаня до Дніпра, Харкова, Бердянська, Ужгорода, Івано-Франківська, Кам'янця-Подільського, Кривого Рога. Загалом до участі в конференції зголосилося 56 науковців – філологів, істориків, культурологів, музейних працівників, наукових співробітників.

Серед наукових інституцій, представники яких виступили на конференції – Варшавський університет, Волинський національний університет ім. Лесі Українки, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Європейський університет Віадрина у Франкфурті-на-Одері, Університет Едитепе в Стамбулі, Загребський університет, Університет ім. Адама Міцкевича в Познані, Люблінський католицький університет Яна Павла II, Львівський національний університет імені І. Франка, Український католицький університет, Національний університет „Києво-Могилянська академія”, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, Національний університет „Острозька академія”, Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, Ужгородський національний університет, Київський університет імені Б. Грінченка, Національний технічний університет „Дніпровська політехніка”, Криворізький державний педагогічний університет, а також Музей Лесі Українки ВНУ ім. Лесі Українки (Луцьк) та Київський літературно-меморіальний музей М. Рильського.

На пленарному засіданні виступили Микола Жулинський (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Україна, „Леся Українка: мужній голос національної відповідальності”), Олеся Лазаренко (Європейський університет Віадрина у Франкфурті-на-Одері, Німеччина, „Творчість Лесі Українки у працях Юрія Бойка-Блохина та його німецьких колег-славістів”), Євген Пашенко

(Загребський університет, Хорватія, „Лєся Українка – представниця українського модерну”), Ярослав Поліщук (Університет ім. Адама Міцкевича в Познані, Польща, „Лєся Українка в радянському каноні”).

Тематично роботу конференції було поділено на 9 сесій, які працювали в онлайн-режимі на платформі meet.google, у зв'язку із карантинними обмеженнями в період світової пандемії COVID-19.

Але, не зважаючи на такий режим і широку географію учасників, міжнародна наукова зустріч пройшла на високому науковому рівні, усі доповідачі виступили із ґрунтовними, цікавими повідомленнями, поділилися новими дослідженнями в галузі науки про Лєсю Українку. Кожна сесія завершувалась жвавою дискусією, обміном думок і підсумком.

Конференція відбулася в атмосфері доброзичливості, взаєморозуміння завдяки злагодженій і детально продуманій, чітко зорганізованій роботі колективу кафедри україністики Варшавського університету та кафедри української літератури Волинського національного університету ім. Лєсі Українки (Луцьк).

zgłoszenie artykułu: 13 marca 2021
przyjęcie artykułu do druku: 23 czerwca 2021

Марія ЯНКОВА

Kafedra slov'âns'kih mov Nacional'nogo pedagogičnogo universitetu
imeni M. P. Dragomanova
e-mail: kosytsa@gmail.com
ORCID 0000-0001-7732-065X

Мотив хвороби в історії літератури і культури посттоталітарних країн Центрально-Східної Європи

The motive of the disease in the history of literature and culture of the post-totalitarian states of Central and Eastern Europe

The article is dedicated to the issues considered during the international conference “The motive of the disease in the history of literature and culture of post-totalitarian states of Central and Eastern Europe”, which took place on November 6, 2020. The main topics of the speakers were focused on the disease as a weakness in the literature, the trauma of loss, the theme of illness and healing in world literature from its beginning to the present, including the periods of Kyiv Rus, Renaissance, Baroque and Modernism and the traumatic experience in the narratives of the Holodomor, Ukrainian women’s prose and the ability of Ukrainian sacred and decorative, as well as modern women’s art to visualize the disease and help artists overcome their injuries.

Key words: motive of illness, trauma, healing, narrative, Ukrainian women’s prose, post-totalitarian states, Central and Eastern Europe, vytnanka (papercutting), art therapy, Ukrainian visual culture, Ukrainian sacred art.

Стаття присвячена питанням, що розглядалися під час міжнародної конференції „Мотив хвороби в історії літератури і культури посттоталітарних країн Центрально-Східної Європи”, що відбулася 6 листопада 2020 року. Основні теми доповідачів були сфокусовані на питаннях хвороби як дефекту у літературі, на травмі втрати, тематиці хвороби й зцілення у світовій літературі від її початку до сьогодення, включно з періодами Київської Русі, Ренесансом, Бароко і Модернізмом та побутування травматичного досвіду в наративах Голодомору, сучасної української жіночої прози і здатності українського сакрального і декоративного, а також сучасного жіночого мистецтва візуалізувати хворобу і допомагати митцям здолати свої травми.

Ключові слова: мотив хвороби, травма, зцілення, наратив, українська жіноча проза, посттоталітарні країни, Центрально-Східна Європа, витинанка, арт-терапія, українська візуальна культура, українське сакральне мистецтво.

6 листопада 2020 року відбулася онлайн-конференція під назвою „Мотив хвороби в історії літератури і культури посттоталітарних країн Центрально-Східної Європи”, організована Кафедрою україністики Варшавського університету і Лабораторією досліджень української ідентичності. Знаковим є те, що зазначена конференція мала відбутися ще у березні цього особливого 2020 року, коли весь світ зіштовхнувся з непередбачуваним випробуванням. Саме з огляду на загальні карантинні обмеження цей захід з обговорення теми хвороби двічі переносили через несподіване поширення нового вірусу. Цей факт лише унаочнив, що мотив хвороби був і залишається актуальним у творах усіх часів, починаючи з біблійних і закінчуючи сучасними, насамперед, у літературі. Природно, що більшість сучасних романів, повістей на разі були присвячені захворюванням, що вже знайомі людству: онкології або ж аутизму, утім без сумніву, хвиля творів про події, викликані Covid-19, незабаром постануть перед сучасними читачами й дослідниками.

Після традиційного відкриття зустрічі завідувачкою Кафедри україністики докторкою Катажиною Якубовською-Кравчик і докторкою Мартою Замбжицькою обговорення теми розпочала авторитетна вчена, докторка Івона Борушковська з Ягеллонського університету виступом „Хвороба – дефект – література: дослідницькі перспективи”. Авторка вже багато років вивчає явище хвороби як симптом найновішої культури, мистецькі репрезентації травми і літературу дефекту в українському модернізмі.

Докторка габілітована Агнешка Матусяк Вроцлавського університету запропонувала до уваги слухачів доповідь „Травма втрати. *Мабуть Естер* Каті Петровської”. Киянка за походженням, Катя Петровська, видала у Німеччині книгу про трагічні події Бабиного Яру, представлені крізь призму сімейної хроніки. Українською її переклав відомий перекладач Юрій Прохасько. Загалом книга видана вже 18-ма мовами. Учасники конференції мали змогу ознайомитися з чудовим аналізом твору, здійсненим відомою дослідницею травми в літературі Агнешкою Матусяк.

Темою хвороби й зцілення пронизана вся світова література від її початку до сьогодні; ні часи Київської Русі, ні Середньовіччя, ні епохи Ренесансу і Бароко не є винятками. Яскравим підтвердженням цього були доповіді професорки Варшавського університету Валентини Соболев „Мотив чудесного зцілення в літературі бароко”, доцентки Східноєвропейського університету імені Лесі Українки Оксани Вишневської (Луцьк) „Християнський контекст мотиву сліпоти-прозріння в *Повісті минулих літ* і польських хроніках”, магістерки Київського університету імені Тараса Шевченка Марії Янкової (Київ) „Духовне і тілесне каліцтво. *Casus* Касіяна Саковича у *Літосі...* Петра Могили”.

З великою увагою було прослухано доповіді дослідниць ближчого нам періоду літератури професорки Східноєвропейського університету імені Лесі Українки Терези Левчук (Луцьк) „Психопатичний компонент модерністської

літератури” і докторки Марти Качмарчик з Люблінського католицького університету Івана Павла II „Присутність досвіду хвороби і втрати у текстах Лесі Українки”.

Дослідження сучасної літератури на конференції представила докторка Моніка Зеліньська з Університету соціальних і гуманітарних наук (Варшава) у доповіді „Мотив хвороби у романі Єлени Чижової *Час жінок*”. Продовжила розмову про сьогоднішній, його нюанси на українському ґрунті, докторка Пауліна Олеховська (Варшавський університет) в розвідці „Хвора душа – хворе тіло. Травма у сучасній українській прозі”. На прикладі новели Тетяни Малярчук *Біс голоду* авторка показала, що травмованість є, можливо, основним мотивом сучасної української літератури. Ідея „звірячого” голоду, дискурс „їжі” і цікаве спостереження дослідниці, що внучка у творі продовжує постійно переживати травму бабусі, бо травма мігрує і не зникає – одні із головних аспектів, порушених Пауліною Олеховською. Замовчуваний радянською владою злочин Голодомору 1932-1933 років буде ще неодноразово виринати в українській літературі, оскільки ця рана залишається свіжою і до наших часів, і, вірогідно, є найбільш болючою для українського народу в ХХ столітті.

У науковому огляді „Нарації про хворобу і суспільна активність їхніх авторів на вибраних прикладах української популярної літератури” докторка Марта Замбжицька (Варшава) проаналізувала зокрема присвячену хворобі раку творчість і діяльність журналістки Яніни Соколової, літературним результатом якої стала її сповідальна повість у співавторстві з письменницею Ольгою Купріяном під назвою *Я, Ніна*. Книга є щоденником пережитої хвороби, героїня ділиться потрясіннями, які змушена була пройти, щоб вибороти у хвороби життя. В наступній книзі *Рікі та дороги*, розглянутій дослідницею, автор Марк Лівін розповідає про іншу хворобу, а саме синдром Аспергера. Цей твір викликає зацікавлення ще й тому, що його цільовою аудиторією є підлітки, а книг для молоді про хворобу, що вчать приймати інакшість іншої особистості на українському книжковому ринку не так і багато.

Надзвичайно цікаві думки висловив професор Фелікс Штейнбук з Університету Коменського (Братислава), який одним із перших в Україні звернувся до проблематики тіла в літературі. Його багатоаспектна розвідка „Хворобливий сон Іванди у повісті Олесь Ульяненко *Седой*” вписала творчість автора, який помер у 2010 році, у світовий літературознавчий контекст. Олесь Уляненко прожив лише 48 років, водночас, залишив понад 20 романів та безліч повістей, одну з яких блискуче проаналізував професор.

Неймовірно цікаві питання підняла у доповіді „Семантичне поле відьомства в сучасній українській літературі (на матеріалі *Казки про калинову сопілку* Оксани Забужко)” доцентка Київського університету імені Тараса Шевченка Галина Жуковська, запропонувавши подивитися на явище відьомства у літературі крізь призму лікування і цілення, прийняття чужої „іншості”, а не лише чаклування і таврування.

Завідувачка кафедри української літератури, професорка Східноєвропейського університету імені Лесі Українки Галина Яструбецька (Луцьк) у розвідці „Психофізіологія митця в диспозиції до стилю” здійснила глибокий і ретельний літературознавчий аналіз цієї теми. Доповіді доценток цього ж університету Оксани Терубус „Не треба боятися хвороб – вони гартують тіло і душу (за книгою житейських і духовних настанов Мирослава Дочинця *Многії літа. Благії літа*)” і Вікторії Соколової „Художня функційність фізичних дефектів у творчості Кнута Гамсуна” яскраво завершили літературознавчу частину конференції.

На завершення зустрічі всі мали приємність прослухати доповідь, яка торкалася питань не лише літератури, а й медичної термінології, що дуже урізноманітніло і додало особливого наукової глибини обговоренню. Викладачка та докторантка Кафедри україністики Варшавського університету Оксана Борис (Варшава) представила аналітичну ґрунтовну розвідку „Хвороба з людським обличчям або про епоніми у медичній термінології”.

Декілька дослідників присвятили свої виступи темі хвороби й тілесності в образотворчому й декоративному мистецтвах. Доктор Катажина Якубовська-Кравчик у дослідженні „Хворе тіло – мертво тіло у сучасному українському сакральному мистецтві” на прикладі робіт сучасних майстрів продемонструвала пошуки і рішення сучасних українських митців для візуальної передачі хвороби і страждання в іконописі. Натомість докторка Зінаїда Косицька з Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України (Київ) у доповіді „Мистецтво витинання як творчість і як арт-терапія (на матеріалах України середини ХХ – початку ХХІ ст.)” засвідчила, що створення яскравих паперових композицій неодноразово рятувало українських майстринь від ностальгії, покращувало фізичний і душевний стан, вертало їм психічну рівновагу. Аналіз стану сучасної української візуальної культури, а саме „Мотиву хвороби в українському жіночому мистецтві” на прикладі робіт-інсталяцій і фото-робіт молодих авторок здійснив докторант Варшавського університету Міхал Шимко. Відзначимо, що ці дві доповідачки і доповідач проілюстрували свої висновки презентацією самобутніх творів сучасних українських митців образотворчого й декоративного мистецтва, що стало колоритним завершенням цієї надзвичайно цікавої і плідної конференції, до якої всі дослідники і дослідниці підготували доповіді на найвищому професійному рівні.

Мирослав ІВАНІК

Toronto

Спомини про д-р Гражину Паздро

Memories of dr Grazyna Pazdro

Писати цей спомин невимовно боляче. Він-бо майже фізично усвідомлює, що Її вже серед нас нема. Адже коли починаєш рядок словом „спомин”, тоді вповні усвідомлюєш, що того, про кого пишеш – вже насправду нема.

Наяву Гражини Паздро не було у моєму житті вже від понад тридцяти років, відколи нас розділяв океан. Спершу ще були листи від Неї – симпатичні, теплі, повні новин про кафедру, знайомих, життєві справи. Потім все рідше, бо життя кожному з нас несло свої проблеми та виклики. Прочитую їх тепер зі зворушенням, але й з усмішкою, бо постає з них д-р Гражина Паздро такою, яку знав протягом п’яти років, коли був Її студентом і шести – коли ми були спершу колегами, а потім друзями, працюючи на кафедрі українистики Варшавського університету.

Зі студентських часів Гражина Паздро виринає у моїй пам’яті у двох іпостасях – як викладач літератури, і як особистість. Як людина була Вона насамперед добра. Переймалася нашими – студентів – справами, журилася проблемами, допомагала де могла і як могла, опікувалася. Була трохи такою нашою мамою, яка, наприклад, могла сварити мене за непришитий при рукаві сорочки гудзик ...

Викладала Гражина Паздро – тоді ще магістр – сучасну українську літературу та романтичний період. Пізніше, вже як доктор, захистивши дисертацію про літературну творчість Івана Франка, також літературу 19 ст. Так склалося, що ні один з тих періодів не був у полі моїх зацікавлень, тому екзамени, які я складав перед д-р Паздро, найчастіше перетворювалися в гарячі дискусії про окремі періоди українського літературного розвитку, де я з палкістю неофіта українського бароко вів справжню прозелітську агітацію за вищість того періоду

Особовий склад Кафедри україністики ВУ. Осінь 1983 р. Від права перший ряд: д-р Г. Паздро, д-р. Т. Голинська, мгр. Е. Васяк, мгр. Й. Свенцька. Другий ряд від ліва: д-р В. Назарук, доц. Ф. Неуважний, мгр. М. Іваник.

над усіма іншими. І д-р Паздро дозволяла, інколи заохочувала, а деколи провокувала такі дискусії, тому екзамени в Неї згадую не як звичне студентське „зазубрив, зарахував, забув”, але як цікаві інтелектуальні пригоди, коли я (як тепер бачу) найчастіше не мав рації, але д-р Паздро була настільки мудрим викладачем, що дозволяла студентам помилятися у добрій вірі.

Ставши працівником кафедри україністики, я став членом невеликого колективу, якого, як скоро виявилось, заздрив нам увесь факультет. Спершу, ще не вповні свідомий різниці між студентським і реальним життям, я, мабуть, навіть не усвідомлював, яким винятковим гуртом людей була наша кафедра й щойно коли до нас стали забігати люди з інших інститутів та кафедр, щоб „подихати нормальним повітрям”, мені відкрилися очі на те, яким щастям було потрапити в такий колектив. Незаперечна заслуга в тому тодішнього керівника кафедри, доц. Флоріана Неуважного. Його мудрість, толерантність, тактовність сприяли добрій атмосфері та добрим відносинам, які панували у кафедрі. Однак цього,

мабуть, не вистачило б, коли б серед нас не було такої „доброї душі”, якою була Гражина Паздро. Це Її доброта, лагідність, згідливість та доброзичливість були цієї сполучною, яка тримала разом наш колектив, на якого полюсах стояли з одного боку дуже сильні, але мудрі життєвим досвідом, особистості, а з другого – ще „зелені”, зате задиркуваті новоспечені магістри. А посеред них була д-р Паздро – завжди усміхнена, добросердечна, незлоблива, добра, яка тою добротою і сердечністю заражувала усіх інших.

Працювати в тому колективі прийшлося мені недовго, проте згадую той час як один з найкращих відрізків мого життя. Теплий спогад залишили в мені д-р Т. Голинська, проф. С. Козак, мгр. Е. Васяк, мгр. Й. Свенцька, д-р В. Назарук. З сумом, але незмінною повагою згадую покійних доц. Ф. Неуважного та д-ра М. Балія. І з болем, сумом, але сердечно пишу ці слова про покійну д-р Гражину Паздро. Залишилась Вона назавжди у моїй пам’яті світлим образом гарної та доброї людини.

Нехай варшавська земля буде Їй пухом.

- Skab M., *Gramatika apelâcii v Ukraïns'kij movi*, Černivci 2002.
- Skripnik L., Dzâtkivs'ka N., *Vlasni imena lûdej*, Kiïv 1996.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 1993.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 2012.
- Ukraïns'kij pravopis*, Kiïv 2019.
- Vihovanec' Ā., Gorodens'ka K., *Teoretična morfologiâ Ukraïns'koï movi*, Kiïv 2004.
- Zalips'ka Ā., *Porušennâ literaturnih norm u movi prâmoho efiru [v:] Kul'tura slova*, pid. red. S. Ęrmolenko, Kiïv 2016, vip. 84, s. 151-160.
- Zatovkanûk M., *Slovoizmenenie sušestvitel'nyh v vostočnoslavânskih âzykah*, Praga 1975.
- Žitec'kij P., *Naris literaturnoi istorii Ukraïns'koï movi v XVII v.*, L'viv 1941.

zgłoszenie artykułu: 20 lutego 2021

przyjęcie artykułu do druku: 15 czerwca 2021

